

NÉPRAJZ EGYETEMI HALLGATÓKNAK

38

Keményfi Róbert

Néprajztudomány

Örökség és korszellem

Debrecen, 2025

NÉPRAJZ EGYETEMI HALLGATÓKNAK

38

Oktatási segédlet

Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet

Sorozatszerkesztő:

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ

A kötetet lektorálta:

KESZEG VILMOS

P. SZALAY EMŐKE

Javított utánn nyomás.

Készült az HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programja
keretében, az OTKA NKFIH K115886 sz. és az
EFOP-3.10.1-17-2017-00001 sz. pályázat támogatásával.

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

ISBN 978-963-490-443-4

ISSN 0239-1961

Borítóterv: M. Szabó Monika készítette Keményfi Róbert: Hídivásár, 2014;
Szandelszky Béla fotója felhasználásával.

A szerzőről Bódi Sándor készítette a felvételt.

Technikai szerkesztő: *Bihari Nagy Éva*

A kötet képanyagát szerkesztette és az ellenőrző feladatlapok, tesztek
összeállította *Lupfer-Juhász Eszter*

Olvasószerkesztő: Hegedűs Edit

Nyomdai munkálatokat: a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdája végezte 2025-ben

TARTALOM

Bevezetés	9
A magyarság néprajzi öröksége	13
1. A magyar néprajz mint örökség	13
1.1. <i>Bevezető gondolatok</i>	13
1.2. <i>Fogalmak</i>	18
1.2.1. <i>Parasztság</i>	18
1.2.2. <i>Népi kultúra</i>	22
1.2.3. <i>Hagyomány</i>	24
1.2.4. <i>Hagyományos kulturális örökség</i>	27
1.2.5. <i>Néprajz és a mai társadalom</i>	30
2. A magyar néprajz és örökség kutatásának fő irányai I.	33
2.1. <i>Bevezető gondolatok</i>	33
2.1.1. <i>Leíró néprajz</i>	33
2.1.2. <i>Elméleti gyengeségek</i>	36
2.2. <i>A magyar néprajztudomány története</i>	38
2.2.1. <i>A néprajzi kutatás történetének útjai,</i> <i>emblemátikus kutatói</i>	41
2.2.2. <i>A kádári korszak néprajza (1957–1989)</i>	51
2.2.3. <i>Irányok, kutatók</i>	56
2.2.4. <i>Napjaink néprajzának kutatási keretei</i>	57
2.2.5. <i>A kulturális antropológia</i>	58
Lexikon I.	61
3. A magyar néprajz és örökség kutatásának fő irányai II.	78
3.1. <i>Társadalmi érdeklődés</i>	78
3.1.1. <i>A társadalmi érdeklődés kibontakozása</i> <i>a néprajzon belül</i>	80
3.1.2. <i>A társadalomvizsgáló szemlélet korai képviselői, a honi</i> <i>etnológia kibontakozásának visszhangtalan</i> <i>lehetősége</i>	81
3.2. <i>A társadalomvizsgáló szemlélet a néprajz hagyományos</i> <i>témakörében</i>	83
3.2.1. <i>Társadalomvizsgáló és nemzeti elkötelezettség</i>	85
3.2.2. <i>Nemzetközi háttér</i>	87

3.3. Falukutatás	89
3.3.1. Erdély és a Felvidék	94
3.4. A társadalomvizsgáló szemlélet elutasítása	98
3.5. A társadalonéprajz ismételt megerősödése	100
3.6. Etnológia és társadalom	102
3.7. Néprajz és társadalomkutatás napjainkban	103
3.8. Kitekintés	109
Lexikon II.	111
4. A népi műveltség térbelisége	121
4.1. Tudománytörténeti keretek	121
4.1.1. A tér és kultúra kapcsolata a 19. században	121
4.1.2. Földrajzi szemlélet a néprajztudományban	123
4.1.3. A táj	124
4.1.4. Tér és kultúra kapcsolatának kutatása	126
4.2. A jelen kutatásai. Tájak és régiók	128
4.3. A tradicionális kultúra térbeli mintázata	136
4.3.1. Fogalmak	136
4.3.1.1. Néprajzi csoport – etnikai csoport	136
4.3.1.2. Nagytáj – kistáj	141
4.3.1.3. Tájai tagoltság	142
5. A népi műveltség térképezése és táji jellege	144
5.1. Néprajzi kartográfia	146
5.2. A népi műveltség táji jellege – a Fekete-Körös völgyi példa	149
6. Terepek és teórák	182
6.1. A folyamatosan változó terep	182
6.1.1. Terep mint ismeretelméleti feladat	187
6.1.2. Példa: helytörténeti kötetek mint tereppontok	192
6.2. Teóriák	203
6.2.1. Példa: a leszállott műveltségi javak elmélete. Süteménykultúra	204
7. Életmód	219
7.1. Példa az életmód sokszövetű tevékenységi hálójának egy szálára	220
7.1.1. A gasztronómia – írásbeliség. Keretek	217
7.1.2. Értelmezési lehetőségek	222
7.1.2.1. Szakácskönyvek mint nemzeti azonossági pontok	222
7.1.2.1.1. A Vánca	224
7.1.2.1.2. A Gundel	228
7.1.2.1.3. Venezs-féle ismeretek	229

7.1.2.2. Szakácskönyv mint tudástár.	
<i>A „Horváth Ilonka”</i>	232
7.1.2.2.1. <i>A „Horváth Ilonka” egyes kiadásai</i>	233
7.1.2.2.2. <i>A „Horváth Ilonka” szakmaisága</i>	235
7.1.2.2.3. <i>A szakácskönyv társadalmi háttere</i>	238
7.2. <i>Táplálkozáskultúra – társadalmi szerkezet</i>	241
8. <i>Néprajz és korszellem</i>	246
8.1. <i>Mindarról, ami körbevesz minket</i>	251
8.2. <i>Elbeszélt világok</i>	255
8.3. <i>Néprajz és a modern korunk – a net</i>	256
8.4. <i>Velünk élő új mitológiák és „szakrális” földrajzi képzetek</i> ...	259
9. <i>Velünk élő néprajzi örökség I.</i>	269
9.1. <i>Népkarakter</i>	269
9.1.1. <i>Népkarakter és regionális tagoltság.</i>	
<i>Debrecen mint példa</i>	273
9.1.2. <i>Népkarakter vagy társadalmi folyamatok</i>	276
9.2. <i>Rusztikus tárgyvilágok</i>	280
9.2.1. <i>A velünk élő „népies” eszközök</i>	285
9.2.2. <i>A velünk élő népies világok</i>	291
10. <i>Velünk élő néprajzi örökség II.</i>	295
10.1. <i>Népművészeti kötet mint nemzeti azonossági pont</i>	295
10.2. <i>A néprajzi örökség kötetei mint népművészeti formanyelvtárak</i>	300
10.3. <i>Néprajzi örökség a táji képzetekben</i>	308
10.3.1. <i>A természeti táj nemzetiesítése</i>	308
10.3.2. <i>A táj feltöltései – festmények, tájépítészet, útikönyvek (turizmus), mediális csatornák</i>	309
10.3.3. <i>Nemzeti emlékezeti helyszínek, rurális formák</i>	311
10.3.4. <i>A paraszti múlt táji kötődése, „természeti betrása”</i> ...	312
Kitekintés	317
Ellenőrző feladatok	318
Irodalom	320
Kutatási előzmények	351
Képek forrása	352

„A közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele; az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek létevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (pl. a nyelv), amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtoává, szervezik ezek viselkedését. A hagyomány nem egyéb tehát, mint e szimbolizált jelrendszerek összessége” – szól a Magyar Néprajzi Lexikon a hagyomány fogalmáról.

Ez a meghatározás hosszú időn át alkalmazható elméleti keret volt a néprajzi kutatások számára, bár az értelmezése a társadalom és a kultúra különféle szintjei, sőt sajátos csoportok szerint is tagolódott. A néprajz egyértelműen a rendi társadalmak hierarchiájában az alsó szinteken lévő csoportok, elsősorban a parasztok, a falun élő kézművesek, később kishivatalnokok kulturális sajátosságaival foglalkozott. A társadalmak differenciálódása, az ipari civilizáció térfoglalása idején a parasztság és kultúrája egyre meszebb került az új polgári kultúra jelenségeitől. A nemzetállamok kialakulása, a nemzeti kultúrák kialakítása idején – Európában különböző ütemben – a paraszti életvilágok jellemzőnek vélt sajátosságai felértékelődtek, és az értékörzés jegyében elindultak a néphagyományok megőrzését, fenntartását célzó törekvések. A 20. század második felében, harmadában az ún. civilizált és kevésbé civilizált kultúrák közötti távolságok növekedése, a globalizáció okozta uniformizálás, a technikai fejlődés mértéktelen fejlődése nemzetközi szinten felkeltette a *felelősség* kérdését. „Az UNESCO a világ kulturális kincseinek a védelmére több alkalommal hozott állásfoglalásokat, amelyeket az államok nagy része elfogadott. Legutóbb 2003-ben jött létre a szellemi kulturális

örökségről szóló dokumentum (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), amelyhez Magyarország 2006-ban csatlakozott. A nemzetközi néprajzi, antropológiai, kultúratudományi és sok más tudományágban azóta is viták folynak arról, hogy az örökség kifejezést hogyan kell és lehet értelmezni” (Verébelyi Kincső).

„A kulturális örökség a közösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete. Ezeket a tárgyakat a megfelelő intézmény összegyűjti, leltározza, megvizsgálja, közszemlére teszi, megőrzi, restaurálja, ha szükséges, megfejt és megérti a rejtett kódokat és levonja a következtetéseket. E folyamat során az eredeti tartalom valami újjal, a birtokba vevő értelmezésével gazdagodik. Így az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, mindkettő az identitás része, amit meg kell keresni, elő kell ásni, meg kell őrizni, vagy újra fel kell fedezni. Ebben az értelemben az örökség valójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a birt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne” (Sonkoly Gábor).

Tulajdonképpen az előző generációktól *tudatosan*, azaz az emlékezés akarásával átvett tárgyi, szellemi javak összességét fedi le a kulturális örökség fogalma. Másként fogalmazva a kulturális örökség kifejezés nem másra, mint a nemzeti/közösségi (azaz kollektív) önmeghatározás számára fontos, ám már letűnt tárgyak, akár rítusok (l. az első fejezetben) megőrzésének gesztusára utal.

Néprajzi örökség. Vannak országok, ahol az állami kultúrpolitika nagy hangsúlyt fektet az UNESCO kezdeményezésének a megvalósítására. Több helyen az „örökség” és „hagyomány” fogalmak bekerülvén a kultúráról folyó tudományos párbeszédbe megújították a múlt, a közösség, a birtoklás, az autentikusság, megőrzés fogalmak és kapcsolataik értelmezését. Ezekben a vitákban központi jelentőségük a népi tradíciókat tudatosan sajátjuknak tekintő közösség, amelyek a korábbi hagyományőrzésre

vonatkozó néprajzi elgondolásokhoz képest lényeges változásokat is létrehozhatnak. Magyarországon a néphagyomány őrzésének, védelmének a néprajz mint tudományszak megjelenése óta ugyancsak nagy hagyománya van. Ez lehet az alapja annak, hogy az elmúlt évtizedekben a szellemi kulturális örökség nemzeti és nemzetközi listáira többségében magyar néprajzi tények, jelenségek kerültek fel (Verebélyi Kincső).

A néprajzi örökség fogalma tehát egyrészt összefogja mindazt a tárgyi, életmódbeli és szellemi hagyományt, amelyet a nemzeti közösség részben tudatos archiválással, azaz az emlékezés akarásával a letűnt paraszti életből megőrzésre érdemesnek tart annak érdekében, hogy a magyar történeti önazonosságot kifejező emlékezet rétegévé váljon. Másrészt pedig jelenti azt a ma élő és gyakorolt gesztusrendszert, amely az egykori népi kultúra egyes rétegeinek, töredékeinek folyamatos megidézését, mai kulturális jelenlétét szolgálja, legyen akár a szellemi kulturális örökség nemzetközi előírásainak is megfelelő sokác busójárásról, vagy táncházakról, népi iparművészeti tevékenységről, népdal és mesemondó körökről, népszokások megidézésével beélt skanzenekről, „népi” ételfesztiválokról, újjáélesztett falusi farsangi maszkos felvonulásokról (pl. Panyola) szó. Mindaz a tevékenység, megalkotott tárgyi világ, újra és újra tanult és megidézett folklórismeret tehát, amely a *jelen* magyar kultúra sokszálú, bonyolult szövetének az egykori paraszti világban gyökerező, ám ma is a legkülönbélebb állapotban, változatban, töredékességben, átalakítottan, akár átértelmezetten, de mégis élő, szerves része.

A tankötet ebből a szempontból igyekszik a velünk élő „néprajzi” jelzővel lefedett/megnevezett tudatos tevékenységek, tudattalan jelenségek hálójából olyan képet adni, amely egyrészt felmutatja a fogalom jelentésének radikális átalakulását, jó értelemben vett bővülését, mai – nyugodtan leírható – *szabadságát* (!). Másrészt pedig arról, hogy a szerző hogyan látja egy-egy tématerület megközelítésében a néprajz *érvényességét*. Ezt az érvényességet az igazolja, hogy a könyv mögött a szerző által foly-

tatott alapkutatásra épülő tudományos írások állnak. A kötet meghatározó rendezőelve volt ez a kíváncsiság. Éppen ezért a jelen könyvet *semmiképpen nem tekintem* a néprajz olyan kanonikus ismerettárának, amely *átfogó ismeretet* ad a tudomány teljes palettájáról. Nem akar tehát e korpusz klasszikus értelemben – „alfától ómegaig” jellegű – tananyag lenni. Ebben a formában nem is lehet. A kötet csupán válogatott szempontok alapján a néprajz velünk élő, különböző útjairól ad a tudomány iránt érdeklődő hallgatók számára *egyfajta* képet.

*

A kötet jellegének megfelelően, azaz az olvasás megkönnyítése érdekében, a más szerzőktől nem szó szerint vett gondolatokat, teljes idézeteket nem lábjegyzetben oldottam fel, hanem az adott bekezdés végén a szerző nevének zárójeles megadásával, illetve az idézett mű felvételével a kötet háttérét jelentő szakirodalmi felsorolásban. A leírtakat számos fénykép, ábra egészíti ki, sőt vannak olyan pontjai a szövegnek, ahol maguk a képek lépnek az átadandó anyag középpontjába és a szöveges magyarázatok csak ezen ábrák kifejező erejét igyekeznek kiegészíteni. Ugyanezt a magyarázati igényt szolgálják az ábrák mellett elhelyezett QR-kódok, amelyek beolvasásával nyert tartalmak tovább árnyalják a fejezet mondandóját. Minden egyes részhez tartoznak az adott szakaszra irányuló ismétlőkérdések, illetve a kötet végére elhelyeztem három, a teljes anyagot átfogó, különböző jellegű feladatsort.

Köszönöm Juhász Eszter rengeteg technikai segítségét, teszt- és képszerkesztői munkáját, Nagy Éva szakmódszertani kritikai észrevételeit, Biczó Gábor, Csíki Tamás szakmai tanácsait, Verebélyi Kincsőnek remek, a mondandómat árnyaló leveleit, P. Szalay Emőke és Keszeg Vilmos lektori megjegyzéseit, valamint két „próbaolvasó” hallgatómnak, Hliva Péternek és Mezei Tibornak azokat az igen fontos, jobbító beszélgetéseket, melyek a könnyebb szövegértést segítették elő.

1. A magyar néprajz mint örökség

1.1. *Bevezető gondolatok*

A magyarság társadalmi szerkezetében – az életmódot és a megélhetést tekintve – még a huszadik század első felében is döntő többségében a *parasztság* dominált. A trianoni békekötést megelőző évtizedben, 1910-ben, Magyarország lakosságának 62%-a (kb. 11 millió 328 ezer fő) tartozott ugyanis a paraszti népesség körébe. Az a társadalmi réteg tehát, amelynek vizsgálatára, kulturális alkatának elemzésére a 18. század végén, 19. század első felében létrejött fokozatosan a magyar néprajztudomány, *meghatározó szerepet játszott a magyarság társadalmi felépítésében.*

A jobbágyfelszabadítás nyomán, azaz a tulajdonszerzés és tulajdonosi felelősség, tehát a polgárosodás lassú 19. századi folyamata eredményeként, majd a második világháború után a gyorsütemű ipari átalakulásnak, belső migrációnak, a mezőgazdasági termelési szerkezet radikális változásának (kollektivizálás), a rurális lakosság egyre magasabb szintű iskoláztatásának, illetve napjainkban, az elmúlt évtizedek globális agrárgazdálkodása formálódásának eredményeként az a *paraszti közeg*, amely a magyarság számára a „klasszikus” „néprajzit”, egyben valamiféle romantikus, kerek egész létmódot, teljes világot, értéket jelent, *végérvényesen megszűnt.* Ez a folyamat a részben ténylegesen létező, részben viszont csupán elképzelt paraszti kultúrát a művelődéstörténet területébe emelte.

Parasztcsalád. 1932

Ám ez a helyzet nem jelenti azt, hogy a paraszti műveltség ne lenne jelen a magyar kultúrában, ne határozná meg az egykori parasztság életmódjáról, szellemi hagyományairól kialakult mai képzeleteinket. Úgy fogalmazhatunk a leghelyesebben, ha az úgynevezett népi kultúrára egyrészt összegyűjtött, lejegyzett, lezárt és egyben kanonizált, a nemzeti műveltség már történeti javai-ként, másrészt pedig mégis *élő, kulturális örökségként* tekintünk.

Hiszen ez utóbbi esetben a *régmúlt parasztinak tekintett életmódjának egyes elemei*, akár teljes hagyományláncai, alkotói, kézműves tevékenységi formái, szellemi alkotásai az egykori társadalmi közegtől teljesen eltérő módon, azaz csupán megidézett jelrendszerrel, de *a magyar kultúra eleven részét képzik ma is*. Beélt skanzenek, népi fesztiválok, kézműves udvarok, vásárok, jeles napi szokások, táncházak, dalegyletek, ételfőző versenyek mindmind ebben a világban gyökereznek napjainkban is. Ez az a háló, amely meghatározza a magyarság részben önmagáról, részben az idegen kultúrákról alkotott sztereotípiáit, viselkedési módjait, értékrendjét, erkölcsét, akár tudatos és tudattalan hétköznapi műveltségét, helyzetmegoldási képességeit. Ma ezt úgy fogalmazhatjuk meg röviden, hogy a már letűnt népi műveltség részben tehát történelem, részben mégis a *folymatosan változó magyar társadalmi képzelet* szerves része napjainkban is. Ezért beszélhetünk összességében a következő fejezetben nem a magyarság néprajzáról, hanem népi kulturális örökségéről.

Polgári család

„Budapest Folkfőváros / Folk Capital” (videó)

Panyolai farsang. 2020. február 08.

„Busó, ahogy még nem láttad” (videó)

1.2. Fogalmak

1.2.1. Parasztság

Magában a tudomány megnevezésében (*néprajz*) is benne van az a szó, amely társadalmi réteg kulturális örökségének leírásával foglalkozik a diszciplína. A „nép” alatt a parasztságot értették, amely fogalom meghatározása nem is olyan egyszerű. A jobbágyfelszabadítás előtt a jogi státusz egyértelműsítette a paraszt fogalmát, 1848 után azonban a magyar társadalomszerkezet fokozatos átalakulásával és egyben az életmód változásával ez az egyszerű meghatározás már nem alkalmazható, hiszen maga a volt jobbágyság is rétegződött, mind tulajdoni viszonyaiban, mind életmódjában, akár műveltségében komoly eltérések alakultak ki a most már csak „parasztinak” mondott társadalmi rétegben. Éppen ezért a paraszt fogalmának inkább fő kereteit lehet csupán kijelölni, amelyben megfér párhuzamosan, egymás mellett az alapvető agrárfoglalkoztatottság mint társadalmi jellegzetesség, benne van a sajátos hagyományláncolat lehetősége és egyben a hagyományörzés fontossága, az írásbeliség enyhébb szerepe, kultúrája orálisának erőssége, ősi tudásrétegek „örzése”. De keveredik a fogalomban a paraszti életmód, paraszti közösség, falusiak, helyiek jellemzés is.

Földművelés

Dóczi Leánynevelő Intézet, csoportkép egy negyedikes osztályról

Bonyolítja a helyzetet az elmúlt másfélszáz évben, hogy mind a tulajdont, mind az életmódot tekintve a felsőbb társadalmi rétegek is élhetnek „paraszti módon”, azaz földművesként (l. pl. a gömöri kisenemesség tömegeit), vagy végezhettek agrárfoglalkoztatottak paraszti alapmegélhetésük (mezőgazdaság) mellett ipari munkát, vagy akár emelkedhettek ki hivatali rétegbe parasztok úgy, hogy lakhelyüket tekintve megmaradtak a faluban, de életmódjukban már erőteljesen polgári értékek domináltak (műveltségben, fogyasztási szerkezetben, viselkedési kultúrában). Éppen ezért dolgozott ki a társadalomnéprajz olyan rétegmodelleket, amelyek a jobbágyfelszabadítást követő időszakokat korszakokra bontva árnyaltan leírják a népinek nevezett társadalom sokszínű, egymást számos jellegzetességben át is fedő rétegeit (pl. a tulajdon, a társadalmi státusz, polgári jelleg alapján). Egy tananyagának azonban mégiscsak az a feladata, hogy a különböző szakmai álláspontok hálójában irányjelzőt adjon egy fogalomhasználat kérdésében.

Úgy írhatjuk, hogy a magyar tudományosságban annak a társadalmi rétegnek kulturális örökségéről beszélünk néprajziként, amelyet a mai etnográfia elsődlegesen *földműves-rurális közösségként* definiál. Ám mára egyben *„olyan társadalmi réteggént, amely*

kulturálisan nem egy »érintetlen, zárt doboz«-t alkot, hanem a különböző intézmények – iskolák, egyház, közigazgatás, sőt tömegmédia – által behatárolt területen sajátos, az egymást követő nemzedékek hagyományláncolatával, egyrészt az individuális, másrészt a közösségi igényeket kielégítő, otthonosságot teremtő, ezért folyamatosan aktualizált kultúrát gyakorolt» (Keszeg Vilmos).

Ezt a fő jellegzetességet még azzal kell kiegészítenünk, árnyalnunk, hogy a közösségek állandó kapcsolatban voltak a fent említett intézményekkel, városi létmódformákkal, amelyek hatása a rurális kultúrájukat és a termelés–fogyasztás táji kötöttségeiből adódó, bizonyos mértékben autonóm világszemléletüket folyamatosan alakította. Azaz más társadalmi rétegek műveltségének lenyomatai többé vagy kevésbé befolyásolták az agrárközösségek kulturális alkatát.

„Technika korszaka” 1988, Románia, Erdély

1.2.2. Népi kultúra

Ez az igen nyitott, rugalmas keret lehetővé teszi magának a kultúra fogalmának is az árnyalt megközelítést, akár a népi kultúra jelentésének a radikális átírását az úgynevezett „technika korszakában” (Hermann Bausinger). Éppen ezért nehezen értelmezhető a még mindig az egykori zárt műveltségi fel fogást megidőző posztvagy utóparaszti jelző, amely szóhasználat a bomlási folyamatra utal, és egyben nem a kultúra folyamatos átalakulását, dinamikus változását fejezi ki, hanem valamiféle, a széthullás utáni *értévesztett* állapotot sugall a népi kultúrával kapcsolatban. Hiszen itt nem lebomlásról, leépüléséről van szó, hanem a rurális kultúra átalakulásának folyamatáról csupán. Az aprólékos terepkutatások felmutatták, hogy a népi kultúra nyitott a technikai újításokra, változásokra, a maga teljes természetességében mindent szervesen befogad. Hiszen a népi kultúra is komplex egész, amely a lét mindennapi kihívásait a leghatékonyabban megoldani igyekszik, és a benne élők számára teljes (azaz otthonos) világot termet. A kultúra tehát olyan egész, „amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként tesz szert” (Edward Tylor).

„Kiállított”, használaton kívüli televízió.
Gyimesközéplek, Boros-pataka 1999.

Doktoravató a Debreceni Egyetemen, 1943

Doktoravató a Debreceni Egyetemen, 2019

A kultúra változó szövetében egyszerre vannak jelen az átalakulás, alkalmazkodás folyamatai és egykori alkotásának reliktum jelenségei is. De a kultúra mindennapi hálójának legjellemzőbb vonása, hogy mindig *aktuális*, élő, természetes áramlatként körbeöleli az egyént.

A mindennapi kultúra összetett hálójába éppen úgy beletartozik a beszédmód, a viselkedés, a mediális csatornák hírei, amint az elbeszélte történetek, a pletykák, de akár az öltözködés, illetve a divatos ételek (részletesen l. a 8. fejezetben). Arról az írott, szóbeli és képi világról van itt tehát szó, amely az iskolai műveltség *mellett*, akár azt át is szöve, átértelmezve *nem kanonizált tudásként* szervezi az egyén és a közösség mindennapjait. Radikálisabban fogalmazva: e szövet a hétköznapi meg- és eredményes túlélését biztosítja.

1.2.3. Hagyomány

A hagyomány fogalmának jelentése részben a paraszti közösségek felbomlásával párhuzamosan, részben a tudomány merev terminológiai rendszere tartalmának kritikai felülírása nyomán, átalakult. Az európai néprajztudomány egyik alapvető fogalma (hagyomány) a folyamatosságra/folytonosságra, azaz a kontinuitás képzetére támaszkodik, amelynek a működését (azaz a hagyományátadás/láncolat kialakulását/„működését”) egyfajta állandó, generációról generációra történő, megszakíthatatlanságot, természetes belenevelődést, tanulási, az adott közösség minden tagját körülölelő, homogén kulturális *közeglétezésének* eredményeként feltételez. Olyan folyamatként (hagyományozódás), amelyben az ismeretek zárt formaként és tartalomként öröklődnek tovább. Ez a felfogás kényelmes volt, mert tulajdonképpen a hagyományozódás folyamatát természetesnek, azaz vizsgáláson kívüli, apriori tételeként feltételezte. Azaz a folyamatosság nem tudományos probléma volt, hanem a megoldás (pl. szokáseredet) magyarázati alapja.

A folklorisztikai/kulturális antropológiai kutatások azonban az utóbbi évtizedekben tisztázták a tanulás/eltanulás összetett rendjét, bonyolult hálóját, amelyben szerepe van a tudatos, egyéni tanításnak/megtanításnak, sok éves mester–tanítvány viszonynak, szinte „tananyagok” összeállításának (Voigt Vilmos). A természetesnek vett szóbeliség mellett az írás és ma már természetes

vizuális-mediális csatornák alakítják a közösségi kulturális minták fennmaradását, megszűnését, újraéledését, formaváltását, állandó alakulását.

Leánytánc. Szenna, 1953

Nincs „kollektív” alkotás, nagyon tudatosan, egyénileg (un. mesefák, nótafák által) formált szövegteksterek léteznek, amely alkotások mögött a kutató komoly alkotói munkát fejthet fel. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a közösség úgymond „szabad kezett ad” az alkotónak. Az adott szövegnek, akár kézműves formának, díszítésnek, színvilágnak a hagyomány egészébe mégiscsak be kell simulnia annak érdekében, hogy a korpuszt (legyen ez szóbeli mű vagy akár tárgy) közösség befogadja és a mindennapi kultúra természetes, szerves részeként tekintsen rá.

Azt is tudjuk ennek megfelelően tehát, hogy a feltételezett kontinuitásban akár sok évszázados történeti „lyukak” vannak, amely szakaszokban az adott tradíció a kultúra mindennapi élő áramlata helyett az írott megőrzés (pl. könyv, sajtó, akár füzetek, irkák, rajzok, szabásminták, festmények, később fényképek) „nyugalmában” léteznek csupán, majd a felejtés/emlékezés bonyolult rendszerében a hagyomány az élő újratanulás, a megidézés, az ismételt gyakorlat, változás, átrendeződés szakaszába lép. Maradhat továbbá az adott tradíció csupán lenyomat a közösség kultúrájában, elmerülhet a feledés homályába, de teremthet a közösség az önazonossága szempontjából fontos, megélendő, majd ismét és ismét megidézendő új, addig nem volt kulturális rítusokat is.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a hagyomány nem statikus, dobozszerűen zárt kulturális rendszer, pláne nem megőrizendő reliktum, hanem éppen ellenkezőleg, *a hagyomány nem más, mint folyamatos munka magával a hagyománnyal*. Arról van itt szó, hogy generációról generációra, azaz az újabb nemzedékek *nem* „úszhatják meg” a viszonyuk meghatározását az adott hagyományhoz, akár teljes hagyománykörhöz. Mert ha ezt a munkát nem végzik el, azaz az értelmezést, az aktualizálását, a hagyomány számukra még mindig érvényes mondanivalójának megfogalmazását, akkor mindebből logikusan következik, hogy a hagyomány csak egy merev tárgy, egy nyűg, valami archaikus kövület csupán – egy darabig. Mert ebben az esetben a közösség elhagyja azt. A hagyomány megértése, azaz a mindennapi életet segítő, helyze-

teket könnyebbé tevő képességének felismerése, aktualizálása a hagyományt fenntartó közösséget is megváltoztatja (Esterházy Péter).

1.2.4. *Hagyományos kulturális örökség*

Az örökség fogalma az 1970-es években lépett színre annak a folyamatnak felismeréseként, amelyről részben fentebb, részben a bevezetőben már szó volt. Olyan terminusként foglalt helyet a kultúratudományok széles palettáján, amely a tradicionális közösségek átalakuló hagyományozódását és változó formáit igyekszik új módon értelmezni. A kérdés ma az, hogy milyen gyakorlatok, viszonyok, kulturális javak jellemeznek egy lokális, de akár nemzeti szintű közösséget? Melyek azok az adott közösség számára önmeghatározási pontok, amelyek így fenntartandó kulturális készségek? Az *örökségmodellben* ennek megfelelően együtt vannak tárgyak, szellemi alkotások/alakzatok, kontextusok, viselkedési módok (szokások, rítusok).

A magyar örökségfogalom használatában azonban – nem a legegyszerűsebb módon – két teljesen eltérő megközelítés keveredik össze. Az egyik értelmezés az UNESCO által a szellemi kulturális örökség fogalmát meghatározó kritériumok alapján szól a népi kultúra örökséssítési folyamatának elvárt kereteiről:

„Szellemi kulturális örökség, olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan

újratereztének – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tiszteletét. [...] szellemi kulturális örökség többek között az alábbi területeken nyilvánul meg: a) szóbeli hagyományok és kifejezési formák, beleértve a nyelvet is, mint a szellemi kulturális örökség hordozóját, b) előadóművészetek, c) társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események, d) a természetre és a világegyetemre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok, e) hagyományos kézművesség (2006. XXXVIII. törvényrészlet)”.

Itt tehát egyfajta tudatos, újra és újra megismételt, a közösség önazonosságát szolgáló és egyben természetesen a közösség által gyakorolt és fenntartott rítusról van szó. Ebben az esetben a közösségi beágyazottság, a kulturális hagyomány lép erőteljesen az

előtérbe (pl. busójárás, mezőtúri fazekasság vagy akár a tojásírás élő hagyománya). Ezekben az esetekben a népi kultúrában gyökerező formák és szertartások folyamatos megidézésének segítése a mai néprajz egyik feladata.

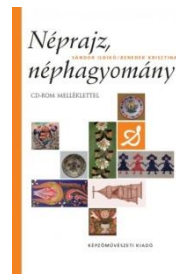

A másik értelmezési utat az ettől eltérő céllal összeállított jegyzék, az úgynevezett *értéktár*, vagy hungarikumlista jelenti, amelynek elemei a gasztronómiától az építészetten át a szellemi alkotásokig ível. A jegyzékben szerepelnek természetesen a hagyományos népi kultúrában jelenlévő elemek is, de a felsorolás a tradicionális műveltségben gyökerező jelenségeknél, tárgyaknál jóval szélesebb. Átfogja és egyben válogat a nemzeti kultúra, sőt a természeti környezet egészéből. Ezekben az esetekben tehát nem az alkotó *közeg*, hanem maga a *termék* (legyen szó akár természeti jelenségről) a lényeg. Elsődlegesen tehát kereskedelmi és turisztikai célokat szolgáló marketingről van szó e lista összeállításánál, nem pedig az előbb bemutatott közösségi örökségésítés folyamatának hangsúlyozásáról (gyulai kolbásztól az unicumon át akár a magyar kamillás mezőig sorolhatók az elemek). Másként fogalmazva azt mondhatjuk, hogy jóllehet átfedés van a két lista szóhasználatában, akár tagjaiban is, de míg az első jegyzéken szereplő elemek esetében az élő, megidézhető kulturális alkotófolyamatok jelenléte, kitapinthatósága a döntő, addig az ún. *értéktár* esetében ez hiányzik.

1.2.5. Néprajz és mai társadalom

Mindezek után megkerülhetetlen annak a kérdésnek a radikális feltevése, hogy *mi végre is van a néprajz napjainkban?* Mi a szerepe egy komplex társadalomban e tudománynak? Hiszen – amint arról fentebb szó volt – a tudomány vizsgálati tárgya lényegében eltűnt, alapvető fogalmai és társadalmi szerepe átalakult és átalakulóban van. Egy tudományon belüli, ehhez hasonló „nagy”, egyben létkérdések arra jók, hogy segítsék az adott diszciplína helyének, feladatának újrafogalmazását. Nincs ez másként a néprajztudománnyal sem. Napjainkban több markáns irány erősödik, illetve körvonalazódik a néprajztudomány feladataként, amelyek együttes eredője a néprajz jövőbeni szerepét, társadalmi szerepvállalását is egyre élesebben és bizalomkeltően rajzolja fel.

Az *egyik út* a tradicionális kultúra mint örökség fenntartásának, ápolásának szerepét jelenti. Ide tartozik a népi épített és népi tárgyi örökség (muzeológia, skanzenológia) széles társadalmi közmegegyezésen alapuló gyűjtése, megtartása, tudományos feldolgozása. De ugyanitt említhető a szellemi kulturális javak fentebb már említett keretekben történő védelme is.

A *másik út* igen hasonló ehhez. Nevezetesen az egykori paraszti kultúra mint a magyar kultúra fontos művelődéstörténeti rétegének a közoktatásban, akár a közkultúrában történő átadása. Ebben az esetben egyrészt zárt, tananyagokról (iskola), más-

részt tudományos ismeretterjesztési tartalmak megjelenítéséről van szó a legszélesebb mediális csatornákon át.

A *harmadik* az alkalmazott tudománnyá válás útja, amely napjaink legkülönbébb társadalmi együttélési módjainak feltárására, esetleges javaslatok megfogalmazására irányul. Lehetnek ezek roma/nem roma közösségi együttélések, ma bevándorló, nem keresztény csoportok integrációjának kérdése, kulturális eltérésének megfogalmazása, azaz az interkulturális kommunikáció problémaköre legkülönbözőbb rétegeinek megértése a néprajz feladata.

Végezetül ide kapcsolódik a *negyedik út* is, amely szintén alkalmazotti jelleget ad a szaknak. Itt arról van szó, hogy a néprajz jelen feladata az is, hogy a lokális közösségeknek segítsen az életmódjában, szokásrendjében lévő sajátosságokat feltárni, azokat – amint arról fentebb szó volt – a közösség számára élő, saját hagyománnyá emelni.

Kérdések:

1. Milyen okok játszottak közre a parasztság zárt világának a megszűnésében?
2. Miért beszélhetünk inkább népi kulturális örökségről és nem a magyarság néprajzáról?
3. A társadalomnéprajz miért dolgozott ki rétegmódelleket?
4. Miért vannak a technikai újítások hatással a népi kultúrára?
5. Miért jelent meg az élő újratanulás, a megidézés?
6. Mit jelent az, hogy a hagyomány folyamatos munka magával a hagyománnyal?
7. Milyen új kutatási irányok alakulnak a néprajztudományban?

2. A magyar néprajz és örökség kutatásának fő irányjai I.

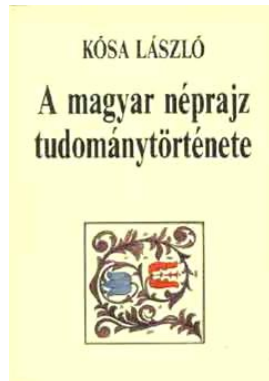

2.1. Bevezető gondolatok

A népi kultúra iránti érdeklődés – mint legtöbb európai országban – hazánkban is a felvilágosodás korában, a 18. században fokozatosan bontakozott ki. Majd ez a figyelem a modern nemzet fogalmának megszületésével egyidejűleg, nem utolsósorban a magyar nemzetkonceptió megteremtéséhez való segédlet kereséseként, a 19. század első felében teljesedett ki. „Azoknál a nemzeteknél, amelyek nagy múltú írásbeliséget és régi, folytonos államiságot mondhattak magukénak, a néphagyomány hamarosan háttérbe került, annak felmutatását nem érezték különösképpen szükségesnek. Viszont ahol az írott múlt töredékesen maradt fenn vagy hiányzott, egyre magasabb talapzatra emelték, dicsérve a hivatásos kultúra avatott alkotásaival vetekedő gazdagságát” (Kósa László).

2.1.1. Leíró néprajz

A magyar néprajztudomány története azt mutatja, hogy a 19. század első felétől, a később néprajzinak elnevezett tudományos kérdéskör határai kijelölésének időszakától kezdve, a kutatások elsősorban a saját népi kulturális jelenségek (és ezen belül is legelőször szóbeli alkotások) feltárására, dokumentálására, elsődlegesen tehát *leírására* irányultak. Majd a vizsgálatok a reformkorban két, egyre határozottabban

elkülöníthető irányt vettek fel. Az egyik kutatási vonal alapvetően az íratlan forrásokot, a szájhagyomány által megőrzött és életben tartott alkotások gyűjtését, leírását, majd a 19. század második felétől az összehasonlításukat célozta (ez a szál az 1846-ban William John Thoms [1803–1885] által megalkotott *folklor* nevet vette fokozatosan fel nálunk is).

A másik vizsgálati ágat a népi kultúra szóbeli forrásai mellett egyéb, a hangsúlyt az írott és a terepen megfigyelhető adatokra helyező *néprajzi leírás* képviseli, amely tudományos vonal kezdőpontját *Szedes Fábian* (1784–1859) 1819-ben megjelent *A Palócok* című munkájával jelöli a szaktudomány. Az adott korszakban a magyar „nemzeti jellem” (viselkedési formák, lelki tulajdonságok) keresését is szolgáló leíró néprajzban – nem utolsósorban a 19. század második felé-

ben elinduló rendszeres muzeális gyűjtés, feldolgozás és a millenniumi kiállításra (1896) gyűjtött hatalmas tárgykészlet eredményeként – megerősödött az anyagi kultúra kutatása. A vizsgálatok és a felhalmozott, illetve megismert tárgyak a huszadik század első felére a néprajzon belül a nemzeti (és népcsoport) karakterológiától elvezettek a *tárgyi néprajz* tudományosan is teljes körű (gyűjtés, leírás, dokumentálás/katalogizálás, összehasonlítás) ágához. A „teljes körű” jelző azt is jelenti, hogy a millenniumi kiállításra már megváltozott az a romantikus szemlélet is, hogy csak az alkalmi, díszes tárgyak képviselnek esztétikai és így gyűjtendő értéket: az ünnepi mellett a teljesen elhasznált, sőt már tönkre ment mindennapi tárgyak léptek a néprajzi figyelem középpontjába, a gyűjtési „érzékenység” is változott. Azaz a széleskörű merítés óhatatlanul – jóllehet a korban még fel nem ismert – lehetőséget rejt (rejtett volna) magában a parasztság különböző rétegeinek – egyáltalán – azonosítására és életmódbeli megismerésére.

Millenniumi kiállítás. Jászapáti tájház (Néprajzi Falu)

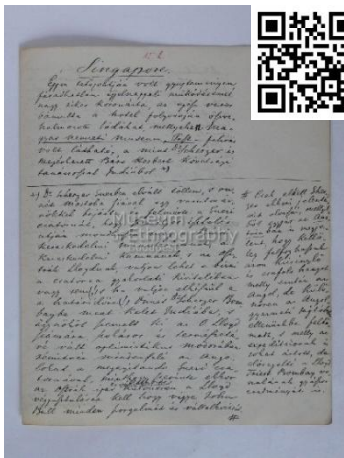
A népi kultúra két fő elemzési útja mindenekelőtt tehát nem idegen kultúrák, hanem a *saját népi műveltség* feltárását tűzte maga elé célként. A szaktudomány története azt mutatja, hogy a *kultúra-*, illetve *társadalmi* szempontú vizsgálati utak közül egyértelműen a kultúrára irányuló kutatások domináltak. Sokrétű oka van annak, hogy a magyar néprajz tudományos fejlődéséből kimaradt a társadalmi szempontokat előtérbe helyező etnológiai és antropológiai tudományos irány, és hogy ez utóbbi szemléleti módok csak egy-egy kutatóhoz köthetően voltak (és vannak szinte napjainkban is) jelen. Az emberi magatartásformák (pl. szokásvilág, erkölcsök, rítusok) társadalmi „működésének” elemzését maga elé tűző tudományágak hiánya azért is szembeötlő, mert mára ezekből nőhetet volna ki a néprajzon belül egy jól kidolgozott módszertani eszközkészlettel rendelkező erőteljes társadalomkutatási út.

2.1.2. Elméleti gyengeségek

Visszavezethető ez a hiányosság arra is, hogy a Habsburg Birodalom (majd az Osztrák–Magyar Monarchia) kimaradt a gyarmatosító hatalmak köréből. Tehát akkor, amikor Nyugaton elsődlegesen az idegen kultúrák megismerését célzó (és nem utolsósorban áttételesen a gyarmatosító államok hatalmának kiépítését is szolgáló) kutatások folytak, Magyarországon a Habsburg abszolutista állam berendezkedését közvetve segítő (és egyben a modern közigazgatás alapjait lerakó) népismereti dolgozatok, korai statisztikai, illetve statisztikai jellegű munkák születtek. Bár az országleírások lehetőleg helyszíni empirikus adatgyűjtésre igyekeztek támaszkodni, az adott időpontban próbálták meg a birodalom helyzetéről számot adni, a népi műveltségre irányuló kutatások fő érdeklődését mégsem az etnológiai, antropológiai „jelen”, hanem a *történeti* szemlélet hatotta át. A „jelen” állapotának feltárására elsősorban azért volt szükség, hogy annak segítségével egy korábbi időpont népi műveltségét lehessen rekonstruálni. Sőt a 19. század második felében intézményekkel is megszerveződő néprajz olyan gyűjtési anyagokkal és már összehasonlító elemzésekkel jelentkezett, amelyek a magyar népi műveltség kárpát-medencei több száz (sőt kerek ezer) éves jelenlétét bizonyították. A hagyományok változásában (átadás-átvétel) mégis fellelhető stabilitás – más nemzeti tudományok (irodalom, történelem, földrajz) eredményeihez hasonlóan – egyértelmű tanúja a magyarság történeti kontinuitásának. E szemlélet nem csupán a már említett történeti, hanem az őstörténeti szálát is erősítette a néprajzi jellegű kutatásokban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia térképe

Xántus János: 'Kelet Ázsiai kirándulásom' 1871

2.2. A magyar néprajztudomány története azt mutatja tehát, hogy a 19. század első felétől, a később néprajzinak elnevezett tudományos kérdéskör határainak kijelölése időszakától kezdve, a kutatások elsősorban a saját népi kulturális örökség (és ezen belül is legelőször szóbeli alkotások) feltárására, dokumentálására irányultak. Hiszen a magyar történeti folyamatokból és történeti-társadalmi helyzetekből kimaradtak az idegen kultúrákkal való találkozá-

sok, párhuzamos berendezkedések, melyek a nyugati, gyarmati rendszer kiépítésének természetes velejárói. Az etnológia, majd később az antropológia nem szisztematikus kutatások igényével jelent meg tehát a fokozatosan megszerveződő magyar tudományosságban, hanem csupán utazók, felfedezők, kalandorok, misszionáriusok tevékenységeinek, hol magasabb, hol alacsonyabb színvonalú útleírásai, gyűjteményei jelképezték a magyar nyelvű, az Európán kívüli kultúrákra irányuló „kutatásokat” (inkább csupán a nem is rendszeres megfigyeléseket).

A hazai etnológia széleskörű társadalomtörténeti tudományválasztását az a furcsa helyzet is gátolta, hogy a 19. század az etnológiától tulajdonképpen ugyanazt várta (volna) el, mint a néprajztudománytól. Nem távoli „közünk nincs hozzájuk” népek megismerését és társadalmi jelenségeinek megértését majd megértetését, hanem rokon népek kultúrtörténeti feldolgozását, amelyek közelebb vihetnek a magyar őstörténet megismeréséhez. A módszereknek nem kell eltérniük a hazai népi műveltséget vizsgálóktól, nincs tehát szükség idegen kultúrák megismerésére kifejlesztett metódusokra sem.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a társadalmi szempontú érdeklődés hiányát, azaz az ilyen jellegű kutatások „fel nem karolását” visszavezethetjük arra az egyszerű tudományszervezeti tényre is, hogy a társadalomra irányuló vizsgálatok mögött nem álltak olyan, már nagy tekintéllyel rendelkező, elismert nemzeti tudományok, mint a teljes társadalmi súlyával jelenlévő nyelvészet és irodalom: a folklór, a földrajz és a történelem pedig a leíró néprajz hátterében. Bár az 1868-as nemzetiségi törvény még államnemzeti szemléletben készült (minden nemzetiség egyenlő jogú tagja az államnak), a társadalomtudományi (és benne a néprajzi) érdeklődésben felerősödött az etnocentrikus irány.

*Kriza Ildikó magnetofonfelvételt készít egy idős asszomnyal.
Nagybaracska, 1963*

Noha ez az idézett, ún. csaplovicsi „kis Európa”-elv, azaz más népek műveltségének elismerése már a népi kultúra kutatására kibontakozó szaktudomány korai szakaszában jelen volt, mégis a hungarológus szemlélet vált meghatározóvá a hazai néprajzban. Az ország határainak átszabása (1920) felerősítette a kultúrnemzeti törekvéseket: a fent említett történetiség azt je-

lenti, hogy a saját anyanemzethez tartozó kisebbségi magyarság kulturális folytonossága a határváltozásokkal sem szakadt meg. Az össznemzeti magyar műveltségben továbbra is elidegeníthetetlen részt képviselnek a határokon túli magyar közösségek. Nem utolsósorban tehát a „kulturális nemzeti önvédelem” szolgálatában folytak az elcsatolt területeken a népi kultúra történeti rétegeit célzó vizsgálatok. A kulturális folytonosság kutatásában (és egyben legitimálásában) fontos szerepet kapott a néprajztudomány is, és ennek következtében a kultúrtörténeti látásmód a kisebbségi sorba került magyar anyanyelvű tömegek miatt tovább fokozódott a két világháború között.

A helyzet (a néprajz vizsgálati időszemlélete, tárgya) egyrészt éppen a társadalmi érdeklődés (falukutató mozgalom: a „jelen valóságának megismerése” – 1. részletesen a 3. fejezetben) megjelenésének eredményeként változott.

Másrészt az utóbbi évtizedekben a szaktudományon belüli szemléletváltás folytán került az érdeklődés középpontjába a népi és a tágabb értelmű közkultúra jelen és társadalomtörténeti viszonyainak értelmezése.

Harmadrészt a néprajzon belüli társadalomkutató vonal napjainkban megfigyelhető további erősödését az is segítette, hogy az egyre differenciálódó tudományos skálán megjelentek kimondottan a társadalmat kutató tudományok (szociológia, kulturális antropológia), amelyek kutatási eredményei egymást viszonyosan kiegészítve (és gyakran a másik módszertanát is kölcsönözve) egyre árnyaltabb képet adnak egy-egy közösség szociális körülményeiről.

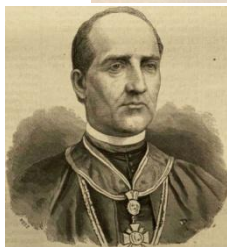
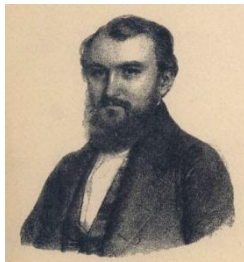
A néprajzban – elsősorban az alapján kultúrtörténeti érdeklődés következtében, valamint a tudományon belül az etnológiai, antropológiai szemlélet (és munkák) hiánya miatt – a társadalom kutatása kimaradt a központi vizsgálati területek közül, sőt hosszú időszaknak kellett ahhoz is eltelnie, hogy a néprajz egyáltalán felismerje a társadalmi intézményeket, a szociális csoportokat, rétegeket (igaz, először csupán mint „kultúrahordozó közegeket”). A legutóbbi évtizedek szemléleti váltására volt

szükséges ahhoz, hogy a társadalom felé irányuló érdeklődés ne csupán a folklór és a leíró néprajz melletti harmadik szakággá (*társadalomnéprajz* néven) váljon, hanem a népi és közkultúra kérdéseit újszerű módon *szemlélő* és *megközelítő* vizsgálati lehetőséget is jelentsen. Nevezetesen: minden kulturális megnyilvánulás egyúttal társadalmi jelenség is.

Arany
László

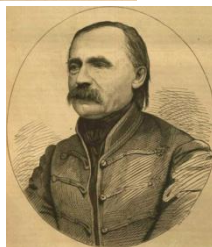
Erdélyi
János

Ipolyi Arnold

Katona Lajos

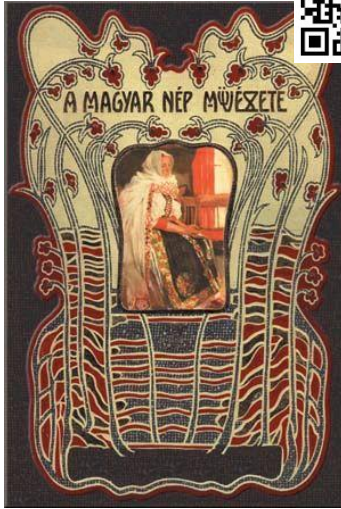

Kriza János

2.2.1. A néprajzi kutatás történetének útjai, emblemikus kutatói

Amint arról fentebb szó volt, a népi kultúra iránti érdeklődés a 18. és a 19. század fordulóján alapvetően két szálon bontakozott ki. Az egyik út a magyar parasztság szellemi, variánsokban élő, ám mégis zárt szövegekben megjelenő szóbeli világára irányult a 19. század fordulójától kezdődően. Népmesék, mondák, balladák, népdalok léptek a gyűjtők érdeklődési körébe. Erdélyi János (1814–1868), Ipolyi Arnold (1823–1886), Kriza János

(1811–1875) Arany László (1844–1898) majd Katona Lajos (1862–1910) a magyar folklórkutatások kiemelkedő 19. századi alakjai.

Illetve a magas művészet felfedezte a múlt század fordulóján a népművészetet is (l. az ún. gödöllői tevékenységét), amelynek monumentális, leltárjellegű képét a Malonyay-vállalkozás összegzi (*Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. Budapest, 1907–1922*).

A kibontakozó etnográfia másik kutatási szálát a magyar nyelvterület kulturális tagoltságának felismerése jelölte ki.

A 18. századi országleírás-előzményekre (pl. Bél Mátyás [1684–1749], *Notitia Hungariae...*, Viennae Austriae, 1735) támaszkodó leírások, majd a 19. század második felében meginduló rendszeres, az életmódra irányuló, tárgyakat, eszközöket gyűjtő kutatásokat elsősorban Herman Ottó (1835–1914) és Jankó János (1868–1902) neve fémjelzi. A leglátványosabb és egyben a 19. század végére fokozatosan intézményesülő, tárgyát és módszertanát meghatározó néprajztudomány legnagyobb eredménye a millenniumi ünnepségek keretében (1896) a Városligetben felépített „néprajzi falu”, amely rurális műtáj összegyűjtéséért és kivitelezéséért Jankó János volt a felelős. Európában egyedülálló kezdeményezés volt a szabadtéri néprajzi kiállítás megrendezése, ugyanis az első svéd hasonló jellegű falumúzeum után e vállalkozás volt a kontinensen a második skanzen.

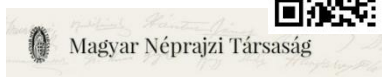

A városligeti „műtáj” tizenkét magyar és tizenkét nem magyar portát mutatott be a maguk beélt valójában (azaz a kiállítás időszaka alatt a házakban, udvarokban az élet a tulajdonosok bentlakásával ment tovább, tehát az életmód is része volt az enteriőrnek).

Német ház Torontából, a millenniumi kiállításra épített néprajzi falu részlete.

1896

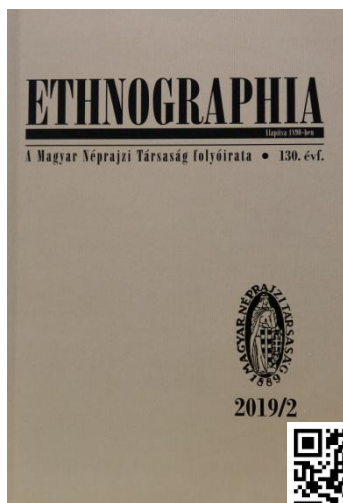
Magyar Néprajzi Társaság

A falu elbontása után a porták eszközkészlete az 1872-ben a Nemzeti Múzeum egyik osztályaként megalapított néprajzi gyűjtemény része lett, illetve ezekben az évtizedekben szervezték meg a *Néprajzi Társaság*ot (1889), mely egyben útra indította a máig megjelenő *Ethnographia* című folyóiratát (1890–). Azaz a 19. század második fele a gyűjtés, a megmutatkozás, a szakpublikálás és a máig fennmaradó intézményesülés időszakára volt. Ha egy karakteres mondattal kellene összegezni a 19. századi kutatásokat, akkor a korszak kulcsát a feltételezett *néplélek* vizsgálata adná meg.

Azt feltételezték ugyanis a kibontakozó néprajzkutatások, hogy a tradicionális paraszti műveltség – hasonló német elgondolások nyomán – a magyar néplélek lenyomata. Minél több adatot, minél alaposabb kutatásokat végzünk tehát, annál jobban megértjük a magyar nemzeti karaktert, a magyar jellemet.

A 20. század első felének néprajzkutatási korát áthatják természetesen az ország egészét mélyen érintő, súlyos válságok (Trianon –1920), tragikus háborúk (1914–1918; 1941–1945), azaz országterület-változások, a magyar nyelvű kultúra kisebbséggé válása, háborús emberveszteségek, rettenet, a népirtás (1944 – zsidóság, cigány-ság) következményei, a nemzeti vagyon felfoghatatlan méretű pusztulása – ezek a pontok, amelyek radikálisan meghatározták a század első felének tudományos lehetőségeit.

Noha az anyagi keretek igen szűkösek voltak, elmaradtak kutatóutak, ám a magyar néprajznak – a körülmények ellenére is – az egyik legtermékenyebb, legfontosabb korszakát jelentik a huszadik század első évtizedei. Ugyanis olyan kiemelkedő személyiségek, hatalmas munkabírású, nagyszerű terepkereső, európai (elsődlegesen német és skandináv) kitekintésű és műveltségű kutatók dolgoztak a magyar néprajz ügyéért, akik egyrészt befejezték, másrészt eredményesen működtették és fenntartották a néprajz intézményhálózatát, publikációs fórumait, tudományos társaságát, sőt tanszékeket alapítottak (Szeged, 1929; Budapest, 1934; Kolozsvár, 1940).

Györfffy
István

Bátky
Zsigmond

Viski
Károly

Gunda
Béla

Hízen e korszakban kutatott és alkotott a történeti néprajz kiemelkedő képviselője, Györfffy István (1884–1939), a muzeológus Bátky Zsigmond (1874–1939), Viski Károly (1883–1945) és a későbbi tanszékalapító, etnológiai és elméleti érdeklődésű Gunda Béla (1911–1994). A folklórkutatásokat pedig – többek között – Solymossy Sándor (1864–1945), az ekkor még fiatal, de igen tehetséges, később talentumát veszített politikussá váló Ortutay Gyula (1910–1978) és a két kimagasló népzene kutató, Bartók Béla (1881–1945) és Kodály Zoltán (1882–1967) neve fémjelzi.

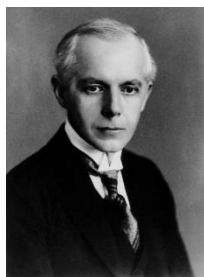
Ennek a szellemi bázisnak köszönhető, hogy mind az életmódra irányuló, mind a folklórtudásra fókuszáló alap kutatások eredményeként a század harmadik évtizedében megjelenhetett a néprajztudomány első, nagylélegzetű szintézise (*A magyarság néprajza I–IV, Budapest, 1933–1937*). A mű nem csupán egy nagy inventáriuma az addigi ismerteknek, hanem lakmusza is az akkori néprajztudomány állapotának. Nevezetesen annak, hogy a korszakban elméleti szintű összegzésre igazán csak a népzene kutatás képes.

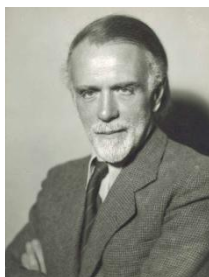
Ortutay Gyula

Solymossy Sándor

Bartók Béla

Kodály Zoltán

Szendrey Ákos

A néprajzon belül a korszak társadalomra vonatkozó tudományos jellegű ismereteinek záróköveként tartjuk számon Szendrey Ákos (1902–1965) négy tanulmányát. Szendrey az *Ethnographia* oldalain összegezte a készülő *A magyarság néprajza* című néprajzi szintézis számára a társadalomra vonatkozó (rétegzettség, munkaszervezet, családi viszonyok, vagyoni helyzet) addig felhalmozódott ismereteket. Bár a szintézisbe önálló fejezetként nem került be a társadalomnéprajz (mivel a szintézis összeállításánál az a cél vezérelte a szerkesztőket, hogy lezárt, a népi műveltség valamely szeletéről teljes egész képet

tudjanak adni), és ez az ismeretanyag nem kellően kamatozik egyik kötetben sem, Szendrey írásainak jelentősége elvitathatatlan: „Amit ő ezekben leír, annyit tudott lényegében a néprajz a paraszti társadalomról” (Szabó László). Felismerte a népi társadalom tagolódását, történeti változását, belső mozgásait.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LX. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1949 * 1-4. SZÁM

A magyar néprajztudomány elvi kérdései.¹⁾

EGYETEMI
NÉPRAJZI
INTÉZET
BUDAPEST

Tisztelt Társaság! Kedves Barátaim!

A Magyar Néprajzi Társaság LXI. közgyűlését ezennel megnyitom. Megállapítom, hogy közgyűlésünk határozatképes.

Elnöki bevezetőmben, helyesebben szólva előadásomban, a mai magyar néprajztudomány néhány elvi kérdését szeretném vizsgálóra venni. Legyen szabad mindjárt előjáróban, az előadó részéről talán kissé szokatlanul, a T. Társaság szíves türelmét kérem, ha esetleg az elnöki megnyitó szokásos tónusától eltérlek, továbbá, ha elnöki megnyitóm és előadásom méreteit tekintve, kissé meg fogja haladni a Társaságunkban szokásos előadások és közgyűlési megnyitók terjedelmét.

Szeretném azt hinni, hogy ez a mai közgyűlésünk és a közgyűlés határozatai nyomán meginduló új munkánk jelentős fordulatot idé majd Társaságunk előjövő történetének. Meg kell ugyanakkor mondanom, hogy erre a fordulatra nagyon is szükségünk van. Minden biznnyal érdemes lenne éppen a mai közgyűlésünkön az elmúlt 60 esztendőre visszatekintünk és megvizsgálunk ennek az eltelt 60 esztendőnek kiemelkedő dátumait, mert hiszen idén, október 27-én lesz 60. évfordulója a mi megalakító közgyűlésünknek — ahogy akkor nevezték. S ehhez a dátumhoz kapcsolódik közelről ugyancsak idén őszel, egyik legnagyobb magyar néprajzkutató tudósnak, *Győrffy István* halálának 10. évfordulója is. Kínálkozik tehát most számunkra alkalom, legalább e két nagyjelentőségű dátummal kapcsolatban, hogy a magyar néprajz történetét újból — immár nem először vizsgálóra vegyük.²⁾ Kínálkozik tehát alkalom arra, hogy elveinknek és céljainknak új megformulázása idején, világosabban és élesebben tekintsünk a régi társasági elvekre és célokra. Nem is volna ez tanulságok nélkül való. Gondoljunk csak az első megalakító közgyűlésünkön³⁾ *Hunfalvy* elhangzott szavaira, akinek alapvető tézisében és példaként felhozott megoldási kísérletében, amelyet ma már természetesen csak meghaladott megoldási kísérletnek nevezhetünk, már feltűnik a néprajznak egy olyan fajtá történeti szemlélete, amely, mutatis mutandis, érintkezést mutat a legmodernebb szovjet néprajzi kutatás egyik munkamódszerével, egyik irányával, az etnogenezis irányával, amelynek eredményei nem utolsósorban érdekelnek bennünket, magyar néprajzi kutatókat. *Herrmann Antal* már ekkor felveti elégedetlen és keserű lélekkel a Néprajzi Múzeum rendezetlen kérdését. Nem állíthatjuk azt, mintha ma a Néprajzi

¹⁾ Elnöki megnyitó a Néprajzi Társaság 1949. évi LXI. közgyűlésén, 1949. jún. 22-én.

²⁾ *Ortutay Gyula*: Magyar népméret, Bpest, 1937. passim; *Ortutay Gyula*: A magyar népköltési gyűjtemények története, Ethn. 50: 221. *Karl Maróti*: Zur Entwicklungsgeschichte der Volkskunde in Ungarn, Ujh. 16 (1936.): 124; *Tótfalusi Imán*: Néprajzi életünk kibontakozása, Magyar Népkutatás Kézirata, II., 3. Budapest, 1948. stb.

³⁾ Ethn. 1: 2. s. kkl.

Ortutay Gyula beszéde 1949-ben. Ethnographia. 60. 1-24.

A korábbi kutatók (pl. Jankó János) eredményeire is támaszkodva végleg szakított a parasztság megközelítésének statikus szemléletével. Szendrey a vizsgálati eredményekre támaszkodva elérkezettnek látta az időt, hogy szorgalmazza a társadalom ön-

álló kutatási ágának megteremtését, intézményi hálózatának kiépülését. Bár mind Szendrey, mind a korszak szociográfusai, kutatói felismerték a magyar paraszti társadalmat éppen abban a korban alapjaiban átalakító folyamatot: a *polgárosulást*, ám azt nem természetes történeti-társadalmi jelenségként kezelték (kivéve Erdei Ferencet) és semleges kutatói magatartással elemezték, hanem válságjelenségként, elutasítandó tendenciaként értelmezték.

A második világháború utáni évtizedek kutatásait három fő szakaszra oszthatjuk. Az elsőt lényegében az 1949–1956 közötti évek jelenítik meg, amely időszakban a néprajz tudományelméleti keretei és kutatási mozgásteret részben radikálisan beszűkült, részben viszont új tematikai irányokkal bővült. Erős kritikai élel utasították el a néprajz addig nemzeti jellegét, a fent említett „sorskutató szerepét”, a trianoni majd a párizsi határok következményeként kisebbségi létben élő rurális magyarság kultúrájának gyűjtését. Helyébe lépett a szocialista falukutatás, a városi néprajz és a munkásfolklor. Ez a tematikai bővülés még meg is újíthatta volna a néprajztudományt, ha nem járt volna együtt mindez a kötelezően érvényesítendő, marxi magyarázati/elméleti rend alkalmazásával, illetve a vidéki társadalmi berendezkedést éppen vizsgálni kezdő tudomány e szálának radikális elvágásával. Jóllehet, ezt az elvárt elméleti fordulatot a néprajztudományban egy emblematikus ponthoz, Ortutay Gyula 1949-ben elmondott programhirdető beszédéhez kötjük (amely évben egyébként a debreceni Néprajzi Tanszék is megalakult), a váltás természetesen egy hosszabb folyamat eredménye. A tudománytörténet egyik érdekesítő kérdése, hogy intézményi átvilágítások háttérében milyen másodlagos, rejtett (jelen esetben tudományos, tudománypolitikai vagy ideológiai) célok húzódnak meg az elsődleges („látszólagos” vagy megnevezett, nyíltan vállalt) célkitűzések mögött? Az elsődlegesen megfogalmazott, a szakmai (oktatási, kutatási) minőségi vagy gazdasági/működési kérdések részletes elemzése *mellett* milyen szempontok érvénye-

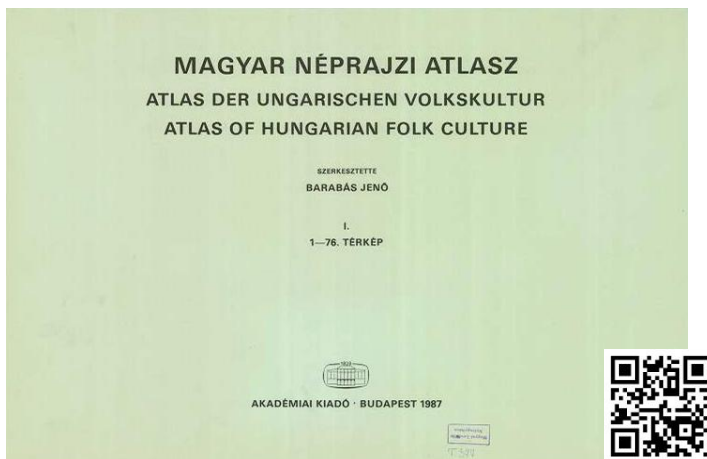
sülnek az egységek, intézetek munkájának, személyi összetételének értékelésében? Ezekre a kérdésekre totalisztikus hatalomgyakorlás esetén sem feltétlenül (és mindig) a direkt politikai elvárás a válasz, illetve nem biztos, hogy a politika gyakorolja a közvetlen, minden más szempontot – egyetem esetében a tudományt teljesen – felülíró hatást. Sokkal inkább arról van szó, hogy intézetek, tanszékek, kutatók, a tudományuk történeti hagyományaira, iskolázatottságukra, illetve a hatalom legfőbb, „vaskos” ideológiai pilléreire támaszkodva – hol tudatosan, szervezeten, de döntőbben tudattalanul és egyeztetések nélkül – „együtt mozdulnak” és dolgozzák ki végeredményben részletes, árnyalt elméleti hálóként a rendszer céljainak megfelelő tudományos igényű magyarázatokat.

Az ötvenes években a politikai elit úgy tekintett az agárfoglalkozásúakra („parasztokra”), mint a munkásokkal szövetkező, lényegében a kollektív hatalmat birtokló rétegre, melynek kultúrája olyan *közösségi érték*, ahol a tradicionális segít az új, az egyenlőségen alapuló helyi társadalmak megteremtésében.

A hatvanas években a közvetlen ideológiai nyomás a néprajzi kutatókról visszább szorult, az elvárt frazeológia alkalmazásán túl direkt politikai megrendeléseket nem kellett teljesíteni. Ez az időszak, amelyben a néprajz intézményesülése tovább folytatható (MTA Néprajzi Kutatócsoport alapítása, 1967; szentendrei Szabadtéri Múzeum megszervezése, 1968), illetve a néprajz a helytörténeti monografikus munkák tömkelegének megírásához klasszikus állomásozó, lokális terepkutatások tucatjait végezte el, majd e gyűjtéseket – elsősorban csupán adatközlés, leírás szintjén – e monográfiákban közzétette.

2.2.2. A kádári korszak néprajza (1957–1989)

A „helytörténeti mozgalom”. A néprajztudomány a nyolcvanas évek közepén már úgy tekintett vissza a megelőző két évtizedére, hogy – jóllehet akadémiai munka folyt (lexikon, illetve me-sekatalógusok összeállítása; új szintézis előkészítése, a néprajzi atlasz megvalósítása) – ebben a korszakban *eredeti* néprajzi forrásközlések, tudományos dolgozatok szinte csak monográfiák keretében jelentek meg. Mi több, valóságos „helytörténeti mozgalom” bontakozott ki. Azaz, ha ezen évtizedek megyei múzeumi szervezeteiben folyó (vagy általuk összefogott, sőt akár kontroll alatt tartott) alapkutatások *jellegéről* szeretnénk képet kapni, akkor e törekvésünk számára e kötetek megkerülhetetlen kortörténeti dokumentumok, hiszen az 1970-es évek elejétől több megyei múzeumi szervezetben és nagyobb vidéki város múzeumában természetrajzos, újkortörténész, régész, művészettörténész és néprajzos muzeológus munkatársak együttese voltaképp kisebb tájkatató intézetek munkáját végezték el (Kósa László).

A „helytörténeti-mozgalom” népi kultúra rétegeire fókuszáló írásait, fejezeteit felsoroló historiográfiai művek kiemelik e munkák hiánypótló jelentőségét, elképesztő mennyiségű új adatot eredményező alap kutatásait, és (amint arról fentebb már szó volt) a tudománytörténeti visszatekintések rávilágítanak arra is, hogy ezek a típusú munkálatok gyakorlatilag meghatározták a hatvanas és hetvenes éveket, sőt ezek a nagyobb lélegzetű a rokonszakmákkal együtt megvalósított vállalkozások jelentettek szinte egyedüli lehetőséget a terepkutatásokra. Tulajdonképpen arról van itt szó, hogy a huszadik század első felében kibontakozó népiségtörténet, mely tudományág éppen a helytörténeti kutatások előtérbe helyezését, illetve ezzel kapcsolatosan új forráscsoportok bevonását szorgalmazta, a nemzetiszocializmus ideológiájával való érintkezése, a népi-faji nemzetfogalom adaptálása miatt (amely tan alkalmas volt a Kárpát-medencei magyarság egységének, s ezáltal a területi revízió történeti igazolására) 1945 után jogfolytonosság nélkül megszakadt (Erős Vilmos).

Ugyanígy, jórészt az 1948-as fordulat után már végképp megtagadott ideológiai/nemzeti tartalmak miatt tűntek el magáról a néprajztudományi palettáról is a komplex, Györffy István nevével fémjelzett település- és nemzetiségtörténeti elemzések. Ez a cezúra (illetve ideológiai tabula rasa) viszont azt is jelenti, hogy a huszadik század második felében a helyi múlt feltárására irányuló kutatások a népiségtörténet szemléletmódjától egészen eltérő eszmei alapokra támaszkodtak. Ha végigtekintjük ezeket a tanulmányköteteket, akkor felismerhetjük, nem kevesebbről van itt szó, minthogy az 1960-as évektől megerősödő helytörténet-kutatás igyekezett újrafogalmazni a közösségi tudás architektúráját.

Azokat a közösségi ismereti alakzatokat, melyeknek bonyolult szövete a helyi társadalmat szervezik (viszonyok, távolságok, minták), a monográfiák a tényleges jelentési kontextusaiból kiemelik, majd ezen tartalmakat (a mindennapi élet formáit, illetve az átélt liminális helyzeteket: kollektív tragédiák, háborúk tapasztalatait) meghatározó, azaz a közösséget ténylegesen szer-

vező történeti eseményeket átfogalmazzák. Az így születő írásokat részben az uralkodó (alkalmazható) beszédmódon elmondható–el nem mondható kettősség határozza meg. Ám a kötetek szemléletét alapvetően az a tudatosan–tudattalanul megfogalmazott, a hatalmi viszonyokba (diskurzusba – Foucault) ágyazott szándék hatja át, hogy a monográfia a helyi közösség önmeghatározási folyamatának mindennapi szerveződési formáit, mentális állapotát, emlékezeti rétegeit, a társadalmat átjáró törésvonalak bonyolult szövetének értékelését, a párhuzamos, egymással akár versengő múltak sokaságát felülírja oly módon, hogy a mű „Az Egy” (azaz egyetlen) lehetséges bejárat történeti utat mutassa fel, amely pálya tulajdonképpen célirányos volt (Gyáni Gábor). A múlt eseményei úgy alakultak, hogy azok szükségszerűen társadalmi fordulathoz, azaz a jelen egységes, néphatalmi viszonyaihoz vezettek. Az így megélt (megírt) múlt tehát kötelezettség egyben a jövő felé. Az elkötelezett, már tudatos, irányított, nem megosztó társadalmi fejlődés helyi megvalósítása irányába.

A helytörténeti kötetek szinte egységes szerkezeti felépítése alapvetően hatalmas levéltári és empirikus adattárakat tartalmazó, illetve ezekre épülő termeléscentrikus és egyben a „termelőerők változására” koncentrálnó nézőpont érvényesítése nem szolgálta, hanem éppen kilúgozta a helyi közösségek (és egyének) által valóban megélt személyes és kollektív lokális múltak emlékezetét.

A helytörténeti kötetek tematikai felépítésében a vidéki életmód, gazdálkodási szerkezet bemutatására legalkalmasabb tudományként a néprajzkutatók fejezetei is kiemelt helyet kaptak. A magyar néprajz historiográfiája több önálló kötetben, könyvfejezetben foglalta már össze az 1945 utáni korszak kutatásai-

nak irányait, a „helytörténeti mozgalom” keretében alkotott monográfiák etnográfiai részeinek jellegzetességeit (Paládi-Kovács Attila). Amint a történeti fejezeteket, úgy a néprajzi írásmódot is alapvetően az adatfeltárás és -közlés igénye, illetve a lokális életmód minél részletesebb, aprólékos leírásának követelménye jellemezte. Jóllehet a kádári korszakban a nyugati szakirodalom akadálymentesen elérhető volt a néprajzi kutatóintézetekben, a lokális társadalom kulturális folyamatait, közösségi viszonyait elméleti szinten megközelítő tanulmányok nem készültek ezen időszak helytörténeti tanulmányai között.

Szilágyi Miklós

A néprajzi tudománytörténet összetett folyamatait feltárni igyekvő írások árnyaltan elemezték – Ortutay Gyula a korszakot meghatározó programadó beszédétől Fél Edit (1910–1988) és Hofer Tamás (1929–2016) magyar nyelven meg sem jelenhetett átányi kutatásain át egészen az 1989/90-es fordulatig – a néprajzi gondolat alakulását, a társadalomtörténeti nézőpont érvényesülésének le-

hetőségeit, a szakma elméleti felkészültségét. A helytörténetírás keretében elkészült dolgozatokat alapvetően a gazdálkodáscentrikusság, a termeléssel kapcsolatos életmód minél részletesebb, a helyszínen, klasszikus terepmunkával elért adatgazdag bemutatása jellemzi. A korszak helytörténetírás kereteiben született néprajzi köteteit, tanulmányait – a nagy volumenű munkák elismerése mellett – Szilágyi Miklós korai (1984-es), az elméleti megalapozottság hiányát, a történeti fejezetekhez hasonló sematikus látásmódot számon kérő kritikájánál ma sem tudnánk találóbban értékelni:

a) „A tények pusztja felsorolásával, a kronológiai rend megkívánta csoportosításával, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a falu története az országosnak a tükröződése csupán. A meghatározó – esetenként azonban erősen vulgarizált! – törvényszerűségekhez keres tehát helyi adalékokat, s ha nem egyértelműen igazoló tényekre bukkan, vagy elhallgatja azokat, vagy szubjektív okokra hivatkozva – mentegődzik. Nem véletlen így az sem, hogy a bonyolultabb társadalmi struktúrájú városokról, nagyközségekről sokkalta több feldolgozás készült, mint a homogénebb apró falvakról, a bonyolultabb struktúrák ugyanis több lehetőséget kínálnak az általánossal egy irányú mozgásfolyamatot hordozó elemek megtalálására.

b) Előnyben részesíti napjaink társadalmi-politikai állapotának logikai előzményeit: a szocialista mozgalmak történetét és a felszabadulás utáni fejlődést, még akkor is, ha a szocialista mozgalmakról szólva periférikus jelentőségű tényeket kell túlhangsúlyoznia, s akkor is, ha a felszabadulás utáni fejlődés – olykor korlátozott fejlődés! – nem elsősorban a helyi társadalmi-gazdasági összetevőkből, sokkal inkább az országos (vagy megyei, járási) döntésmechanizmusból lenne megérthető. Nem véletlen tehát az sem, hogy a »van mivel büszkélkednünk« tartalmú bemutatások vagy *igazolnak* a kétségbevonhatatlan tényekkel, vagy *befolyásolni törekuszenek* a magasabb döntéseket, mondván: mi is megérdemelnénk a hatékonyabb támogatást” (Szilágyi Miklós).

A korszak uralkodó ideológiájában az írás, a műveltség, vagy legalábbis a műveltség reprezentációja kiemelt helyet foglalt el az új világ rendjében. A szocialista narratívák, világmagyarázatok részben a letűnt társadalmi rend korrekcióját hajtották végre, részben pedig megfogalmazták a haladó, az egzakt tudományos műveltség talaján álló felvilágosult embertípus ideáját. Jóllehet ez a gondolat a huszadik század második felének egypárti berendezkedésű országaiban igen gyorsan kiüresedett, az írás, a

„Könyv”, a leírt szó ereje, azaz a társadalmi célok megvalósítását alátámasztó *cselekvő írás* gondolata (Roland Barthes nyomán Keszeg Vilmos), ennek megfelelően a település múltra támaszkodó, de a múlt és a jövőt uraló „fejlődő erejének” feltárása, bemutatása a Kádár-kor helyi szinten is megkérdőjelezhetetlen, legitim része volt (l. még ehhez a 6. fejezetet).

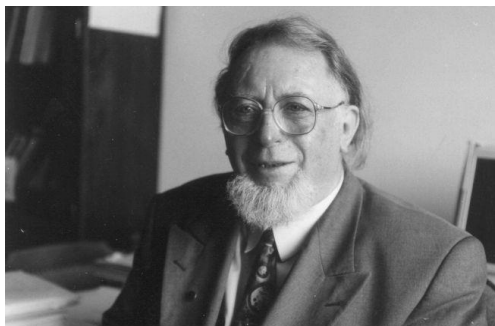
2.2.3. Irányok, kutatók

A helytörténetírás évtizedeiben a néprajzi kutatások differenciálódására, egyben szakirányi elmélyülésére is lehetőség volt. Az életmódkutatások és a folklorisztika számos részterületén jelentek meg jelentős monográfiák, tanulmányok. A fokozatosan felbomlott népi kultúra töredékeire, még a hatvanas/hetvenes években a két háború közötti időszakról maradt rétegeire, illetve az ún. reliktumterületeinek (pl. Erdély és Felvidék zártabb magyar völgyei, szórványai), archaikusabb tájegységeinek (pl. Szatmár) még recens tradicionális műveltségi elemeire, folyamataira irányuló kutatások eredményeként bontakozott ki a néprajzi (most már egyre inkább csupán) örökségek feltárása.

Ebben a munkában vett részt – többek között, a teljesség igénye nélkül – a gazdálkodást, történeti néprajzi kérdéseket előtérbe helyező Balassa Iván (1917–2002), Hoffmann Tamás (1931–2007), dr. Kós Károly (1919–1996), az életmódra, kulturális folyamatokra koncentráló Hofer Tamás (1929–2016), a néprajzi kartográfiával, a népi kultúra térbeliségével foglalkozó Barabás Jenő (1920–1994), a múzeumszervező Sza-

badfalvi József (1928–2001), Füzes Endre (1932–2015), a folklór népszokásrétegeit feltáró Dömötör Tekla (1914–1987), Ujváry Zoltán (1932–2018), a hitvilágot elemző Diószegi Vilmos (1922–1972), népballadákat gyűjtő Vargyas Lajos (1914–2007), Kallós Zoltán (1926–2018), a népi imádságok feltárója, Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015), a néptánc kutatója, Martin György (1932–1993) és a népművészetet értelmező Dománovszky György (1909–1983).

Ujváry Zoltán

2.2.4. Napjaink néprajzának kutatási keretei

1989/90 után egészen új lehetőségek bontakoztak ki a néprajztudomány számára is, amivel hol jobban, de inkább kevésbé eredményesen tudott élni. Olyan irányok, kutatási módok, nyugati minták honosításra, illetve intézményi bővülésre, tudományos ösztöndíjas lehetőségek megragadásra, ideológiai kötöttségektől mentes, nemzetközi partnerekkel együtt folytatható alapkutatásokra nyílt lehetőség, amelyek a néprajztudomány teljes megújításának a kereteit részben megadták és adhatták volna meg sokkal mélyebbre hatóan. Amint arról az előző fejezetben szó volt, a kutatási alaptárgyát (parasztság) vesztő tudomány előtt ott volt a lehetőség, hogy több szálú, több irányú, mind a kulturális örökséget óvó, mind a jelen kulturális közösségi

Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

folyamatait értelmező tudománnyá válják. Vannak a néprajznak olyan területei, amelyeken kitűnően teljesített és teljesít (hagyományörzés legszélesebb fórumai, skanzenológia), ám ma is hiányzik a tudomány elméleti rendszerének átgondolása, illetve a jelenorientált, társadalmi/kisebbségi kulturális folyamatokat értően elemző útjai.

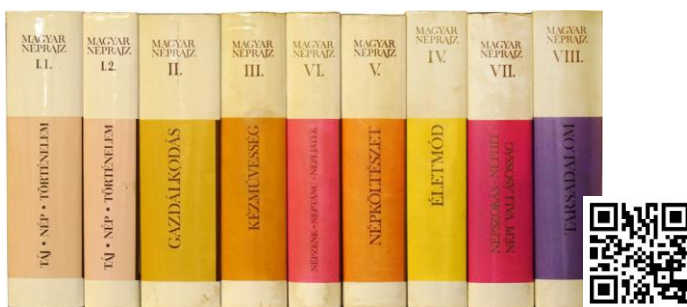

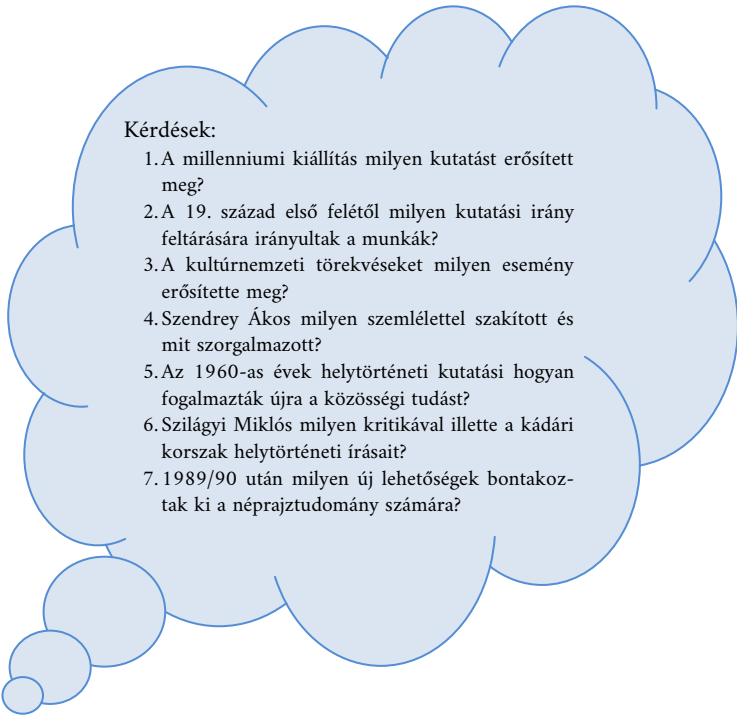
2.2.5. *A kulturális antropológia* önálló képzési helyeket kapott (Budapest, 1990; Miskolc, 1992), illetve Pécsen új, önálló Néprajzi Tanszék alakult, majd indult képzés (1989, 1991), valamint Kolozsváron, a Magyar Intézet keretein belül indulhatott el néprajzoktatás (1990), majd önálló tanszék keretei között (2002).

A nemzetközi tudományos életbe – a hazai szellemi kulturális örökséget védő egyesületként – az Európai Folklór Intézet (1992) kötötte a folklór jellegű kutatásokat, illetve a Hagyományok Háza (2001), az egyre bővülő, szemléletében az utóbbi év-

tizedekben megújuló szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum teremtette keretek a legszélesebb értelmű, tradicionális örökségen alapuló nemzeti nevelést, népszerűsítést tűzte ki célul.

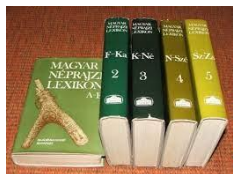
Az utóbbi évtizedekben a népi műveltség egykori rétegeire, a főként a nyelvi peremterületeken még ma is felfedezhető reliktum elemeire, azaz – nyugodtan leírhatjuk – ma már művelődéstörténeti jelentőségére sok szálon futó, számos részterületet érintő kutatások folytak. A Paládi-Kovács Attila főszerkesztésében napvilágot látott *Magyar Néprajz* című nyolckötetes szintézis (Budapest, 1988–2011) témakörei, szerzői átfogó képet adnak az egykori földműves-rurális világokra irányuló kutatások szerkezetéről. A sorozat teljes értékelésére természetesen itt nincs mód, de érnyei között meg kell említenünk, hogy miközben vannak témakörök, melyek a népi kultúra mozdulatlanságát még a 20. század végén is egyszerű leíró módon mutatják be, a mű – ezzel a leíró-jelleggel párhuzamosan – érzékenyen reagál az egykori paraszti világ radikális átalakulására, letűnésére, a társadalmi folyamatok értő elemzésére, az ún. átmeneti rétegek életére (pl. tutajosok), ipari munkásság és akár a kispolgárság életmódjára. Továbbá szól a mű a néprajz folyamatosan átalakuló, a „népről” alkotott képéről, a nép műveltségének csak az utóbbi időben felfedezett rétegeiről (írásbeliség, vizualitás).

Kérdések:

1. A millenniumi kiállítás milyen kutatást erősített meg?
2. A 19. század első felétől milyen kutatási irány feltárására irányultak a munkák?
3. A kultúrnemzeti törekvéseket milyen esemény erősítette meg?
4. Szendrey Ákos milyen szemlélettel szakított és mit szorgalmazott?
5. Az 1960-as évek helytörténeti kutatási hogyan fogalmazták újra a közösségi tudást?
6. Szilágyi Miklós milyen kritikával illette a kádári korszak helytörténeti írásait?
7. 1989/90 után milyen új lehetőségek bontakoztak ki a néprajztudomány számára?

Arany László

(Nagyszalonta, 1844 – Budapest, 1898) Költő, műfordító, közgazdasági és politikai író, az MTA levelező tagja (1872).¹ Arany János fia. Tizennyolc éves korában megjelent népmesegyűjteménye után klasszikus gyűjtőink között jutunk számon. Többek közt tudománytörténeti fontosságú mányt is írt a népmeséről (1867). 1872–83 között Gyulai Pállal szerkesztette a Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetét.

Balassa Iván

(Báránd, 1917 – Budapest, 2002)

Etnográfus. A magyar földművelés néprajzi és nyelvészeti problémáival foglalkozott. A folklór területén elsősorban a temető néprajzáról és a mondákról írt, de érintette az agrárproletár mozgalmak kérdését is. A népi díszítőművészet területén elsősorban a pásztorfaragásokkal foglalkozott. – Művei: *Az eke és a szántás története Magyarországon* (Bp., 1973); *Lápok, falvak, emberek* (Bp., 1975).

¹ Magyar Néprajzi Lexikon. <http://www.mek.oszk.hu/02100/02115/html/-index.html>

Barabás Jenő

(Böde, 1920 – Budapest, 1994) Etnográfus, egyetemi docens a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszékén, a történelemtudományok kandidátusa (1960). A település, építkezés, gazdálkodás témái mellett tudományelméleti és módszertani kérdésekkel

foglalkozott. A Magyar Néprajzi Atlasz szerkesztője. – Művei: *Kartográfiai módszer a néprajzban* (Bp., 1963); *Békés megye néprajza a 18. században* (Gyula, 1964).

Bartók Béla

(Nagyszentmiklós, 1881 – New York, 1945) Zeneszerző, zongoraművész, népzene-tudós, az MTA tagja. 1906-ban Kodály Zoltán baráti segítségével és tanácsaival megkezdte módszeres gyűjtőmunkáját. Kodállal együtt a magyar és közép-európai zenei forrásból sikerült megalkotni az új magyar műzenei stílust. Kiadták közös népdalfeldolgozásgyűjteményüket *Magyar népdalok* címen (1906). – Művei: *Székelly balladák* (Ethn., 1908); *Dunántúli balladák* (Ethn., 1909); *A magyar nép hangszerei. A kanásztüzlök, duda* (Ethn., 1911, 1912).

Bátky Zsigmond

(Kocs, 1874 – Budapest, 1939) Etnográfus, geográfus. Mint néprajzi kutató úttörő vizsgálatokat végzett a Kiskalföldön és Kalotaszeg vidékén. Kutatásai igen jelentősek a táplálkozás, település, építkezés, viselet, mesterségek viszonyainak feltárásában. Részt vett *A magyarság néprajza* (I–IV., Bp., é. n.) szerkesztésében és abba összefoglalást írt a táplálkozás, építkezés, a mesterségek témáiból. – Művei: *Magyarország néprajza* (Bp., 1905); *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* (Bp., 1906).

Diószegi Vilmos

(Budapest, 1923 – Budapest, 1972)
Etnográfus, orientalista. Ötször járt Ázsiában tanulmányúton: Törökország (1954), Szibéria (1957, 1958, 1964), Mongólia (1960). A magyar, ill. a szibériai népek hitvilágát tanulmányozta. Monografikusan vizsgálta a magyar néprajzi csoportok kulturális jellegzetességeit (palóc, bukovinai és moldvai székely, moldvai csángó). Másik fő munkaterülete a honfoglalás előtti hitvilág feltárása, a különböző történeti rétegek kimutatása. – Művei: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* (Bp., 1958); *Sámánok nyomában Szibéria földjén* (Bp., 1960); *Samanizmus* (Bp., 1962).

Másik fő munkaterülete a honfoglalás előtti hitvilág feltárása, a különböző történeti rétegek kimutatása. – Művei: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* (Bp., 1958); *Sámánok nyomában Szibéria földjén* (Bp., 1960); *Samanizmus* (Bp., 1962).

Domanovszky György

(Budapest, 1909 – Budapest, 1983)
Muzeológus, művészettörténész, a történettudományok kandidátusa (1952). A népművészet, a kortárs iparművészet, a kerámiatörténet terén végzett kutatómunkákat. – Művei: *Magyarország egyházi faépítésze* (Bp., 1936); *Szkitáktól a magyarokig* (Bp., 1938); *Magyar parasztbútor* (Bp. 1942); *A magyar nép díszítőművészete* (I-II. Bp., 1981).

Magyarokig (Bp., 1938); *Magyar parasztbútor* (Bp. 1942); *A magyar nép díszítőművészete* (I-II. Bp., 1981).

Dömötör Tekla

(Budapest, 1914 – Budapest, 1987)
Folklórkutató. A népköltészet, a népszokások, a néphit, a népi színjátszás, a színház-történet területén végzett kutatásokat. – Művei: *Régi Magyar Vigjátékok* (Bp., 1954); *Régi Magyar Drámai Emlékek* (Kardos Tiborral, I–II., 1960); *Naptári ünnepek – népi színjátszás* (Bp., 1964); *A népi színjátszás Euró-*

pában (Bp., 1966); *Magyar népszokások* (Bp., 1973); *A népszokások költészete* (Bp., 1974).

Erdélyi János

(Nagykapor, 1814 – Sárospatak, 1868) Költő, filozófus, népköltésgyűjtő, az MTA tagja. Népdalokat, meséket, játékokat, közmondásokat gyűjtött, ezeket a Kisfaludy Társaság megbízásából megjelentette. A *Népdalok és mondák* II. kötetében hatalmas tanulmányt írt a népköltészetéről, amelyben néplélektani gondolataival messze megelőzte korát, előfutára Wundtnak. Részletesen vizsgálta népköltészetünk egész stiliztikáját, a belső és külső forma és a ritmus kérdéseit. Különösen esztétikai, irodalomelméleti és kritikai munkássága jelentős. – Művei: *Népdalok és mondák* (I–III., Pest, 1846–48); *Ungarische Sagen und Märchen* (ford. G. Stier, Berlin, 1850); *Magyar közmondások könyve* (Pest, 1851); *Magyar népmesék* (Pest, 1855).

Erdélyi Zsuzsanna

(Komárom, 1921 – Budapest, 2015) Folklorkutató. Szövegfolklorral, archaikus apokrif népi imádságokkal foglalkozott, a népköltészet szimbolikáját vizsgálta. – Művei: *Sopron megyei virrasztóénekek* (társszerzőkkel, Bp., 1956); *Hegyet hágék, lőtőt lépék* (Kaposvár, 1974; 2. bőv. kiad. Bp., 1976).

Fél Edit

(Kiskőrös, 1910 – Budapest, 1988) Etnográfus, a történelemtudományok kandidátusa (néprajz, 1957). Kutatómunkájának középpontjában a paraszti társadalom kérdései álltak. Könyveiben, tanulmányaiiban ábrázolta egy Duna menti német közösség kulturális beilleszkedését, ill. hagyományőrzését, helyzetképet adott egy du-

nántúli falu kultúrájáról, társadalmáról a kutatás időmetszetében. A Hofer Tamással együtt végzett átányi kutatásból eddig megjelent kötetekben a község társadalmát, a paraszti gazdálkodás és háztartásvitel mindennapos döntési folyamatait és hagyományos ismeretanyagát, valamint a különböző paraszti üzemek eszközfelszerelését elemezte. További munkái a népviselettel, hímzéssel és általában a népművészet kérdéseivel, különösen a népművészet társadalmi összefüggéseivel, a múzeumi tárgygyűjtés elveivel foglalkoznak. – Művei: *Harta néprajza* (Bp., 1935); *Kocs 1936-ban* (Bp., 1941); *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson* (Érsekújvár, 1944); *Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasága vázlat*a (Érsekújvár, 1944); *A magyar népi társadalom életének kutatása* (Bp., 1948); *Ungarische Bauernkunst* (Hofer Tamással és K. Csilléry Klárával, Bp., 1958, 1969, magyarul: 1969, 1970); *Hungarian Peasant Embroidery* (London, 1961, németül is); *Népviselet* (Bp., 1962); *Parasztok, pásztorok, betyárok* (Hofer Tamással, Bp., 1966); *Magyar népművészet* (Hofer Tamással, Bp., 1975, 1976); *Magyar népi vászonhímzések* (Bp., 1976).

Füzes Endre

(Döbrököz, 1932 – Budapest, 2015)

Etnográfus, minisztériumi főelőadó, a néprajztudomány kandidátusa (1975). A népi építészet, pászterművészet témakörével foglalkozó cikkei az *Ethnographia* c. szakfolyóiratban és múzeumi évkönyvekben jelentek meg. – Művei: *A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban* (1984); *A szántalpas hombártól a tájházig. Füzes Endre válogatott írásai, 1956–2012*, szerk.: Bereczki Ibolya – Cseri Miklós – Füzes Endre (Szentendre, 2012).

Gunda Béla

(Temesfűves, 1911 – Debrecen, 1994) Etnográfus, a történelemtudományok doktora (1961). 1943-tól a kolozsvári, 1949-től a debreceni egyetem néprajzi tanszékének tanára, 1951–54 között a KLTE dékánja. Kutatómunkát végzett a magyar nyelvterület számos részén, a Kárpátokban, a Balkánon, Skandináviában és az Amerikai Egyesült Államok indiánjai között. Elsősorban Közép-Kelet-Európa népeinek összehasonlító néprajzával, a néprajz elméleti kérdéseivel foglalkozott. Fő kutatási területei az ősfoglalkozások, település, építkezés. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára szervezésének, a magyar néprajzi atlasz és lexikon készítésének egyik kezdeményezője. – Művei: *A gyűjtőgető gazdálkodás. Az elvetett magtól a kenyérig* (Bp., 1939); *A magyar gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása* (Bp., 1948); *Néprajzi gyűjtőúton* (Debrecen, 1956); *Ethnographica Carpathica* (Bp., 1966); *Bátky Zsigmond* (Bp., 1978); *Ethnographica Carpatho-Balcanica* (Bp., 1979); *A rostaforgató asszony* (Bp., 1989).

Györffy István

(Karcag, 1884 – Budapest, 1939) Etnográfus, egyetemi tanár, az MTA I. tagja. A magyar nép anyagi műveltségének kiemelkedő kutatója. Fontosak, maradandó értékűek népi építkezési, viseleti kérdéseket tárgyaló dolgozatai. Irányt mutatóak voltak néprajzi csoportjainkról írott történeti megalapozottságú tanulmányai. Szerkesztője volt Bátky Zsigmonddal és Viski Károllyal együtt *A Magyarország néprajza* c. négykötetes munka I–II. kötetének (Bp. 1933–37 és 1941–1943), abban több fontos fejezet megírását is vállalta. – Művei: *Nagykunsági krónika* (Karcag, 1922, 1941, 1955); *Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland* (Debrecen, 1927); *Magyar népi hímzések*. I. *A cifraszűr* (Bp., 1930); *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* (Bp., 1939); *Magyar nép – Magyar föld* (Bp., 1942); *Magyar falu – Magyar ház* (Bp., 1943); *Matyó népviselet* (Bp., 1956).

Herman Ottó

(Brezsnóbánya, 1835 – Budapest, 1914) Etnográfus, természettudós, polihisztor, politikus. A magyar tárgyi néprajzi kutatások első jelentős alakja. Az 1885. évi országos kiállításon bemutatta halászati gyűjteményét, amely a Néprajzi Múzeum magyar néprajzi gyűjteményének alapjává vált. 1894-ben a milenniumi kiállítás halászati és pásztorkodási részlegének megrendezésével bízták meg, amit sikerrel teljesített. A kiállítás néprajzi falujának kapcsán szenvedélyes vitába bonyolódott Jankó Jánossal. Ekkor fejtette ki elméletét a magyar ház fejlődéséről. Élete utolsó másfél évtizedét a magyar állattartás múltja kutatásának szentelte, de csak a történeti összefoglalóval és szakszótárral készült el. A magyarországi anyagi kultúra tudományos igényű vizsgálatának megalapítója volt. Etnográfiai működése mellett ő volt a tudományos madártan megalapítója Magyarországon. – Művei: *Magyarország pókfaunája* (I–III. Bp., 1876–79); *A magyar hadászat könyve* (I–II., Bp., 1887–88); *Ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet* (Bp., 1898); *A magyar ősfoglalkozások köréből* (Bp., 1899); *A madarak hasznáról és káráról* (Bp., 1901, 1904, 1906, 1960); *A magyar nép arca és jelleme* (Bp., 1902).

Hofer Tamás

(Budapest, 1929 – Budapest, 2016) Néprajzkutató, muzeológus. Kutatási területei a településformák, a népművészet története és a paraszti társadalom. Fél Edittel közösen elkészítette Átány község monografikus vizsgálatát. – Művei: *Magyar népművészet* (Fél Edittel és Csilléry Klárával, francia, angol és német nyelven is, Bp., 1958); *Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben* (Fél Edittel, angol, francia és német nyelven is, Bp., 1966); *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village* (Fél Edittel, Chicago, 1969); *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und*

Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány (Fél Edittel, Göttingen, 1972); *Geräte der Átányer Bauern* (Fél Edittel, Bp., 1974); *Magyar népművészet* (Fél Edittel, Bp., 1975, 1976), *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben* (Bp., 1988); *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* (Fél Edittel, Bp., 1997).

Hoffmann Tamás

(Budapest, 1931 – Budapest, 2007)

Etnográfus. Agráretnográfiaiával, agrártörténettel foglalkozott, ezen belül a feudalizmus korabeli agro- és zootechnikákkal, valamint üzemszervezetek történetével Európában. – Művei: *A gabonaműek nyomtatása a magyar parasztek gazdálkodásában* (Bp., 1963); *Néprajz és feudalizmus* (Bp., 1975); *Európai parasztek – A munka* (Bp., 1998); *Európai parasztek – Az étel és az ital* (Bp., 2001).

Ipolyi Arnold

(Ipolyközi, 1823 – Nagyvárad, 1886) Néprajzkutató,

művészettörténész, nagyváradai r. k. püspök, az MTA tagja.

1846-ban a Kisfaludy Társaság pályázatára gyűjtőhálózatot szervezett, ennek segítségével *Magyar mythologia* címen (Pest, 1854) a régi magyar hitvilág emlékeit rendszerezte. Másik témájának, a középkori művészettörténetnek művelése vonta el a mitológiai kutatásoktól. A hatalmas mű 600 lapnyi terjedelemben csaknem az egész etnikumra kiterjeszkedő folklórgyűjtésből áll, amelyet Ipolyi tematikusan rendezett, és összevetett nyelvi, történeti és nem magyar folklórjelenségekkel. – Művei: *I. A. Népmesegyűjteménye*. (Szerk. Kálmány Lajos, Bp., 1914). Második kiadása 1929-ben jelent meg.

Jankó János

(Pest, 1868 – Borszék, 1902) Néprajzkutató. Beutazta Magyarországot és megbízásra elvégezte az ezredéves kiállítás néprajzi falujának építési munkálatait. Megírta Kalotaszeg, Torockó és Aranyosszék, valamint a Balatonmellék néprajzi monográfiáját, és egy összehasonlító tematikus feldolgozást készített a halászatról. Megalapozta a tudományos igényű magyarországi néprajzi muzeológiát. Hazai megindítója volt az anyagi kultúrában az összehasonlító kutatásoknak, azon belül elsősorban a finnugor összehasonlító vizsgálatoknak. – Művei: *Javaslat a néprajzi kiállítás ügyében* (Bp., 1891); *Kalotaszeg magyar népe* (Bp., 1892); *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe* (Bp., 1893); *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja* (Bp., 1897); *A néprajzi gyűjtemény leírása (Zichy Jenő gr. kaukázusi és középázsiai utazásai, I. Bp., 1897)*; *A magyar halászat eredete* (Bp.–Leipzig, 1900); *A Balaton melléki lakosság néprajza* (Bp., 1902).

Kallós Zoltán

(Vásaszút, 1926 – Vásaszút, 2018) Néprajzkutató. Tanulmányait a kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán végezte (1954). Kalotaszegen, Moldvában, majd Gyimesen tanított. A zenefolklor, a népköltészet és a díszítőművészet kérdéseivel foglalkozott. – Művei: *Balladák könyve* (Szabó T. Attilával, Bukarest, 1970, 1971, Bp., 1973, 1977); *Új guzsalyam mellett* (Bukarest, 1973); *Tegnap a Gyimesben jártam: Gyimes-völgyi lírai dalok* (Martin Györggyel Bp., 1989); *Világszárnya: moldvai magyar népmesék* (Kolozsvár 2003); *Elindulék este guzsalyasba ... moldvai magyar népköltészet* (Kolozsvár 2004); *Balladás könyv* (2014).

Katona Lajos

(Vác, 1862 – Budapest, 1910) Néprajzkutató, irodalomtörténész, az MTA I. tagja. Részt vett a Magyar Néprajzi Társaság megalapításában, s az ő programja indította el az *Ethnographia* első számát, melyet 1891–92-ben szerkesztett is. A magyar filológiai pozitívizmus kimagasló alakja. A modern magyar folklórtudomány legjelentősebb megalapozója, európai látókörű egyénisége. Egyik fő témája a népmesék összehasonlító elemzése. Tervezett összefoglalásának csak része a *Magyar népmesetípusok* (Ethn., 1903, 1904). Másik főtémája a mitológia kérdésköre, harmadik pedig a népi ünnepek. – Művei: *A magyar népmese irodalma* (Ethn., 1894); *Mythologiai irányok és módszerek* (Ethn., 1896); *A magyar mythologia irodalma* (Ethn., 1897); *A kedd asszonya* (Ethn., 1905); *A kedd asszonya az oláhoknál* (Ethn., 1905); *Folklore-kalendárium* (*K. L. irodalmi tanulmányai*, II., Bp., 1912).

Kodály Zoltán

(Kecskemét, 1882 – Budapest, 1967) Zeneszerző, zenetudós, népzene kutató, az MTA tagja (elnöke 1946–49), Kossuth-díjas (1948, 1952, 1957), Herder-díjas (1965). A korszerű magyar népdalgyűjtés és a világhírű magyar zenefolklor-kutatások egyik legjelentősebb kifejlesztője és irányítója. 1906-tól Bartók Bélával együtt dolgozott a Felföldön, Erdélyben, a bukovinai székelyek között, ill. az ország más részein föl-tárva a magyar népzene archaikus rétegét. 1913-ban Bartók Bélával készítették el *Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét* (Ethn., 1913), majd megszerkesztették az első jelentős korszerű népzenei kiadványt [*Népdalok (Erdélyi magyarság)* 1923]. 1937-ben *A magyarság néprajza* számára megírta alapvető fontosságú összefoglaló művét, *A magyar népzene*t. – Művei: *A magyar népdal strófa-szerkezete* (Bp., 1906); *Népdalok (Erdélyi magyarság)* (Bartók Bélával, Bp., 1923); *Néprajz és zenetörténet* (Bp., 1933); *Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben* (Pécs, 1935);

A magyar népzene [Bp., 1937. További bővített kiadások: 1943, 1952 (Vargyas Lajos példatárával), 1960, 1969, 1973, megjelent német, angol és orosz nyelven is 1960-ban]; *A zene mindenké* (Bp., 1954).

ifj. Kós Károly

(Sztána, 1919 – Kolozsvár, 1996)

romániai magyar néprajzkutató, muzeológus. Erdély népeinek néprajzával, elsősorban a magyar népi kultúrával foglalkozott. Kutatási területe felöleli az egész anyagi kultúrát. Tanulmányozta a paraszti társadalom és a népművészet kérdéseit is. – Művei: *Az Erdélyi Nemzeti*

Múzeum Néprajzi Tárának faekéi (Kolozsvár, 1947); *A kalotaszegi kosarazó juhászat* (Kolozsvár, 1947); *Mihez kezdjünk a természetben* (Bukarest, 1968); *Népélet és néphagyomány* (Bukarest, 1972); *A vargyasi festett bútor* (Kolozsvár, 1972); *Kászoni székely népművészet* (társszerzőkkel, Bukarest, 1972); *Szilágysági magyar népművészet* (társszerzőkkel, Bukarest, 1974); *Tájak, falvak, hagyományok* (Bukarest, 1976). *Moldvai csángó népművészet* (Bukarest, 1981); *Erdély népi építésze* (Bp., 1990); *A Mezőség néprajza* (Marosvásárhely, 2000); *Torockói népművészet* (Kolozsvár, 2002); *Néprajz és muzeológia* (szerk.: Kós Béla, Kolozsvár, 2002).

Kriza János

(Nagyajta, 1811 – Kolozsvár, 1875) Unitárius püspök, népköltészeti gyűjtő, költő, az MTA levelező tagja. Kriza János érdeme, hogy elsősk között fordult a néphagyomány teljessége felé, gyűjteményében balladák, dalok, táncszók, találós kérdések, népi sajátosságok, játékok, szokásfolklor, népmesék, tájszók szerepelnek, valamint

egy tanulmány a székely nyelvjárásról. Legnagyobb érdeklődéssel balladákat gyűjtött. A legtöbb klasszikus balladánk először Kriza János gyűjteményében szerepel. Felfedezte a változatok értékét. Népes gyűjtőtábort szervezett. A szövegeket nyelvjárási hangalakjukba visszaalakítva közölte, amiért sok vád érte. A Vadrózsákban megjelent balladák váltották ki a Vadrózsa-pöرت, a magyar néprajz első jelentős vitáját. – Művei: *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (I–III., Arany László és Gyulai Pál válogatása, Bp., 1872–1882); *Székely népköltési gyűjtemény* (I–II., Összesítő válogatás Gergely Pál és Kovács Ágnes gondozásában, Bp., 1956).

Martin György

(Budapest, 1932 – Budapest, 1983) Néptánckutató, 1965-ben etiópiai kutatóutat tett. Tánc- és zene-folklorisztikával (kelet-európai összehasonlító táncutatással) foglalkozott. Számos tanulmánya jelent meg magyar és külföldi szakfolyóiratokban. – Művei: *Bag táncai és táncélete* (Bp., 1955); *Motívumkutatás – Motívumrendszerezés.*

A sárközi-dunamenti táncok motívumkincse (Bp., 1964); *A magyar tánc típusok és táncdialektusok* (I–III., Bp., 1970); *A magyar nép táncai* (Bp., 1973, 1974); *Magyar tánc típusok* (Bp., 1996).

Ortutay Gyula

(Szabadka, 1910 – Budapest, 1978) Néprajztudós, az MTA tagja (l. 1945, r. 1958). 1947–50-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. 1950–52-ben a múzeumügy és a műemlékvédelem vezetője. Kutatási területe a folklór, elsősorban a népmese- és balladakutatás volt. Az 1930-as évek óta munkássága a modern magyar folklorisztika kibontakozásának fontos tényezője volt. Alkotáslélektani vizsgálatai és társadalmias látású kutatásai új irányzatot jelentettek. A mesemondó egyéniségének fontos szerepet tulajdonító magyar folklorisztikai iskola Európa-szerte ismert megalapítója és képviselője. Tudományos érdeklődési területei közé tartoznak a magyar néprajztudomány története és a művelődéspolitikai kérdések is. A Magyar Néprajzi Lexikon főszerkesztője volt. – Művei: *Tömörkény István* (Szeged, 1934); *Magyar népismeret* (Bp., 1937); *Parasztágunk élete* (Bp., 1937); *Székely népballadák* (vál., Bp., 1937, 1940, 1948, 1978); *Fedics Mihály mesél* (UMNGy I, Bp., 1940, 1978); *Rákóczi két népe* (Bp., 1939); *Kis magyar néprajz* (Bp., 1940); *A magyar népművészet* (vál., I–II., Bp., 1941); *Magyar népköltészet* (Bp., 1943); *Művelődés és politika* (Bp., 1949).

Solymossy Sándor

(Pest, 1864 – Budapest, 1945) Folklorista, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1919, r. 1933). Az összehasonlító néprajz jelentős alakja. Az 1910-es évek elejétől az 1930-as évekig a magyar folklorisztika vezető egyénisége. Munkásságának súlypontját a népmese-, néphit, népballada-, és a kereszténység előtti magyar hitvilág vizsgálatai jellemzik. – Művei: *A líra és epika eredetéről* (Bp., 1906–07); *Az énekesrendek keletkezése* (Bp., 1908); *Keleti elemek népmeséinkben* (Ethn., 1922); *Népdal, ballada, monda* (Bp., 1935); *A magyar ősi hitvilág* (*A magyarság néprajza*, IV., Bp., 1937); *A népmese és a tudomány* (Bp., 1938).

Szabadfalvi József

(Debrecen, 1928 – Miskolc, 2001) Etnográfus, 1960-ig egyes népi mesterségek, méhészkedés, népművészet és táplálkozás kérdéseivel foglalkozott, majd az alföldi gazdálkodás, leginkább az állattenyésztés rendszer-tani, tipológiai és általános kérdéseivel. Tanulmányai jelentek meg a szakfolyóiratokban. – Művei: *Die schwarze*

Keramik in Ungarn und ihre osteuropäische Beziehungen (Debrecen, 1959); *Die Ornamentik der ungarischen Schwarzkeramik* (Debrecen, 1960); *A debreceni mézeskalácsos mesterség* (Debrecen, 1963); *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon* (Debrecen, 1970); *Fazekas István és a nádudvari fazekasság. Népművészet mesterei* 3. (Bp., 1982); *Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből* (Db., 1984); *A magyar feketekerámia. Magyar népművészet* (Bp., 1986); *Mézeskalácsosság Debrecen* (Db., 1987); *A sertés Magyarországon* (Db., 1991); *A magyar méhészkedés múltja* (Db., 1992).

Szendrey Ákos

(Kolozsvár, 1902 – Budapest, 1965) Néprajzkutató, a történettudományok (néprajz) kandidátusa (1962). Elsősorban a magyar néphit és népszokások kutatójaként vált külföldön is ismertté, de foglalkozott a népi társadalom kérdéseivel is. – Művei: *A sirató* (Szeged, 1937); *A magyar néphit kutatása* (Bp., 1948); *Die Vorbereitung der Hochzeit und der Abschluss des Ehevertrages bei den Ungarn* (Bp., 1958).

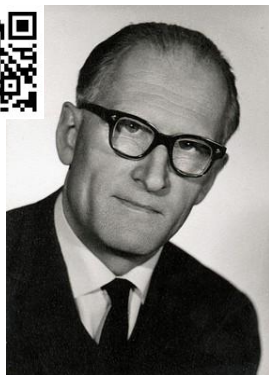
Szilágyi Miklós

(Tiszafüred, 1939 – Budapest, 2019) Néprajzkutató. Tanulmányait a debreceni KLTE-en végezte (1962). Szűkebb szakterülete a halászat témaköre. Tanulmányokat publikált az alföldi mezővárosok 18–19. sz.-i társadalmáról (Mezőberény, Gyoma). Számos cikke, tanulmánya jelent meg a szaklapokban. – Művei: *Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához* (Szolnok, 1966); *A Hernád halászata* (Miskolc, 1980); *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban* (Db., 1986); *Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. A tiszai halászat történeti-néprajzi elemzése* (Db., 1992); *Halászó parasztok, halászati vállalkozók: Történeti források és elemzések* (Bp., 2002); *Bevezetés a néprajzi muzeológiába* (Db., 2003).

Ujváry Zoltán

(Hét, 1932 – Debrecen, 2018) Folklórkutató, a debreceni KLTE Néprajzi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára (1979–1997), a történettudományok (néprajz) kandidátusa (1970). Szűkebb szakterülete a népszokások, népi színjátszás, népköltészet problémaköre. Tanulmányai jelentek meg magyar és külföldi szakfolyóiratokban. – Művei: *Farsangi dramatikus játékok Szatmárban* (Ferenczi Imrével, Debrecen, 1962); *Népdalok és balladák egy aldunai székely közösségből* (Debrecen, 1968); *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban* (Debrecen, 1969); *Ej-haj, gyöngyvirág...* (Holló Lászlóval, Debrecen, 1972); *Gömöri népdalok és népballadák* (Miskolc, 1977); *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban* (Debrecen, 1978); *Népszokások és színjátékok* (I–II. Debrecen, 1979, 1981); *Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok* (Bp., 1980); *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok* (Debrecen, 1980); *Szülőföldön hontalanul – Magyarok deportálása Csehországba* (Pozsony, 1991); *A folklórkutatás eredményei a XIX. században* (Db., 2006).

Vargyas Lajos

(Óbuda, 1914 – Budapest, 2007)

Népzenukatató, a zeni tudományok doktora (1963). Kutatási területe a népzene, szövegfolklór, ballada, vers-tan, néphit. E témakörökben számos tanulmánya, cikke jelent meg a szak-folyóiratokban. Kodály Zoltán *A magyar népzene* c. művéhez példatárat szerkesztett (1952). Csanádi Imrével balladagyűjteményt tett közzé (*Röpülj, páva, röpj, Bp., 1954*). – Művei: *Áj*

falu zeni élete (Bp., 1941); *Áj falu zeni anyaga 1. Régi népdalok; II. Új népdalok* (1. rész; 2. rész; Bp., 1960–61–63); *Magyar vers, magyar nyelv* (Bp., 1966); *Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad* (Bp., 1967); *A magyar népballada és Európa* (I–II., Bp., 1976); *Balladáskönyv* (Bp., 1979); *A magyarság népzeneje* (Bp., 1980).

Viski Károly

(Torda, 1883 – Budapest, 1945)

Etnográfus, nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1945). Kutatásai során a népi építkezés, lakáskultúra, mesterségek, népművészet, néprajzi csoportok, népnyelv kérdéseivel foglalkozott. Vizsgálódásait nagyfokú pontosság, szélesebb körű művelődés-történeti megalapozottságra való törekvés jellemezte. Sokat tett Erdély, a Dunántúl és a Felföld néprajzának fel-

tárása érdekében. Nagy szerepe volt a magyar néprajz alsó szintézisének, *A magyarság néprajzának* elkészítésében, melynek egyik szerkesztője és szerzője volt. Rendszeresen igyekezett a

magyar néprajzi, népművészeti kutatásokat külföldön is népszerűsíteni, részben hazai idegen nyelvű, részben külföldi folyóiratokban, kiadóknál. – Művei: *Aranyék háza* (Nagyvárad, 1917); *Arany népe. Arany tárgyi néprajzának vázlata* (Nagyvárad, 1919); *Les hongrois de Transylvanie. L'art populaire* (Bp., 1920); *Erdélyi magyarság. Népművészet* (Bp., 1920); *Transsilvanian unkarilaisten kansantaide* (Helsinki, 1921); *De Volkskunst der Zevenberger Hongaren* (Bp., 1921); *Transylvanian Hungarians. Peasant Art* (Bp., 1921); *Székely hímzések. 1. Csikmegyeiek* (Bp., 1924); *Dunántúli bútorok 1. Székek* (Bp., 1925); *A Bakony–balatonvidéki kőépítkezés* (Bp., 1926); *Székely szőnyegek* (Bp., 1928).

3. A magyar néprajz és örökség kutatásának fő irányai II.

3.1. Társadalmi érdeklődés

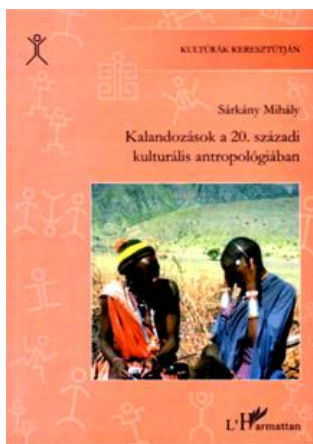
A néprajz társadalomkutató szála iránt érdeklődők az utóbbi évtizedben igen kedvező helyzetbe léphettek, ugyanis az elmúlt időszakban három nagy volumenű tudománytörténeti munka jelent meg a honi társadalomnéprajz kibontakozásáról, kutatóiról és legújabb elméleti irányzatairól, sőt önkritikusan, hiányosságairól. Azért is kedvező ez a helyzet, mert egyrészt ritkák a nagy ívű tudomány-, illetve kutatástörténeti összefoglalások, és az még különlegesebb, hogy azonos témakörrel legyen több, de egymástól eltérő szemléletű összefoglalás.

Kósa László (1942–) a társadalomkutatások jellegének alakulását a *magyar néprajz egészén belül* elemzi. Sorra veszi azokat az eszméket, gondolatokat, elméleteket, amelyek a társadalomnéprajz kialakulásához és megerősödéséhez vezettek a néprajz-tudományon belül.

Szabó László (1939–2012) összegzésében inkább a saját, gazdag társadalomvizsgáló tereptapasztalatából kiindulva a kutatástörténetet a *társadalmi látásmód kialakulásának* szemszögéből látta, azaz azt vizsgálja, hogy milyen előzmények után és mikor jelenik meg a társadalmi szemlélet mint a népi műveltség különböző rétegeit vizsgáló nézőpont.

Sárkány Mihály (1944–) a társadalomnéprajz kialakulását az európai és a hazai etnológiai (illetve szociálanropológiai) kutatások viszonyrendszerében tárgyalja. Sárkány a néprajz történetére *visszatekintve* sikeresen oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy az *antropológia szemszögéből* megközelítve feltárja az egykori magyar néprajzi kutatásokban azokat a pontokat (kutatókat, műveket, elméleteket), amelyeket *utólag* a hazai társadalomnép-

rajz és ennek következtében a hazai társadalomcentrikus antropológia gyökereinek lehet tekinteni. A szerző arra is igyekszik a tanulmányában választ adni, hogy milyen szemléletbeli váltás terelte az általános európaiától más irányba a hazai társadalomvizsgáló szemléletet.

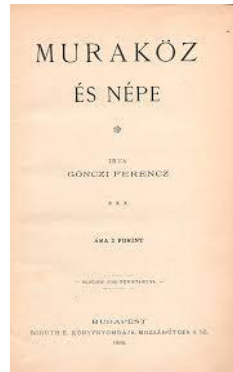
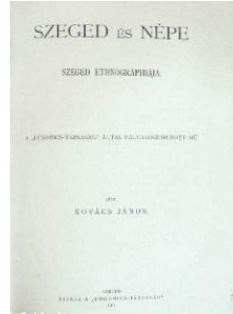

A munkák párhuzamba állításával a megközelítésbeli eltéréseknek, hangsúlyeltolódásoknak, egyes kutatók különböző értékelésének köszönhetően olyan tudománytörténeti hálót szőhetünk, amely segítségével a társadalomvizsgáló szemlélet hazai alakulásáról meglehetősen pontos képet kapunk. A mindenki számára elérhető, hatalmas számú szakirodalomra támaszkodó tudománytörténeti összegző írások felmentést adnak a kérdéskör teljes részletességű bemutatása alól, illetve ezek a munkák pontosan jelzik az olvasó számára, hogy mennyire nehéz egyrészt a sok irányzat, másrészt a múltbeli ideológiai terheltség miatt a társadalomtörténet és a néprajz kapcsolatáról átfogó, mégis részletes szintézist írni.

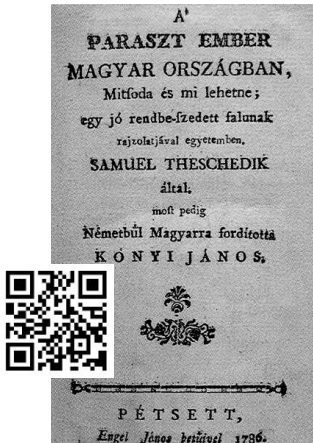
3.1.1. A társadalmi érdeklődés kibontakozása a néprajzon belül

A néprajz története azt mutatja, hogy a fokozatosan megszerveződő tudomány alapvetően a magyar népi kultúra alkata, változása, változatai foglalkoztatták. Hátterbe szorultak a társadalmi viszonyokra, magatartásmódokra irányuló kérdések. Ha vannak is olyan kutatók, akiknél a szociális rétegzettség, kapcsolatrendszer bemutatása előtérbe került, az általuk írt munkák inkább csak önálló szigetekként jelentek (jelennek) meg, és ezeket a tanulmányokat sem a néprajz egészéhez, sem egymáshoz nem lehet szervesen kapcsolni, azaz nincs mód a folklór, illetőleg a leíró néprajz fejlődéséhez hasonló nagy ívű társadalomkutató koncepciók, elvek történetének a bemutatására. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kutatások a paraszti élet leírását, a népi műveltség társadalmi tagolódását a hagyományos kultúra más rétegeihez viszonyítva csak később vették figyelembe.

A társadalomra vonatkozó első szórványos munkák közös jellemzője, hogy elsősorban nem a népeletet akarták megörökíteni, hanem valamilyen más célja volt a leírásoknak. A rendszeres társadalmi szempontokat is figyelembe vevő kötetekre egészen a 19. század végéig, a tájmonográfiák megjelenéséig kellett várni.

3.1.2. A társadalomvizsgáló szemlélet korai képviselői, a honi etnológia kibontakozásának visszhangtalan lehetősége

Az úgynevezett társadalmias látásmód első képviselőiként tartja számon a tudomány az Ortutay Gyula kutatás-történeti munkájával (1937) a néprajz látóterébe helyezte Tessedik Sámuel (1742–1820) és Berzeviczy Gergelyt (1763–1822). A paraszti élet javításának igénye motiválta Tessediket *A' paraszt ember Magyarországon, mifőda és mi lehetne; egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben* (1786) című munkája megírásában. Szinte a XX. századi falukutató mozgalom előfutáraként lehet e munkára tekinteni (Ortutay is éppen a falukutató fontossága miatt emeli be a tudománytörténetbe Tessediket), hiszen a szerző részletesen leírja a korabeli jobbágyság társadalmi viszonyait, elmaradottságát, gazdasági kilátástalanságát.

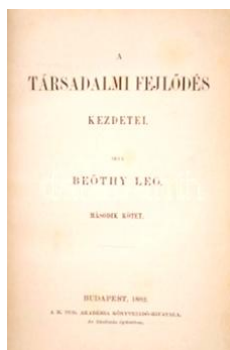
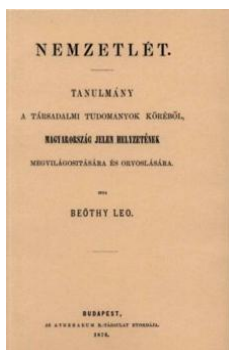
Hasonló mozgatóerők hajtották a közgazdasági érdeklődésű Berzeviczy Gergelyt *A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon* című kötet (1804 – latinul) elkészítésében. A társadalmi látásmódja azonban Tessedikétől annyiban eltér, hogy a parasztság helyzetének javításában össztársadalmi célok vezérelték, azaz véleménye szerint a jobbágyság felemelkedése elengedhetetlen feltétele az egész ország gazdasági megerősödésének. És Berzeviczy szigorúan közgazdasági érvrendszer-

Berzeviczy Gergely

rel végül eljut arra a nézőpontra, hogy a parasztság talpra állásának alapköve a nemesi előjogok eltörlése.

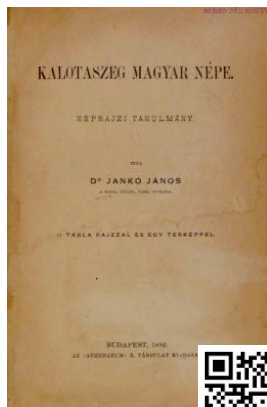
Bár Beöthy Leó (1839–1886), az etnológiai gondolat első magyar képviselője időben majd száz évvel később tevékenykedett, visszatekintve úgy értékelhetjük Beöthy munkásságát, hogy életműve tematikailag Tessedik és Berzeviczy tevékenységéhez kapcsolható, hiszen az előbb bemutatott két tudós munkáját a hazai etnológia előfutáraként is számon tartja a kutatástörténet. (Ez persze nem jelenti azt, hogy maga Beöthy is így, elődként tekintett Tessedikre és Berzeviczyre, és arra sincs bizonyíték, hogy egyáltalán ismerte a két korábbi filantróp műveit.) A társadalomvizsgálatokban a kor a gazdasági kérdések megoldásának *segédeszközét* látta. A közgazdász képzettségű Beöthy viszont a gazdaságtudományokban az *alapot* találta meg a társadalomkutatás műveléséhez (Zsigmond Gábor, 1974). Beöthy munkáival – *Nemzetlét* (1876), *A társadalom keletkezéséről* (1878), *A társadalomfejlődés kezdetei* (1882) – olyan kutatási szemléletet hozott a magyar néprajzi életbe, amely a társadalmat és a kultúrát komplex egységben látja. Sőt, az emberi *társadalom* fejlődési tendenciáinak, fő törvényszerűségeinek kutatását tűzi ki célul. A honi tudománytörténet az etnológiai mellett ezért a társadalomnéprajz kezdeteiként is értékeli Beöthy tevékenységét.

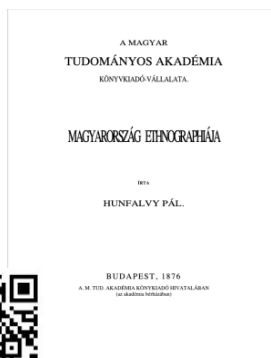

A szociáldarwinizmus szellemiségét képviselő kutató a kétpólusú (folklor, leíró/tárgyi) magyar néprajzba új, a korban friss szemléletű, jelentős nemzetközi kutatási látásmódhoz (Lewis H. Morgan [1818–1881] társadalomszemléletéhez) kapcsolódva a hazai etnológiai kutatások megindulásának hajtóerejévé válhatott volna. Ám a korszak nem volt fogékony elméleteire, munkássága visszhangtalan maradt: „Hazánkban a 20. század elején kialakuló szociológia inkább figyelt a társadalom élő, feszítő gondjaira, mint a kevésbé előtűnő viszonyokra és történeti múltra” (Paládi-Kovács Attila).

3.2. A társadalomvizsgáló szemlélet a néprajz hagyományos témaköreiben

A 19. században, a folklórgyűjtések „aranykorában”, a leíró néprajz megerősödésének időszakában a társadalomra vonatkozó kutatások továbbra is igen szórványosan voltak jelen a fokozatosan egységesülő néprajztudományban. Egy-egy népcsoportot bemutató leíró néprajzi munkában ott olvashatunk csupán a társadalomra vonatkozó részeket, ahol az adott népcsoport jellemzéséhez elengedhetetlenül hozzátartozik valamilyen társadalmi jelenség. A 19. század végén készült helytörténeti monografikus igényű munkák ezeknek a szórványírásoknak köszönhetően, az adott táji vagy népcsoport

karakterológiájához már tudatosan (bár korántsem módszeresen) kutatták a társadalmi viszonyokat (pl. rétegzettség, családtípusok). Jankó János műveiben a földrajzi műveltségének is köszönhetően súlyt fektetett a táj népének eredetére, antropológiai, lelki alkatának bemutatására, társadalmi berendezkedésére (főként a rokonsági kapcsolatok szemléltetésére). Ezzel a felépítéssel készültek például Jankó *Kalotaszeg magyar népe – Családi*

ethnographia fejezete – (1892), *Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (székely népe)* (1893) című kötetek.

A társadalomtörténeti gondolat egyértelmű megjelenését a társadalomnéprajzban két kutató munkásságához köthetjük. Hunfalvy Pál (1810–1891) összehasonlító néptörténeti érdeklődésének eredményeként született meg *Magyarország ethnographiája* (1876) című munkája. A néprajz általános kultúrtörténeti nézőpontja mellé e művel nyit Hunfalvy társadalomtörténeti horizontot. Az összehasonlító nyelvészet segítségével igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy milyen műveltségbeli hajtóerők, milyen *társadalmi szerkezet*(!) lendít egy közösséget afelé, hogy néppé, nemzeté váljon. Hunfalvy nyomán a néprajzban is megjelenik az addig csupán a társadalomtörténet által felvállalt feladat: „az etnikum mint társadalmi alakulat kiformálódásának és történeti módosulásainak feldolgozása” (Sárkány Mihály).

Az első világháborúval lezárható korszakba kívánczik még egy kutató, aki a geográfia oldaláról alkotott a néprajz számára olyan alapvető munkát, amely műben a társadalmi (jelen esetben az etnikai hovatartozásból fakadó) körülmények elemzése a *középpontba* van állítva. Bár a földrajzos Györffy István tevékenységének nagyobb része az első világháború utánra tehető, ám az

1913-ban a *Földrajzi Közlemények* lapjain megjelent *Fekete-Körös völgyi magyarság* című (és könyvterjedelmű) tanulmányával napjainkig ható mintát adott a komplex – földrajz, néprajz, történelem – kutatásokhoz. Györffy a vizsgált települések természeti hátterével, településtörténetével, szokásainak leírásával a vegyes etnikumú (román–magyar) vidékek társadalmi együttélést mutatja be. Nagy hangsúlyt helyez ezért az etnikumok belső rétegeire (nemzetségek), vallási viszonyaira, térbeli helyzetére, számarányaira. A korát megelőzve a munkában a Fekete-Körös etnikailag vegyes völgyében a mindennapi élet színtereinek részletes vizsgálatával – mai szóhasználattal úgy írhatnánk – egy lehetséges *társadalmi együttélési modellt* mutat be.

3.2.1. Társadalomvizsgálat és nemzeti elkötelezettség

Az első világháború és az azt követő 1920-as békeszerződés az egész országot és a tudományos életet is alapjaiban rázkódattatta meg. A századforduló évtizedeiben intézményekkel is megerősödő néprajztudomány a területi változások miatt több részre szakadt. Az állam területi változásának következtében a magyar

A Néprajzi Múzeum Könyves Kálmán körüti épülete (1924–1975)

nyelvű néprajzi kutatások az egész Kárpát-medencében – kisebbségi létben vagy államalkotó nemzetként – új kihívásokkal szembesültek. Egyrészt a magyarság központi kutatóintézete (ekkor még a Néprajzi Múzeum) és az „itthon” kutatói számára megnehezültek a „klasszikus” terepek (Erdély, Felvidék) vizsgálatai. Ennek ellenére a nemzeti elkötelezettségű néprajz szinte kötelességének érezte, hogy a kisebbségi helyzetű magyarság kultúráját „amíg nem késő” jelszóval értékmentésként igyekezék intenzíven gyűjteni.

Másrészt azonban az egész Kárpát-medence radikális államterületi, politikai átalakulása lendületet adott a társadalmi érdeklődésnek, ugyanis szembe kellett néznie a hazai politikai elitnek és (a határainkon belül és túl) a magyar értelmiségi rétegnek azzal a ténnyel, hogy az ország (és a kisebbségi magyarság) külső segítségre nem számíthat. Úgy vélték, hogy a reménytelennek tűnő helyzetből, amelybe az összmagyarság 1920-ban került, csak a belső erők, társadalmi tartalékok mozgósítása jelentheti az egyedüli kiutat. Mind az anyaországnak, mind a kisebbségi helyzetbe került magyarságnak újra kellett tehát fogalmaznia saját helyét, szerepét. A magyarországi és a kisebbségi értelmiség érzékenyebbé vált a társadalmi problémák iránt.

Mivel a trianoni döntés következtében előállt társadalmi helyzet az ország minden típusú (művész, író, politikus) értelmiségi rétegét megrázta, a társadalmi problémák tudományos igényű feldolgozására a kezdő lendületet a néprajz több irányból kapta.

Nem elhanyagolható Szabó Dezső (1879–1945) szerepe, aki nagyhatású, szinte politikai programnyilatkozatnak ható radikális (nem egyszer a szélsőségekig kilengő) írásaival, regényeivel a parasztság életerejét állítja példaként az összmagyarság elé a sajátos „magyar utas” fejlődés elérése érdekében.

3.2.2. Nemzetközi háttér

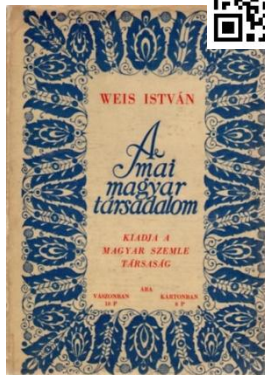
A tizenkilencedik század második, illetve a huszadik század első fele a szociológiatudomány nemzetközi önállósulásának (a módszertani eszközkészlet és kérdéskör kidolgozásának) fő időszaka is. Olyan nevek mint Herbert Spencer (1820–1903) – a szociáldarwinizmus markáns alakja –, Adolph Quetelet (1796–1874) – társadalomstatisztikus –, Frédéric Le Play (1806–1882) – a munkásság életviszonyaival, családszociológiával foglalkozó kutató –, Émile Durkheim (1858–1917) – a „társadalmi tény”-tanának és a vallási élet elemi formáinak (mint társadalmi integrációs eszközrendszer) megfogalmazója –, Ferdinand Tönnies (1855–1936) – a közösség (prekapitalista formák) és társadalom (kapitalista szervezettség) fogalmának szembeállítója –, René Maunier (1887–1950) – társadalmi típusok kidolgozója –, Karl Marx (1818–1883) – a kapitalista termelési viszonyokon nyugvó társadalom éles kritikusa –, Georg Simmel (1858–1918) – a kultúra, a művészet társadalmi beágyazottságának vizsgálója –, Richard Thurnwald (1869–1954) – szociológia pszichológiája –, Max Weber (1864–1920) – vallásszociológus, a „protestáns etika” elemzője – és Dimitrie Gusti (1880–1955) – a monografikus szociológia megteremtője, a társadalmi élet négyes szerkezetének (gazdasági, szellemi, politikai és jogi) megfogalmazója – nem maradtak hatástalanok a kibontakozó magyar társadalomnéprajzra sem.

Nyelvi műveltségtől, társadalmi hovatartozástól, érdeklődési körtől függően más és más erővel hatottak egy-egy hazai kutatóra a korszak nemzetközi társadalomtudományosságát meghatározó előbb említett kulcsszereplői és e kutatók elméletei. A trianoni döntés hatása mellett tehát a nemzetközi teóriák megjelenése is mozgósította a hazai néprajztudományban a társadalomvizsgáló érdeklődés felerősödését. Az előbb említett európai kutatók elsősorban a falukutató-mozgalom tudósaira és meghatározó szellemi alakjaira voltak hatással.

3.3. Falukutatás

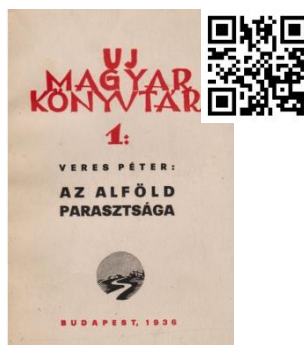
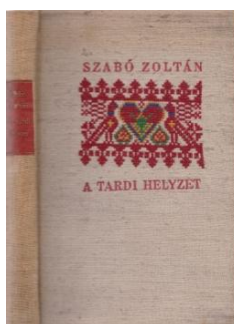
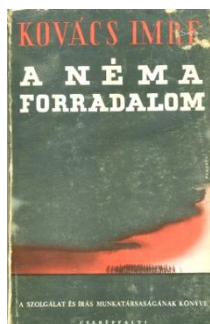
A falukutatás névvel lefedett szellemi mozgalom nagyon sokrétű és összetett jelenség volt. Inkább számos, az agrártársadalomra irányuló érdeklődési szálból szőtt hálóként, mint egyetlen határozott kutatási vonalként értelmezhető. A társadalmi érdeklődésű néprajz előzményeit a szociálpolitikai elgondolásokban (pl. Weis István [1889–1973] *A mai magyar társadalom* [1930], *A magyar falu* [1931] című munkái), a környező országok

falumozgalmaiban (kiemelkedik a már említett Dimitrie Gusti bukaresti szociológus hatása), az agrár-szocialista törekvésekben és a népi írók műveiben kell keresnünk. Bár a határt a népi írók és tudományos igényű szociográfiai művek között (a szociográfia fogalmának képlekenysége, tisztázatlansága miatt is) sokszor nagyon nehéz meghúzni.

A társadalomnéprajz mellett mind az irodalomtudomány, mind a történelemtudomány számon tartja a falukutatók és szo-

ciográfusok műveit. Az ország helyzetét feltáró szociográfiai részletességű szépirodalmi munkák: Illyés Gyula (1902–1983) *Puszták népe* (1934), Féja Géza (1900–1978) *Viharsarok* (1937), Erdei Ferenc (1910–1971) *Futóhomok* (1937), Kovács Imre (1913–1980) *Néma forradalom* (1937), Darvas József (1912–1973) *Egy parasztcsalád története* (1939), Szabó Zoltán (1912–1984) *A tardi helyzet* (1937), *Cifra nyomorúság* (1938), Kiss Lajos (1881–1965) *Szegény ember élete* (1939), *Szegény asszony élete* (1943), Veres Péter (1897–1970) *Az Alföld parasztsága* (1936), Nagy Lajos (1883–1954) *Kiskunhalom* (1934),

illetve Németh László (1901–1975), Tamási Áron (1897–1966) műalkotásai alkalmanként ösztönzőivé váltak tehát a

néprajztudománynak is. Megjegyzendő, hogy a tudományos feldolgozáskor (pl. adatnyerés) a népi írók munkáihoz a megfelelő forráskritikával kell közelíteni, ugyanis az alkotók a népi élet mindennapjainak bemutatásához a megfogalmazásban általában az expresszívabb, sokszor túlzó kifejezéseket és látásmódot részesítették előnyben, hiszen nem teljesen szabatos művek, hanem elsősorban politikai felhívó írások készítése volt a cél.

A népi írók tevékenységével párhuzamosan, a harmincas évek közepén megjelentek a falvak tudományos eszközkészlettel való feldolgozását célzó, a községekben részletes társadalmi vizsgálatokat is előírányzó kérdőívek. Pl. Bodor Antal (1875–1955) *A falukutatás vezérfonala* (1935) és Újszászy Kálmán (1902–1994) *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához* (1936) című munkái.

A falvak rendszeres tudományos igényű kutatásának első kötete az 1934-ben alakult Pro Christo falukutató csoport *El-süllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete* (1936) című műve volt. A Gusti hatását tükröző kollektív terepmunka eredményeit összegző kötetet az adatgyűjtés módszeres igénye jellemezte, bár meg kell azt is jegyezni, hogy a kor etnográfiai szemléletéhez hasonlóan a paraszti társadalom fokozatos átalakulását, a népi műveltség alkatának megváltozását negatív jelenségként és értékvesztésként állította be (Némedi Dénes).

A kötet tanulsága, hogy a polgárosulás egyértelműen a parasztság „elkorcsosulásához” fog vezetni, amely elfajulás leglátványosabb jele az egyre önzőbb életmód eredménye: az egyke. A dunántúli egykező életmód nem csupán a Kemsét kutatóknak szűrt szemet, hanem más szociológusok is nagy társadalmi veszélyként értékelték a gyermektelenséget (illetve csupán az egy gyermek vállalását). Fülep Lajos (1885–1970) cikkeiben (pl. Pesti Napló) és Kiss Géza (1891–1947) *Ormánság* (1937) cí-

mű munkájában a társadalom bemutatásánál a középpontba helyezte az egyke kérdését.

A szociográfiai-etnográfiai érdeklődés a harmincas évek második felében két kutató tevékenységében teljesedett tudományosan ki. Erdei Ferenc és Györffy István által inspirált, kutatásaiban a francia szociológia látásmódját (Tönnies, Maunier) termékenyen alkalmazó Fél Edit (1910–1988) munkássága a fokozatosan megerősödő társadalomkutatásokban *szemléletváltást* hozott. Egyrészt azzal, hogy Erdei és Fél azok a kutatók, akik elsőként új *látásmódot* alkalmaztak. Azaz a műveikben a társadalom nem csupán tárgy, hanem a népi műveltség egészének *kutatási nézőpontja* (Szabó László). Másrészt, hogy felhívják arra a figyelmet (Erdi), hogy a *jelenben* folyó társadalmi átalakulások nem érthetők meg a történetiség nélkül. Erdei Ferenc *A magyar paraszttársadalom* (1941) című munkájában először *társadalomtörténeti szempontok* is érvényesülnek: „Korai könyvei és tanulmányai [...] hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar néprajzi szemléletben erősödjék a történetiség elve, a kulturális jelenségek mögött kirajzolódjanak a társadalmi rétegek és csoportok, nem utolsósorban oldódjék az őstörténeti szemlélet és elfogadják a paraszti műveltség fölbomlását” (Kósa László).

Sőt Erdei Ferenc éppen néprajzi látásmódjával, gyakorlati terepismeretével a *társadalomtörténet számára is minőségileg új eredményeket teremtett*. A „kettős társadalom”-koncepciójával máig ható – bár hevesen vitatott – elméleti modellt alkotott. Fél Edit az új szemléletmód alkalmazásának nagy lehetőségét abban látja, hogy ez a (társadalom szempontú) megközelítési mód alkalmas a néphagyomány teljességében való láttatására (a jelen közösségi viszonyainak, sőt életmódjának átfogó bemutatására). Példák er-

re a szemléletre a Fél Edit által írt monográfiák: *Harta néprajza* (1935), és a falu társadalmának áttekintését önálló fejezetben tárgyaló *Kocs 1936-ban* (1941).

A társadalomra irányuló kutatások intézményi hátterét a kezdeteknél a társaságok, mozgalmi körök jelentették. A Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság, az Ortutay Gyula nevével fémjelzett Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a Bartha Miklós Társaság, a Pro Chisto diákszövetség által ösztönzött vagy e társadalmi szervezetekben tevékenykedő kutatók indították meg a később a néprajzzal is szoros kapcsolatba kerülő szociográfiai mozgalmat.

A szervezett tudományos társadalomnéprajzi kutatások intézményi hátterét a két világháború között a Néprajzi Múzeum és a Györffy István által vezetett, 1934-ben megalakult budapesti Néprajzi Tanszék mellett a Teleki Pál (1879–1941) által létrehozott Államtudományi Intézet (1926), a Táj- és Népkutató Központ, és a Magyarisztudományi Intézet jelentették. Ezekben az intézetekben nem csupán a falu szociális helyzetének feltárására, hanem a társadalmi élet legkülönbözőbb jelenségeire is – pl. jogi népszokásokra (Tárkány Szücs Ernő [1921–1984], Bónis György [1914–1985]) – kutatói figyelem irányult.

Fél Edit *A magyar népi társadalom életének kutatása* (1948) címmel megfogalmazott összegzése a Szendrey tanulmányai után megírt (l. a 2. fejezetben), már kifejezetten társadalomnéprajzi munkákra támaszkodva megrajzolta a társadalomra irányuló magyar kutatások határozott karakterét, sőt a jövőre nézve a kutatás tematikáját is vázolta. Ám nem csupán a társadalomnéprajzi kutatások kereteit adja meg, hanem korlátairól is szól: erőteljesen szorgalmazta a rendszeres, szaktudományos kutatásokat: „A falukutató mozgalom, s a kor vethetett fel kérdéseket, a szándék lehetett pozitív, tudhattak sokat a népről, helyes választ nem adhattak, mert ilyen irányú, rendszeres vizsgálatok nem voltak” (Szabó László).

3.3.1. Erdély és a Felvidék

Az Erdélyben folyó társadalomra irányuló kutatások sajátos szint képviselnek a magyar néprajzban. Alapvető eltérés a magyarországi és az erdélyi kutatások között az, hogy mindazon problémák mellett, amelyek az agrártársadalmat – hasonlóan az anyaországihoz – Erdélyben is feszítik, a kutatások kiinduló perspektíváját a kisebbségi helyzet határozta és határozza napjainkban is meg. Azaz a szociális felemelkedés lehetséges útjainak bemutatását célul tűző erdélyi szociográfiai mozgalomnak ezzel a problémával is szembesülnie kellett. A kisebbségi lét nehézségei is a kutatók előtt tornyosultak.

Az első, a kisebbségi társadalmi helyzet felmérő munkák a húszas években a történeti magyar egyházak évkönyveiben jelentek meg. A következő évtizedben pedig egyrészt megalakultak a falukutató mozgalom szellemi körei (pl. Erdélyi Fialatok és a Hitel), másrészt kiadásra kerültek azok a művek, amelyek a trianoni döntés utáni évek társadalmi történéseit igyekeztek elemezni: Győri Illés István (1892–1970) *Metamorphosis Transylvaniae. Országrészünk alakulása 1918–1936* (1937) a romániai városi magyarság életének leírása, a trianoni döntést követő évben (1921) a Királyhágómelléki Egyházkerület püspökének beiktatott Sulyok István (1859–1944) és Fritz László (1889–1967) által szerkesztett kiadványban – *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929* (1930) – konkrét kérdőíves felmérésre alapozva a magyarság gazdasági, közösségi,

művelődési életében bekövetkezett változásokat mutatták be (Pozsony Ferenc, 2001, 196).

Ugyanebben az évtizedben részkérdések megválaszolására tovább differenciálódtak a társadalmi kutatások. Előtérbe kerültek a román népszámlálás eredményeinek kritikai vizsgálatai (Jakabffy Elemér [1881–1963]), vagy például az erdélyi magyar faluközösségek elemzésén keresztül a kisebbségi jogok érvényesülésének bemutatása (Mikó Imre [1911–1977] *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* [1932]).

Gusti tevékenysége természetesen nem maradt hatástalan az erdélyi magyarság szaktudományi köreiben sem. Falumozgalmának számos magyar híve volt (Lükő Gábor [1909–2000], Venczel József [1913–1972] *A falumunka és az erdélyi falu-mozgalom* [1935]) és a bukaresti professzor tereporientált vizsgálatai az erdélyi magyar fiatal értelmiséget is magával ragadták. Bár meg kell azt is jegyezni, hogy a harmincas évek erdélyi társadalomtörténeti kutatásai nagy múltra tekinthettek vissza, és nem minden előzmény nélkül folytak. Hiszen a Trianon előtti Erdélyről számos történeti és kultúrtörténeti munkára támaszkodhattak. Sőt, a néprajzosokkal párhuzamosan végezték ugyanabban az időszakban (harmincas évek) az erdélyi magyar társadalomtörténészek a kutatásaikat (Jakó Zsigmond [1916–2008], Imreh István [1919–2003]), akiknek friss eredményei terepkutatási hátterekként szintén a néprajz rendelkezésére álltak.

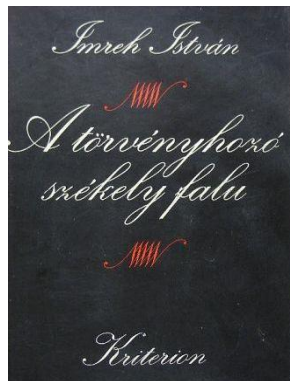

Az anyaországhoz hasonlóan az erdélyi társadalmi kutatások is – bár igen nehéz körülmények között – fokozatosan intézményesültek. Az első évtizedekben (1920–1940) a periodikák, folyóiratok (Hitel) jelentettek tudományos fórumot, majd a második bécsi döntés lehetővé tette intézmények megalapítását is. Bár 1940-ben megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet

(1940–1945), az erdélyi társadalomkutatás fő intézményi központjává mégis a Kolozsvári Egyetemen a szintén 1940-ben megszervezett Néprajzi Tanszék vált. Viski Károly (1882–1945), majd a falukutató mozgalmi háttérrel rendelkező Gunda Béla (1911–1994) vezetése alatt az elsősorban tárgykultúrára irányuló kutatások igyekeztek a társadalmi összefüggéseket is figyelembe venni. Ugyanitt oktatott a már említett Bónis György, akinek a népi jog felé forduló kutatása a népi társadalom elméleti igényű elemzését teremtette meg.

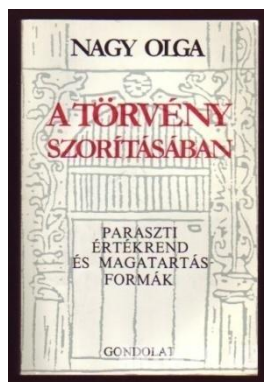
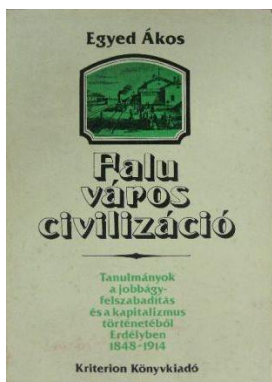

MAGYAR NÉPRAJZ
ÉS ANTROPOLÓGIA
INTÉZET

Erdélyben az ötvenes évek ideológiai nyomása szintén gátolta a társadalmi érdeklődés kibontakozását. Megszűnt a magyar néprajz kolozsvári egyetemi bázisa, a Néprajzi Tanszék is. A társadalmi vizsgálatok az anyaországhoz hasonlóan a hatvanas években erősödtek fel ismételten. Imre István *A rendtartó székely falu* (1973), *A törvényhozó székely falu* (1983) című kötetei a hétköznapok világának előtérbe helyezésével új szint hoztak

nem csupán a kisebbségi, de az összmagyar néprajz és a társadalomtörténet számára is.

Egyed Ákos (1929–) *Falu, város, civilizáció* (1981) című munkája szintén közös pont a társadalomtörténet és a néprajz számára. A polgárosodás hatását vizsgálja a jobbágyfelszabadítás utáni korszakban: hogyan alakította át Erdély társadalmát a parasztság körében megjelent magántulajdon. Szintén jelentős társadalmi kutatásokat végzett Nagy Olga (1921–2006) is, akinek *A törvény szorításában* (1989) című munkája a székelység erkölcsi értékrendjét változásában mutatja be. A társadalomvizsgáló szemlélet e reprezentáns példái mellett a szocializmus romániai évtizedeiben a magyar néprajz szellemi és tárgyi műveltségét kutató ágain is egyre jobban megerősödött a társadalmi beágyazottság vizsgálata (pl. Kós Károlynál).

Az erdélyihez hasonló célkitűzéseket fogalmaztak meg a Felvidéken kisebbségben élő magyar ifjúsági szervezetek, mozgalmak is. A cserkész mozgalomból kinőtt Szent György Kör a népi műveltség értékeinek szervezett gyűjtését és feldolgozását nem utolsósorban azért tűzte ki célul, hogy az idegen államba került magyar fiatalok az asszimiláció elleni „kulturális vértetez” innét is meríthessék. Természetes, hogy a terepgyűjtéseken a

vidéken élő felvidéki magyarság társadalmi, szociális helyzetével és kilátástalanságával is szembesültek. A Szent György Kör értékrendjében történt változás magában hordozta a névváltoztatás igényét is. Ezért a népies irányvonal hangsúlyozására 1928-ban a Kör a nevét Sarlóra változtatta. A Sarló már nyíltan, programpontokba szedve határozta meg a főcélját: a nemzeti kultúra népi műveltség általi megújítását (Liszka József).

3.4. A társadalomvizsgáló szemlélet elutasítása

Bár Fél Edit a Néptudományi Intézet sorozatában még megjelentethette a már említett *A magyar népi társadalom életének kutatása* című munkáját, a fordulat éveit (1948/1949) sem az intézet, sem a néprajzi társadalomvizsgáló irány nem élte túl. Ortutay Gyula – aki jöllehet a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma meghatározó tagjaként a két világháború között a társadalom kutatásának vizsgálatát szorgalmazta, és aki maga is folklórkutatásaiban (egyéniségkutatás) a folklór alkotások születési körülményeinek társadalmi aspektusát elengedhetetlen kérdésként kezelte – 1949-ben elmondott programbeszédében a néprajztudomány számára Fél Edit megbírálásával nem kívánatosnak nyilvánította a társadalomvizsgáló, társadalmi rétegeket elemző kutatói irányt, és a marxista–leninista fordulatot szorgalmazta a szaktudományon belül is.

Azzal is indokolható a társadalmi kutatások háttérbe szorítása, hogy a néprajzon belül e tudományág – hasonlóan a szociológiához (amely tudomány hiányát még Ortutay számon kérte a néprajzon!), a társadalomtörténethez, a pszichológia egyes ágaihoz – „okafogyottá” vált, ugyanis az uralkodó politikai ideológia azt hangsúlyozta, hogy a szocialista társadalomban az alapvető osztályfelépítésen túl nincsenek vizsgálandó rétegek, szubkultúrák, társadalmi devianciák, vagyoni különbségek. Teljesen értelmetlen tehát az erre irányuló tudományokat fenntartani. Az „új” szemlélet pozitív hozama a munkásság néprajzi kutatása volt, de

ez az új vizsgálati terület nem ellensúlyozhatta azt, hogy a korban folyó agrártársadalomra irányuló társadalmi szempontú kutatások „nem kívánatosá” váltak. Így nem jelenhetett meg az ötvenes években például Lajos Árpád (1911–1976) *Nemesek és partiak Szuhafőn* (1979) című,

már 1955-ben elkészült, a kispnemesesség kapitalizmus kori emlékeivel foglalkozó munkája és a Kardos László (1918–1980) által összefoglalt tiszai vizsgálatok kötete sem. A tiszai vizsgálatok műfaját Kardos „életrajként” határozta meg. Olyan munkaként, amely nem a tradicionális néprajzi leírást követi, hanem igyekszik az életformát meghatározó gazdasági és társadalomtörténeti keret alakulását két-száz éven keresztül nyomon követni.

(A mű végül csak a rendszerváltást követően jelent meg. Kardos László *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza 1744–1944*, 1997 – A kötet előszavában Pogány Mária részletesen bemutatja a kutatások és az elkészült mű zaklatott sorsát.)

Bár Kardos műve összességében inkább történeti néprajzi szemléletű, azért érdemel e társadalomtörténeti összegzésnél mégis figyelmet, mert azt jelzi, hogy a kedvezőtlen ideológiai körülmények ellenére – jóllehet igen szórványosan és nem publikáltan – az ötvenes években is folytak olyan néprajzi terepkutatások, amelyek igyekeztek társadalomvizsgáló szempontokat a kutatás egészén belül szintén érvényesíteni.

3.5. A társadalomnéprajz ismételt megerősödése

A hatvanas évek társadalomnéprajzi kutatásait Fél Edit és Hofer Tamás előző évtizedben végzett átányi vizsgálatainak több, egymást követő kötetben, külföldön megjelent záróműve fémjelzi. Noha a kötetek *jelenorientált* vizsgálatok szintézisei, a teljes egészében még magyarul ma sem megjelent kötetek a munkában körvonalazódó kutatási cél *jellege* alapján mégis kapcsolatba hozhatók a társadalomtörténettel is: a társadalomtörténeti kérdésfeltevéshez hasonlóan megjelenik Átány mikrovilága, mindennapi élete és a több kutatási szál (pl. földhasznosítás, növénykultúra, táplálkozás, időszerkezet) eredményeinek összevetésével kibontakozik az átányiak – elsősorban gazdasági, gazdálkodási – mentalitása is. A hetvenes években a tematikus (pl. munkaszervezet, rokonsági rendszer) és táji vonatkozású kutatások tovább erősítették a társadalmi irányultságú vizsgálatokat a néprajzon belül. Hofer Tamás szemléletében az átányi kutatások lezárása utáni évtizedekben is dominál az a törekvés, hogy továbbra is igyekszik a néprajzban antropológiai (jelenre irányuló vizsgálatok fontossága) és (a társadalom szerkezetének illetve a társadalom működési törvényszerűségek hangsúlyozásával, az Annales által képviselt „az élet minden részletének, jeleniségének van történelme” elv alapján) társadalomtörténeti nézőpontot meghonosítani (Hofer Tamás).

Az 1970-es évtized elején jelent meg Fél Edit 22 évvel azelőtti munkájához hasonlóan Szabó László elméleti alapvetése, amelyben Szabó a magyar társadalomnéprajz lehetséges kutatási irányait és feladatait jelöli ki. Ebben a művében a társadalomtörténeti előzményeket is számba véve Szabó László megformázza és megadja az úgynevezett *tevékenység* alapú társadalomvizsgálati szemlélet kereteit.

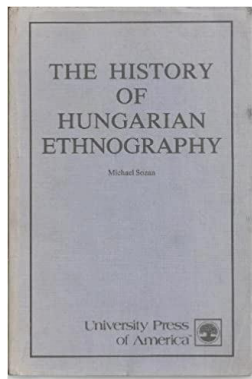
Igazolja a tudományág legitimitásának növekedését, hogy a Magyar Néprajzi Lexikon már külön, nagyobb terjedelmet (el lentétben például az igen csak tömören meghatározott kulturális

antropológia szócikkkel) biztosított a „társadalmi néprajz” és a társadalomnéprajz kutatástörténete számára. A szocializmus évtizedeiben folyó társadalomvizsgáló szempontokat is érvényesítő monografikus munkák sorát a Bakó Ferenc (1917–1998) által szerkesztett *Palócok I-IV.* (1989) című négykötetes mű zárja. Az ideológiai bilincstől már egyre inkább szabadulni tudó munka igyekszik a palócság kultúráját, társadalmát egységben láttatni. Szabó László e monográfiában, nagylélegzetű tanulmányban társadalomtörténeti alapokon (a palócság történeti rétegzettségének árnyalt elemzésével) nyugvó terepkutatásaival igyekszik a palócság mibenlétét, jellegzetességeit finom határvonalak mentén körülírni, más etnikai és táji csoportoktól elhatárolni.

3.6. Etnológia és társadalom

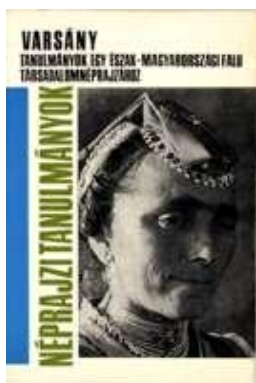
Az etnológia a magyar nyelvterületen sohasem tartozott a néprajzi érdeklődés fő területei közé. Michael Sozan a magyar néprajzról szóló első könyvterjedelmű munka szerzője a kötetében – *The History of Hungarian Ethnography* (1977) – számon is kéri a magyar etnográfián az etnológiai, antropológiai látásmód, illetve az antropológiai előzmények szórványosságát és az ebből a szemléletből kibontakozó hazai társadalomtörténeti kutatási szál hiányát. Jóllehet a néprajz helyzete igazolta Sozan kritikáját, de meg kell azt is jegyeznünk, hogy az antropológiát a nemzetközi társadalomtörténet-írás párhuzamai nélkül kérte számon a hazai etnográfián.

A 19. század második, a 20. század első felében – a magyar néprajztudomány intézményesülésének, a tudományos terület meghatározásának, a módszertani készlet kidolgozásának fő időszakában – alapvetően *nem volt ellentétes a nemzetközi trenddel a magyarországi társadalomkutató néprajzi ág gyengesége* (Kósa László).

A hazai antropológiai kutatásokat a marxista-leninista ideológiai nyomás még inkább megfojtotta. Szerepet játszott ebben, hogy egyrészt az etnológiát „gyarmatosítást szolgáló tudománynak” minősítették, másrészt az ország zártsága miatt nem is volt mód ilyen jellegű tudás külföldi egyetemeken való elsajátítására, a nyugati szakirodalom beszerzésére, pláne nem terepkutatások végzésére. Ám Bodrogi Tibornak (1924–1986) köszönhetően a hatvanas években jelentős sorozat indulhatott útnak a Gondolat kiadónál. Sok évtizedes, sőt évszázados késéssel megjelenhettek magyarul is az etnológia, illetve a kulturális antropológia legjelentősebb, klasszikusnak számító (pl. Lewis Morgan, Franz

Boas, Kai Birket-Smith, Leo Frobenius, Bronislaw Malinowski) munkái. A hazai egyetemes néprajz nem is annyira a kötetek magyar nyelvű megjelenéséért lehet Bodroginak hálás, *hanem azokért a bevezető tanulmányokért, amelyeket Bodrogi az egyes kötetek elé írt*. Ezekből az írásokból az derül ki, hogy a meglehetősen mostoha körülmények ellenére a magyar társadalomszempon- tús kutatás magas, nemzetközi színvonalú teljesítményekre képes.

Az etnológiai/antropológiai megalapozottságú hazai társadalomnéprajzi kutatások emblemikus kísérleti kötetévé vált a Varsányban, mint mintaterületen végzett változásvizsgálatok eredményét összegző mű. Ám a kimondottan jelenorientált, kulturális/társadalmi folyamatok feltárását célul tűző munka egyértelmű kapcsolatot létesített a társadalomtörténettel is. A kötet írói és szerkesztője ugyanis felismerte azt, hogy az európai tradicionális paraszti

közösségek nem vizsgálhatók az írott, történeti források teljes mellőzésével. A társadalomban végbemenő változások a közösség történeti beágyazottságának feltárása nélkül nem érthetők meg. Ezért került a kötetbe (bevezető fejezetként!) Varsány *társadalomtörténetének* árnyalt elemzése.

3.7. Néprajz és társadalomkutatás napjainkban

A legutolsó évtizedek új lehetőségeket nyitottak a társadalomnéprajz előtt. Az ideológiai béklyótól megszabadulva alkalma nyílt e tudományágnak arra, hogy kimunkálja, finomítsa fogalomrendszerét, szélesítse érdeklődési körét, és végeredményben képes legyen *önálló társadalmi kép* felvázolására.

A néprajz (és benne a társadalomvizsgáló ág) napjainkra fokozatosan felismerte, hogy a huszadik század gyökeresen átalakította az agrártársadalmat, és azt, hogy a tudomány sokszor nem fordított kellő figyelmet az átalakító folyamatok mibenlétére. Sőt, a néprajz mindeddig „egy” tradicionális, a táji tagolóadások mellett mégis jórészt egységes paraszti kultúra felmutatásának érdekében gyakran igyekezett e folyamatok hatásáról tudomást sem venni, és a minél távolabbi múltra orientáló érdeklődésével, azaz a (kultúr)történeti távlat segítségével az átalakulási folyamatok (pl. polgárosodás) eredményét („az események előtti időre pillantva”) tompítani. Napjaink honi néprajzi társadalomvizsgálatai tehát megkerülhetetlenül szembesülnek a végbe ment változásokkal és azok visszavonhatatlan eredményeivel.

A történelemtudományhoz hasonlóan a parasztság történeti formálódását, alkatának átalakulását, sőt felszámolódását nem hagyhatta figyelmen kívül a néprajz sem. Ezért a társadalomnéprajz is rákényszerült alapfogalmainak (pl. paraszt, nép, közösség) újragondolására, sőt egész érdeklődési körének, időszemléletének felülvizsgálatára. Például a már Erdei Ferenc által is szóvá tett 'parasztság egyenlő népi társadalom' megfeleltetés végérvényesen a múlt kategóriájává vált, a tudománytörténet részévé lett.

Az érdeklődési kör bővülését abban figyelhetjük meg, hogy a társadalomnéprajz fokozatosan kiterjeszti vizsgálatait. Szélesebb látószögből az is leírható, hogy más tudományok (társadalomtörténet, kulturális és történeti antropológia) befolyására a társadalomnéprajz figyelmébe kerültek az uralkodásból, kormányzásból, politizálásból kiszorult szélesen vett népcsoportok (Kövér György).

Bár talán azt a megszorítást mégis meg kell tennünk, hogy a társadalomnéprajz a kulturális antropológiával szemben azokra a rétegekre is koncentrál, amelyekhez *hagyományos közösségi kultúrával* rendelkező nem élelmiszer-termelő csoportok is tartoznak (Sárkány Mihály). Így a tudomány látóterébe kerültek a kézműves, a kereskedő, az iparos és az ipari munkás rétegek. De nem

csupán a társadalmi horizont szélesedését figyelhetjük meg, hanem a témakörök bővülését is. Egyre inkább előtérbe lép a *hétköznapiak* vizsgálata, az *életmód* bemutatása, sőt az egyes hagyományos közösségek *mentalitásának* értelmezése is. Az utóbbi témakörök néprajzi megjelenésére nagy ösztönzést adott és ad a francia *Annales* nyomán a hazai történetírásban is megjelent „mindennapi mikrotörténelem” fontosságának a felismerése. „Ez a néprajz szemszögéből mutatis mutandis nem volt újdonság. Az elmúlt négy-öt évtizedre visszatekintve mégis elmondható, hogy a néprajz bőven kutatta a hétköznapiak történetét, sőt elsősorban azt” (Kósa László).

A társadalomtörténet hatását inkább abban kell tehát keresni, hogy ez az irány („hétköznapi világ”) a néprajzban *tudatosult*, és ez által a tudomány fogalomrendszerébe, kutatási célkitűzéseibe a társadalomtörténeti látásmód napjainkban mindinkább beépül.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

kényszerítette”), hogy a társadalomnéprajz az anyag jellegének és változásának (!) megfelelően újraalkossa az értelmezés elméleti kereteit.

Hiszen ahhoz, hogy a néprajz ne csak a múlt népi kultúrájának rekonstruálására legyen képes, nem tehetta azt meg, hogy nem vesz tudomást az agrártársadalomban lezajlott változásokról. De ezeknek a változásoknak a hatásai már nem „gyömöszölhetőek be”, nem érthetőek meg az egykor működő, ma már szinte használhatatlan módszertani eszközkészlettel, gondolati rendszerekkel.

A néprajz utóbbi évtizedeire visszatekintve tehát elmondható, hogy e tudomány bőven kutatta a mindennapok történetét. A paraszti életmód, mentalitás részterületei, az ünnepek, hétköznapok világa szerves részét képezi a néprajztudománynak. Nem véletlen tehát, hogy az agrártársadalom történeti képének rekonstruálásához a történelemtudomány kutatói is gyakran merítettek a bőségesen rendelkezésre álló néprajzi irodalomból.

A néprajzon belüli társadalmi érdeklődés időhorizontjai is többfélévé váltak. A kilencvenes években tovább erősödött a néprajztudományban a szinkronikus vizsgálati nézőpont, de mint említettem, a kultúrtörténeti látásmód fokozatos kiegyensúlyozódásával a mindennapok írott dokumentumainak forrásértékét felismerve a társadalomtörténeti szemlélet segítségével közeledik a társadalomnéprajz is a jelen megértéséhez.

MAGYAR NÉPRAJZ VIII. TÁRSADALOM

AKADEMIAI KIADÓ

Az utóbbi évtizedekben megfogalmazódott társadalomnéprajzi cél – hogy tehát a statikus, „időtlen” állandóságot hirdető szemléletet felváltsa a mindennapi tapasztalatok elemzése, a társadalmi meghatározottságú felfogásmód, és a viselkedési mintákra fogékony látásmód –, napjaink írásaiban szinte maradtalanul teret nyer. E célok figyelembe vételével készült a

Magyar Néprajz nyolckötetes sorozatának *Társadalom* című kötete. A jó szakmai visszhangú kötet (Gyáni Gábor) igyekszik mindazt az ismeretet egybefogni, amit a magyar néprajz (és társadalomnéprajz) a hagyományos agrártársadalomról napjainkig felhalmozott. Sorra veszi a társadalomvizsgáló szemlélet látókörébe kerülő kérdéseket és az azokra adott tudományos válaszokat. Tudománytörténeti beágyazottsággal szól a társadalomnéprajz módszertanának alakulásáról, illetve a tudományág elméleti hiányosságairól, rokon tudományokkal való kapcsolatáról. Jót tett a kötetnek, hogy a tervekkel ellentétben nem készült el a rendszerváltás előtt (l. a mű előszavát). Így mód nyílt arra, hogy a legszélesebb interdiszciplináris horizont meghúzásával és az egykor kötelező ideológiai határok nélkül adjon számot arról, hogy ma a magyar néprajztudomány mit tud elmondani a tradicionális (és teljesen átalakult) agrártársadalomról.

Nem véletlen tehát, hogy a kötetben helyet kapott a paraszt-ság *társadalomtörténeti* elemzése (Tóth Zoltán), a társadalomnéprajz fogalomrendszerének újragondolása (Paládi-Kovács Attila), az agrártársadalom peremén élő „átmeneti rétegek” bemutatása (Katona Imre), sőt a társadalmi látószög kiszélesítésével az ipari munkásság, kispolgárság életmódjának elemzése.

A mű második fele pedig arra vállalkozik, hogy a társadalom működési szálainak aprólékos taglalásával elvezessen lokális társadalmak történeti beágyazottságú modelljeinek felvázolásáig. Összességében elmondható, hogy igyekszik e kötet annak a hosszú évtizedes várakozásnak megfelelni, amely a néprajztudománytól az *önálló (néprajzi) társadalmi kép* felvázolását várta. A munka olyan plasztikusan, más tudományok felé is nyitottan szól a magyar agrártársadalomról, hogy a kötetet a társadalomtörténet is alapvető forrásként használhatja.

Erdélyben az 1989-es politikai fordulat után – az anyaországhoz hasonlóan – ismét előtérbe kerülhettek a legszélesebb interdiszciplináris alapokra (antropológia, pszichológia, társada-

lomföldrajz és -történet) támaszkodó etnikai szempontú társadalmi kutatások.

A Kriza János Társaság (1990–), a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke (1990–) olyan szervezeti kereteket biztosít, amelyek megbízható intézményi háttérrel jelentenek az erdélyi társadalomnéprajzi kutatások számára.

Az 1990-es éveket érintően külön kell szólni a magyarországi kutatók romániai tevékenységéről, akik a vizsgálataikban elsősorban szintén a lokális közösségek etnikai vetületének társadalmi szempontú elemzéseibe kapcsolódtak be. Végezetül nem elhanyagolható az erdélyi néprajz szempontjából a csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport (KAM) sem. Noha már 1979-ben megalakult, az antropológiai szemlélet és módszertan terepen alkalmazásának inspiráló eredményei csak a romániai rendszerváltás után jelentek (jelenhettek) meg önálló kötetekben. A munkacsoport alapvetően az „erdélyi jelenre” irányuló kutatásai nem mellőzik a társadalomtörténeti háttérrel sem.

3.8. Kitekintés

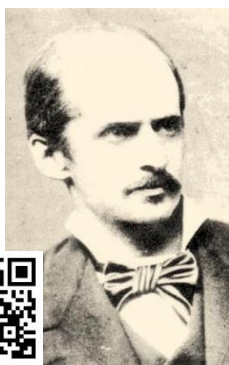
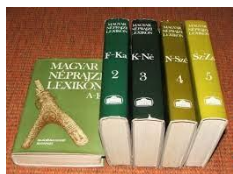
Összegző megállapításként leírható, hogy a magyar néprajztudományon belül a társadalomvizsgáló látásmód – egyes időszakokban csak szórványosan, egyes évtizedekben folyamatosan jelenlévő tudománytörténeti háttérrel rendelkezve – „az utóbbi időszakban előretört: átmetszve a néprajzon belül korábban kialakult tartományi határokat, a maga szemszögéből ragadva meg a néprajz által feltárt jelenségeket” (Sárkány Mihály).

Az életviszonyok bemutatásával, a lokális hagyományos közösségek társadalmi identitásának kutatásával, etnikai, felekezeti együttlélési módok feltárásával segít megértetni a mindennapi

történelem mély folyamatait. A cselekedetek és a történések apró részleteire figyelő, azokat kimerítően elemző társadalomnéprajz (Gyáni Gábor) *e sajátos szemléletével, kutatási módszereivel árnyalhatja, kiegészítheti a társadalomtörténet-írást*. Mint ahogy a két világháború között a társadalomtörténeti nézőpont megjelenése, az e szellemben írt kötetek, tanulmányok megszületése segítette a társadalomszemponturnéprajzi kutatásokat.

Kérdések:

1. Beöthy Leó milyen új kutatási szemléletet hozott a magyar néprajzi életbe?
2. A folklórgyűjtések aranykorában hogyan jelentek meg a munkákban a társadalomra vonatkozó részek?
3. Milyen tényezők erősítették a magyar néprajztudományban a társadalomvizsgáló érdeklődést?
4. Melyek azok a munkák, amelyek szociográfiai részletességgel feltárták az ország helyzetét?
5. Milyen eltérések találhatóak a magyarországi és erdélyi társadalomra irányuló kutatások között?
6. Micheal Sozan milyen kritikával illette a hazai néprajztudományt?
7. Milyen szemléletváltás figyelhető meg a társadalomra irányuló néprajzi kutatásokban?

Beöthy Leó

(Nagyvárad, 1839 – Budapest, 1886)
Író, közgazdász, statisztikus, szociológus, néprajzkutató.¹ Áttekintette a korabeli szociológiai, antropológiai, etnológiai irodalom eredményeit, azokat felhasználva és figyelembe véve önálló szintézist alkotott a társadalom fejlődésének törvényszerűségeiről. – Művei: *Nemzetlét* (Bp., 1876); *A társadalom keletkezéséről* (Bp., 1878); *A társadalmi fejlődés kezdetei* (I–II., Bp., 1882).

Berzeviczy Gergely

(Kakaslomnic, 1763 – Kakaslomnic, 1822) Felvilágosult szellemű közgazdasági író. Az elsőik között látta meg Magyarországon, hogy a feudális viszonyok gátolják a haladást. *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* (Lőcse, 1806) c. munkájában először hasonlította össze magyar kutatók közül Európa paraszti népeit. A magyar jobbágyság történetének vizsgálatával a történeti néprajz úttörője volt. – Alapműve: *De commercio et industria Hungariae* (Lőcse, 1797).

¹ A személyek részletesebb ismertetését lásd: Magyar Néprajzi Lexikon. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/>

Bodrogi Tibor

(Újpest, 1924 – Budapest, 1986)
Etnográfus. Fő kutatási területe az etnológia, művészetetnológia, szociálintropológia, területileg Óceánia és Indonézia néprajza. A nyugat-európai etnológia klasszikusainak (Morgan, Frazer, Birket-Smith) magyar fordítója és interpretálója. – Művei: *Óceánia művészete* (Bp., 1959; Würzburg–Wien, 1960; Paris 1961; Roma, 1962); *Art in Northeast New Guinea* (Bp., 1961); *Messzi népek magyar kutatói. Az egyetemes néprajz előfutárai és művelői 1-2.* (Bp., 1978); *Törzsi művészet 1-2.* (Bp., 1981)

Darvas József

(Orosháza, 1912 – Budapest, 1973) Író, publicista, politikus, a népi írók mozgalmanak egyik legjelentősebb tagja. Országjáró élményeiről szóló riportjai (*Országúton, városon*, Bp., 1934) és szociográfiai művei, mint *A legnagyobb magyar falu* (Bp., 1937) és az *Egy parasztszalád története* (Bp., 1939) a helyzet tarthatatlanságát ábrázolták. *Máról-holnapra* (Bp., 1939) c. regényében is a falu társadalmán belüli osztályellentéteket ábrázolja, ezt *Szakadék* címmel drámává dolgozta át (1943), majd filmforgatókönyvet írt belőle (1956). Patriotizmus és szocialista szemlélet nyilvánul meg történelmi regényeiben.

Dimitrie Gusti

(Iasi/Jászvásár, 1880 – Bukarest, 1955) Román szociológus, történész, filozófus. A monografikus szociológia megteremtője, a társadalmi élet négyes szerkezetének (gazdasági, szellemi, politikai és jogi) megfogalmazója. Elindította a romániai falukutató mozgalmat, melyet monografikus módszerekkel valósított meg.

Émile Durkheim

(Épinal, 1858 – Párizs, 1917) Francia szociológus, a modern szociológia és kulturális antropológia atyja. A „társadalmi tény”-tanának és a vallási élet elemi formáinak (mint társadalmi integrációs eszközrendszer) megfogalmazója. Több iskolateremtő könyve és publikációja született általános társadalomelméleti kérdésekben.

Erdei Ferenc

(Makó, 1910 – Budapest, 1971) Kisparaszti-törpebirtokos hagyományteremtő családból származott. 1930-tól részt vett a Szegedi Fiakok Művészeti Kollégiumának falukutató munkájában. A Duna-Tisza-közi parasztság életét vizsgáló szociográfiája, a *Futóhomok*, a Magyarország felfedezése sorozat második köteteként jelent meg (Bp., 1937). A könyv nagy visszhangot váltott ki, a falukutató

írók csoportjának tagja lett. – Művei: *A makói tanyarendszer* (Makó, 1933); *Futóhomok* (Bp., 1977).

Ferdinand Tönnies

(Oldenswort, 1855 – Kiel, 1936)
Német szociológus. A közösség (prekapitalista formák) és a társadalom (kapitalista szervezettség) fogalmának szembeállítója. Társalapítója a Német Szociológiai Társaságnak Max Weber és Georg Simmel mellett.

Féja Géza

(Szentjánospuszta, 1900 – Budapest, 1978) Író, publicista, szociográfus, kritikus. 1937-ben jelent meg éles társadalomkritikájú irodalmi szociográfiája, a *Viharsarok az Alsó-Tiszavidék földjéről* és népéről szóló megdöbbentő vádirat. Könyvéért nemzetgyalászás címén perbe fogták, majd elítélték, tanári állásából elbocsátották. – Művei: *Viharsarok* (szociográfia, Bp., 1937); *Kurucok* (Bp., 1939); *Sarjadás. Sárközi élmények és utazások* (Bp., 1963).

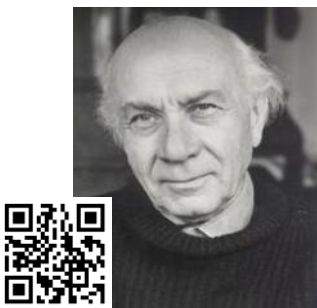
Herbert Spencer

(Derby, 1820 – Brighton, 1903) Angol szociológus és filozófus. A szociáldarwinizmus markáns alakja. Jelentős munkája: értelmi, erkölcsi s testi nevelés.

Hunfalvy Pál

(Nagyszalók, 1810 – Budapest, 1891)
Nyelvész, történész, néprajzkutató. Az 1850-es évek első felében kidolgozta az etnikum kutatásának új koncepcióját, amely eltérően a „Volkskunde”-jellegű kutatásoktól, az egyetemes társadalomfejlődést tette a nemzeti társadalom, gazdaság, kultúra vizsgálatának mércéjéül. – Művei: *Országgazdasági tájékoztató* (Ellenőr, 1847); *A társadalom, avagy Stein, Widman és Riehl* (Új Magyar Múzeum, 1852); *A magyarok eredete* (Budapesti Szemle, 1864).

Illyés Gyula

(Felsőrácegrespuszta, 1902 – Budapest, 1983) Költő, prózaíró. Modern francia fordításait, prózai írásait 1925-től Illyés Gyula névaláírással publikálta. 1928-tól a *Nyugat* rendszeresen közölte verseit, cikkeit. Falukutató irodalom klasszikus műve, a *Puszták népe*, amely az akkor induló *Válasz* c. folyóiratban jelent meg folytatásokban (1934), könyv alakban a *Nyugat* kiadásában 1936-ban. A népi kultúra formálására, értékeinek megismertetésére törekedett.

Imreh István

(Sepsiszentkirály, 1919 – Kolozsvár, 2003) Erdélyi magyar történész, szociológus. Kutatásainak középpontjában Erdélynek a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető korszaka áll, ezen belül a székelység története. A székely falu mezőgazdasági fejlődését, állattartását, szőlőművelését, társadalmi rétegződését, a falu belső rendjét vizsgálta.

Jakó Zsigmond Pál

(Biharfélegyháza, 1916 – Kolozsvár, 2008) Erdélyi magyar történész, művelődés- és gazdaságtörténész, levéltáros, paleográfus. Az erdélyi magyar történettudomány egyik legmeghatározóbb alakja volt a 20. század második felében, hiánypótló jelentőségű a munkája. Erdély középkori és újkori történetét és művelődéstörténetét, ezen belül az erdélyi magyarság népesedés-,

település-, művelődés- és gazdaságtörténetét vizsgálta.

Karl Marx

(Trier, 1818 – London, 1883) Német filozófus, közgazdász, szociológus. A kapitalista termelési viszonyokon nyugvó társadalom éles kritikusa. Marx tanai társadalomelméleti, gazdasági és politikai ideológiák együttese, melyet róla marxizmusnak neveztek el. Fő műve: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata* (1867).

Kiss Lajos

(Hódmezővásárhely, 1881 – Budapest, 1965) Néprajzkutató, etnográfus, muzeológus. A néprajztudomány széles területét kutatta. Foglalkozott a földművelés, a táplálkozás, a népi építkezés, kerámia, szücsmesterség, hímzés kérdéskörével. Végzett népzenei gyűjtést, helynévgyűjtést. Szabolcs vármegyében ásatásokat is folytatott. Főbb művei: *A szegény ember élete, A szegény aszszony élete* (é. n.).

Kovács Imre

(Alcsút, 1913 – New York, 1980)
Népi író. Magyar politikus, a két világháború közti népi mozgalom kiemelkedő alakja. Falukutató táborba vett részt Kemsén. Gyűjtött az ormánsági egyke jelenségről. – Fő műve: *A néma forradalom* (1937).

Mikó Imre

(Bánffyhunяд, 1911 – Kolozsvár, 1977) Író, műfordító, jogász és politikus. Első könyvében (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*) először vizsgálta szociológiai módszerekkel az együtt élő népek kölcsönhatását Erdélyben az első világháború után.

Max Weber

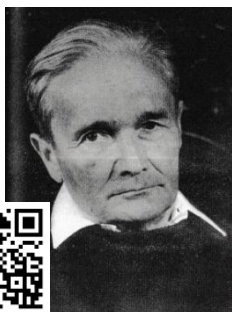
(Erfurt, 1864 – München, 1920)
Német szociológus, közgazdász. Vallás-szociológus, a „protestáns etika” elemzője. A modern szociológia alapítója. A legfontosabb munkái a társadalomtudományok racionális alapokra fektetéséről szólnak.

Nagy Olga

(Nagyernye, 1921 – Sepsiszentgyörgy, 2006) Folklorista, a Kolozsvári Folklór Intézet tudományos munkatársa (1958–74). Szűkebb szakterülete a népmese kutatás. Főbb művei: *Előbb a tánc, azután a lakoma. Mezőségi népmesék* (népmese gyűjt., szerk. és bev. Faragó József, Bukarest,

é. n.); *A három tálto varjú. Mezőségi népmesék* (Bukarest, 1958); *Lüderc Sógor. Erdélyi magyar népmesék* (Bukarest, 1969).

Németh László

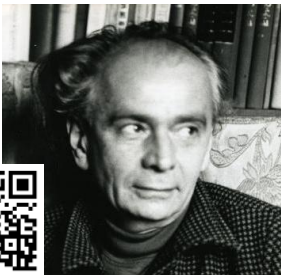
(Nagybánya, 1901 – Budapest, 1975) Író, esszéista. A 20. századi magyar prózairodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. Cikkei, könyvismertetései jelentek meg 1926-tól a *Nyugatban*, a *Protestáns Szemlében*, a *Társadalomtudományban*, később az *Erdélyi Helikonba* és a *Napkeletbe* is írt, ez utóbbinak 1931-ig vezető kritikus volt. Regényei: *Gyász*, *Bűn*, *Iszony*, *Égető Eszter*.

Szabó László

(Mátészalka, 1939 – Szolnok, 2012) Néprajzkutató, muzeológus. Kutatási területei a szokások, munkaszervezet, általában a népi társadalom. – Művei: *Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században* (Szolnok,

1968); *Útmutató a palócok munkaszervezetének kutatásához* (Eger, 1970); *A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről* (Szolnok, 1970); *A magyar rokonsági rendszer* (Debrecen, 1980).

Szabó Zoltán

(Budapest, 1912 – Vannes, 1984)

Magyar író, falukutató, a szociográfiai irodalom jeles képviselője. Falukutatókat végzett Tihanyban, Sárközben, Kőteleken. Szociográfiai felmérést végzett Tardon. A felmérés első eredményével megnyerte a Magyar Társaság és Falukutató Intézet monográfia

pályázatát. Az elkészült végleges szociográfiai felvétel *A tardi helyzet* címmel jelent meg 1936-ben. Főbb műve még a *Cifra nyomorúság*. *A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe szociográfia*.

Tamási Áron

(Farkaslaka, 1897 – Budapest, 1966) Székely magyar író. A leggyakrabban az ún. népi írók közé sorolják. Műve: az *Ábel a rengetegben* című regénye (1922), amelynek humorát, ízesését a patriarchális székely világ találkozása adta az elgépiesedett modern kapitalizmussal. Műveiben az erdélyi szegénység életét, a megélhetésért az urakkal és a természettel folytatott

küzdelmét, a székelyek ügyességét és furfangos észjárását ábrázolta. Főbb művei: *Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban* és *Ábel Amerikában*.

Tessedik Sámuel

(Alberti, 1742 – Szarvas, 1820)
Evangélikus lelkész, pedagógus, író. A magyarországi néprajzi gondolkodás egyik jelentős előfutára. Pedagógiai munkássága mellett széles körű tevékenységet fejtett ki Szarvason az Alföld mezőgazdaságának föllendítéséért. Felvilágosult szellemen igyekezett a társadalom figyelmét a parasztság helyzetére felhívni, ill. kezdeményezte annak tudományos igényű tanulmányozását. – Főbb művei: *A paraszt ember Magyarországon mitsoda és mi lehetne* (Kónyi János fordítása, Pécs, 1786).

Veres Péter

(Balmazújváros, 1897 – Budapest, 1970) Író, politikus. Sokoldalú munkásságát mindvégig a „népben, nemzetben gondolkodni” eszme jegyében fejtette ki. A szocializmus és a magyarság kérdéseivel foglalkozott mind politikai, mind irodalmi tevékenységében. 1936-ban, *Az Alföld parasztsága* című szociográfiája jelent meg. A népi írók táborán belül a falusi szegénység szószólója volt. A *Három nemzedék*, végső címmel *A Balogh család története*, a szegényparaszti élet enciklopédiája, három nemzedék és egyben a parasztság huszadik századi históriája.

4. A népi műveltség térbelisége

4.1. Tudománytörténeti keretek

A tudománytörténeti összefoglalások pontos képet adnak arról, hogy mind az idegen népekre (etnológia), mind a saját (népi) kultúrára irányuló magyar néprajztudomány a korai történetétől kezdve megkerülhetetlenül szembesül a kultúrák *területi* problematikájával is, hiszen a kulturális jelenségek „egyszerű”, külső regisztrálásához szükség volt a térbeli elhelyezkedés pontos hálójára (térképek), illetve a születő etnográfia nem kerülhette meg például a természeti környezet szerepét sem a vizsgálandó kultúra leírásánál: „A földrajz segítségével (a néprajzi térszemlélet formálásában) elsősorban a megnövekedett geográfiai ismeretekben s a térképekben jelentkezik. A század utolsó negyedében a földrajzi tájékozottság nemcsak széleskörűvé és pontossá vált, hanem nagyobb nehézség nélkül hozzá lehetett jutni térképekhez is” (Barabás Jenő).

A kor utazói alapvetően a megfigyelt jelenségek teljes körű *lejegyzését, ábrázolását* tűzték maguk elé célként. A földtani, domborzati viszonyok az emberi élet jelenségeivel, a népélet megfigyelésével együtt alkották a távoli térségek felfedezői, illetve a saját országot járók érdeklődési körét.

4.1.1. A tér és kultúra kapcsolata a 19. században

A bővülő ismeretek egyre specializáltabb adatbázist eredményeztek, ennek következtében megjelenhetett a differenciáltabb szemlélet követelménye is. Ezen a téren tett nagy lépést Karl Ritter (1779–1859), az összehasonlító földrajzi iskola alapítója, majd Ferdinand von Richthofen (1833–1905), a geomorfológia megteremtője, akiknek a tevékenysége a humboldti „holisztikus”

geográfia alapjaiból utat nyitott a szakosodott természeti földrajz felé. Az elterjedés tan egyszerű „Hol?”-jét felváltotta tehát a „Milyen?”, és az utóbbi kérdés megnyitotta a kaput a komplex, genetikus „Miért ilyen?” felvetéshez.

A földrajzi gondolat története (Teleki Pál – 1917) azt mutatja, hogy a 19. század második felében e differenciálódás következményeként a geográfia komoly, a saját létét fenyegető kihívással szembesült: a topográfiai ismeretek bővülése, a domborzati, geológiai, ásványtani megfigyelések rendszerező elemzése, az eltérő talaj, éghajlati, vízrajzi viszonyok felismeréséből adódó felszíni különbözőség *természeti*; a rendszeres statisztikai felvételezés megindulása (1869), a közgazdasági, illetve közigazgatási, államszervezési ismeretanyagok és tapasztalatok felhalmozódása *társadalmi* oldalról bontotta szét az addig a Földet egységében kezelő földrajztudományt. A 19. század végén a földrajz már nem volt képes arra, hogy a kor követelményeinek megfelelően a hatalmas adatbázist mélységében elemezni tudja. Ezért szinte „kicsúszott” a földrajz lába alól a részterületeire bomló addigi feladatköre. Az egyre finomabb analitikus elemzések újabb és újabb tudományágakat keltettek életre (pl. meteorológia, geológia, kartográfia, közgazdaságtan, statisztika). *Újra kellett fogalmazni tehát a geográfia kérdéskörét.*

E megújulás eredménye, hogy megtalálta, letisztázta a földrajz a pontos tárgyát. Központi kérdéssé vált az embert körülvevő természeti, illetve saját maga az ember formálta és/vagy alakította (külső) *környezet* részletes elemzése, térbeli összefüggéseinek értelmezése.

A földrajzi tudományfilozófiában megjelent tehát a *tér* mint a geográfia egységes alap kérdésköre. Ritter nyomán azonban a tér nem üres, hanem „tárgyilag kitöltött”, azaz „ez a felfogás az [...] abszolút térelméleten alapszik. [...] Ezek szerint a tér egy tárgy, egyéb tárgyak mellett, a tér egy egész, ami több, mint az alkotó részecskék összegzése azaz a tér saját hatóerővel rendelkezik. Így például a települések térbeli elhelyezkedése [...] nem az emberi cselekvés eredményei, hanem a tér saját hatására alakultak ki” (Benedek József).

Geográfiai szemlélet ábra

De nem csupán a földrajz vizsgálati tárgya kristályosodott fokozatosan, hanem a geográfia szemléleti léptéke is differenciálódott. Két fő ágra vált szét a 19. század második felében az önmagát tértanként meghatározó tudomány. Egy *általános* és egy *leíró* szágra. Az első irány globálisan, azaz az egész világra érvényesen, míg a második regionális szinten, azaz kisebb területi egységeken (ország, majd később *táj*) tárgyalta a földfelszín jelenségeit. A földrajz tudománytörténete azt mutatja, hogy hol a leíró, hol az általános ág erősödött meg a geográfiai kutatások egy-egy időszakában. Attól függően, hogy a felgyűjtött adatokból a törvényszerűségek megállapítására, vagy a tudományos továbblépéshez ismételt te- reptapasztatatokra volt szükség.

4.1.2. Földrajzi szemlélet a néprajztudományban

A 19. század 80-as éveiben a földrajz tudományhálója tovább bonyolódott. Az általános természetföldrajzból elvált az *ember-földrajzi* ág. Ehhez a tematikai bővüléshez/változáshoz az kellett,

hogy a kutatók *ismét* felismerjék, nem lehet az embert és az emberi tevékenységet kihagyni a földrajz kutatási rendszeréből. Az előző mondatban azért szerepel az „ismét” szó, mert a majd száz évvel azelőtti kozmográfiák még egységben kezelték az embert és környezetét. Itt tehát nem új felfedezésről van szó, hanem arról, hogy a természeti jelenségek vizsgálatához hasonló árnyalt megközelítéssel, korszerű metodikai készlettel, azaz a 18. századi kozmográfiák és államismék társadalmi szálánál magasabb szinten közelítsünk a földfelszint formáló emberi tevékenységhez.

Ebben a gondolati körben a francia geográfia (Paul Vidal de la Blache) úgy vélte, hogy a társadalmi összefüggések elemzésére „túl tág” az „általános szint”, azaz ahhoz, hogy a földfelszín egészéről tudjunk nyilatkozni, alapos regionális kutatásokra van szükség. A „mélyfúrásokkal”, szűk területi egységek vizsgálatával az emberföldrajz tulajdonképpen nem az általános geográfia egyik ágaként, hanem a leíró földrajz szálaként született meg. Habár a természeti földrajzhoz hasonlóan az emberföldrajzban is helyet foglal mindkét (általános és leíró) irány, a hazai tudománytörténet azt mutatja, hogy az emberföldrajz időtálló módszertani és kutatási eredményeket a *regionális (táji)* szinten tudta felmutatni.

4.1.3. A táj

A földrajz feladata, hogy a geotényezőket kölcsönhatásukban vizsgálja. A geofaktorok összhatása rajzolja ki a kutatási alapegységet, a *tájat*. Habár a földrajz térszemléletének és módszertani készletének változásával párhuzamosan alakul a táj értelmezése is, elmondhatjuk, hogy a természetföldrajzban a múlt század húszas, harmincas éveitől kezdődően napjainkig megmaradt a táj mint kutatási alapegység. Annak ellenére, hogy a tájról először nem a földrajz, hanem a képzőművészet beszélt, a földrajz „sajátította ki” magának azt a jogot, hogy kutatási eszközeinél és szisztematikus vizsgálatainál fogva tudományos egzaktsággal

szóljon a tájról. A két világháború közötti honi geográfia teljesen befogadta a német tájkoncepciót, sőt a sajátos kárpát-medencei viszonyok értékelésével több pontban továbbárnyalta és a komplex magyar földrajzi szemlélet magjává emelte. A két világháború között az utóbbi szemlélet erősödött meg, amely nézet „a Kárpát-medencét, mint megbonthatatlan táji egészet” igyekezett hirdetni. Természetes, hogy ebben a szemléletben nagy szerepe volt az egyes kistajak kutatásának, és a bizonyításnak, hogy az egyes tájak harmonikus társadalmi/természeti egységek.

Id. Markó Károly: Puszta (1853)
Nemzeti Galéria, Budapest

Gainsborough: Folyami táj (1768–1770)
Philadelphia Museum of Art, Philadelphia

A humán tevékenység jelentőségének el nem hanyagolhatósága és az emberi aktivitás gyakran a természeti környezetet visszafordíthatatlan módon alakító képessége megteremtette a természeti táj mellé a műtáj vagy *kultúrtáj* terminusát is. A természeti és kulturális jelenségek integrációs egységeként megjelent kultúrtájban *a néprajz életmódot feltáró ága is megtalálta a maga kutatási alapegységét*. A vizsgálatok, az irányainak megfelelően, több esetben maga az etnográfia finomította, differenciálta a kultúrtájat és nevezett meg – jóllehet a földrajzi egzaktuságot nem mindig szem előtt tartva – táji altípusokat (l. pl. a szakrális táj kifejezést). Mendöl Tibor szavaival élve azt mondhatjuk, hogy a néprajz segítette a földrajznak *az adott műtáj egyéni vonásainak megrajzolásában*.

Fertő-tó mint kultúrtáj

A „vidék” társadalmi összetevőjének mint geofaktornak a legalkalmasabb vizsgálati tudományaként magától értetődő módon kapcsolódott be tehát a tájkutatásokba a néprajz is. Hiszen a táj arculatába simuló és egyben a táj képét formáló népi kultúra számos szállal kapcsolódik a természeti környezethez. Nem véletlen, hogy amint a földrajz, úgy a néprajz is kiemelt tudományos kérdésként tekint a tájszemlélet alakulására, a tájnevek változására, jelentésének átalakulására.

4.1.4. Tér és kultúra kapcsolatának kutatása

Az ideológiai szorítás enyhülésével párhuzamosan a nyolcvanas évek közepén elemi erővel „szakadt rá” a magyar földrajztudományra Európa és a kontinensen túli angolszász világ társadalomföldrajzában megjelent elméletek és a társadalom puha térkapcsolataira irányuló alapkutatások hazai hiánya. A geográfia felismerte, hogy a kétpólusú, merev tudomány szerkezetének, térszemléletének, kérdéskörének gyökeres átgondolása és meg-

újítása nélkül nem képes az alapjaiig átalakult társadalmi/gazdasági rend követelményeinek megfelelni. A kutatóknak át kellett gondolnia és a szükséges igazításokkal a magyar viszonyokra alkalmaznia azokat az elméleteket, amelyek a 20. század második felében a „szabad Nyugaton” megjelenhettek. Hiszen Európa nyugati fele és az angolszász Amerika átfogalmazta a kilencvenes évekig a geográfia tárgyát, azaz a *teret*.

A modern földrajz térkonceptiói az 1950-es évek óta sorakoztak folyamatosan fel. Az abszolút tér továbbra is fennmaradó, de egyre differenciálódó koncepciója mellett megjelent az emberi magatartás változását tükrözni képes dinamikus, absztrakt tér is. Az ökológiai szemlélet mellett a magatartásföldrajz fokozatosan vezeti be a külső, objektívitás látszatát keltő térértelmezés mellé a belső, a cselekvő ember megélt terét. Ez a folyamat újraértelmezte a horizontális téregységeket. Új eszmerendszerek megjelenésének (regionalizmus, globalizáció) eredményeként új entitások (régió, globalitás) alakultak ki. Felfedezte a geográfia az általános tér mellett az egyedi, individuális helyet. *A jelen írás szempontjából a legfontosabb változás, hogy a földrajz átgondolta a regionális kutatásai alapegységét, a (kultúr)táj jelentését is:*

Ha a táj a földfelszín egy lehatárolt része, akkor a „táj” és a mesterségesen szerkesztett „régió” fogalma fedik egymást. A kultúrtáj tehát folyamatosan változó térkategória.

„Az érzékelt környezetet a tájat használó egyén/közösség társadalmi-gazdasági helyzetéből következő információs források, akadályok, kommunikációs torzítások figyelembevételével lehet értelmezni. Ezt egészíti ki az ún. reális környezet természettudományos leírása (az ún. »tiszta kutatás«) és végül a reális és érzékelt környezet összehasonlítása” (Ilyés Zoltán).

Olyannyira, hogy a mai geográfiában egyre inkább háttérbe szorul a természeti környezet szerepe a kultúrtáj értelme-

zésében, és a társadalmi hálók finomodó elemzése lehetővé teszi, hogy az ember által létrehozott szociális kapcsolati rendszereket szinte önmagukban is kultúrtájnak nevezzük. Ez a felfogás megteremtette az átjárhatóságot a társadalomföldrajz és a néprajzterület tudomány puha, minőségi, lokális kutatásai között.

4.2. A jelen kutatásai. Tájak és régiók

Az utóbbi évtizedek nem csupán a társadalomtudományokban, hanem a földrajzban is „megmozdították” tehát az addig statikus teret. Az elmúlt időszak „becsempészte” az alapjában objektív mérési eredményekre támaszkodó tértudományba is a szubjektivitást, a *tudatot*. Elmondhatjuk, hogy a geográfiában is kirajzolódott a néprajzi, antropológiai térmegeközelítési bipolaritás: az *objektív és a szubjektív tér* vizsgálata.

Subjektív tér vagy észlelt tér, szemléleti tér: szerkezete az észlelés mozzanatán keresztül képeződik le a megfigyelő számára. Objektíve meghatározott tér tehát más és más szubjektív teret alkothat különböző egyének, csoportok számára. Az egyén nem a valós térszerkezet, hanem annak benne élő, szubjektív képzete alapján cselekszik a térben. El kell tehát különíteni a valós, [objektív] térszerkezetet, másfelől pedig a valós térszerkezet egyénben leképeződött szubjektív képét.

Objektív tér: a térelemek jellege – tartalma, minősége – szerint meghatározott tér, amely független az észlelő szubjektív megítélésétől. (Nemes Nagy József).

Ha ez a közös, a *minőségre* utaló jelző megvan, akkor a *vertikális tagolást* mutató három, *mikro-, mezo-, makroszint* fogalmának a bevezetése a tér és a társadalom között a kutatási célnak megfelelő *átjárhatóságot* biztosít, hiszen a térbeli hierarchia többé-kevésbé megfelel a hasonló szociális kategóriáknak. De ez a rendszer *rugalmasságot* is biztosít a tér és a társadalom

megfeleltetésének, mert a térbeli illetve a társadalmi szintek egyrészt el is csúszhatnak, másrészt szabadon bővíthetők.

A kultúra térbeli tagolódásának vizsgálatában Barabás Jenő az, aki Günter Wiegelmann (1928–2008) elképzelésének továbbgondolásával beemeli a mikro-, mezo-, és makrozóna fogalmát a honi néprajztudományba. Úgy véli, hogy a táji tagolódás vizsgálata során a *nézőpont* a döntő: más és más mélységű információra van szükség a kultúra domináns vonásainak megállapítására. Azaz minél kisebb a látószög, annál részletesebb elemzésre kényszerülünk, amely vizsgálatok eredményeinek *eredője* már a magasabb szinteket is biztosan karakterizálja. A barabási értelemben a szintbeli hierarchia alkalmas arra, hogy a kulturális elemeket ne elszigetelten, hanem komplex *rendszerben* elemezzük.

Barabáséhoz hasonló szisztémát dolgozott ki Paládi-Kovács Attila (1940–) is, aki a *megfeleltetés* elve alapján szintén arról beszél, hogy a területi hierarchiát követni kell a megfelelő súlyú kulturális jelenségekkel. A nagyobb kulturális összefüggések megértéséhez az alapján mikrotérségekre, az apró, lokális jellemvonások árnyalt elemzésére szakosodott néprajznak is szüksége van arra, hogy a kultúrát átfogóbb szerkezetében szemlélje.

A kilencvenes években, a vallásgyakorlás néprajzi vizsgálatában, az előzőekben említett térbeli hármastagolást kiegészítette a társadalmi jelenségek ugyanezeket a szinteket követő hierarchikus felosztása. A térbeli hármastagolás a vallás és az etnikai csoportok/nemzetiségek közötti lehetséges kontaktustípusok bemutatásához nyújt segítséget.

A társadalomkutatásokban tulajdonképpen Fredrick Barth (1928–2016) honosította meg a szociális – és közöttük az etnikai – folyamatok minél árnyaltabb megközelítése érdekében a három (mikro-, mezo-, makro-) egymást átható szintet. Azért, hogy „elkülöníthessük egymástól azokat az erőket, amelyek ilyen komplex módon szövődnek egymásba.” Ez a modell alkalmas arra, hogy az identitás többretegűségét megérthessük.

A Barth-féle mikroszint az identitás kialakulásának folyamatait modellezi. Az egyénre koncentrálnak ezek a típusú kutatások.

A mezoszint a közösségteremtő folyamatok helye. A kis és közepes közösségek (pl. vállalatok) a szinterek.

A makroszint pedig az állam politikai megnyilvánulásainak, ideológiai elképzeléseinek hatását elemzi. Bár a barthi elgondolásban csupán fiktív térbeliségről beszélhetünk, az ő modelljét nagyon jól megfeleltethetjük a térbeliség fokozatainak.

A földrajz területén a *természeti táj* kérdése hozta felszínre a tájak térbeli hierarchiáját. Magyarország egységes tájkataszteri rendszerét is a fent említett és a társadalomtudományokban is teret nyert három (kis-, közép-, nagy-) jelzővel értelmezett keretek szabják meg, amely rendszer további finomításokkal a tájökölógiában is meghonosodott.

Napjainkban azonban már a természeti földrajzzal ellentétben a tájat nem feltétlenül kutatási alapegységnek tartó társadalomföldrajz is felfigyelt a térszerveződés szintjeire oly módon, hogy *összevetette* a társadalomtudományok társadalmi szintjeit a természetföldrajzi táj hierarchiával. *Mivel felismerte, hogy nem lehet sem az egyik (társadalmi), sem a másik (térbeli) rendszert me-reven értelmezni, és egymástól – szinte konténerekbe zárva – elszigetelni* olyannyira, hogy Nemes Nagy József a földrajz új térszemléletét összegezõ kötetének nem is

A tér a társadalomföldrajzban, hanem A tér a társadalomkutatásokban címet adta:

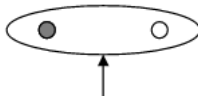
„A maga területén helyénvaló, megfelelő vizsgálati keretnek mutatkozó térfelosztás, szintrendszer sokfélesége a társadalomkutatásban egyértelműen bizonyítja, hogy generális, minden egyes társadalmi jelenségre érvényes megoldás nincs. A szintek és a hozzájuk tartozó területegységek szinte határtalan számúak lehetnek” (Nemes-Nagy József).

Nagy erénye ennek a szemléletnek, hogy egységesíti a társadalmi szerveződés vertikális tagolódását a területi elemzések leggyakoribb szintjeivel. És a szintek egymásra épülésével, de egyben *egymásba csúszthatóságával*, egy olyan egységes tér/társadalom modellt teremtett, *amely kiválóan alkalmas a néprajz és a földrajz határterületén mozgó kutatások és elméleti konstrukciók számára.*

Térségi szintek a társadalomban (Nemes Nagy József)

<i>Makroterek</i>	világ (Föld) országcsoport (nemzetközi integráció) ország
<i>Regionális terek</i>	nagy térség (országgrész) mezokörzet (gazdasági körzet, megye) kistérség (kistáj, városi vonzáskörzet)
<i>Lokális terek</i>	település (helyi önkormányzat) lakókörzet (településrész, kerület) ----- szomszédság
<i>Mikroterek</i>	család (háztartás) – munkahely egyén

Ebben a modellben a kisebb egységek nagyobbakká összevonhatók, vagy nagyobbak kisebbekre bonthatók, egy-egy szint át is ugorható. Ez a rendszer a társadalmi jelenségekhez hasonlóan a térszinteket is rugalmasan kezeli, azaz *a statikus térszemléletet (a tér mint „tartály”, ahol az események játszódnak) dinamizálja.*

a tér, mint tartály
(„abszolutista”)

egyenlőtlenség és rendezettség
(„relativista”)

A tér mint tartály

A dinamikus földrajz kifejezés alapvetően a merev tér „megmozdítására” utal, hiszen a dinamikus földrajz a földrajzi tér és a társadalmi folyamatok közötti ok-okozati kapcsolatokat vizsgálja. Ezt a kapcsolati hálót alapvetően két úton közelíthetjük meg. Az egyik utat a tudati, mentális szféra relatív terének vizsgálata jelenti, a másik út pedig az abszolút terek nem önmagukban való szemlélésén, hanem éppen a térszintek közötti bonyolult *viszonyrendszer* feltárásán, illetve a tér belső szerkezeti elemei közötti összefüggések megállapításán keresz-

tül vezet. Összegzésként megállapítható, hogy ez, a térbeli és a társadalmi szintek között átjárhatóságot biztosító szemlélet, a földrajzi térben lejátszódó társadalmi események *folymatszerű* vizsgálatára összpontosít.

De nem csupán a földrajz, hanem a *néprajz* számára is rugalmas kutatási kereteket biztosít a fenti táblázat:

„A szinteket azonban nemcsak a különböző szerveződési típusok szereplői, intézményei különböztetik meg egymástól, hanem egyes szintekhez karakteresen eltérő tartalmú folyamatok, eszmerendszerek, ideológiák is kötődnek. Épp ezek igazolják, hogy az egyes szintek között nem pusztán mennyiségi, hanem tartalmi, minőségi különbségek vannak. E folyamatok eredményeként új társadalmi tartalmakat hordozó entitások jönnek létre” (Nemes-Nagy József).

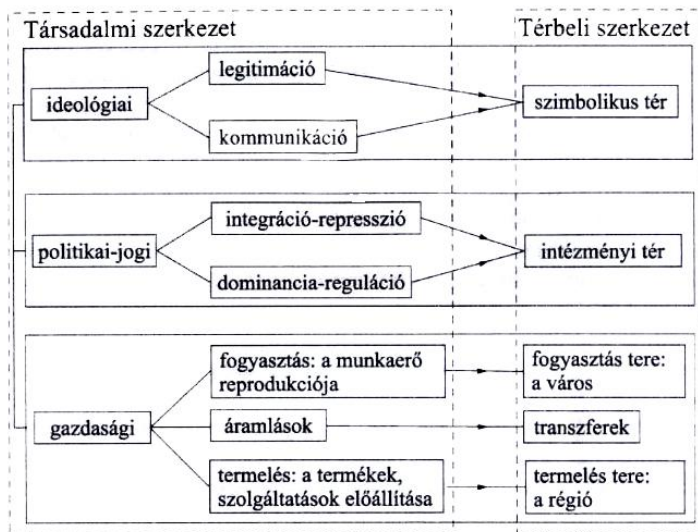
Példaként említhető – hogy mit jelent a tér és társadalom közötti átjárhatóság – a regionalizálódás folyamata, amely az ábra szerint az új entitás, a régió kialakulásához vezet.

Különböző térségi szintek jellemző folyamatai és eszmerendszerei

Induló egység	Folyamat	Eszmerendszer	Új entitás
Település	lokalizálódás	lokalizmus	lokalitás
Térség	regionalizálódás	regionalizmus	régió
Föld	globalizáció	globalizmus	globalitás

Napjainkban a régió annyira ellentmondásos, sokrétű (mondhatjuk „gumi”) fogalom, hogy *nem lehet* csupán a *térbeli* vonását kiemelni, mert éppen másik lényeges, a *tudati* tartalmától fosztjuk meg a kifejezést. Napjaink regionális tudománya viszont egyértelműen foglal állást. Hangsúlyozza, hogy „a térszerveződés és így az alapegysége (a régió) alapvetően *társadalmi képződmény*, amely időtől és tértől (helytől) valamint a társadalmi szerkezet jellemzőitől függően más-más módon jelenik meg” (Lengyel Imre–Rechnitzer János).

A társadalmi szerkezet térbeli vetületei

Azt mondhatjuk tehát, hogy szinte ahány kutató, annyi régió-meghatározást olvashatunk. A kutatási cél, tudományterületi kérdésfeltevés különbsége (közgazdaságtan, geográfia, politológia, néprajz) dönti el a régió aktuális tartalmát/értelmezését.

Kanonikus szak- és általános lexikonok a régió fogalma alatt egyrészt hétköznapi használatban a térség, vidék, övezet, táj, körzet, államokon belüli területegység szinonimáját értik. Másrészt a társadalmi folyamatok széles körét átfogó téregységként kezeli, amely soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió) tart egyben, illetve lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitástudata), valamint érdemi irányítási hatáskörű és önállóságú regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe.

A régió fogalmát tehát az adott kutatási kérdéshez igazítva kell meghatározni. A régió kettős értelmű, egyrészt térbeliséget jelent,

másrészt ideologikus természetű cselekvési tervet, *folyamatot*, illetve az egybetartozás laza tudatát, élményét hordozza magában.

Ám nem biztos, hogy a régió térbeli fogalma minden esetben hordozza az „elvárható” regionális tudatot is.

Hiszen a régió egyrészt térségi fogalom, de egyre fontosabb a tudati, kohéziós egység szála a fogalomhasználatban. A néprajzi vizsgálatok egyre árnyaltabb vizsgálatokkal bontják meg azt a hallgatólagos képet, hogy az ismert tájnevek, területi csoportok szinte ma is meglévő elkülönülést hordoznak. A nevek fennmaradása a belső tartalom teljes átalakulását, megváltozását, sőt kiüresedését is takarhatja, „mert a mai néprajztudomány a maga tájfogalmát csak akkor fogja föl helyesen, ha azt nemcsak történeti produktumnak, vagyis egy fejlődés eredményének tekinti, hanem magát a produktumot is, mert csupán egy időszakban létezett, egyszer s mindenkorra múlt időbe teszi, mára érvénytelennek tartja vagy legfeljebb megszorításokkal, a változásokat hangsúlyozva ismeri el létezésüket a jelenünkben” (Kósa László).

A regionalitás képlékeny fogalma alatt elsődlegesen tehát nem egy körülhatárolható egységet, konkrét realitást kell értenünk, hanem tehát *elemzési szintet*. Azaz itt tetten érhető a rendszer rugalmassága: az adott területi szinten nincs, vagy már nem működik az elvárt tudati tartalom. Nem határozottan megfogalmazva, de ennek az elvnek (szubjektivitás) a csírája már benne rejlik Andrásfalvy Bertalan kistájértelmezésében is. A „kistáj nagysága egybeesik egy-egy ember tényelezes látókörével, bejárt, ismert szülőföldjével, melyhez élményszerűen kötődik.” Azaz a táj az egyén és a közösség/csoport identitásában betöltött szerepének értelmezése a néprajz máig aktuális kérdése.

A léptékváltozás a vizsgálandó jelenségek kutatásában természetsszerűleg hézagosságot eredményez. Ám a szintek átjárhatósága az „általános” makroszint új megközelítését teszi lehetővé. A mikroszintű kutatások következtében például a régió fogalmában a statikusabb területiség fokozatosan leértékelődik és elsődle-

ges értelmében „lebegő”, képlékeny, dinamikus, társadalomtudományi fogalomná válik. Olyan kategóriává, amelyben benne van a *szintek* teremtése.

A régiót ebben az elképzelésben tehát strukturális kategóriának kell tekinteni, amely funkcióját és jelentését tekintve különböző (pl. nemzetállami, gazdasági) elvvel párhuzamosan szinteket igyekszik teremteni és szimbolizálni. Ezek a szintek olyan sokrétű vonatkozási rendszerek, amelyek például a nemzeti szint alá és fölé is besorolhatók.

4.3. *A tradicionális kultúra térbeli mintázata*

Amint arról fentebb szó volt, a honi néprajzi kutatások a tudomány kialakulásának korai szakaszától felismerték a magyar nyelvterület kulturális vidékeinek eltéréseit. Jóllehet a történelmi folyamatok eltérően formálták a magyarság megosztottságát a németiségtől, ezért a kultúra, a nyelv tagoltsága nem olyan mély, mint a német népi kultúráé, ám mégis karakteres területi eltérések mutathatók ki az életmód legkülönbözőbb területei és a folklór jelenségei között.

4.3.1. *Fogalmak*

4.3.1.1. *Néprajzi csoport – etnikai csoport*

„A néprajzi, illetve az etnikai csoport kifejezés végigkíséri a néprajz 20. századi történetét. E terminusokat – egy-egy, jellegzetes kultúrát hordozó egység értelemben – Jankó Jánostól Viski Károlyon át Gunda Béláig és Barabás Jenőig számtalan kutató használta, ám kevés definiálta” (Borsos Balázs).

Hol szinonimaként, hol eltérő jelentéssel használták a két fogalmat. A néprajzi csoport olyan tág kereteket fed le, hogy végül is kiüresedett. Annyi mindent lefedhet, hogy igazából nem jelent semmit (hasonlóan a rózsza szimbólumhoz), hiszen néprajzi cso-

port lehet egy táji csoport, egy valamikori etnikai gyökerekkel rendelkező kulturális közösség, csak egyetlen kulturális jellegzetességgel (pl. felekezeti hovatartozással) összekötött nagyobb területi egységen élők egyszerű megjelölése.

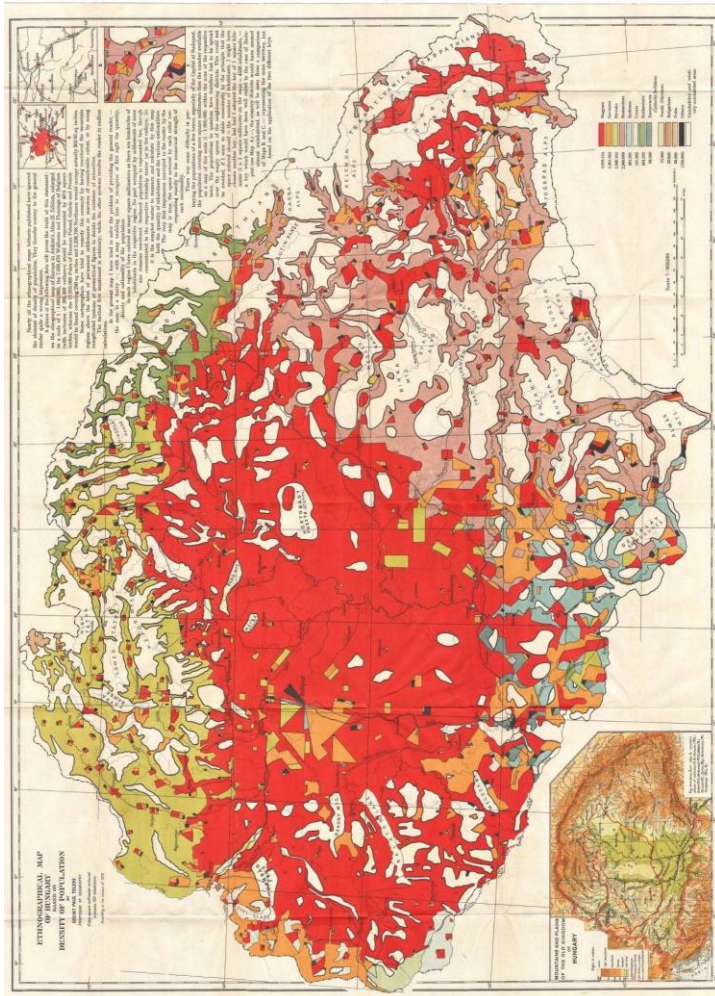
Tótok, németek, magyarok, horvátok. Színes litográfia, Szerelmey M. intézetéből Pesten, 1847 körül

Az etnikai csoport fogalma a magyar néprajzban teljesen eltérő jelentésű az etnicitás kutatási folyamatában alkalmazott etnikai csoport terminustól. Az etnikai csoport fogalma ugyanis ebben a mezőben olyan tág, laza értelmezési határokkal rendelkező fogalom, és olyan lényegi különbségek választják el párjától, a kultúrnemzeti etnikai csoport tartalmától, hogy azt kell mondanunk, szinte csak a név azonos, és két különálló terminusról van szó.

Azaz „nem szabad összetéveszteni az etnikai csoport terminust mint néprajzi analitikus fogalmat az etnikai identitással (eticitással) rendelkező csoport fogalmával. Az első fogalom absztrakt kategória, amelyet különböző kulturális jellemzők alapján alakítottak ki, és a bele tartozó személyek nem mindig rendelkeznek közös identitással, a második létrejöttében viszont a kulturális sajátosságok nem játszanak feltétlenül elsődleges szerepet, legfeljebb mint tetszőlegesen kiragadott szimbólumok” (Wilhelm Gábor).

Továbbá „a magyar néprajzi szakirodalomban a *csoport* jelene bizonyos fokig eltér a szociológiában és a szociálpszichológiában használt jelentéstől. E két tudományszakban a belső irányzatok azonban megegyeznek abban, hogy bizonyos fokú szervezettséget, szerkezetet, közös célt, valamilyen formájú és minőségű kapcsolatot feltételez. A néprajzi csoport viszont elsősorban kulturális és földrajzi közösség” (Kósa László).

Ebből következően nem is lehet a két szóalak jelentését összehasonlítani, vagy ha mégis egymás mellé helyezük a terminusokat, akkor esetleg a lehetséges halvány érintkezési pontokról szabad csupán beszélni. Érintkezési pontokról, amelyek annak köszönhetőek, hogy a nyugati etnikai csoport fogalmában „minden benne van”, azaz a „régii” és új kisebbségek (történeti határváltozások – mai bevándorlás) mellett igen periférikusan a mi etnikai

Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. 1919 („vörös térkép”)

csoportunkhoz hasonló „etnikai maradvány” közösségek is (pl. bajorok). Közép-Kelet- és Délkelet-Európa kultúrnemzeti keretei között az etnikai csoport fogalmában az államnemzettől eltérő szempontok dominálnak tehát: ez a nemzettípus közös kultúrájú és hagyományú (múltú) jellegzetesen integrált kulturális *nép*közösséget ért az etnikai csoport alatt, amelynek tagjait összeköti az azonos eredettudat, a kultúrát, a történeti, illetve a mindennapi tapasztalatokat a csoporthoz tartozók közösen birtokolják, és ezeknek az alapján közös, meghatározott identitással, összetartozás-tudattal rendelkeznek. Az etnikai csoport e meghatározásában tehát a fő hangsúly a kiválasztott kulturális vonások együttesén nyugszik. De ezek a kulturális jelenségek sokszor nem esnek egybe más jelenségekkel (pl. vallás, politikai szerkezet, gazdasági forma).

4.3.1.2. *Nagytáj – kistáj*

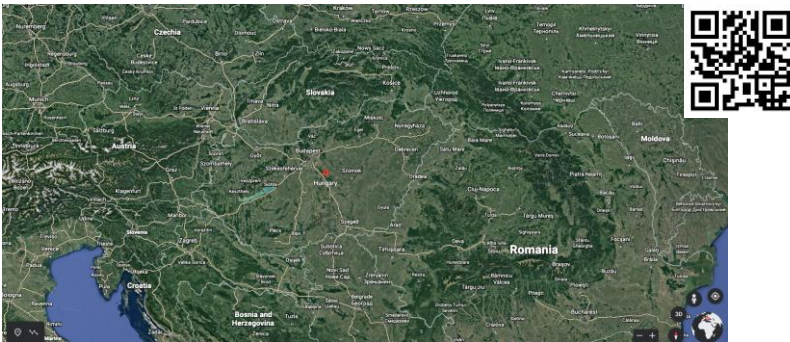
A fogalom – táj – olyan területegység a néprajzkutatásokban, amely hosszabb időszakon keresztül meglévő kulturális jellegzetességekkel rendelkezik, amelyek így felismerhetően elválasztják a környezettől (Kósa László).

„Ugyanakkor ezzel általában szinonimaként használja a kistáj, vidék, régió, tájegység, területegység, zóna, sáv szavakat, azaz a megszorítással, hogy a zóna, sáv esetleg az egység alakjára, illetve átmeneti voltára utal, míg a kistáj csak méretben különbözik a tájtól, ahhoz hierarchikusan nem kapcsolódik. A nagytáj ezzel szemben igen, mert ez alatt a négy hagyományos nagy területi egységet értjük – Dunántúl, Alföld, Felföld, Erdély” (Boros Balázs).

A kistáj fogalmáról fentebb már szó volt. A mentális lehatárolás, érzelmi feltöltés, sorskötődés lép az előtérbe e területi egység leírásánál. A „legnéprajzibb” fogalmunk ennek következtében tehát (Andrásfalvy Bertalan).

4.3.1.3. Tájtagoltság

Az eltérő tudományterületek a magyar államterületet más és más elsődleges szempontok alapján osztják fel, amelyek hol jobban, hol részben, hol egyáltalán nem fedik egymást. Az egzakt földrajz mindent megnevez, pontos területi határokkal térségeket választ el, nevezékkrendje elsődlegesen a domborzathoz, vízrajzhoz, kőzetminőséghez kötött. A történeti tájtan elsődlegesen az államtörténeti események, közigazgatási egységek alapján szól Magyarország területi tagoltságáról. Míg a néprajz *foltszerűen* és közöttük átmeneti zónákkal nevez meg elsődlegesen a kulturális jellegzetességek által körülhatárolható térszíneket, illetve ezzel egyidejűleg *nem* nevez meg minden térszínt, továbbá nem törekszik a kulturális folyamatok és jelenségek esetében eleve lehetetlen precíz, „vonalszerű”, éles területi határok kijelölésére sem (Kósa László).

Kárpát-medence. Google Earth

A Kárpát-medencében a magyar nyelvű népesség által lakott vidéket már a területi tagolódás első tudományos értelemben vett fölvetése idején, vagyis a 19. század elején alapvetően négy részre osztották: Dunántúl, Alföld, Felföld és Erdély. Ezeket elsősorban valamilyen földrajzi akadály választja el egymástól, s nevük is földrajzi eredetű. A magyar tájszemlélet a nyelvterület

középpontjából, az Alföldről indul ki, a Duna és Tisza folyók alkotta síkvidékről (és annak is a Duna és a Tisza folyó közé eső részéről, ezért az Alföldön is megkülönböztetnek Tiszántúlnak nevezett területet). Emiatt a legnyugatibb egység, amelyet az Alföldtől a Duna vonala választ el, a Dunántúl, a domborzatilag magasabban elhelyezkedő északi régió a Felföld (ez a népi térszemléletben a legkevésbé használatos), illetve a keletre, az erdővel fedett hegyek mögötti rész az »erdőn túl« (Transsylvania, Erdély). Más vélekedés szerint a tájszemlélet alapját az egykori főváros, Pozsony helyzete határozta meg (és így releváns egy »Dunáninnen« táj is, a Dunától északra eső alföldi területek megnevezéseképp), ám ez az alapvető elnevezéseket nem változtatja meg (Borsos Balázs).

Kérdések:

1. A geográfia a 19. század második felében milyen kihívással szembesült?
2. Hogyan alakult a tér és a kultúra kapcsolata a 20. század második felétől?
3. Miért lényeges Barabás Jenő mikro-, mezo-, és makrozóna fogalma?
4. Mi jellemzi a társadalmi szerkezet térbeli vetületeit?
5. Mi a különbség az etnikai csoport és etnikai identitás (ethnicitás) között?
6. Különböző tudományterületek hogyan osztják fel a magyar államterületet?
7. A magyar tájszemlélet honnan indul ki?

5. A népi műveltség térképezése és táji jellege

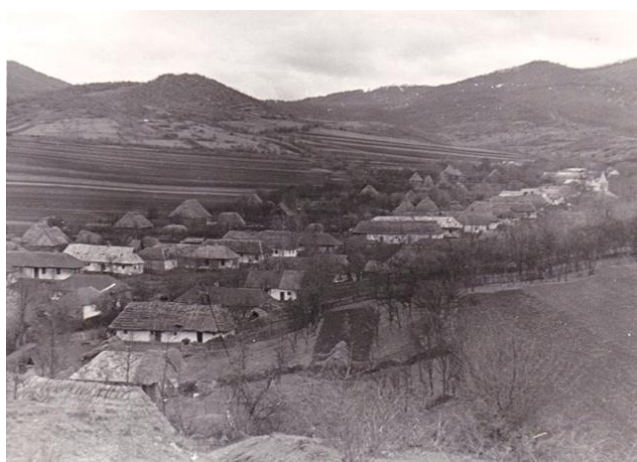

A népi műveltség térbeli lenyomatának elnyomatának eltérései, táji különbségei a parasztságra irányuló kutatások kezdeti időszakától, egészen a 18–19. század fordulójától jelen

Átány látképe

van a fokozatosan körvonalazódó etnográfiai kutatások palettáján.

Regéc látképe

Házak és szénatartók. Magas-Tátra

A területiség jól leírható, a különbségek az egyes régiók között megfigyelhetők, a specifiikumok plasztikusan megfoghatók. Amint arról az előző tananyagokban szó volt, a magyar néprajz mélygyökerű sajátossága éppen ez a jelleg, azaz a kulturális elemek táji háttérrel történő magyarázata. Arról van itt szó, hogy a környezet alapvetően meghatározza az életmód lehetséges karakterét, a (jelen esetben) népi műveltség szerkezetét, legyen szó akár gazdálkodásról, akár táplálkozástudományról. Csak a 20. század első felének egyre komolyabb elméleti mélységeket elérő társadalomnéprajzi kutatásai ismerik fel, hogy jóllehet a környezet befolyásolja a mindennapi életet, ám az életmód és a műveltség elsődleges formálója a társadalmi szerkezet, a társadalmi viszonyok legkülönbözőbb jelenségei (pl. családszerkezet) és kifejezési formái (pl. szabadalmasságok, kiváltságok) befolyásolják.

5.1. Néprajzi kartográfia

A paraszti kultúra területi mintázatának térképi ábrázolása, így a kulturális (kis-, közép-, nagy-) régiók kijelölése, elhatárolása (Barabás Jenő, Boros Balázs) nagy hagyományokkal rendelkező területe a néprajzkutatásnak. A kartográfiai elméleti munkák a kulturális jelenségek térképi ábrázolásakor azonban pontosan jelzik,

hogy tulajdonképpen lehetetlen a kultúra állandóan változó területi dinamikáját megfogható, egzakt, statikus jelekkel láthatóvá tenni (Szabó László). Az is gondot okoz a térképezésben, hogy nehezen lehet megjeleníteni, ha egy területen különböző sajátosságok keresztezik egymást. Éppen olyan jellemzők találkozásait lehetetlen ábrázolni, melyek mentén esetleg komplex kulturális folyamatokról kaphatnánk térképi jelzést. A minőségileg vegyes területeket így csupán információhiányos ábrázolással lehet bemutatni.

A magyarság néprajzi és történeti tájai térkép. Részlet

A térkép a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A jelelmélet szerint a térkép tehát *ikon*, azaz *képszerű* jel, amely valamiképpen hasonlít a tárgyára. Fontos tulajdonsága a jelrendszeren belül a térképi (képszerű) jelnek, hogy a vevő nyelvektől függetlenül az üzenetet dekódolni képes, hiszen ez a jeltípus vizuális módon, egyetemes eszközkészlettel kódolja a közvetítendő üzenetet. A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei *modell*, absztrakció. Az ikonikus (képszerű) természetével mellett szimbolikus (jelszerű) vonásai is vannak. A megismerés sajátos eszköze, konkrét és szemléletes, ám egyes célokra jobban, más célokra kevésbé alkalmazható.

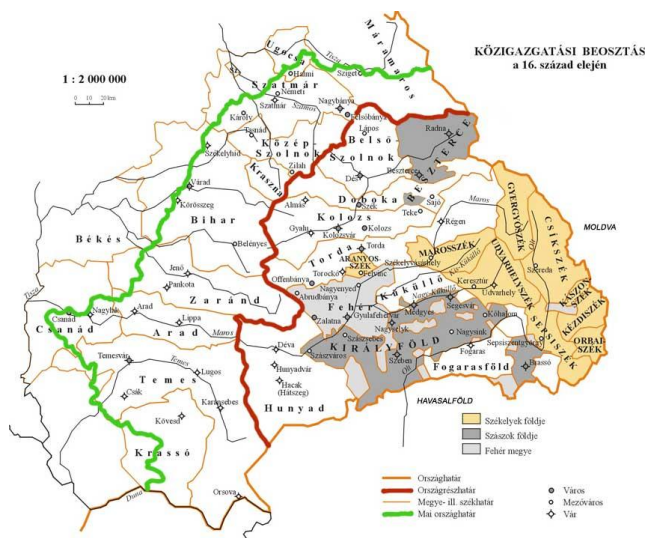

Szenna

A térképi egyszerűsítés (generalizálás) jellegét a térkép rendeltetése dönti el. A térkép szerkesztője határozza meg, hogy milyen adatokat, milyen alaptérképre visz fel (Török Zsolt). A néprajzi térképek e bizonytalanságát igyekeznek napjaink kartográfiai gyakorlata a minél több változó figyelembevételével, a minél apróbb terület egységek elemzése segítségével tompítani, és ezen megközelítéssel a kultúra lokális és magasabb területi szintű mintázatáról árnyaltabban szólni (Borsos Balázs, illetve l. alább).

5.2. A népi műveltség táji jellege – a Fekete-Körös völgyi példa

Változó történelmi tartalmú és kevert műveltségű területek földrajzi behatárolásánál a legkülönbözőbb szempontú határmeghúzási kísérletekkel találkozhatunk. Tipikus példák erre

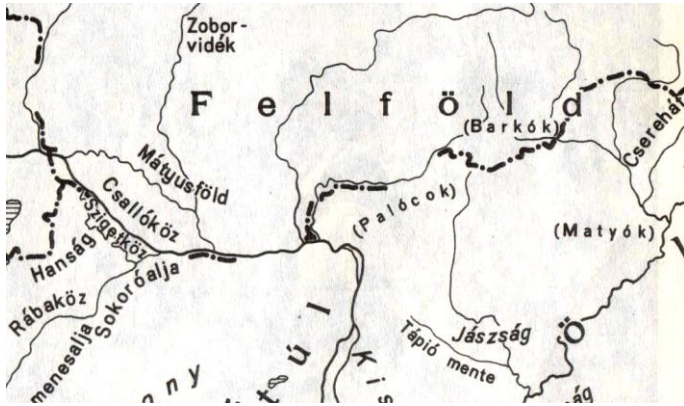

Erdély a XVI. században, a székely székek és szászföld kiemelésével.
A piros vonal a történelmi Erdély határa, a zöld a mai országhatár

azok a földrajzi és a történeti szakirodalomban olvasható és szerteágazó írások, melyek Közép-Európa (vagy Köztes-Európa) pontos elhelyezését (és egyben változó jelentését) kísérik meg újra és újra az európai kontinensen elhelyezni. Közép-Európa egészének fogalmához hasonlóan *Erdély* különböző korokban különböző területeket foglalt magában. Szűkebb történelmi értelemben azt a területet jelenti, melyet a magyar királyok az erdélyi vajdák vezetésére bíztak a terület függetlenségének biztosítása nélkül.

Földrajzi értelemben Erdély történelmi tájfogalmának *mentális olvasatába* a „Király-hágón túli” területe mellé a később kapcsolt részek (Partium) is beépültek. A trianoni döntést követően a mindennapi közbeszédben (veszteséggolvasatban) megjelent – elsősorban politikai fogalomként – „Erdély” azonosítása az 1920-ban Romániának ítélt *teljes, a békéig Magyarországhoz tartozó területtel*. Az utóbbi fogalomhasználat lefedte tehát a szűken vett történelmi Erdélyen és a Partiumon kívül a természeti viszonyok alapján az *Alföldhöz (mint nagytájhoz) tartozó Bánságot*, a Szatmár- és a *Körös-vidéket* is. Nincsen teljes szakmai közmegegyezés a földrajztudományban arról sem, hogy ezek a középtájak egyértelműen az Alföldhöz tartoznának, hiszen az Alföld elhatárolása nem lehetséges egyetlen vonal mentén.

A gazdasági térkapcsolatok, közigazgatási határok, néprajzi választó vonalak, etnikai határok eltérő határokat rajzolnak ki. Más területi elhatárolást használnak a természetföldrajz, a gazdasági földrajz és a néprajz művelői. Ám a szakirodalom abban egységes, hogy az 1920-as politikai (állam)határ egy teljesen új (idegen), mesterséges, merev vonallal kettészelt minden addig élő (természet- és gazdaságföldrajzi, történelmi, néprajzi) tájegységet. A békedöntés átszabta tehát az Alföld – különböző szempontú – keleti nagytáji határát. (Az Alföld keleti peremén a természeti közép- és kistájak nem érnek természetesen véget. Mindkét fél – magyar és román – a saját természeti tájbeosztását kénytelen volt azonban az országhatárokhoz igazítani.)

Palócföld térképen

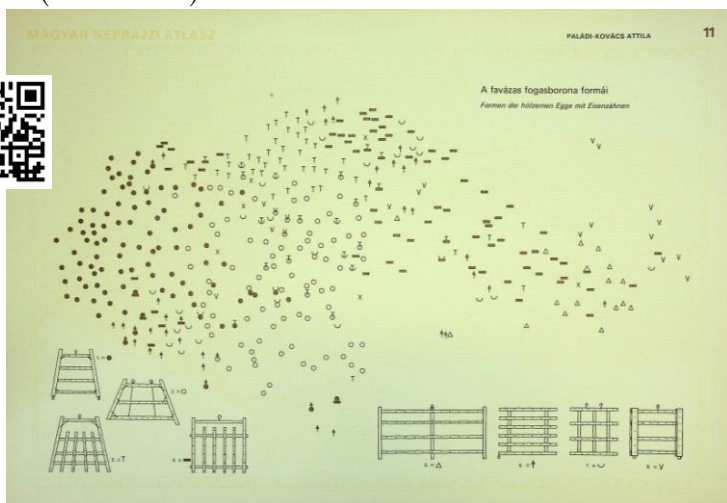
Amint arról fentebb szó volt, a néprajztudomány – a diszciplína kutatási tárgyának jellegéből adódóan – a tradicionális műveltség táji tagolódását összegző szintéziseiben már évtizedekkel ezelőtt szolt az éles táji határok kijelölésének lehetetlenségéről

Palócföld területének „meghatározása”

(Barabás Jenő), illetve a karakteres kulturális régiók magterületei között kimutatható kulturális átmeneti övekről, zónákról (Paládi-Kovács Attila). Olyannyira, hogy az egyes néprajzi tája-

kat a térképeken a szerkesztők inkább csupán *elmosódott* szélű foltokként érzékeltetik, vagy csupán maga az adott térség nevének térképen ábrázolt futási alakja jelzi a táj többé-kevésbé megragadható területi elhelyezkedését: „Egyébként a térképem önálló életre kelt, mert legalább fél tucat helyen láttam viszont atlaszban, tankönyvben, kézikönyvben és másutt kicsit átrajzolva, szűkítve vagy bővítve, amit én kínlódtam össze. Azért mondom így, mert szembekerültem azzal, hogy legtöbbször nincs pontos határa a néprajzi tájegységnek, olykor részben fedik egymást, ugyanakkor nincs minden vidéknek történeti-népi neve” (Kósa László).

Napjaink néprajztudománya egyre finomabb megközelítéssel – azaz kulturális *jelenségegységek* alapján – szól a Kárpát-medence tradicionális műveltségi tagoltságának karakteréről. A táji/kulturális tagolódás árnyaltabb elemzését lehetővé tette részben az a hatalmas adatbázis, amelyet a magyar néprajztudomány alap kutatásaival felhalmozott. Olyan vizsgálatokkal, amelyekkel éppen a területi mintázat feltárása volt a cél a Néprajzi Atlasz elkészítésének az érdekében (Borsos Balázs).

A többváltozós matematikai-statisztikai módszer a megfigyelési egységek (a táji mintázatok esetében területek) típusokba rendezésére alkalmas.

Az elemzés végeredményeként egy-egy csoportba (klaszterbe) kerülő jellemzők erősen hasonlítanak egymáshoz, míg a különböző klaszterek karakterjegyei különböznek egymástól. Ez a megközelítés arra alkalmas, hogy egy adott időpontban (időmetszetben), azonos szempontok alapján felvett adatbázis alapján szóljon tehát a – jelen esetben – népi kultúra *jellegzetes*, a medence képét meghatározó kulturális mintázati pontjairól, apró magjairól.

Ám a módszer nem használható ugyanakkor e területek közötti, a fentebb említett kulturális *átmenetek* számtalan variációjának a megragadására, hiszen éppen a képlékeny kulturális folyamatok értelmezésére nem képes ez a metódus. Úgy fogalmazhatunk, hogy csupán a kultúra egy adott pillanatban létező helyzetének (mérhető) kereteit képes kijelölni, az 1960-as, '70-es években lezajlott ún. „kvantitatív forradalom” által kidolgozott térelemző eljárás felmutatni.

Ha viszont *megfordítjuk* a néprajztudományon belül született klaszteranalízissel térképre vitt („kimért”) eredményeket, azaz a megjelölt helyek *olvasatát*, akkor viszont arra jutunk, hogy ezen térképek éppen a karakteres térrészek (kulturális magok) – a klaszteranalízis matematikai pontosságából adódó – jól elhatárolt, egzakt megmutatásával *feltételezik* a jelölt területek közötti átmeneti sávok *számtalan kulturális variációját*: „Az új eredmények érvényesítése egy külön, hosszú éveket igénybe vevő, az eddigi eredményeket, személetet felülíró kutatási projektum keretében volna megvalósítható. [...] hogy lássuk, melyek a népi kultúra egzakt módszerekkel meghatározható keretei és melyek azok, amelyek, jórészt tudományos kutatások révén ugyan, de a kollektív emlékezetre, igen, bizonyos mítoszokra is erősen hagyatkozva alakultak ki” (Liszka József).

Györfy István ifjúkori portréja
1908-ban

Amint arról fentebb már szó volt, azaz, ha a kulturális folyamatok képlékenységet állítjuk az értelmezés középpontjába, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a matematikai analízis a kulturális szövet *időbeli* változásáról sem tud érdemben beszélni, tehát a klaszteranalízissel felvett regionális struktúra egy meghatározott történelmi korszakra jellemző csupán (Borsos Balázs).

Jóllehet a kartográfiai gyakorlat a történelmi időbeliségről azonos szempontok alapján

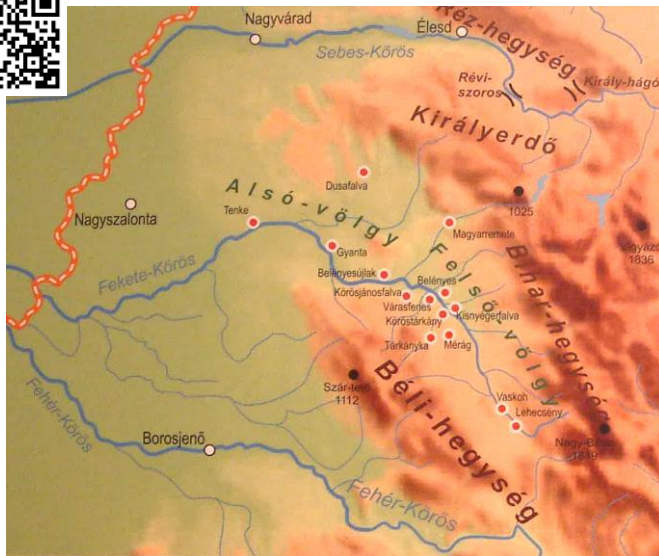
egymás utáni időpontokban felvett térképek összevetésével igyekszik szólni, ezek a lapok továbbra is, az újabb és újabb pillanatnyi állapot (felvétel) rögzítésével *eredmény-centrikusak* maradhatnak csupán.

A kulturális/társadalmi jelenségek térképi értelmezésében azonban az utóbbi évtizedekben – az ún. *kartográfiai fordulat* eredményeként – fokozatos szemléletmódbeli változás zajlott le. Egyre inkább nem az a kérdés, hogy a mára a fentebb említett, közismert nehézségei miatt e térképek mit tudnak megmutatni, hanem fordítva, az lép a kutatás előterébe, amit éppen *nem tudnak* ábrázolni, azaz az értelmezések e térképek mögött húzódó kulturális folyamatok *képlékenységére*, folyamatos *változására* fókuszálnak. A térkép ugyanis a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A térkép kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei *modell*, absztrakció. Különösen igaz ez az absztrakció a *társadalmi jelenségek* térképi vizualizációjára, mert ezekben az esetekben – eltérően a

domborzati térképektől – még csak hasonlóság sincs a térképi jel és jelölt alakja között. Standardizált kódok helyettesítik a valódi reprezentációt. A térképi egyszerűsítés (generalizálás) jellegét a térkép *rendelgetése* dönti el.

A *kartográfiai fordulat* tehát „foglalkozik a vilásképek, a problémákat kezelhetővé tevő, kritikai kartográfia illetve a művészi megjelenítés lehetőségeinek kérdéseivel és azzal, hogy miképpen válhatnak megragadhatóvá a *láthatatlan* tartalmak.” (Gerald Bast).

Azaz napjainkban a népi kultúra regionális tagoltságának klaszteranalízise éppen a műveltség karakteres területi mintázata közötti *elmosódottságot*, azaz a térkép közvetett (implicit) tartalma felfejtésének, illetve terepi olvasásának igényét helyezi előtérbe.

Fekete-Körös völgy domborzati térképe

Azt mondhatjuk, hogy száz évvel ezelőtt tulajdonképpen Györfly Istvánt is *ez a cél vezette*, nevezetesen az alföldi műveltség *határainak* felderítése, illetve a nagytájak közötti kulturális

folyamatok, *átmenetek* értelmezése: „Györffy István még e nagy földrajzi egység etnikai, műveltségi határait próbálta felderíteni, s ezért foglalkozott a matyó, sőt a palóc néprajzi csoportokkal, s jutott el Biharban a Fekete-Körös völgyéig, s kereste az átmenetet az alföldi és hegyvidéki kultúra között” (Gulyás Éva-Szabó László).

A kelet felé hegyekkel zárt völgy az Alföld felé nyitott. Ez a geográfiai helyzet fontos szerepet játszott abban, hogy – a Szilágysághoz hasonlóan – a Fekete-Körös völgyének kultúrája az Alföld műveltségéhez sok szállal szorosan kapcsolódik. Kósa László éppen a műveltségi hasonlóság miatt ezekre az Alföldet lezáró, peremi, a Bihari-hegység nyúlványai közé ékelődő tájakra bevezette a „kulturális öböl” fogalmát. Bár Györffy nyomán a néprajztudomány a Fekete-Körös völgyi magyarság kultúráját kétirányú (Alföld, Erdély) kötődésüként említi, a táj magyarsága a domináns műveltségi jellegét azonban az Alföld felől nyerte.

Idős magyar pár hétköznapi öltözetben. Magyarremete, 1911

A történeti Bihar vármegye keleti folyóvölgyeit a – gazdasági, társadalmi kötődései miatt – a történeti és társadalomföldrajz is az Alföldhöz köti. Nagyvárad a múlt században elsőrendű tér-

szerkezeti vásárvonallal kapcsolódott Gyulához és Debrecenhez. Ugyanez a Várad volt a közvetítő pont Belényes, a Fekete-Körös völgyének központi vásárvárosa felé, amely településsel a Partium „fővárosa” szoros gazdasági kötődésben élt. Az 1920-as békedöntés azonban a völgy lakossága számára elvágta a Nagyváradon az Alföld felé vezető természetes gazdasági útvonalat.

Ellentétben azonban a fentebb már említett Szilágyság ún. *egyensúlyi együttlélési* modelljével, ahol mára az etnikai folyamatok jól körülrítható sorsközösségi kulturális formákat alakítottak ki, a magyar néprajzi kánonban, Györffy István felderítő terepkutatásai nyomán *archaikus mű-*

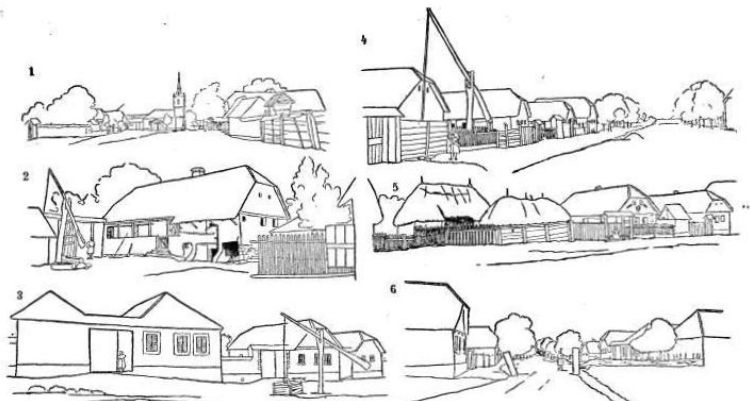

*Legény és gyermek szarvasmarhával a pajta előtt.
Köröstárkány, 1911*

veltségi szigeteknek tartott közösségekben – a múlt század két világháború közötti évtizedében elszenvedett erőszakos tapasztalatok miatt (atrocitások: Köröstárkány, Kisnyégerfalva [1919. április 19.], Gyanta, Magyarremete [1944. szeptember 24.] – az itt élő magyarság számára azok a kulturális rétegek a legfontosabbak, melyek éppen a románságtól való *különbözőséget* hordozzák.

Az egyértelmű anyanyelvi és a karakteres felekezeti eltérés mellett a völgy magyarsága éppen ezért az ősi (archaikus magyarnak) tartott tradicionális műveltségi formákat igyekszik részben az ünnepeken, részben a mindennapokban megélni, e kulturális rétegekről az idegennek beszélni, illetve a gyűjtővel lejegyeztetni. A völgy magyar lakói a hagyományos kultúrájuk ezen egyediségének felismerését, e formák tudatosulásán keresztül önmagára ébredését felvállaltan Györffy István első kutatásainak köszönhetik. A kutatott terepen, azaz a helyben is vállalt Györffy-örökség nyomán szól helyesen erről a visszacsatoló hatásról a völgy esetében maga a néprajztudomány is:

A Fekete-Körös mentén élő magyar lakosság a néprajzkutatásban tudománytörténeti okokból fontos szerepet élvez (Borsos Balázs).

39. ábra: 1. Belényessonkolyos közepe (templomtér). 2. Kényégerfalvi magyar garabáz. 3. Köröstárkányi utcaszélet. 4. Belényessonkolyi utcaszélet. 5. Körösjánosfalvi telek képe az utcáról. 6. Köröstárkányi főutcája vége a régi mezőkerítésig és a »mezőkapu« megmaradt bálványaival.

Településképek Györfly István könyvéből

Erdélyen innen – Alföldön túl

A Fekete-Körös völgyének magyarsága napjainkra tehát olyan közösségként lép fel a mediális terekben, amely az egyéni és a kollektív szinten szervezett (azaz tudatos) nemzeti építkezés segítségével igyekezett (és igyekszik kultúrája zártságát ér-

tékként felmutatni. Györffy István volt az, aki a völgy magyar közösségének kultúráját igyekezett fényképek, leírások, térképek segítségével az 1910-es évek első éveiben rögzíteni, a népi műveltség alkatát értelmezni.

Fekete-Körös völgy. 1991

A Fekete-Körös völgyi magyarok a saját nyelvjárásuk eredetét a „székely őshazához” kötik, onnan hozott értéként tekintik. Ha nem is székely, ám a nyelvhasználat archaikusságát jelzi a lokális hely és ragadványnevek használata, a szigorú nemzetségi rendek történetét hordozó dűlő- és portanevek ma is élő szöveve. Györffy István feljegyezte a nemzetségi rendeket, család-, sőt ragadványneveket is. Az azonos családnevűek a „háztól” (telek) kapják e neveiket. Ha valaki beköltözik egy kihalt házba, akkor megkapja azt a csúfnevet, ami azé a családé volt, amely addig (vagy egykor) ott lakott.

Magyar férfiak ünnepi vászonviselésben, szűruijasban, bőrmellényben 1911, Köröstárkány

Lakóházak és útszéli kereszt, Fekete-Körös völgy. 1991

A csúfnevek persze megváltozhatnak a személyes életben többször is, de vannak generációkon átívelő csúfnevek is. A Fekete-Körös völgyében élő névadási szokások gyűjtése is mutatja, hogy Györffy István a magyar történeti földrajz addigi eredményeire támaszkodva arra vállalkozott, hogy komplex elemzésébe minél több és minél változatosabb lokális forrást (helytörténeti iratok, kataszteri- és belterületi térképek, összeírások, névjegyzékek, tájszógyűjtések) bevonjon a Fekete-Körös völgyi magyarság műveltsége eredetének felderítéséhez, illetve jellegzetességeinek értelmezéséhez.

Ám meg kell azt is jegyeznünk, hogy ez az összetett megközelítési mód csupán Györffy terepmunkáját követő évtizedekben bontakozott ki a Mászuly Elemér (1989–1989) nevével fémjelzett népiségtörténeti iskola keretében. Györffy ugyanis „a Fekete-Körös völgyéről, később a Nagykunságról és a Jászságról írt munkáiban a gyűjtőutak geográfusi és etnográfusi tapasztalatait a történeti forráskutatással egészítette ki. Ezáltal nemcsak a települések földrajzi fekvését, illetve a lakosság gazdálkodását, kultúráját és szokásait (az építkezést, a viseletet, a hiedelmeket), hanem a különböző etnikumok megtelepedésének, arányváltozásának és kapcsolatának több évszázados folyamatát is feltárta” (Csíki Tamás).

Börmellény, férfi. Kisnyégerfalva

Női mellény.

Fekete-Körös völgy, 1991

Lakóház. Fekete-Körös völgy. 1991

Györfly, az általa a folyó szakaszjellege, illetve a természeti környezete alapján kettébontott völgy (alsó- és felsővölgy) mindkét részén végzett terepmunkát. A néprajzkutató felismerte, hogy a Fekete-Körös völgyében élő magyarság számára a családi/rokoni szálak megtartása, a viseleti elemek jó állapotú továbbörökítése; az építészeti formatár, a tánc és népdalok tudásának generációkon átívelő számonkérése, a helyekhez kapcsolódó történetmondásokon, hiteken alapuló folyamatos emlékezet jelenti azt a világot, illetve adja meg azokat a kereteket, melyben néprajzkutatóként a völgyi műveltség eredetét kutatni képes.

A magyarság a Györfly István leírta *archaikus szigetlet* mindennapi megélését még napjainkban is *önazonossági* pontként, az „elzárkózást” pedig tudatosan fenntartandó *értékként* szervezi. Természetesen a kommunikációs csatornák mai, a Fekete-Körös völgyében is élő hálójában a zártság nem nyelvi és kulturális elszigetelődést jelent. A fogalom alatt jórészt *külső*, a megélhetést biztosító turizmus érdekében fenntartott archaikus jegyek újra és újra felmutatásának folyamatát érthetjük csupán.

Falusi turizmus. Köröstárkány

Falusi turizmus. Köröstárkány

(A tárkányiak, ahol falusi turizmusra is berendezkedtek, felkészültek arra, hogy családi életük bizonyos szelete a nyilvánosság előtt zajlik. A családi élet ilyen jellegű „áruba bocsátását” jellemzően vendéglátói kötelezettségként fogják fel. Nem csak a szállást, az ételt, a teljes udvart biztosítják a fizetővendég számára, de megismerkedik egy „székely” magyar családdal is, akik ha

kell énekelnek, táncolnak, politizálnak. A család minden tagját felvonultatják. A vendég azt tapasztalja meg a hetes tartózkodás [együttélés] alatt, hogy a gazdaasszonynak kiemelkedő, közöségformáló szerepe és szava van a családi életben, amely kitüntetett szerep egyik forrása a házasságba magával hozott vagyon, a másik forrás pedig az aktív női pénzkereset. Nem ritka az sem, hogy a vendéglátás teljes körű fenntartásával vagy más esetben akár primőrtermelés szervezésével, a gazdaasszony többet is keres mint a férj.)

Másrészt viszont a társadalmi együttélésben megélt mindennapok etnikai találkozási pontjain (határhelyzetek) a nyelvi és vallásfelekezeti alapú távolságtartás ma is érzékenyen kitapintható a völgyben. A térfoglalás-tértávolság szerepét, azaz a fizikai határok jelentőségét mutatják azok a példák, melyek a saját-idegen viszonyában értékelnek át gazdasági folyamatokat, sőt érdekeket. Köröstárkányban például inkább nem értékesítik azokat az (akár) nagy alapterületű ingatlanokat sem, amelyek örökösök nélkül maradtak üresen. A „megfelelő vevőre”, ha kell, évekig is várnak annak elkerülése érdekében, hogy esetleg egy nem körültekintő, elkapkodott értékesítéssel idegen kézbe kerül a porta. A tárkányi „idegen” fogalma viszont igen összetett. A találkozási helyzetnek megfelelően hordozhat nyelvi, szociális, sőt kifejezetten felekezeti jelentést is.

Napjaink terepkutatása felszínre hozta például annak a magyar, ám római katolikus, Belényesből Tárkányra költözött asszony esetét, aki csupán bérbe kapta az általa lakott házat, holott szerette volna azt megvásárolni, véglegesen a községben letelepedni. A beszélgetésekből nem csupán az derült ki, hogy a „nem falubeli” származása, hanem ugyanolyan súllyal a római katolikus vallása miatt sem talált a faluban helyet, szerepet. A hun-garus református egyház, a helyi politikát képviselő tisztségviselők, vagy akár a vendéglátó közösségek feladata, hogy kulturális örökségüket a külvilág felé megjelenítsék. Jóllehet a kutatások nyomán a szaktudomány a völgyről, mint „az archaikus alföldi

népélet rezervátumáról” beszél (Kósa László), a Fekete-Körös völgyi magyarság – hitében, képzeteiben, eredettudatában – a műveltsége gyökereit a székelység felől próbálja meghatározni.

Kós Károly (1919–1996) 1948-as gyűjtőútján olyan kutatási szempontokat érvényesített, amelyek „Györffy gazdag adatközlése dacára” igyekeztek a Fekete-Körös völgyi magyarság *életmódjáról* feltárt 1911-es (Györffy-gyűjtés) ismereteket bővíteni. Kós hangsúlyosan szolt a völgyben élő magyarok megélhetésének alapját jelentő hagyományos foglalkozásokról. A felsővölgy Belényes környéki magyar falvaiban Kós még leírhatta, hogy szinte településenként felismerhető jellemző tra-

dicionális gazdasági módok éltették a községeket. Azonban mára az archaikus (azaz az „ideálisként” mutatott) életminta és a *ténylegesen* megélt gazdasági módok, lehetőségek – az életritmus megváltozásával együtt – már több generáció óta *elváltak* egymástól.

Napjaink völgyét a tudatos és szervezett önellátó gazdálkodási formák és piaci termelési módok határozzák meg. A világháborút követően a tárkányiak kiterjedt birtokrendszere megszűnt, a gyantaiak szerteágazó földbirtokai nem kerültek vissza eredeti tulajdonosaikhoz. A megváltozott birtokviszonyok újfajta termelési lehetőségeket alakítottak (kényszerítettek) ki, amely árutermelői módok sikerességét viszont igen csak befolyásolják még napjainkban is az értékesítés korlátai. Köröstárkány már Györffy kutatásaikor is kiemelkedő helyzetű, gazdag, a völgy többi magyar közösségének mintát adó település volt:

Szegény ember Tárkányban nincs – írta Györffy István a községről már a múlt század fordulóján is.

A paraszti polgárosodásban élen járó, az innovatív gazdálkodási módokra mindig nyitott, a piac „érzékenységre” állandóan figyelő Köröstárkány ma is a Fekete-Körös völgyének legjelentősebb mezőgazdasági termelője. A piaci igények szerint tudnak primőr zöldséget előállítani. A frissességet sajátos utóérleléssel érik el. Így paradicsomszüreteléskor a megtermelt zöldség még hosszú ideig alkalmas marad a ládázás után mind az elszállításra, mind a piaci terítésre. A tárolást a pincékben oldják meg. A zöldséges fóliasátrakon belül alakítanak ki családi „parcellákat”, amelyeken nem használnak növényvédő és fejlesztő szereket. (Az is igaz viszont, hogy fenntartások nélkül „csinálnak” szép, bolti paradicsomot is.) A termelési feltételek folyamatos változása miatt tény, hogy az intenzív fóliázó, öntözéses primőr zöldségtermelés tartotta életben a közösséget.

Tárkánynak tehát kiemelt szerepe volt Fekete-Körös völgyében már a 19. században. Gazdag, prosperáló, innovatív falu volt egykor is. „Tárkányra figyelt a völgy.” Tárkányi birtokokon dolgozott a környező települések sok magyarja és számos román ajkú lakója is. Rendelkezett e település mindazzal, ami ahhoz kellett, hogy irigyei legyenek. Tárkány azonban e szerepe miatt magára hagyott községgé vált. Nem vállaltak vele a környező települések – igazán a magyarok sem – szolidaritást. A vesztes háborút követő katonai zűrzavar, hatalmi átmeneti helyzet, valamint a település nem (vagy csak nehezen) védhető földrajzi fekvése mellett éppen a sorsközösségi *elhagyatottsága* miatt vált 1919 áprilisában szabad prédává, és szenvedte el a majd száz áldozatot követelő vérengzést, amelyben az etnikai atrocitásokat súlyosan átszötte a gazdasági, azaz a falu radikális kifosztásának célja. Hiszen – amint azt Györffy írta – „a felső völgy legbelsőbb magyar községe Tárkány, mely tiszta kálvinista község, ahol sem oláhot, sem zsidót, sem cigányt állandó lakosul be nem fogadnak. Élelmesség dolgában túltesznek még a zsidón is, ennek kö-

vetkeztében gazdagok. Egymás után vásárolják meg a környékbeli oláh falvak határait, sőt a belényesi határ nagy része is az ő kezükön van már” (Györffy István).

Lakóházak. Fekete-Körös völgy, 1991

Lakóház. Fekete-Körös völgy, 1991

A völgy tradicionális építészetének meghatározó jellegzeteségeiről maga Györffy István is írt az emberföldrajzi monográfiája mellett egy nagyobb lélegzetű tanulmányt, melynek eredményeire támaszkodva Kós Károly értekezett hosszabb, a völgyről szóló tanulmányának szinte felét kitevő önálló alfejezetben a magyarság telkeinek belső alakulásáról, építészeti hagyományainak formálódásáról.

Utcakép. Fekete-Körös völgy, 1991

Györffy 1911-es kutatásaikor a völgy őstípusát, a kétosztatú házat már csupán a legszegényebb és legelrejtettebb román falvakban találta meg. Az életmódot a századfordulón az általánosan elterjedt háromosztatú ház határozta már meg. Azonban a völgy fő jellegzetessége az a telekbeépítési rend, amely alapvetően a hadi utak mentén élő falvak sajátjai, nevezetesen a telkek kettős építészeti zártsága. Az utcafronttal párhuzamosan – általában nemzeti rendet követő módon – a házak, illetve a lakóépület magasságát elérő szárazkapuk egybefüggő falat alkotva összeépültek. A zárt falszerű utcakép, illetve a szárazkapuval párhuzamosan a vékony telek hátsó határán épített óriási, masz-

szív (tégla) csűr kettős vonulata belső, védett udvarokat eredményezett.

Kós hosszan elemzi a kapuk bádogozásának eredetét, funkcióját, díszítését. Györffy maga a hatalmas kapukat – a völgy magyarjai tudatával ellentétben – nem a székely formához, ha-

Rézkilincs

nem az alföldi szárnyas nagykapukhoz köti, a bejárat bádogozást pedig a zugpálínkafőzéssel magyarázza. Györffy még az első világháború, illetve az azt követő vérengzés előtt járhatott Tárkányban, ezért fogalmaz másként már a bádogkapuk funkciójáról Kós az 1949-es gyűjtése alapján a hetvenes években. Jóllehet Kós Károly az akkori politikai viszonyok között természetesen nem írhatta le, hogy etnikai atrocitások

Lakóház. Fekete-Körös völgy, 1991

Régi ház és hagyományos kapu Várásfenesen

rettenetei sorakoznak fel a háttérében, és a századfordulós divatnál (mintakövetésnél) a kapuk bádogozása elterjedésének ezek a tragédiák a jóval racionálisabb indokai, ám a háborús rablások, sőt tömeges méretű gyilkosságot ő is említi a munkájában, illetve az évszám megemlékezésével (1919) utal magára a tárkányi vérengzésre is. A tragikus tapasztalatok felismertették a tárkányiakkal azt is, hogy a szorosan egymás mellett elhelyezkedő gazdasági vagy akár lakóépületek nem csupán a védelmet segítik elő, hanem a padlások egybenyitásával menekülő útvonalakként is szolgálhatnak. Olyan padlászáró ajtók jelentek meg, amelyek csupán szimbolikus határjelei az összezérő portáknak, veszély esetén könnyen egybenyithatók a helyiségek.

Habár az utóbbi évtizedekben a zárt rendes telkek – főként a csűrök elbontásával, és helyettük a lakórészek „L” alakú bővítésével – fellazultak, a második világháború után érvényesülő tendencia az volt a magyar porták megjelenésében, hogy maga a

csűr épülete, részben az eredeti gazdasági funkciói visszaszorulásával – a bádogkapuk díszítettsége mellett – reprezentatív, a porta legjobban karban tartott épületévé, és egyben nemzeti szimbólummá emelkedik. Részben azért, mert a csűr bástyaszerű tömege megjeleníti a magyar család védelmét (sőt, önvédelmi képességét), részben pedig azért, mert a zárt, nagy szárazkapu mögött, azaz nem hivalkodóan, a belső, nem nyilvános térben biztosít nagy felületet akár a magyar trikolor díszítőjellegű megjelenítésére.

Belényesi hetivásár, 1964

A völgy tradicionális építkezésének külső megjelenési jellegzetessége a házak vakolatának igen gyakori kék színe. Datált mestergerendák, illetve a kérdésre koncentrált terepkutatások azt hozták a felszínre, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben már biztos használták a *magyarok* is a kék festőanyagot, az ultramarint, az úgynevezett krinducot. A krinduc Fekete-Körös völgyi elterjedése általános. A festékanyagot nem a tájon állítják elő, az 1950-es évekig a belényesi vásárbán jutottak hozzá a völgy települései. A multéniai Berisläveštiben gyártott krinduc ma már a települések háztartási boltjaiban, illetve a belényesi tűzépen is

elérhető. A Fekete-Körös völgyének vegyes etnikumú falvaiban az egyszerű közbeszéd pontosan meg tudja jelölni a román házakat, amelyek egyértelmű, az életmóddal össze nem függő etnikai jelet hordoznak. Nevezetesen kékre vannak festve.

Kék színű ház. Köröstárkány

Ám, ha a kutató figyelmesen tekint a falvak mai etnikai arculatára, akkor megállapíthatja, hogy ennek a színbeli elkülönülésnek az alapja az etnikai hovatartozástól *független* egykori társadalmi berendezkedés volt. A kék házakat ugyanis a valamikori *jobbágyságok*, majd *zsellérek* lakták (ún. „jobbágy- vagy zsellérek”). A jobbágyságoknak meg kellett különböztetniük a házaikat a nemesi jogállásúakétól. Csak azért mosódott össze a kék szín a románsággal, mert például a Fekete-Körös völgyében a többszöröse volt a román zsellérek száma a magyarokénál, de *voltak magyar zsellérek által lakott kék házak is!* Hasonlóan a Székelyföldre, ahol az első jobbágyságok szintén románok voltak (akik *jogállásuk* miatt jelölték késsel a házukat), ám később a szabadságjogaikat eladó székelyek is használták a kék színt. Várasfenesen

az is megfigyelhető, hogy a legrosszabb, magas talajvízű belső szigeten van a legtöbb kék ház, amelyekben főként zsellérek laktak: románok, magyarok vegyesen. Ma is ez az egyik kevert etnikumú része a falunak. A valaha jobbágyi jogállást jelző szín azért kapta „a román-szín” megnevezést, mert Tárkánytól nyugatra lévő csak románok lakta falvak majd minden lakóépülete krinducos.

Lakóház. Köröstárkány

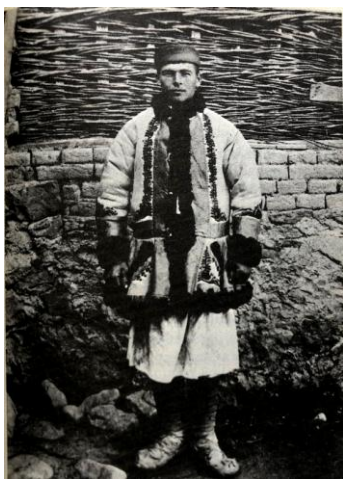

Lakóház. Köröstárkány

„A felsővölgyben minél délebbre (Vaskóh felé) haladunk, annál nagyobb arányban fordulnak elő krinducos házak a települések épületállományaiban. Tárkány mai közigazgatási vezető elitjének (1960–70-ben született generáció) néhány képviselője, valamint a Tárkányba házasodó, nem körös-völgyi magyarok »románosnak« tartják a kék színt, a 60-80 éves adatközlők azonban nem tekintik annak. A krinduc használata a századfordulón nem függött a háztartások gazdasági erejétől.

Például a telekaprozódás által nem érintett, utcavonalas beépítésű, széles telkek lakóépületei (melyeknek klasszicizáló ornamentikájú, stukkós utcai tűzfalai vannak) közül is voltak krinduccal meszelték” (Bihari Horváth László).

A Fekete-Körös völgye magyarságának jellegzetes öltözte máig a nemzeti önazonosságának képviselője. Már maga Györffy is felfigyelt arra, hogy az öltözeti kultúra, az életmód más területeihez hasonlóan, igen archaikus vonásokat őrzött meg, főként a felső völgy zárt falvaiban.

Legény téli hétköznapi viseletben, bekeccsel. 1911

A viselet bemutatására, eredetének felfejtésére Györffy a településtörténeti, monográfia-kiterjedésű írásától elkülönítve, még magának e szintézisnek a megjelenése előtt önálló tanulmányt szentelt. Györffy István kutatásaira támaszkodva Kós Károly is részletesen elemezte bő harminc évvel későbbi terepmunkáján a Fekete-Körös magyarjainak tradicionális viseletét. A zárt települtségi rend (felsővölgy), a paraszti polgárosodás az alföldihez képesti megkésettisége a régies hagyományok, viseleti darabok igen archaikus darabjait őrizte meg.

*Női mellény háta.
Fekete-Körös völgy, 1991*

Leányviselet. Köröstárkány

Köröstárkányi magyar család

Fotó: Györfffy István, 1911. Néprajzi Múzeum, F 13468

A rövid szűrféle (daróc) férfi felső, a szűrnadrág (berhe), a bőgatya középkorias szabást, viseleti mintákat őrzött meg.

Napjainkban nem csupán az akár százéves ruhák gondos ápolását fényképezheti végig a kutató, hanem a viselet folyamatos fenntartását és megújítását is dokumentálhatja. Nem csupán a kezűgyességet igénylő viseleti – elsődlegesen ünnepi – darabok újravarrásával találkozhatunk, hanem a bonyolultabb szűrmunkák elkészítésének igényével is. Alig egy évtizede még a szűrt – a vidék jellegzetes motívumaival – belényesi mestertől rendelték meg a tárkányiak.

A viseletkód napjainkban részben a nemzeti és a táji önazonosság fenntartásában kap szerepet, ám az elmúlt két évtizedben a viselet (mint jelkép) a hagyományos paraszti közegetől egészen eltérő értelmezési mezőben jelent meg. Jóllehet nincs szó teljes rend öltözetek tudatos piaci értékesítéséről, „gyártásáról”, ám az utóbbi két évtizedben kibontakozó turisztika részeként a tradicionális öltözet szimbolikus megidézése helyet kapott az emléktárgyak között, ugyanis a gyáripari előállítással készült műanyag babákra igazítva, ám *egyedi, kézi* készítéssel varrják meg a falusi

asszonyok a viseleti darabokat. (Az így készült emléktárgyak természetesen kiesnek a népművészet klasszikus értelmezési hálójából.)

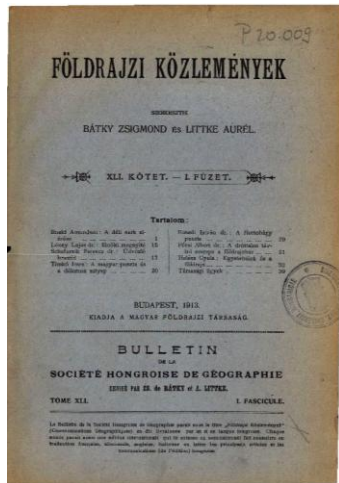

Köröstárkányi tánc

Fiatalok a vasárnapi táncban. Magyarremete

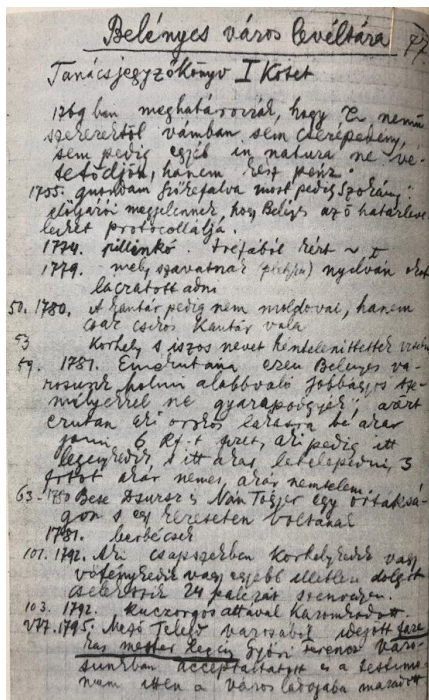
Habár Györfffy István Fekete-Körös völgyi kutatásai során a tánckultúrát nem vizsgálta behatóan, napjaink terepmunkái a népi kultúra fentebb említett emblemikus rétegihez hasonlóan olyan archaikus vonásokat hoztak a völgy táncéletében a felszínre, amelyek a magyarországi Bihar lokális tánckultúrájából már régen kikoptak. Az archaizmus egyrészt megfigyelhető a tánckincsben: a régi stílusba tartozó ugrós megőrizte dominanciáját az új stílusú táncokkal (csárdással) szemben, elentétben a magyarországi alföldi településekkel, sőt helyi változata is kialakult. Másrészt egészen az ötvenes évek közepéig megmaradt a szabadban táncolás szokása, sőt a tánchelyszínek elnevezése (*porond a káposztáskertben, kenderes kertben*) a táncszokások munkaalkalmakhoz való egykori kötődését is jelzik. A 20. század második felében a tradicionális táncélet lehetőségei megszűntek (pl. kultúrház felépülése, egykori táncterek beépítése), ugyanakkor a köröstárkányi ugrós fokozatosan vált a magyar identitás kifejezésének lehetőségévé, egyúttal turisztikai attrakcióvá. Betanítása az újabb és újabb tárkányi generációknak szinte kötelező feladattá vált, amelyet a református egyház és az általános iskola is támogat. A tárkányi ugrós – a viselet mellett – mai is a nemzeti identitás reprezentálásának egyik legfontosabb eszköze.

Györfffy kutatásainak első megjelenési helye.

Ha feltezzük azt a kérdést, hogy a Fekete-Körös völgyének magyar műveltségéről összességében mit mondhatunk, akkor alapvetően két eltérő szempontot kell érvényesítenünk. Másként tekint ugyanis az ott élő közösség saját életmódjára, és másként

a tájon több, egy teljes évszázadot számos időmetszetben átölelő terepkutatást végigvezető néprajztudomány.

Györfy István jegyzetfüzetének egyik lapja

jóllehet a közösség ezen reliktumoknak a kulturális folyamatok alakulásában betöltött szerepét igyekszik egyfajta „rezervátumhatás” (érdekesség, unikalitás, egyediség) felmutatásának elérése érdekében *előtérbe* helyezni.

Györfy István Fekete-Körös völgyi kutatásainak *utóélete* is jelentős, hiszen az ő kötetében leírt – elsődlegesen tehát a megfigyelések feldolgozását bemutató – észrevételeket tovább szövelhetjük azzal, hogy Györfy terepmunkájának jelentőségét elhelyezzük az emlékezetkutatás paradigmájába is.

A völgy magyar közösségeinek szemléletmódjában a kulturális elemek éppen azáltal válnak jelentőssé, hogy megelőző (archaikusnak vélt) kultúrfokból eredeztethetők. Az „ösi forrásérték” viszont nem jelenti azt, hogy a kultúra szövetében ezek az elemek nem változtak, nem töltődtek fel új szereppel, jelentéssel, nem felelnek meg a mindennapokban akár a megváltozott funkcióiknak. A jelenség kiemelt helyét tehát *nem csupán* a megőrzött (és gondosan óvott) reliktumjelleg határozza meg a kultúra bonyolult szövetében,

A néprajztudomány számon tartja azokat a nagy ívű, szervezett kutatásokat, amelyek a komoly tárgyi és/vagy elméleti hozadéka miatt emblematicus pontjaivá váltak a magyar terepkutatásoknak. Biztosan állíthatjuk ugyanis, hogy Györffy István 1911-es *terepkutatása* az elmúlt száz évben fokozatosan a magyar néprajztudomány egyik *kiemelkedő „emlékezet helyévé”* vált. Györffy munkája egyrészt ösztönözte, illetve alapadatokkal látta el a későbbi évtizedek kutatóit, hogy ugyanezt a terepet válaszszaak néprajzi vizsgálataik helyszínéül. Kós Károly, majd Kósa László kutatásait is ösztönözte Györffy emléke és eredményei; a Szabó László által vezetett terepmunka 1991-ben, illetve az egy évtizeddel később a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke által szervezett állomásozások is Györffy emblematicus helyszíni felmérő vizsgálata nyomán indultak meg. Ám nem csupán a későbbi kutatások idézik meg Györffy eredményeit – ez még önmagában nem emelné „emlékezeti helyé” a völgyi terepet: a norai koncepcióban az „emlékezés akarásának”, a *hely* (jelen esetben Györffy Fekete-Körös völgyi tevékenységének) újra és újra fogalmazása is lényegi eleme. Ebben a gondolati hálóban a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolathoz, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsoltn megy végbe. Nora úgy látja, hogy akkor válhat egy adott tárgy, személy, hely, jelenség emlékezeti helyé, ha – például egy kutatás – összegző jellegével, kivételes minőségével, újszerűségével a későbbi korokban egy szakma (itt: a néprajztudomány) önazonossági pontként határozza meg az adott tevékenységet, illetve a kutatásokat összegző kötetet.

Györffy István hivatalos útinaplója szerint a Fekete-Körös völgyében 1911. augusztus 6. – szeptember 10. között kutatott. Ami itt látszik, az egy óriási munkabírású kutató tulajdonképpen egy hónapi munkájának, gyűjtésének eredménye, mivel egy kisebb kontrollkutatást leszámítva Györffy a háború, illetve a világhégés következményei miatt már nem tért vissza erre a terepre. Ám a kutatás nyomán megjelent kötettel, több tanulmánnyal,

fekete-fehér és *színes* felvételekkel, saját maga által készített térképekkel olyan, addig példa nélküli elemzést vitt véghez, amely a mai napig mértékadó a települési monográfiák elkészítéséhez. Györffy ugyanis olyan sokoldalú vizsgálatot végzett, amely egyszerre volt kíváncsi a falvak morfológiai külső leírására, amit ma településföldrajznak nevezhetnénk a leginkább, de rákérdezett azokra az egyedi kulturális folyamatokra is, melyek a községek szerkezetének történeti alakulását befolyásolták, amit ma talán a leginkább a településnéprajz szóval adhatunk vissza.

Bihar hegység Belényes határából

Amint a fiú, Györffy György (1917–2000) írta, e szemléletével Györffy István egyszerre volt képes átfogni a teljességet, miközben aprólékosan feltárta az egészet alkotó elemeket. Kevés elme képes alkatilag ilyen kettős látásra. Miniatur nemzeti és nemzeti rendeket, telkekre lebontott gazdálkodási vetésszerkezeteket felrajzolni majd tucatnyi községben, aprólékos falutörténeteket egyesével megírni, adatgazdag statisztikákat összeállítani, történeti eseményeket községről-községre levéltári forrásokból kinyomozni, és rendezni mindezt mégis úgy, hogy ön-

maga ne vesszen el a millió adatban, hanem értse, megértse a régió nagyobb kulturális folyamatait. Azaz a sziszifuszi, türelmes, tulajdonképpen kirakósmunkájában ne a célt, hanem csupán egy eszközt lásson, amely elvezeti a Fekete-Körös völgyében élő magyarság kulturális alkata eredetének megértéséhez.

Kérdések:

1. Hogyan pontosít a kartográfia a néprajzi térképekkel kapcsolatosan?
2. Miért nem lehetséges minden esetben a táji határok kijelölése?
3. Hogyan alkalmazható a többváltozós matematikai-statisztikai módszer a néprajztudományban?
4. A klaszteranalízissel készített térképek miért maradhatnak eredménycentrikusak?
5. A térkép miért csupán eszmei modell, absztrakció?
6. A lakosságra milyen hatással volt Györfly István kutatóútja?
7. Mi jellemzi a Fekete-Körös tradicionális viseletét?

6. Terepek és teóriák

6.1. A folyamatosan változó terep

Ami a természettudományoknak a labor, a történészeknek a levéltár, az a néprajzkutatóknak/antropológusoknak a *terep*. Talán a legtalálób, ha nem valamiféle „helyszínként” határozzuk meg a terep fogalmát, mert annál a fogalom sokkal több, hanem sajátos kutatási *közeggént* ragadjuk meg a fogalom lényegét.

Levéltár. Magyar Nemzeti Levéltár

Levéltári szakkönyvtár

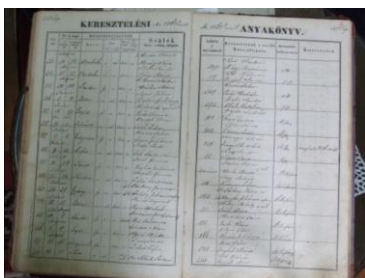

A Hajdúböszörményi Fióklevéltár raktárhelyisége

Néprajzi Múzeum, műtárgygyűjtemény

Olyan fenoménként, amely egyszerre jeleníti meg az *adott* kutatás tárgyát és jelenti a kérdésre választ kereső tudományos módszertan gyakorlati (empirikus) alkalmazását. (A kulturális antropológiában az etnográfia megnevezés szűkebben a terepmunkát, a *terepmunka komplex gyakorlatát* jelenti, míg Közép-Európában a teljes tudomány, azaz a néprajz szinonimájaként is használatos.)

Evangélikus anyakönyv

Keresztelési anyakönyv

A klasszikus értelmű néprajzi terep olyan helyszín, amelyen a kutató – általában – úgynevezett állomásozó kutatással valamilyen előzetes szempontok szerint a lokális kultúra jelenségeire

vonatkozó adatokat (akár tárgyakat) gyűjt, dokumentál a későbbi (azaz már nem terepi) elméleti feldolgozás (összehasonlítás) érdekében. Az elmúlt kétszáz évben a néprajz kidolgozta e kutatásokhoz megfelelőnek vélt terepkutatási módszereit (pl. kérdőívek), amelyek segítségével a népi kultúra alkatának rétegeit igyekezett az adott lokális közösségekben megismerni, illetve az elhangzottakat a tudomány számára írott, képi és akár tárgyi formában (muzeológia) archiválni.

Kéziratgyűjtemény. Álun jabim legény oa-balan fejdísszel

A néprajzi terepmunka sajátossága volt az úgynevezett fél- múlt – ameddig a velünk élő, lokális emlékezet visszaér – kultú- rájának központba helyezése. Az az idősk határozta meg tehát a gyűjtés központi magját, amelyet a kutató az akkor talált „jelen” helyett, ám az adott „most”-ból retrospektív módon rekonstru-álni tudott. A reliktuumszemlélet, a történeti horizont hatotta át a kutatásokat.

Néprajzi gyűjtés a falusi lakáshasználatról

Néprajzi filmzés. Néprajzos a terepen

*

A terepmunka központi feltétele a *hiteles adatközlő*.

*Néprajzos a terepen 1961-ben.
Szabó László munkaközben. Mogyoróska*

Azaz a gyűjtött adatok hitelességét a lokális közösségbe bele-
nevelődő, ott élő, így a helyi társadalom tudását birtokló megkér-
dezettek biztosítják. A kívülálló kutatónak „csupán” az a dolga,
hogy megfelelő módszertannal ezeket az adatokat hitelesen rögzítse,
legyen szó adatközlő vagy életútinterjúról, elbeszélrtörté-
netről, írásos kérdőívek kitöltéséről, megfigyelésről, helyi írott
források rögzítéséről. Ebben az értelemben a terep zárt keret
(doboz), térben jól meghatározható hely, amely a lokális kultu-
rális szövet változása mellett mégis állandóságot feltételez. Ám
ezek a feltételek a néprajzi terepmunka klasszikus korában, azaz

Jan Podolak és Mária Platz (Zagreb) gyűjtés közbe. 1968. július

a 19. század második és a 20. század első felében sem voltak érvényesek. Nem csupán a paraszti polgárosodás bontotta meg a hagyományozó közösséget, amely egy ilyen megközelítést lehetővé tett, hanem maga az átadás-átvétel sem folyamatos, zárt, lineáris láncként létezett. A felejtés/emlékezés, leírás/újratanulás bonyolult rendszere hatotta át a rurális közösségek mindennapi műveltségét már abban a korban is.

6.1.1. Terep mint ismeretelméleti feladat

A „klasszikus” értelmű terep, amely mint lokalizálható (térbeli) pont jelent meg, napjainkra háttérbe szorult, ahogyan az „elszigeteltség” és a hosszú kutató „ottlét” értelme is megkérdőjeleződött. Ezen fix keretek helyett léptek az utóbbi évtizedekben előtérbe a „nem-helyek”, azaz a folyamatosan változó tartalmak (pl. virtuális tér) vizsgálata. Mindemellett a „megteremtődő”, de eltűnő, azaz időleges helyszíneknek mint tényleges te-

repek (pl. menekülttáborok) jelentőségének felismerése is a tudományunk részévé vált.

Virtuális kiállítás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésében

Virtuális kiállítás Eger

A kortárs etnográfia, antropológia és etnológia elméleti folyamatait az 1980-as években végbement kritikai fordulat óta eltelt három évtizedben két egymást kiegészítő tendencia uralta. Egyrészt a kritikai fordulatot kiváltó tudományterületi válság okainak az elemzése, másfelől a krízis elhárítását célzó elméleti és kutatásmódszertani megoldások keresése.

Néprajzi gyűjteménykezelés a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

A tudományterületi krízis összefüggésben állt az a felismeréssel, hogy a klasszikus elméletek, módszerek és fogalmak elemzési értéke fokozatosan elavult. Ennek egyik kitüntetett esete a terep és a terepmunka a tudománytörténetben kidolgozott eredeti jelentéstartalma, ami a globálisan megváltozott társadalmi és kulturális környezeti feltételek között elveszítette a műveleti értékét. Ez azt jelenti, hogy az eredetileg a kulturálisan jól körülhatárolható, többnyire érintetlen, fizikailag világos földrajzi helyhez köthető, elsősorban a megtapasztalt hagyományaival – a tárgyi és a szellemi értékvilág strukturált rendszereivel – azonosítható helyi életvilágok az 1960-as évektől felgyorsuló globális változások következményeként gyakorlatilag eltűntek. Így az évszázadokon és a generációkon keresztül hozzávetőlegesen stabil kulturális jellemvonásokat tükröző lokális autochton, például paraszti közösségek, vagy az egzotikus és primitív törzsi társadalmak, amelyeknek a tanulmányozására az etnográfiai, antropológiai és etnológiai kutatások megszerveződtek, tehát a „klasszikus” terek gyakorlatilag megszűntek (Biczó Gábor).

De nem csupán a zárt kulturális rendszerek fogalma, hanem a tiszta, ún. alapkutatás jelentése is változóban van. Az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabb a terepi gyakorlati kutatások lefolytatásában a társadalmi részvétel is. Az együttműködés (kollaboratív etnográfia) és cselekvés (részvételi akciókutatás)

kérdésére, azaz a tudomány *alkalmazottságának* hangsúlyozása új perspektívákat nyitott a „megfigyelt” lokális közösségek vizsgálatba való bevonására.

Interjúkészítés közben

A „terep” jelentésének kritikai értékelői felismerték tehát, hogy a kortárs *terep* mindenkor változó fogalom, hiszen az adatközlő adott helyhez kutatói szemmel feltételezett kötődése nem „érintetlen”. Az élettörténet, a kapott „adat” a lokális műveltség komplex rendszereibe ágyazott. Nem csupán az iskolázottság, a környezeti kitekintés (világlátás) jellege (pl. munkahelyi ingázás) befolyásolja, hanem a különböző *térbeli, társadalmi, kulturális kötődések* mind a virtuális térben is óhatatlanul mozgó adatközlő, mind pedig a megfigyeltől részéről is.

Másrészt ma, részben éppen a mediális csatornák változása, részben a fizikai távolságok átértékelődése, térbeli társadalmi folyamatok eredményeként (l. pl. az „otthon” fogalmának átalakulását) a homogén közösségi tudás feltételét kérdőjelezte végérvényesen meg. Amint fentebbi mondatban erre utaltam, az utóbbi évtizedek felismerése, *hogy maga a kutató* is alakítja, formálja a „terepet”. Felkészültsége, olvasottsága, előítéletei, neveltetése, érdeklődési köre meghatározza, hogy „mit lát” a terepen (Pierre Bourdieu).

A néprajzi terep fogalma tehát átalakult.

Úgy fogalmazhatunk, hogy a terep nem más, mint a választott néprajzi tudományos alap kutatások kérdésétől függő, szituatív, azaz folyamatosan változó keret.

Olyan szintér, amely nem feltétlenül fizikai teret jelent, hiszen korunkban a jelentésrétegek, megélt történetek, kulturális mintázatok leváltak a földrajzi környezetről, azaz lényegében a tudományos kérdésfeltevés irányultsága határozza meg tehát a terep fogalmát.

 Néprajzi Múzeum
Museum of Ethnography

Online gyűjtemények a Néprajzi Múzeumban

Ez a paradigmaticus változás egyben azt is jelenti, hogy nem csupán a terep és például az érdeklődési időhorizontok (múlt/félmúlt versus jelen), hanem a terepkutatási módszerek (empirikus és/vagy közvetett megfigyelés, kérdőív, interjú, résztvevő és/vagy alkalmoszerű megfigyelés, dokumentálás [cenzus felvétele, lejegyzés, lerajzolás, audio- és/vagy vizuális felvétel készítése]) részben a kor kihívásaihoz igazodva bővültek, részben pedig más tudományok metódusaival egészültek ki. Így lép előtérbe például a történeti genealógia alkalmazása, a nyelv vizs-

gálata, a közösségi hálózatkutatás, a digitális felületek kutatása, valamint például a kognitív (érzékel) környezet felvételezése.

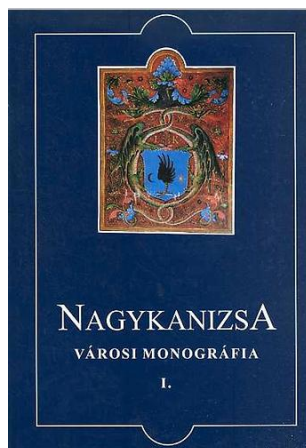

Fényképes dokumentálás

6.1.2. Példa. Helytörténeti kötetek mint tereppontok

Különösen érdekes mint „új terep” szemléletének érvényesítése a helytörténeti monográfiák tömegének értelmezésében, hiszen maga a néprajztudomány tekintett már a nyolcvanas évek közepén úgy a megelőző két évtizedre vissza, hogy – jóllehet akadémiai munka folyt (lexikon, illetve mesekatalógusok összeállítása; új szintézis előkészítése, a néprajzi atlasz megvalósítása) – ebben a korszakban azonban *eredeti* néprajzi forrásközlések, tudományos dolgozatok szinte csak e monográfiák keretében jelentek meg. Mi több, valóságos „helytörténeti mozgalom” bontakozott ki (lásd erről részletesen e kötet második fejezetében). Azaz, ha ezen évtizedek megyei múzeumi szervezetében folyó (vagy általuk összefogott, sőt akár kontroll alatt tartott) alap kutatások *jellegeről* szeretnénk képet kapni, akkor e tö-

rekvésünk számára e kötetek megkerülhetetlen kortörténeti dokumentumok.

Jóllehet e helytörténeti monográfiákat kiadóként általában nem maguk a múzeumok, hanem a helyi (községi, városi vagy megyei) tanácsok, illetve a Hazafias Népfront, sőt akár az MSZMP helyi alapszervezetei jegyzik, a kötetek megírását a területen élő, többnyire múzeumi szervezetekben tevékenykedő szakemberek vállalták fel. Ahhoz, hogy a helytörténeti monográfiákat korszaktörténeti forrásként értelmezzük, olyan tudományos paradigmára van szükségünk, amely e szövegeken keresztül felszínre tudja hozni (vagy legalábbis képes részben megragadhatóvá formálni) az adott időszakban a kutatások karakterét is meghatározó szellemi környezetet.

*

Johannes Fabian (1937–) etnográfiai terepmunkája nyomán megfogalmazott antropológiai ismeretelmélete az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok által felvetett kérdésre, nevezetesen a reprezentáció lehetőségeire keresi a választ. Mi az az

ismeret tehát, amely a közvetítés módozatainak eredményeként egy-egy korszakról felmutatható?

A tudományos bemutatás kanonikus útja a múlt megértéséhez önmagában nem elégséges. Azokat a körülményeket is fel kell mutatni, illetve ezen viszonyokat értelmezési mezőbe helyezni, amelyek magára az ismeretszerzés folyamatára, lehetőségeire vonatkoznak. (Szó lehet itt például az ideológiai „mozgásterek és kényszerpályák” feltárásáról, vagy a kutatói felkészültség, ismeret szerkezetéről.)

Ezek az eddig másodlagosként kezelt tartalmak segítik a megértést, azaz az elsődlegesnek tekintett szövegekörpuszok és az egykori viszonyokra vonatkozó kommentárok ütköztetése visz közelebb a korban akár még fel nem ismert jelentésháttér tisztázásához. Fabian a szemléletében a szövegek értelmezési nyitottságát, szabadságát helyezi a középpontba: „Ez idáig az antropológusok szövegeiket, a kutatásaik során szerzett ismereteiket az olvasóknak mintegy végtermékként adhatták közre útleírások, monográfiák, esszék vagy irodalmi szövegek formájában. A tudás közzétételének ilyenén gyakorlatát az antropológiában élesen bírálták legkésőbb az úgynevezett literal turn, azaz az irodalmi fordulat megjelenésével. Ez a kritika a tudás, a szövegek és a tapasztalatok bemutatásának és előállításának folyamatát vette célba” (Roland Drubig).

Fabian tulajdonképpen az „emlékezet és szöveg” elvet érvényesíti elméleti megközelítésében. Jóllehet maguk a kész szövegek ma is jelen vannak – itt most: a helytörténeti kiadványok –, ám a szövegalkotás (kutatás) folyamata, azaz eseménye már a múlté. Fabian úgy véli, hogy a két sík (múlt és jelen) közötti feszültség áthidalására leginkább a széles, illetve tematikailag változatos skálán mozgó kommentárok alkalmasak. A kommentár ebben a megközelítésben emlékirattá (memorandummá) válik: a kommentárban olyan megállapítások, kijelentések, magyarázatok és kapcsolatok jönnek létre, melyek abban segítik az emlékeztünket, hogy különbséget tudjon tenni két dolog között: egy-

részt, hogy mire emlékeztet bennünket a szöveg; másrészt pedig, hogy mi az, amiről azt gondoljuk, hogy arra a szöveg olvasása közben emlékeznünk kellene (Roland Drubig).

Az utóbbi évtizedek a néprajztudomány hagyományos terepfogalmát radikálisan átírták, az új kutatási utak felmutatták a (fizikai, imaginárius és virtuális) tér és az idő értelmezésének számos lehetőségét. A terep lehet maga az archívum vagy akár egy múzeumi installáció készítésének közösségi folyamata. Ha ennek az elvnek megfelelően kötetekre/könyvekre, levelekre, naplókra, sajtótermékekre terepként tekintünk, akkor hozzájutunk egy jól alkalmazható lehetőséghez, amely segítségével kortörténeti dokumentumokként értelmezhetjük ezen írott regisztereket.

A Foucault műveit hivatkozó Fabian az antropológiai elemzéseiben tulajdonképpen a foucault-i problematizációnak megfelelő óvatos eljárásról szól. „Hogy is lehetne megírni a jelen történelmét, mikor az szükségszerűen egy olyan történelemolvasatot feltételez, amelynek napjainkban megfogalmazott kérdésekre kell alapozódnia, de anélkül, hogy korunk jellemző problémáit a múltba vetítené? [...] olyan problémát keresünk a múltban, amely kizárólag, de legalábbis elsősorban saját korunkra jellemző” (Robert Castel).

*

Az írott dokumentumok szövetében tehát ott vannak az adott írás körülményeire vonatkozó ismeretek, tudatos és tudatalan tartalmak. Azaz ismeretet tudunk alkotni, közvetíteni az írásmódon keresztül megjelenő, az akkori társadalmi képzelet alkatáról, alakulásáról. Arról a bizonyos, a hazai tudományosságban is mára létjogosultságot nyert korszellemről van itt tehát szó (l. ehhez a 8. fejezetet), amely kifejezés egy, a korszakban uralkodó, azt meghatározó nyelvhasználatra, illetve egyfajta gondolkodásmódra, mentalitásra utal.

Az alapvetően a média által sugallt képeket a kelet-európai pártállami rendszerekben sűrűn átszótták a politikai ideológia – tudatos és tudattalan – intenciói, elvárt mintái, rögzített keretei. A múlt gondolati sémáinak mint emlékezeti rétegeknek a felszínre hozása, akár fiktív árnyalatainak megértése, felfejtése a kortörténeti megközelítések legösszetettebb, árnyalt feladata.

„A távoli múlt felkutatása és számontartása, a település múltjának periodizációja, a település múltjában fordulópontot jelentő esemény okainak és következményeinek feltárása és értelmezése, a múltnak a lokális társadalom szereplőivel való benépesítése a helyi társadalom igényeinek rendelődött alá. [...] A dokumentumok és az adatok azonosítása, összegyűjtése, biztonságba helyezése és feldolgozása transzparenssé tette a tudományos munkát, a múlttal való foglalkozás a település terében bekerült a közismert elfoglaltságok közé. A helytörténeti szakmunkák mellett a naiv, amatőr, kéziratos falutörténetek, a „rólunk szóló történelem” írása és kiadása, valamint kedvező fogadtatása a 20. század egyik szembetűnő jelensége. A helytörténész egyidőben tudós és hivatalnok. Kialakultak a dokumentálódás, a forráskeresés, az

adattárolás és a történelemírás habitusai, kialakult a helytörténet használatának habitusa” (Keszeg Vilmos).

A „helytörténeti-mozgalom” népi kultúra rétegeire fókuszáló írásait, fejezeteit felsoroló historiográfiai művek kiemelik e munkák hiánypótló jelentőségét; elképesztő mennyiségű új adatot eredményező alapkutatásait, és amint arról fentebb már szó volt, a tudománytörténeti visszatekintések rámutatnak arra is, hogy ezek a típusú munkálatok, gyakorlatilag meghatározták a hatvanas és hetvenes éveket sőt, a terepkutatások szinte egyedüli lehetőségét jelentették e nagyobb lélegzetű, a rokonszakkal együtt megvalósított vállalkozások.

Ám a kötetek szemléletét alapvetően az a tudatosan-tudattalanul megfogalmazott, a hatalmi viszonyokba (diskurzusba – Michel Foucault) ágyazott *szándék* hatja át, hogy a monográfia a helyi közösség önmeghatározási folyamatának mindennapi szerveződési formáit, mentális állapotát, emlékezeti rétegeit tárja fel, a társadalmat átjáró törésvonalak bonyolult szövetének értékelését adja (l. ehhez a második fejezet 2.3.1. pontját).

A párhuzamos, egymással akár versengő múltak sokaságát felülírja oly módon, hogy a mű „Az Egy” (azaz *egyetlen*) lehetséges bejárat történeti utat mutassa fel, amely pálya tulajdonképpen *célirányos* volt. A múlt eseményei úgy alakultak, hogy azok *szükségszerűen* társadalmi fordulathoz, azaz a *jelen, egységes, néphatalmi viszonyaihoz* vezettek.

Frazeológiai idézetek különböző helytörténeti monográfiákból: „A szocialista építés során [...] a község élete gyökeresen átalakult, a felszabadulás előtti reménytelen nyomor és nélkülözés ma már csak a múlt figyelmeztető emléke.”; „Azt a szemléletet óhajtjuk erősíteni, amelyik a szülőföld minden gondját és örömét az országos fejlődés sodrásában látja. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha a város napjainkhoz vezető történetét a maga valóságában mutatjuk be. [...] Tematikánkban az utolsó negyed-

század történetének külön fejezeteket szenteltünk. Ezzel is érzékeltetni akartuk korunk történelemformáló erejének a fontosságát.”; „A község életében 1891, a szocialista munkásmozgalom megjelenése hozott olyan új mozzanatot, amely már a mi korunkat készítette elő”.

Az így megélt (megírt) múlt tehát kötelezettség egyben a jövő felé. Az elkötelezett, már tudatos, irányított, nem megosztó társadalmi *fejlődés* helyi megvalósítása irányában.

A korszellemet a nyelvhasználati kódok, az akkor érvényes nyelvi beszédmodok jellemzik a legkifejezőbbben. Victor Klemperer (1881–1960) már hatvan évvel ezelőtt, az azóta világhírűvé vált naplókötetében elemezte a hatalmi beszédmodok metaforáit, a beszédmod stílusát, leegyszerűsítő tendenciáit. Az elmúlt évtizedek vizsgálatai árnyaltan elemezték a hatalmi kifejezésmodok működési hálóját.

Ahhoz, hogy a jelszavak, szimbólumok médián át is működjenek és a befogadókat elérjék több feltételnek is teljesülnie kell:

„A média és befogadó között ugyanazzal az üzenettel a kapcsolat legyen maximálisan biztosítva; alakuljon ki a befogadók között az üzenet közös olvasata; a kisközösségi hálózatokban az üzenetről egyetértés alakuljon ki, és az üzenet utólagos átbeszélésénél az üzenetet perszonalifikálják; az üzenetet azonosítsák az elfogadandóval, azaz a média ne csupán hordozó, hanem a hatalom megjelenési módjává váljék; az üzenet periodicitása; állandó ismétlése; az üzenet formai jegyeinek ritualizálása; az üzenet folytonos aktualizálása; a mindennapi események tetszőleges jelentésekkel való ellátása, illetve ezeket a jelentéseket a média az egész társadalomra érvényesként mutatja fel” (Biró A. Zoltán).

Ahogy e fő keretekre az árnyalt értelmezések, antropológiai mikroelemzések felhelyezték a korszak nyelvhasználatának sajátosságait, úgy tudjuk értelmezni, kortanúként megidézni a

helytörténeti monográfiák szinte teljesen *egyveretű* beszédmódját, fogalmi metaforáit („cselekvő összefogás”, „fejlődés cselekvő részesei”; „közösségi jelleg”; hazaszeretet; „a múlt a jövőhöz vezető út”; „a szülőföld szeretete”; „szocialista jövő”; „nem passzív résztvevő, hanem építője, alkotó”; „a múlt hagyományai a jövő záloga”; „gyors ütemű haladás”; „a múlt ismerete alap a szocialista célok eléréséhez”).

Amint azt fentebb említettem, a jórészt formális előszavakban, bevezető írásokban, ám a szakmai részekben is, azaz az egyszerű, *leíró* történeti fejezetek lezárásaként megjelenő összegző (kitekintő) bekezdésekben alkalmazott frazeológia, a *lineáris*, azaz a történelmi események meghatározott sorrendiségét felmutató szemlélet segített megteremteni azt az írásmódot, amely kifejezte, hogy a bejárt út minden településen a jelen társadalmi/termelési viszonyok szükségszerűségéhez vezettek. A múlt annyiban játszott szerepet, amennyiben az adott narrációk csattanója mintegy ismét rámutatott a fennálló rend szükségszerűségére. A Kádár-rendszer önképéből, reprezentációs mechanizmusából a történeti érv teljesen hiányzott (György Péter).

A helytörténeti kötetek szinte egységes szerkezeti felépítése, alapvetően hatalmas levéltári és empirikus adattárakat tartalmazó, illetve ezekre épülő termeléscentrikus, és egyben a „termelőerők változására” koncentrálnó nézőpont érvényesítése nem szolgálta, hanem éppen *kilúgozta* a helyi közösségek (és egyének) által *valóban* megélt személyes és kollektív lokális múltak emlékezetét. Az egységes szerkezet nem csupán a település bemutatásának tudományági sorrendjére vonatkozik (a geológiai/geográfiai környezetet leíró felvezető írások, majd a történelem és a néprajz fejezetei), hanem a korszakolás, illetve az egyes időszakok belső, a népesedésre, gazdálkodási formákra irányuló írásainak tagolása is egységes keretekben mozog.

Eddig tudatosan kerültem a „lokális” szó használatát, ugyanis a lokalitás éppen *teljességet* jelent. A megélt múlt „helyekbe”, illetve elmondott és folyamatosan *újra* mondott történetekbe írt eseményeket fog egybe. A huszadik század magyar történelme következményeként a magyar társadalom helyzete többször alapjaiban rendült meg.

A válságok, háborús pusztítások, békeszerződések, politikai berendezkedésváltások következményeinek történetei, egyéni és kollektív tragédiái mélyen beágyazódtak helyi emlékezetek szövetébe. Ám éppen a lokalitást jelentő, azaz a helyi kötődést szervező, a múltban megélt (megszenvedett) események emlékezeti rétegei, az adott hely *megélt*, a nagy nemzeti tragédiákhoz, társadalmi fordulatokhoz kötött (pl. 1920, 1944/45, 1948/49, vagy akár a kollektivizálás) narratívái hiányoznak a kötetekből.

A történelem és emlékezet sokrétű viszonya, az emlékezetpolitikák hatalmi meghatározottságának elméleti kérdései jöhetnek csupán az utóbbi évtizedekben léptek előtérbe, annyi azonban kijelenthető, hogy a sematizált szerkezeti rendben felépített, a lokális szcénákat felülíró, generalizált helytörténetírás által felvázolt múlt éppen az *otthonosság élményközösségét iktatta ki*. Jöhetnek a monográfiák a helyi (azaz egyedi) adattárak feltárása alapján készültek, a lokális múltak narratív keretei az országoshoz igazodnak, szinte a nemzeti történet helyi lenyomataiként jelennek meg csupán.

A monográfiák a megélt lokális történeti múlt „szervezett felejtésének” keretében emlékezetpótlékként (az emlékezetkutatás terminusával: kiprovokált emlékezeti formákként) *reprezentálták* – éppen a kötetek tartalmával ellentétesen – a településnek nem a múltját, hanem a *jelenét* (Erős Ferenc).

Jöhetnek a kötetek jórészt a „szocialista hazaszeretet” erősítése érdekében, múzeumi szervezetek, szakemberek bevonásával a Hazafias Népfront égisze alatt működő *honismereti mozgalom* keretében készültek, ám a homogenizált nyelvi metaforákkal leírt formalizált helyi múltak bemutatása megkerülte (elnyelte) a ma-

gyar történelem valós, lokális közösségeket formáló traumáit, így egyben a *ténylegesen* átélt, a lokális kötődést (másként: „helyszeretet”) formáló, erősítő *helytörténetét*.

Ennek a típusú megközelítésnek az eredménye, hogy a monográfiák tehát *éppen az elvileg kitűzött célt nem valósítják meg*. A traumák, egyéni és közösségi valóságos sorsok láthatatlanná válása segítette a mai társadalmi berendezkedési mód magyarázatát. Ha tulajdonképpen nincs (vagy csupán formális a) múlt, a *jelen* céljai, eredményei, illetve az ezen értékek elérését szolgáló (ideológiai) rend felértékelődik.

Ugyanezt a célt szolgálja a *szemlélet és terjedelem* kettős megjelenése is. Arról van szó, hogy a helytörténeti írásokban az elvárt marxi kötelező tanok – leszámítva egy-egy idézetet, bevezető mondatot – nem itatták át az egyes fejezeteket. A történelemtudomány kompromisszuma ez volt:

Ha nem lehet Európa nyugati felében született elméleti nézőpontokat érvényesítve társadalmi folyamatokat elemezni, illetve nem lehet társadalomtörténeti horizontokra tekinteni, akkor a hatalom legalább hallgatólagosan tekintszen el a rendszer eszmei tantételeinek mechanikus ismétlésétől.

Ha viszont nincs elmélet, akkor egyetlen út marad csupán, nevezetesen a „valóság” kvantitatív feltárása. Azaz a helytörténeti köteteket az uralkodó ideológia, sőt bármilyen(!) elmélet alkalmazása helyett az elképesztő tömegű forrás feldolgozásából nyert egyszerű, a tudományok korai szakaszaira jellemző pozitívista felhalmozás, illetve ezen adatok szimpla, leíró, a községi történelem lineáris kiértékelése uralja.

Ebben a típusú történetírásban – mivel hiányzik az elméleti megközelítés – tulajdonképpen *„az adat minősül történeti ténynek”* szemlélet uralkodik. Ebből az írásmódból adódik az is, hogy a monográfiák *az esemény egyenlő kvantitatív adat* elv alapján hatalmas mennyiségű adatot, számos statisztikai táblázatot fognak össze, így a kötetek a roppant terjedelmeivel az adott település

„súlyát”, azaz (vélt) jelentőségét képesek *reprezentálni*. Másként megfogalmazva, ez az írásmód azt jelenti, hogy a generalizált történeteket összefogó monográfiáknak az adott település *jelen*, illetve *jövőbeli* fejlődésének megtestesítése a feladata. Az így teremtetett egyvonalú történelem lényegében azt az új hallgatolagos társadalmi szerződést szolgálta, amely igyekezett a konszolidáció érdekében az 1960-as, 1970-es években – jelen esetben – a helyi múltak, félmúltak, emlékezetek sokrétű kuszaságának bolygatatlansága *helyett* a hétköznapok biztonságát nyújtani.

A helytörténeti kötetek tematikai felépítésében a vidéki életmód, gazdálkodási szerkezet bemutatására legalkalmasabb tudományként a néprajzkutatók fejezetei is kiemelt helyet kaptak. A magyar néprajz historiográfiája több önálló kötetben, könyvfejezetben foglalta már össze az 1945 utáni korszak kutatásainak irányait, a „helytörténeti mozgalom” keretében alkotott monográfiák etnográfiai részeinek jellegzetességeit. Amint a történeti fejezeteket, úgy a néprajzi írásmódot is alapvetően az adatfeltárás és -közlés igénye, illetve a lokális életmód minél részletesebb, aprólékos leírásának követelménye jellemezte (l. ehhez a néprajztudomány szerepéről a második fejezet 2.3.1 pontját).

Jóllehet a kádári korszakban a nyugati szakirodalom akadálymentesen elérhető volt a néprajzi kutatóintézetekben, a lokális társadalom kulturális folyamatait, közösségi viszonyait elméleti szinten megközelítő tanulmányok nem készültek ezen időszak helytörténeti tanulmányai között.

A kritika tulajdonképpen azt az uralkodó szemléletet veszi górcső alá, amely a népi kultúrát *közösségi* tudásként feltételezi. Ennek megfelelően a tradicionális műveltség bemutatását oly módon várja el, amely *segíti* az új, az *egyenlőségen* alapuló helyi társadalmak megteremtését. A népi kultúra azon összetevői, melyek a közösségek külső beavatkozás elleni védelmét segítették és a szolidaritás, illetve a közösség tagjai közti egyenlőség elvének alapjait jelentették, hatásos eszközöket nyújtottak ahhoz is,

hogy ellenőrizni, és kirekeszteni lehessen a hétköznapiaktól eltérő magatartást, illetve különbséget (Apor Péter).

A korszak uralkodó ideológiájában az írás, a műveltség, vagy legalábbis a műveltség reprezentációja kiemelt helyet foglalt el az új világ rendjében. A szocialista narratívák, világmagyarázatok részben a letűnt társadalmi rend korrekcióját hajtották végre, részben pedig megfogalmazták a haladó, az egzakt tudományos műveltség talaján álló felvilágosult embertípus ideáját. Jóllehet ez a gondolat a huszadik század második felének egypárti berendezkedésű országaiban igen gyorsan kiüresedett, az írás, a „Könyv”, a leírt szó ereje, azaz a társadalmi célok megvalósítását alátámasztó *cselekvő írás* gondolata, ennek megfelelően a település múltira támaszkodó, de a mát és a jövőt uraló „fejlődő erejének” feltárása, bemutatása a Kádár-kor helyi szinten is megkérdőjelezhetetlen, legitim része volt.

A helytörténetírás tudatos vagy tudattalan intenciói, a korban meg nem írhatott hiánytörténetei, a kötetek által közvetített világlátás, a munkák közösségi szervezése csupán kiragadott szálai a Kádár-kor bonyolult szellemi rendszerének. E tudások felhasználása, felügyelete, folyamatos termelése a lokalitás fogalmának az uralkodó rendhez igazodó, új – minden helyi szín ellenére – alapvetően mégis az országos történeti narratívához igazodó értelmezését (sőt megteremtését) szolgálta.

6.2. Teóriák

Amint a tudománytörténeti részben (1. 2. és 3. fejezetet) már erről szó volt, a magyar néprajz kezdeteitől fogva a népi kultúra szellemi réteginek gyűjtésére, leírására, közlésére helyezte a hangsúlyt, kevésbé érintette meg az empirikus megközelítéssel felgyűlt, majd archivált szövegek, megfigyelések (kevésbé ekkor még: tárgyak) értelmezésének szükségessége, kényszere. Az el-

méleti igény igen lassan, a paraszti társadalom aktuális (azaz jelen) viszonyainak értelmezésére lényegében a két világháború közötti időszakra ért be (részletesen l. a 3 fejezetben).

A mesevizsgálat Katona Lajos (1862–1910) által meghatározott négyes feladata (az anyag számbavétele, gyűjtés, katalogizálás, összehasonlítás) lényegében a néprajz teljes érdeklődési területére érvényes volt. Mindez azt jelenti, hogy a néprajz alapvetően kultúraérdeklődésű tudomány volt, a társadalmi folyamatok értelmezése és egyben elméletalkotás, elméletalkalmazás nem volt a tudományos anyagfeltárás mellett a néprajz homlokterében (Kósa László). Ám a népi kultúra ilyen szemszögű megközelítése nem jelenti azt, hogy teoretikus meglátások ne lettek volna bizonyos kérdések kapcsán a tudomány területén jelen. A tradicionális kultúra elemeinek *eredetkérdése* – legyen szó akár földrajzi (migráció, diffúzió), akár történeti (kontinuitás) értelemben, akár más társadalmi rétegektől származásának feltételezése – áthatotta a néprajzi érdeklődést.

6.2.1. *Példa: a leszállott műveltségi javak elmélete.* *Süteménykultúra*

Az elgondolás. Az átadás-átvétel kérdése tehát súlyponti érdeklődési területe volt már a 19. században is a néprajzi kutatóknak. A 18. század második, a 19. század első felében a (későbbi) néprajztudomány kutatási tárgyát, majd fokozatosan metodikai készletét megfogalmazó – írjuk így, a nép kultúrájának alkatát a megismerés igényével megközelítő – érdeklődők (papok, írók, „művelt urak”, majd lassan szakemberek) anyaggyűjtése (leírás, rendszerezés) mellett az egyik legkorábbi kérdésként jelent meg – ahogy erről fentebb szó volt – a paraszti műveltség *eredetének* problematikája. Honnan származik, milyen forrásokból merít a „nép” az életmódját átható, számos szálból összeálló, bonyolult kulturális szövet létrehozásában? A parasztság mint „társadalmilag egységes, zárt, kulturális doboz” elv tarthatatlanságát az európai néprajztudomány a 20. század for-

dulóján határozottan felismerte, sőt, ezzel párhuzamosan, a parasztság önálló teremtőerejét egyenesen meg is kérdőjelezte. A német néprajztudományban Hans Naumann (1886–1951) fogalmazta meg a *leszállott műveltségi javak elméletét* (gesunkenes Kulturgut). A német kutató annak a folyamatnak a megnevezésére használta a fogalmat, amikor az uralkodó rétegek kultúrájának elemei a nép körébe kerültek.

Az elképzelés lényege, hogy a paraszti műveltség alapvető (szinte kizárólagos) forrásaként a felsőbb társadalmi rétegeket jelöli meg. Az uralkodó osztály és az alávetett osztály fogalmának pontos meghatározása nélkül, az átadás és átvétel eseteinek pontos tanulmányozása önmagában még nem mutatja be teljesen e történetileg jól igazolható, ám nem kivétel nélküli folyamatot. Mind korai követői, mind későbbi bírálói nem ismerték fel, hogy gyakran a folklorizálódás (nem folklór jellegű, eredetű jelenségek átvétele és megjelenése a folklórban) folyamatát nevezték így. Az elgondolás, hogy ily módon primitív jellegű közösségi kultúra alakulna ki, mind teoretikusan, mind gyakorlatilag igazolhatatlan. A magyar néprajztudomány is értesült e fogalomról (általában rossz magyarsággal „lesüllyedt kultúrájavak elmélete” néven nevezik), vissza is utasította, az eredeti elméleti háttér alaposabb ismerete nélkül (Voigt Vilmos).

A magyar néprajztudományt *elméleti szinten* lényegében meg sem érintette. Az idea körül kialakult vita, amely fontosságában magát az alaptételt is felülmúlja, azért nem jutott el nálunk még csak a megfontolásig sem, mert a magyar néprajz kutatói számára nem volt kétséges, hogy az általuk régiségük okán legértékesebbnek tudott kulturális elemek nem „szállhattak alá” sehonnan sem, folytonos, a szó teljes értelmében eredeti népi hagyomány-nyal állnak szemben (Kósa László).

A honi néprajz tudománytörténete végigtekintette azokat a kutatókat és akár paradigmátikus megújulási lehetőségeket, akiknél, amelyeknél a népi kultúra eredetének kérdése, művelt-

ségi rétegeinek származása komoly vitaindítóként felmerülhetett volna.

Ám a magyar néprajz ezt az álláspontját nagyon későn és nagyon nehezen vizsgálta felül. A magyar parasztság összetett eredetű műveltségének árnyalt elemzésére, másrészt az agrárnépeség igen komplex *rétegzettségének* tudományos vizsgálatára egészen a két világháború közötti falukutató mozgalomként összegezhető terepkutatásokig, szociográfusi elemzések és szépírói művek megjelenéséig kellett várni. Hiszen a falukutató mozgalom a *jelen* valóságának megismerésére törekedett, elsősorban tehát éppen a társadalmi, társadalomtörténeti folyamatok érdekelték, amely nézőpont új volt a néprajztudomány addigi, egyoldalú kultúrtörténeti kérdésfeltevéshez képest.

Erre a szemléletváltásra volt szükség ahhoz, hogy az etnográfia a népi és közkultúra kérdéseit újszerű módon *szemlélő* és *megközelítő* vizsgálati lehetőséget is jelentsen. Nevezetesen: minden kulturális megnyilvánulás egyúttal társadalmi jelenség is.

A magyar néprajz tehát nehéz úton, de lassan feladta a társadalmi rétegek mint teljesen elkülönülő „tartályok” elgondolást. Ám a tudomány az utóbbi évtizedekben már nem csak az agrárnépeség ún. „belső” vagyoni, családi, foglalkoztatottsági törésekkel tagolt összetettségét értelmezi, hanem a hazai, egyre erőteljesebb társadalomtörténeti kutatások hatására az életmód, a mentalitás hasonlósága miatt nyitotta szélesebbé vizsgálatának látószögét az egykori parasztsággal együtt élő kisnemesség, alsóbb polgári rétegek felé is. Jól mutatja, hogy a parasztság fogalma mennyire sokrétű, és éppen ezért a fogalom (paraszt) meghatározására milyen problematikus az a társadalomnéprajzi próbálkozás, amely a lokális közösségekben indirekt módon közelíti meg a parasztságot.

Arról van szó, hogy ez a módszer pontosan körülrajzolja a faluközösség *nem* agrárműves szereplőit (tiszttviselők, papok, tanítók). Akik viszont nem tartoznak e körbe (a „maradék”), azok mind parasztok a faluközösségben.

De nem csupán a parasztsággal nagyrészt közvetlenül együtt élő, a parasztsággal a hétköznapiakban a falvakban, mezővárosokban kapcsolatokat tartó, szélesebb kézműves, kereskedő, nemesi, kisenemesi rétegek műveltségi befolyását, akár mintaadó életmódját lehet a népi kultúra lenyomataiból felszínre hozni, hanem a társadalmi *elithez* tartozó csoportok kulturális elemeit is, hiszen ezek szintén ott vannak a paraszti világ bonyolult szövetében. Gondolhatunk itt a mára jól feltárt magas művészeti stílusok népi építészeti és tárgykultúrában mutatkozó hatásaira vagy akár – csak egyetlen kiragadott példaként – az igen csak „népiesnek látszó” adventi koszorú eredetének egyházi gyökerére (templomi kultúra), majd az innét történő széles elterjedésére. Ezekben az esetekben tette fel a néprajztudomány azt a kérdését, hogy honnan származik az a tudás, az a szakértelem, amely a paraszti kultúrában a magas műveltség számos jellegzetességét, legalábbis formai lenyomatait eredményezte?

A Katona Lajostól (1862–1910) Ortutay Gyula (1911–1978) tevékenységén keresztül napjaink kolozsvári egyéniségkutató néprajzi vizsgálataig egyre markánsabban lépett a néprajztudományban is előtérbe az a nézőpont, hogy számos alkotói életút részletes elemzése, a teremtő *egyének* iskolázottságának, kapcsolati hálójának, sorsának feltárására van ahhoz szükség, hogy a paraszti műveltség összetett eredetének egyes szálait megértsük.

Igencsak megkésve, alapvetően nem szakirodalmi előzményekre (hiszen ezek igen szórványosak), hanem személyes emlékekre, naplókra támaszkodva, de ugyanez a figyelem irányul napjainkban már mind a társadalomtörténet, mind a történeti antropológia, sőt akár az építészeti-, művészettörténet részéről azon foglalkozási csoportok, specialisták életmódjára, életére, akik közvetlen kapcsolatban éltek a legszűkebb arisztokrata családokkal.

A vidéki udvarokban, fővárosi palotákban élő különböző rendű szolgák (komornyik, komorna, inasok, szobalányok, lová-

szok, szakácsok, cselédek, kertészek), főszakács, dajkák, nevelőnők, tanítók, akik nem csupán látták és részt vettek az arisztokraták életében, hanem tulajdonképpen fenntartották és *alakították* a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel maguk is ezt az életformát. Természetesen ez a hatás kölcsönös volt. Az arisztokrata udvartartásban való tevékenységgel, ottléttel szerzett tudás, eltanult (ellessett) ismeretek, tapasztalatok formálták a család kiszolgálásában részt vevők saját személyes értékrendjét, ízlését, és egyáltalán, *élettartását* is. Az elsajátított példa lehetett olyan ismeret, amelyet a kastélyban/főúri városi rezidencián dolgozó a saját családjában tovább adott, folyamatosan újra mondott, emlékként lejegyzett, vagy leszármazottai felé tartást, a műveltség fontosságát tovább adta, esetleg éppen a főnemesi házban átéltek miatt egykori munkáját és munkáltatóit akár határozottan megtagadta. Ám annyi bizonyos, hogy a főúri kastélyban látottak, eltöltött évek, élmények, tapasztalások *radikálisan mások* voltak a közvetlen személyzet számára, mint amit

STELLA KUYLENSIERTNA-ANDRÁSSY

ÉG A PUSZTA

Gróf Andrássy Imréné memoárja

a saját származásuk alapján a saját társadalmi rétegükben, akár közvetlen családjukban megéltek. Ebből a helyzetből adódik, hogy a kulturális *átadás-átvétel* kérdése nem „dobozok” közötti (jelen helyzetben úr és szolgáló) zárt csere, hanem inkább *áramlás* volt. Tudatos és tudattalan folyamatok (eltanulás, megszokás, „ellessés”, mintakövetés, elfogadás, akár elutasítás vagy idegenkedés) szövete a bonyolult kölcsönhatás összképe.

Stella Kuylenstierna-Andrássy (1902–1998) visszaemlékezése azért tér el a hasonló memoárkötetektől, mert egy magyar arisztokrata családba Svédországból beházasodva, külföldiként – jóllehet megértő szeretettel –, ám

mégis távolságtartással, elemző, külső szemmel volt képes megítélni a két világháború közötti magyar arisztokrácia mindennapjait, életmódját, annak visszasságait, az ország merev, feudális viszonyait. Jelen írás szempontjából a visszaemlékezés azon része lényeges, amely részletesen leírja a honi vidéki főúri élet hétköznapijait. Habár – a szerző szavaival – a magyar mágnások világa a házasságok szempontjából nagyon zárt volt, ám ez nem jelentette azt, hogy a vidéki birtokközpontokban ne lett volna a környezetével kapcsolata – sőt még számára is feltűnő, a nyugati arisztokrácia életétől nagyon eltérő –, igen *szoros* úr-paraszt együttélés Magyarországon. Kuylenstierna-Andrássy ír e feszes érintkezést kifejező települési rendről (közvetlenül a faluközpontokban felépített kastélyokról, s nem távoli birtokokon szinte teljesen elrejtett rezidenciákról), amely megjeleníti az egymásra utaltságot, a tulajdonképpen közösen megélt történelmet, hétköznapiakat, több napos ünnepi rítusokat. A memoár szerzője továbbá szól a falusi parasztok mellett egy körrel beljebből is: az arisztokrácia és az udvarház személyzete közötti – egy svéd nő számára igen meghökkentő – majdnem családközösségi, szoros (akár lelki, sőt testi) szimbiózisáról. Mindez azért fontos, mert a visszaemlékezés ezen oldalai plasztikusan foglalják össze az állandó fizikai közelségből adódó *kulturális kapcsolatok szükségyszerűségét* is.

Túlmutat e kis kötet keretein a főúri kultúra ebből az együttléthől (is) fakadó mintakövetésének, azaz a divatozásnak részletes bemutatása. Továbbá a néprajztudomány által átmeneti társadalmi rétegekben (szolgálókban) formálódó „magas kultúra mellett-élés” folyamatos érzetének, illetve-e műveltség természetes jelenléte és személyzetre gyakorolt hatásának részletes elemzése. Akár távoli tájak javainak, alkotásainak dísz- vagy használati tárgyként történő beszerzése, idegen nyelvű vendégek és a magukkal hozott egzotikus miliő vidéki kastélybeli megjelenése olyan komplex kulturális szövetet alakított ki az udvartartáshoz tartozó személyzetben, amely művelődési háttér a társadalmi

helyzetüket tekintve egyrészt szinte emelkedett rendként jelenítette meg a kastélybeli nem családtagokat mind a falu, mind perze önmaguk számára.

Ebben a bonyolult, sokszálú együttélésben a hatás/nem hatás jellegét csupán apró vizsgálatokkal, mikroszintű kutatásokkal, egyedi esetek bemutatásával lehet felfejteni. Különösen összetett az étel- és – jelen esetben – a süteménykultúra változásának, és/vagy eltanulásának, típusok főúri megjelenésének, akár természetes párhuzamosságoknak a feltárása. A magyar néprajz mára egyre árnyaltabb képet ad a korszak ételkultúrájáról, étkezési szokásairól, sőt speciálisan az édességek jellegéről, sütemények elterjedéséről. A néprajztudomány az alap kutatások sokasága nyomán ezen a ponton napjainkban már kellő körültekintéssel fogalmaz. Az átadás/átvétel leegyszerűsített kérdése, azaz elkülönült, valamiféle „dobozba zárt” paraszti ételkultúra létezése, amelyből jól leírható módon érkeznek idegen elemek, illetve a tradicionális közösségek táplálkozási műveltségének hatástörténet-mentes leírása, egyértelműen a múlté. A paraszti polgárosodás folyamata, az agárnépesség differenciálódása, az iskolai művelődés, a migráció, az életmódváltás, a városiasodás, illetve a 19. század második felének élelmiszeripari fejlődése, kisipari formáinak elterjedése (pl. cukrászatok) az „alászállt kultúrjavak” ideája, azaz határozottan megrajzolható egyenes vektorok mentén lezajló csere *helyett* a nem vertikális, hanem a horizontális *egymasmellettség, a hatás, a természetes és folyamatos alakulás* tételét helyezték a középpontba.

Arról van szó, hogy nem lehet a sütemények típusait a társadalmi rétegek alapján egyértelműen elkülöníteni. Jóllehet a legfelső arisztokrata családok igyekeztek az európai főúri mintáknak megfelelően – elsősorban a nagyra tartott francia konyha miatt – francia, vagy másodsorban olasz, illetve német, főszakácsokat alkalmazni, ám a konyhaszemélyzet, a beosztott szakácsok *parasztasszonyok* voltak, akik képesek voltak a megfelelő ní-

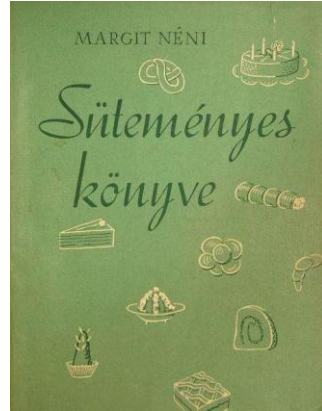
vón és minőségben elkészíteni az arisztokrata családok számára az ételsorokat.

De nem csupán a kastélyok főzőasszonyai tevékenysége nyomán, hanem a főnemesi ifjak külső iskoláztatása miatt is teret nyertek a köznapi ételek az arisztokrácia körében. A 19. század második felében ugyanis fokozatosan a főúri nevelés részévé váltak a magántanítókat felváltó neves középiskolák. A főnemesi ifjúság ezekben az intézményekben napi szinten találkozott a családi rezidenciákon megszokott ételektől teljesen eltérő minőségű menükkel, „menza”-jellegű tömegételekkel, akár parasztinak nevezett kelt tésztákkal, vagy magával az egykor „paraszti” gulyással. Az átjárás természetes folyamatát felismerve szól a néprajztudomány ma már a táplálkozás-kultúra mozaik-szerűségéről, az ételmintázat finom, állandó alakulásáról: „a sokféleség a jellemző, az indítékok, törekvések és a tényleges gyakorlat keresztbe metszik a társadalmi jellemzőket. A térbeli elterjedés két fő változata a területfedő módon való előrehaladás, illetve a pontszerű ugrás központból központba, majd a központokból kisugárzó elterjedés. A társadalmi térben mindez a helyi társadalmi rétegek, csoportok közt folyik és több irányú is lehet” (Kisbán Eszter).

A paraszti polgárosulás folyamatában a 19. század utolsó évtizedében a városi fogyasztásban jelen lévő torták elterjedtek a falusi vidékeken is. A lekvár után a vajkrémek mint tortatöltelékek előfordulása a cukrászatoknak, süteményes és szakácskönyvek megjelenésének köszönhető. Kugler Géza kötetei, süteményes és szakácskönyve, illetve a századfordulón sorra napvilágot látott szakkönyvek, tulajdonképpen generalizálták a társadalmi rétegek közötti süteménytípusbeli

különbségeket abból a szempontból, hogy nem a süteménytípusok, hanem csupán a gazdasági lehetőségek határolták be a fogyasztást, az ételsorbani megjelenésének időbeli korlátait (pl. csak ünnepeken készítették).

A tudástár, az elkészítési ismeret – azaz a sütési *lehetőség* – széles körben a rendelkezésre állt. A táplálkozásokultúra süteményes rétegének alakulásáról a polgárosodás korában tehát nem lehet egyszerű lineáris időrendet megállapítani. Egyes sütemények, típusok elterjedése inkább időbeli ugrásokat, térbeli fehér-foltokat mutat. Torták, krémek megjelenése és eltanulása innovációs centrumokhoz (egy-egy nagyhatású cukrászda, süteményes könyv), a divathoz, illetve a gazdasági lehetőségekhez, alapanyagok elérhetőségéhez kötött (pl. a cukorfogyasztás növekedésével a cukros sütemények megjelenése), mintsem éles választóvonalakkal szabdalt módon társadalmi rétegek által hordozott.

Másként fogalmazva mindez azt jelenti, hogy a *süteményrendben, a fogyasztási gyakoriságban, illetve e fogyasztás kulturális formáiban* kell inkább a társadalmi rétegekülönbségeket keresnünk.

A fogyasztási „süteménytípus-képlet” ennél sokkal összetettebb, bonyolultabb volt, hiszen e házakban ugyanúgy főztek tehát parasztasszonyok, mint ahogy eljutottak a professzionális cukrászatok egyedi termékei is (pl. zserbó, sacher torta). Akár pontosan ugyanazok, amelyeket a 19. században megjelent cukrászati könyvekből egy polgári háztartást vezető asszony is megtanulhatott, vagy az anyagi helyzetének megfelelően maga is egy cukrászdában elfogyaszthatott, onnan megrendelhetett.

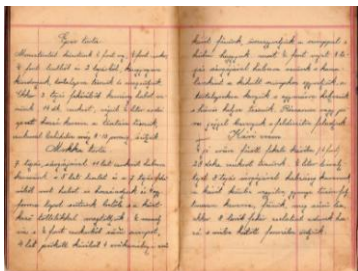

Linzer

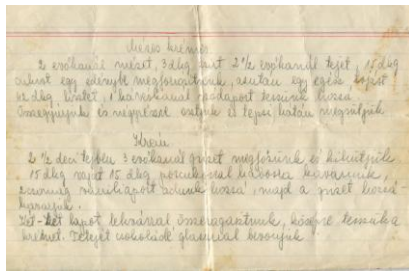
Lejegyzés, átjárás, tanulás. Az ételkultúra folyamatos alakulásához, az egyes fogások, süteménytípusok gyors elterjedéséhez, a társadalmi rétegek közötti átjáráshoz az íráskészségre, az írás természetes ismeretére volt elsődlegesen szükség. A néprajztudomány a 20. század első felében alapvetően az orális hagyományok gyűjtésére, összehasonlító elemzésére vállalkozott. Azonban a 19. század második felének kötelező iskoláztatási törvényei, az elvégzendő iskolai szint meghatározása fokozatosan

kiterjesztette az írás megjelenésének lehetőséget az agrárnépeségnél is. A parasztság körében megjelenő alfabetizáció kulturális következményeire csak igen későn, a 20. század második felében irányult tudományos figyelem. Magának a lejegyzésnek, illetve az írásbeliség formai kötöttségeinek fellépése az ételek elkészítésének egységesülését, a tapasztalati tudás szerepének leértékelődését, illetve a főzés/sütés elsajátíthatóságának megkönnyítését, az ismeretek elérhetőségét hozta magával.

Tulajdonképpen az írásbeliség elterjedése eredményezi azt a kérdésfeltevést, hogy milyen módon tisztulnak le (általános formává) ételreceptek és válnak *egységes (szabvány), követendő mintává?*

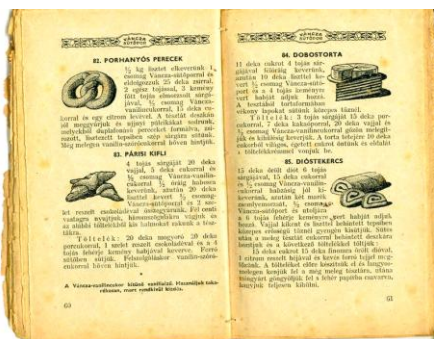
Kézzel írt recept. (Albitz Mátyásné, Lóri néni süteményreceptjei az 1920-as évekből)

Kézzel írt recept. Marosvásárhely, 1960

Az írásbeliség szerepe felértékelődésének *másodlagos* következményeként, azaz „valamilyen egyetemes” *leírt* szabvány megjelenése nyomán merülhet fel az a második kérdés, hogy egy étel ízének végül is „milyenek kell lennie”? „Elrontott” az étel vagy csak lokális ízről van-e szó? Mennyiben térhet el egy étel, egy sütemény az írásban normaként terjedő összetevőitől, illetve elvárt zamatótól? Mi az a pont, amitől már nem változat, hanem egyszerűen más süteményről, ételről beszélhetünk?

Úgy vélem, ezen kérdések megválaszolása *kiesik* a néprajztudomány érdeklődési köréből. A lokális életvilágokban a fenti felvetéseknek egyszerűen nincs értelme, ugyanis a néprajz éppen arra kíváncsi, hogy a helyi szint, akár családi, egyéni ízlést tárja fel a az adott vidék táplálkozási kultúrájában. Hiszen a néprajztudomány fő figyelme az ún. „népre” irányul, amelyet elsősorban földműves-rurális közösségként értelmezünk. Olyan társadalmi réteggént, amely a különböző intézmények (pl. iskola, egyház) által behatárolt területen sajátos, elsődlegesen generációról generációra *hagyományozott*, mindig individuális és közösségi igényeket kielégítő, ezért folyamatosan aktualizált kultúrát gyakorolt.

Vánca receptes könyv

Kincses recepteskönyv

A népi írásbeliség *elsődleges* – jelen esetben – konyhai formái, azaz a szerkesztetlen asszonyi receptlejegyzések csupán fenn tartják a családi vagy kisközösségi, lokális hagyományláncot. Nincs szó csiszolt szakácskönyvekről. Fentebb azt írtam, hogy az írásbeliség *másodlagos* következménye a receptek, ételkészítési módok, szakfogások szabványosodása. Ezt úgy értem, hogy a hatar nem a lejegyzés versus szóbeliség között van, hanem az ételminőség fogalmát – a néprajztudományban is az egyéniségkutatás nyomán napjainkban megjelent problémaként – a *professzionalizáció* folyamatában (intézményesülés: boltok, üzlet-

hálózatok, iskolák/képzés, tananyagok, folyamatos innováció) értelmezhetjük helyesen.

Arról van szó, hogy a népi kultúrában nem lehet számon kérni olyan mintakövetést, amely szabványokat a professzionális elit írt ételes könyvek, szakácskötetek, receptes gyűjtemények formájában elő, és amely ismereteket szakiskolákban, akár felsőoktatási intézményekben adnak tovább. Ha a valamilyen egyetemesebb, szakmai ételkottától eltérő módon, ízesítéssel, nyersebben, erősebben, az „elvárt” alapoktól teljesen eltérő anyagokból készítik el egy lokális társadalomban az adott étket, attól még az a helyi közösségben *legitim*. Úgy értem, hogy akár magára az adott ételre/süteményre használt egyetemes megnevezés *érvényes* még akkor is, ha a lokális forma nem egyezik a hivatásos tevékenység eredményével, sőt, a helyi íznek szinte köze sincs hozzá. Az összetett ízek felismerése tanult folyamat, az összehasonlító tapasztalat az alapja. Az étel íz, ételharmónia, az esztétikai megvalósulás nem tudományos kategóriái a szakmai fogások szigorú rendjének. A pontos kimérés, keverési sorrend, alapanyagok precíz meghatározása, sütési hőfok stb. előírásai, azaz a formai keretek már meghatározzák, és szabványszerűen *elvárhatóvá* emelik az étel minőségét.

A magyar vendéglátás története jól dokumentált, számos könyvben megírt história. Az összegző munkák, illetve az egyes részterületekre fókuszáló kötetek szemléletesen érzékeltetik, hogy a 19. század második felében milyen szövevényes, egymást átfedő, egymást kiegészítő, egymást ösztönző módon alakult együtt a magyar étel- és konyhakultúra, illetve a vendéglátóhelyek, a szakemberképző intézmények. Számos szálon indult el a 19. század elejétől a cukrászati ipar is. A süteményválaszték nagyon lassan bővült, a múlt század fordulójára teljesedett ki az egyre több fővárosi (és vidéki) cukrászda megjelenésének köszönhetően.

Cukrászdai kínálat. 1960

Pálma cukrászda Debrecen.
1970-es évek

A torta, a bonbon, a krémek, a vajkrém, a teasütemények, a minyon, azaz a 19. század második felének professzionális édességkölteményei és/vagy újrafelfedezései (kuglóf) általánosan elterjedtek a 20. századra már a népesség minden rétegében.

Sütemények. 1959

Az így, azaz a cukrászatok által megfogalmazott kívánalmak, a rögzített merev formák között *igenis érvényesek* az előírások, és ekkor már beszélhetnek a professzionális kézikönyvek, szakla-

pok az ételek rossz és jó minőségi kategóriáiról (nyers, szétfőtt, túl sós stb.).

Az átadás–átvétel folyamata tehát bonyolult kulturális szövetben zajlik és zajlott a néprajz „klasszikus” korában is. A tanulás, eltanulás folyamata nem feltétlenül a „felső-alsó” társadalmi rétegek között zajlott. A vertikálisként modellezett „süllyedés” helyett jóval élőbbek voltak a horizontális átvételek. Értem ez alatt, hogy ugyanonnan szerezte be paraszt, arisztokrata, polgár – jelen példában – süteményeit, de legalább receptjeit. Nevezetesen a professzionális, azaz szakosodott műhelyekből.

Kérdések:

1. Írja le, hogy mi határozza meg a gyűjtött adatok hitelességét!
2. Ismertesse, hogy miért változó a kortárs terep!
3. Miért állja meg a helyét az a kijelentés, miszerint terepnek számítanak a helytörténeti kötetek?
4. Ismertesse Johannes Fabian elméleti megközelítését a reprezentáció lehetőségeivel kapcsolatban!
5. Miért jelentősek a helytörténeti monográfiák?
6. Milyen feltételeknek kell teljesülnie, hogy a jel-szavak, szimbólumok médián át is működjenek?
7. Miért jelentős az írásbeliség az ételkultúra alakulásában?

Az emberi élet különböző területein folyó mindennapi tevékenység fontosságát önálló kutatási területként lényegében a mentalitástörténet emelte az előtérbe. Az életmód tehát tulajdonképpen azon viselkedéseket jelenti, melyeket a társadalom tagjai a hétköznapiakban mind a saját, mind a közösség tekintetében a fizikai, kulturális (lelki), fennmaradásuk érdekében végeznek (Peter Dinzelbacher).

A társadalmi viszonyok (család, társadalom, nemzet, rokonság, barátság, kapcsolatok, uralmi viszonyok), a test (szexualitás, születés, halál, egészség, betegség, életkor), a lélek (vallásosság, félelmek, szorongások, szerencse, szenvedés, boldogság), a kommunikáció, jog (jogszokások), környezetbeélés olyan kérdései az életmódnak, amelyek a paraszti mindennapokban is természetesen jelen voltak, így a néprajztudomány érdeklődési körének is részét képezik.

A magyar néprajzban a „teljes” paraszti műveltség részterületi felosztásának hagyománya nagyobb tematikai egységekben gondolkodik, amelyekben tágabb keretek biztosítanak mozgási lehetőséget e puha, árnyalt, a viselkedésekre, magatartási módokra irányuló kérdésfeltevésekre. A munka, a gazdálkodás, a megtelepülés (és építészet), lakáskultúra, öltözködés, táplálkozás, társadalmi viszonyok olyan, a hagyományos agrár életvitelt meghatározó témakörök, melyeknek szövetéből fejthető fel a paraszti műveltség alkata és ezzel összekötve, a viselkedési módok változása.

Ám ma már a paraszti kultúrától szükségszerűen továbblépve a kutatások a rurális életmód változására irányulnak. Az a kérdés, hogy egyrészt milyen módon, milyen utakon alakult át az elmúlt évtizedekben a vidéki életmód, másrészt, hogy napjainkra

mindezek a folyamatok milyen kulturális képet, hétköznapi megélési viszonyokat eredményeztek.

7.1 *Példa az életmód sokszövetű tevékenységi hálójának egy szálára*

7.1.1. *A gasztronómia – írásbeliség. Keretek*

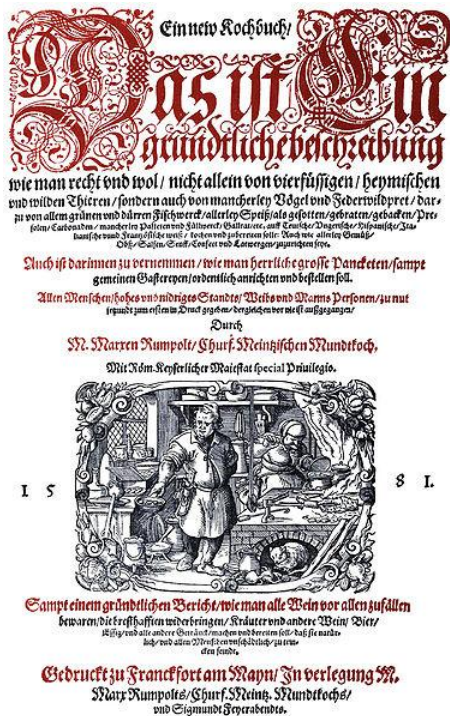
A 20. század utolsó évtizedéig a néprajzi szakirodalom csak rapszodikusan, egy-egy műfajra szűkítve vizsgálta a népi írásbeliséget. Főként azon műfajok váltak a kutatás tárgyává, melyek a szépirodalom, illetve a történetírás részei voltak. Ez az érdeklődési terület szélesedett napjainkra ki arra a spektrumra, amelyet ma már a néprajzon belül is *populáris írásbeliségnek* nevezünk. Ezzel a terminussal a mindennapi életben jelen lévő írásosságot, azaz az oktatási intézményeken kívül, nem kanonizált, zárt tananyagként megismert és elsajátított íráshasználatot nevezzük meg. Ezen írásbeliség néprajzi vizsgálatának részét képezi a naiv és magán írásos szövegektől a technikai eszközökön keresztül az íráshasználaton át egészen az írás motivációjának, funkciójának elemzése.

A terület kutatása olyannyira kiszélesedett, hogy egyrészt az egyes részterületeket feldolgozó alapkutatások eredményeként napjainkra a korábban csupán „határterületnek” tekintett írásbeliség legkülönbözőbb formái a *néprajzi tudás* kanonizált részévé váltak, másrészt e feltáró folyamat eredményeként a tudomány mára egyetemi tankönyvben, széles szakirodalmi kitekintésre építő szintézisben is összegezni tudta a paraszti, illetve populáris írásbeliségre vonatkozó ismereteit. Az írott források fontosságának felismerése, illetve jelentőségének elfogadása a tradicionális *táplálkozás* kutatásában is egyre fontosabb hangsúlyt kap.

A táplálkozás 20. századi kutatásában gyakran művelődéstörténeti szempontok érvényesültek. A néprajzi leírások a táplálkozási hagyományok, habitusok rendszerét állították össze. Fél

Edit és Hofer Tamás a gazdálkodás, a házvezetés és étkezés vizsgálatában az „arányok és mértékek” elvét követte.

Kisbán Eszter a magyar táplálkozáskultúra, az étkezési habitusok hosszú időtartamban való, a társadalom rendiségére, az ételek és ételegyüttesek tipológiájára tekintettel lévő vizsgálatát kezdeményezte. Ennek keretében egy elemzés a gasztronómiai ízlés egy fordulópontját mutatja ki a 16. századi Marx Rumpolt szakácskönyve alapján.

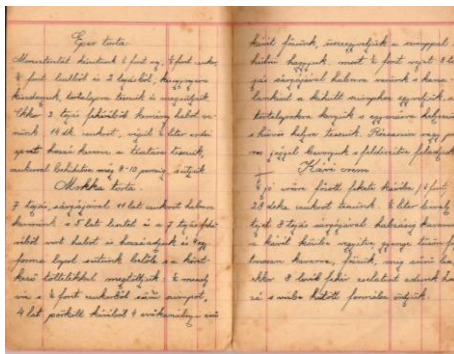
Marx Rumpolt szakácskönyve. 16. század

Öröndetes módon az utóbbi években a táplálkozás kutatásában elterjedt a kéziratos és a nyomtatott szakácskönyvek forrásként való alkalmazása. Több leírás egy-egy receptgyűjtemény szerke-

zetét figyelve következtet családi és regionális ételkészítési és étkezési trendekre (Keszeg Vilmos).

Misztótfalusi kéziratok szakácskönyv. Szakács mesterségnek könyvcskéje. 1695

Albitz Mátyásné Lóri néni sütemény receptjei az 1920-as évekből

7.1.2. Értelmezési lehetőségek

7.1.2.1. Szakácskönyvek mint nemzeti azonossági pontok

A gasztronómia kutatásában az írott források több megközelítési lehetőségének egyike az, amelyik az emlékezet folyamatára, az emlékezet szerveződésének lehetséges módjaira helyezi a hangsúlyt. A norai emlékezetkonceptió alapján a *kollektív*, illetve a *személyes* emlékezet értelmezése eltérő módon viszonyul az írásos forráscsoportokhoz. A (kollektív) *társadalmi képzeletben* a nemzeti gasztronómia történeti képeit egyrészt *maguk* a kötetek, tehát azok az ételrecept-gyűjtemények, szakácskönyvek tartják fenn, melyek meghatározzák a nemzeti közösség imaginárius ételkultúráját.

Az emlékezeti formák értelmezésének másik útja, amikor nem egy-egy gasztronómiai receptes gyűjtemény vagy könyv maga az elemzés elsődleges tárgya, illetve az adott kötetnek a nemzeti emlékezetben betöltött szerepe, hanem a kutatás a forrásokat az emlékezet *írott regisztereként* értékeli. Ezekben az esetekben a papírra vetett *személyes* feljegyzések, memoárok, akár saját archívumok annak a megértését segítik elő, hogy az *egyén* vagy a család, illetve más, szűkebb *emlékezeti közösség* (pl. egy gyülekezet) milyen tudással rendelkezett, azaz milyen módon szervezte életét, mindennapjait, és – a gasztronómia területén – hová helyezte (vagy kénytelen volt helyezni) az ételfogyasztási hangsúlyokat, milyen táplálkozási módokat követett.

Egyéni receptek

A kollektív emlékezeti folyamatok esetében *maguk* a szakácskönyvek értelmezhetők *emlékezeti helyek*ként. Minden lehet „hely”, ami azonosulási pontot jelenít meg a nemzet történeti tudatában (akár egy vers, zenemű, festmény). Nora koncepciójában az „emlékezés akarásának”, jelen esetben a „hely szellemének” fenntartásának, újra és újra fogalmazása is lényegi eleme. Ebben a rendben tér ki részletesen az emlékezetkutatás a *könyv-*

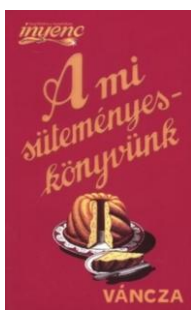
vek, kötetek jelentőségére is. Az elméletben a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolatához, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsoltn megy végbe. Nora úgy látja, hogy a kötetek akkor válnak nemzeti emlékezethellyé, ha azokat az emlékezet átalakítására vagy az oktatás számára kanonikus leltárként (breviáriumként) állították össze, és ezen összegző jellegéből, kivitelezési minőségéből adódóan a későbbi kor *emblematis* önazonosságát pontként határozza meg az adott könyvet.

7.1.2.1.1. A Váncza

Jól ismert példaként ebben a szerepben említhető (ifj.) Váncza József (1901–1955) újra felfedezett és szinte évről-évre ismételt kiadott süteményes könyve (*A mi süteményes könyvünk*, 1936).

1936

Reprint. 2001

Reprint. 2010
Holnap Kiadó

Ebben a konkrét, illetve az ehhez hasonló reprint megjelenésekben az emlékezés/megidézés folyamatát nem csupán a könyvek újra és újrakiadása, azaz széles körű megismertetése, elterjedése szervezi, hanem e receptgyűjtemények emlékezeti helyé válását az is segíti, hogy általában e szakácskönyveket az egykori (lehetőleg az első) kiadás *patinájával* igyekeznek ismé-

telten megjelentetni. A facsimile formátum, amely kivitelezés a letűnt korok csalóka szépségének megidézésével, a „boldog békeidők” hangulatának felmutatásával, az eredeti képek, illusztrációk, régmúlt háztartásaira vonatkozó jó tanácsok, alapanyag-leírások szöveges citációjával a (magyar) gasztronómiai kultúra kiválóságának sugall így történeti kontinuitást. A külsín egyedisége az eredeti „magyarosság” képzetét igyekszik ezen eszközzel is megfogalmazni.

Ugyanezt a szerepet erősíti a szakácskönyvek egyik alapjellegzetessége is.

Vánca József: A mi süteményes könyvünk oldalai

A kötetek ugyanis a *képhez rendelt funkcionális szövegek* megjelenési elvét követik. Az ábrázolt (fényképezett, rajzolt) ételképet (mint célt) magyarázza el a szöveg. Ám az ételrajzok, fényképek nem csupán *önmagukban* a kész étel szemléltetik, hanem igyekeznek a *tálalással*, az asztal, azaz a fogyasztási környezet *miliője* megteremtésével (egykori tárgyak, patinás ételtartó edények, fűszerek elhelyezésével) vagy régi korok, vagy egy-egy ünnep, jeles nap/évszak, vagy akár „magyaros” hangulatát is megidézni.

Karamelles-szelet a Váncza süteményes könyvből

Jóval bonyolultabb viszont az a folyamat, amelyben az írott források – például szakácskönyvek, ételkészítési szakkönyvek – *önmagukban nem játszanak döntő szerepet a kollektív gasztronómiai (nemzeti) emlékezet megteremtésében, sokkal inkább egy-egy szerző, vendéglátóipari szakember, sőt maga „a MARGYAR konyha” kultusza tudatos megteremtésének lehetséges (és alkalmazott) eszközei csupán.*

A hazai elméleti szakirodalom szól az *emlékezet* és *kultusz* viszonyának kereteiről, bonyolult szövetéről, egymásra épüléséről. Az emlékezés *akaratlan* jelenségei, ösztönszerű szerveződése és a kultuszok *akaratlagos* szertartásai nehezen választhatók szét. Mindkét folyamat megteremti a maga helyeit, illetve mindkét szerveződési formának együttesen része van az emlékezeti közösség sokszor „rendszeretlen rendszerében.” A kultuszokban azonban az *akaratlagosságnak* elsődlegesebb szerepe van, melyet a kultusz teremtésében/fenntartásában részt vevők céljai, megvalósítani kívánt tervei, habitusai, megjeleníteni kívánt világi határoznak meg. E törekvés keretében megvalósuló emlékezeti *ri-*

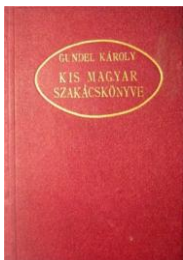
tusok játsszák a döntő szerepet egy-egy hely (tudatos) nemzeti feltöltöttségének megteremtésében.

Ha ebből a sajátos – akarás és rítus – szemszögből tekintünk a gasztronómiai kötetekre, akkor a szakácskönyvek emlékezeti helyekké válásának *többféle* folyamatát tárhatjuk fel, hiszen e kötetek nem mindegyike a szaktudományi beágyazottságának, magas minőségi mutatóiknak, azaz tudománytörténeti elhelyezésének köszönhetik nemzeti emlékezeti ponttá válásukat, hanem elsődlegesen a *közkultúra* igényeinek („akarásának”) eredményeként válnak átörökítendő művekké. Azaz egy-egy mű a népszerűségének köszönhetően tartja fenn és teremti meg a honi mindennapok életmódjában azt az igényt (teremti meg tehát az emlékezés *folyamatát*, rítusát), hogy e receptes könyveket újra és újra kiadják, a különböző mediális csatornában e művek ételleírásai szerepeljenek (pl. népszerű magazinokban, tanácsadó rovatokban, főzőműsorokban). Ebben az összetett értelemben, azaz több szálon, *eltérő folyamatok nyomán* válhatnak egykori szakács-, illetve süteményes könyvek a későbbi korok számára is a nemzeti gasztronómia (akár reprezentatív) ikonjaivá, az ételkultúra meghatározó pontjaivá.

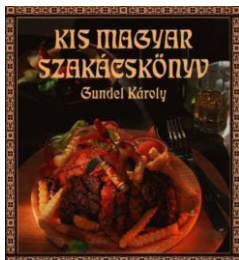
Gondoljunk például a gasztronómiai magas kultúrában, illetve a közkultúrában is magának helyet teremtő „Gundel” fogalmának folyamatos feltöltésére, vagy a „szocialista vendéglátás és ételkultúra” kétes értékű, ám mégis a nemzeti emlékezet részévé váló Venesz József (1912–1978) munkásságára. Az emlékezeti hálóban/kultuszban éppen úgy jelen vannak a gasztronómiai kötetek, illetve e könyvek patinájának *utólagos*(!) megteremtése, mint az életmű (pl. az étterem-alapítás, történetek/aneddoták, egykori, ám ma is érvényesnek vélt gasztronómiai útmutatások, illetve a „név” társadalmi szerepének) újra és újra megidézése.

7.1.2.1.2. A Gundel

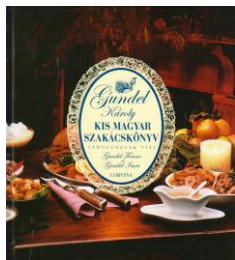
A kultusz fenntartásának sokszálú szövetéből jelen dolgozatban csupán Gundel Károly (1883–1956) szakácskönyvét (*Kis magyar szakácskönyv*, 1937) említjük. Az első magyar nyelvű kiadása egyszerű kivitelezésű, csak rajzokat tartalmazó ételleírásait az újabb kiadások megváltoztatják. A betűtípus és tördelés megvá-

Gundel Károly: *Kis magyar szakácskönyv*. 1937.

Gundel Károly: *Kis magyar szakácskönyv*. 2007. Covina Kiadó.

Gundel Károly: *Kis magyar szakácskönyv*. 1998. Corvina Kiadó.

lasztásával, díszes, műnyomott kivitelezésével, az ételek színes, a Gundel-név veretességéhez illő arisztokratikus, választékos (muzeális) tálalóedényekben történő bemutatásával, az előkelőség hangulatának képi megteremtésével „A Gundel”-fogalom kultuszának folyamatos fenntartását, illetve a kor elvárásainak megfelelő ételek „gundeli” újrafogalmazásával (mai szóval a Gundel-brand felismerhetőségével), majd képi és szöveges bemutatásával a „magyaros” (azaz „A” nemzeti) konyha helyének folyamatos (és megkérdőjelezhetetlen) betöltésének igényét szolgálják. Olyannyira szépműves kiállításúak Gundel *Kis magyar szakácskönyvének* az utóbbi évtizedekben megjelent kiadásai, hogy ezen ételalbumok az eredeti funkcióit ténylegesen már be sem tölthetik.

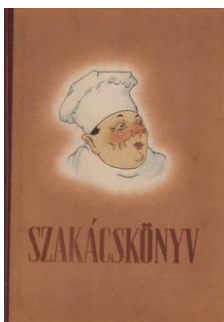

Gundel Károly: Kis magyar szakácskönyv oldala

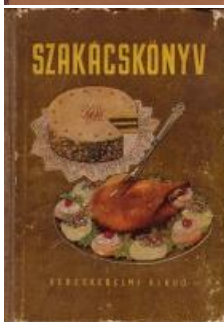
A magas fényű patinás köteteket nem igazán lehet (és érdemes) a konyhai főzés munkafolyamatában lapozgatni. A magyar mellett számos idegen nyelven is megjelenő könyv (amint az első, 1934-es eredeti kötet sem magyarul jelent meg) ma már sokkal inkább gasztronómiai (magyar) ikon, mint valós, munkaasztali ételkotta.

7.1.2.1.3. Venesz-féle ismeretek

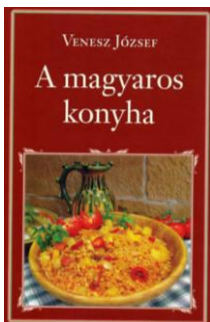
Venesz József tevékenységének napjaink ellentmondásos megítélése miatt az ő nevével fémjelzett magyar konyhakultúra nemzeti műveltségben elfoglalt helye az emlékezet/ellenemlékezet, kultusz/ellenkultusz bonyolult szövetének segítségével jelölhető csupán ki. Habár a gasztronómiai szakirodalom még a társadalmi berendezkedés-váltás után is hosszú évekig stabil szakirodalmi (és/vagy említendő történeti) pontként tekintett a veneszi életműre, az utóbbi évek – mondjuk így: minőségi (magyar) gasztronómiai fordulata – egyre határozottabb hangot ad annak a kritikának, amely Venesz tevékenységében alapvetően a szocialista hiánygazdaság szorításában vergődő, nem nívós, jobbára tartósított (konzerv, illetve mélyhűtött alapanyagok) vagy „dúsított” élelmiszerekre épülő „ételtermelést” lát.

Venezs József
(szerk.):
Szakács-
könyv. Bu-
dapest:
Közgazda-
sági és Jogi
Könyvkiadó,
1956

Venezs Jó-
zsef
(szerk.):
Szakács-
könyv. Ke-
reskedelmi
Kiadó,
1954

Venezs József
(szerk.): Sza-
kácskönyv.
Magyar Köz-
löny Lap- és
Könyvk. Kft.,
2013

Éppen ezért a veneszi örökség ápolása, ételeinek megidézése, ismételt népszerűsítése nem javítja a lassan magához térő, napjainkban már egy-egy komolyabb nemzetközi sikert is felmutatni képes magyar gasztronómiát, hanem az „egyszerűség”, a „könnyen elkészíthetőség” (hamis) hívószavaival tulajdonképpen viszszarántja, elsilányítja a köz-kultúra, a magyar közfogyasz-
tás így is nagyon lassan, kín-
keservvel alakuló gasztronó-
miai igényességét.

A könyv tulajdonképpen a slamposítás és a középszerűség manifesztuma. Zárójelbe kerül az alapanyag- és a technológiaiismeret, a szezonális, a kreatív; a kulináris intel-
ligencia fejlesztése fel sem
merül. Azt gondolná az em-
ber, hogy mindez a '60-as
évek elmúltával, majd a rend-
szerváltozással végképp fele-
désbe merülhetne.

A Venezs mellett máig
használatos jogutódtankönyvek azonban (több is van belőlük)
meg sem kísérlék a kitörést. Ellenkezőleg: maximálisan kiteljesítik a veneszi szellemet, anyagát tragikus és tragikomikus ételekkel egészítik ki. A Venezs-mítosz persze nem maradhatott volna fenn, ha nem áll mellette a hazai önámításipar nagy és erős bás-

tyája, a „méltán világhíres magyar konyha” mítosza, amely nem kis részben az 1958-as „túlnyert” brüsszeli expó hozadéka.

Magyar pavilon az 1958-as brüsszeli expón

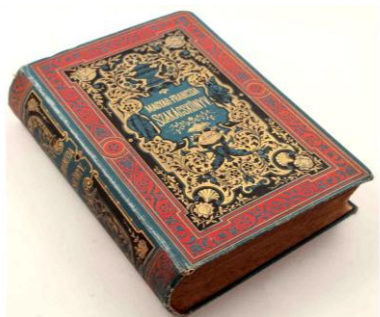

A brüsszeli világiállítás magyar vendéglője

A világhír mítoszát táplálta az is, hogy szakácsaink évtizedeken át százával hozták haza a trófeákat olyan aszpiklátványtáversenyekről, ahol ízről, főzni tudásról nem esett szó, s ahol minden kategóriában tucatjával adták ki az arany-, ezüst- és bronzérmeket. Sajátos ördögi logikai kör alakul ki: „Ha jó volt ez évtizedekig, miért kell ezen változtatni? Elvégre a Veneszen felnőtt szakácsok verik a világot.. Történik ez azokban időkben, amikor még egyetlen magyar étterem sem közelíti meg a világ élvonalát, az alapanyagok, a képzés, az éttermek színvonala és a közizlés egymást licitálja alul” (Molnár B. Tamás – Bittera Dóra).

Jóllehet Venesz József tevékenysége elsősorban a vendéglátóipari utánpótlásra és szakemberképzésre összpontosult, könyveit is elsősorban a szakácsképzés szakiskolái számára állította össze, illetve (társakkal együtt) szerkesztette, ám e könyvet (*A magyaros konyha*) alapvetően a mindennapok konyhakultúrájának emelése érdekében, azaz a háztartások részére írta.

A kézikönyv jellegű eredeti kiadás mellékletei, a háziasszonyokat segítő, a technológiai fogásokat bemutató fekete-fehér fényképek, illetve kész ételek, tálalások színes képei, ételrajzai a 2013-as „nemzeti” kiadásából kimaradtak. A (nemzeti) „ikonikus patinát” nem csak a sorozat egységes megjelenése, tipográfiája, színvilága igyekszik megteremteni, hanem Venesz eredeti kötetének megjelenése (1958) előtt száz évvel kiadott francia (1856), majd onnan Dobos C. József által átvett magyar kiadásban (1883) megjelent műves rézkarc lenyomatai hivatottak e szerep betöltését erősíteni.

Dobos C. József: Magyar-francia szakácskönyv. Budapest, 1883

Dobos C. József: Magyar-francia szakácskönyv egyik oldalapja. Budapest, 1883.

A kritikák, átértékelések szövegében a jövőben megválaszolható kérdés marad, hogy mégis hol helyezhető el a veneszi életmű a magyar gasztronómia hálójában?

7.1.2.2. Szakácskönyv mint tudástár. A „Horváth Ilonka”

A második világháború utáni korszak legelterjedtebb receptes kötete, amely a magyar háziasszonyok konyha alapvető kézikönyvévé vált, a Horváth Ilona „név alatt” jegyzett szakácskönyv. A magyar társadalom széles rétegeinek otthonában a mindennapi főzést meghatározó/segítő alapvető munkává vált. Minden idők legnépszerűbb magyar szakácskönyvének szerzője Erdélyben, Bras-

sóban született, 1906-ban. Egyszerű, kedves és szerény ember volt, aki ismerte, szeretettel beszélt róla. Nagyszébenben szerzett magyar-történelem szakos tanítói diplomát, melyet Temesváron gazdasági tárgyak oktatására jogosító diplomával egészített ki.

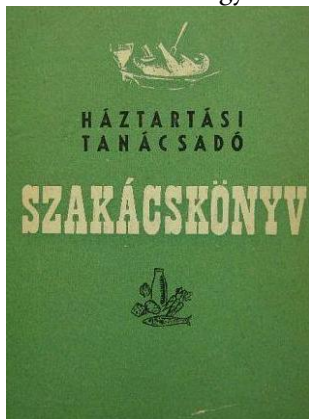
Kezdetben Csík-somlyón és Csíkseredán tanított, majd a második világháború viszontagságos éveit követően búcsút vett

a szülőföldtől, és Törökszentmiklóson telepedett le. Előbb a Gazdasági Iskola igazgatója lett (1945–49), majd 1952-től kezdődően 15 éven át töltötte be a Bercsényi Miklós Gimnázium leánykollégiumának igazgatói tisztségét, miközben főzést és háztartási ismereteket oktatott. Ebben az időben írta meg híres *Szakácskönyvét*, melynek első kiadása 1955-ben jelent meg. Lehetetlen megmondani, hogy eddig hány kiadást ért meg ez a rendkívül közkedvelt könyv, mert az újabb kötetekben a kiadók már nem jelölték a kiadások számát.

Annyi bizonyos, hogy Horváth Ilona *Szakácskönyve* 1984-ben már a tizenharmadik kiadásnál tartott, s alig volt magyar háztartás, ahol ne lett volna megtalálható legalább egy példánya. Ilonka 1969-ben, 63 évesen tért örök nyugalomra (Fehér Imre, szerk.).

7.1.2.2.1. A „Horváth Ilonka” egyes kiadásai

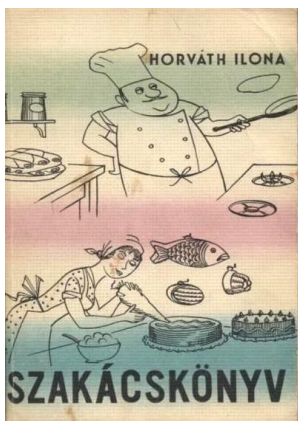
Habár az első kiadású, 1955-ben megjelent szakácskönyv (Horváth Ilona: *Szakácskönyv. Háztartási tanácsadó*. Budapest: MNDSz, 1955) eredete valóban Horváth Ilona (1906–1969)

Horváth Ilona: *Szakácskönyv. Háztartási tanácsadó*. Budapest: MNDSZ, 1955

valamiféle receptes gyűjteményére vezethető vissza, ám nemrégiben egyértelművé vált, hogy – amint azt fentebb jeleztem – a név az eltelt évtizedek során sokkal inkább egy *márkanévvé*, egy *irányvonallá*, illetve egy *gyűjtőfogalom*má vált, mint tényleges szerzősséget takar. F. Nagy Angéla (1928–2017) egy nemrégiben megjelent interjúban mondta el a „Horváth Ilona” történetét, amely szerint ő dolgozta át, bővítette az eredeti „Horváth Ilona” szerzői név megtartása mellett a kötetet.

Arról van szó, hogy az ötvenes évek második felében egymás után megjelenő Horváth Ilona-szakácskönyvek még az eredeti, első, vékonyabb, kétkötetes kiadás (külön egy receptes kötet és külön a háztartási ismereteket tartalmazó füzet) összevonásaként, javított, átszerkesztett, némileg bővített változataként jelentek meg. Az egyszerű, praktikus műre azonban olyan érdeklődés, igény mutatkozott a következő évtizedben, hogy a mű jelentősebb átalakítására a hatvanas évek végén felkérték F. Nagy Angélat. A megbízás az interjúból ki is derül, mert a feladat elfogadását közvetlenül a Horváth Ilona halála (1969) előtti időszakra helyezi. Csupán azért félreérthetők F. Nagy Angéla szavai, mert az interjú következő mondatával visszaul az eredeti, első füzetkiadásra (1955), majd a második tagmondatban e köztudottan (és általa is jól ismert) alig száz oldalas könyvecskét zavaró módon vaskos kötetként jellemzi, holott ekkor ő már a saját, átdolgozott, valóban „közel”, azaz két évvel Horváth Ilona halála előtt (1967) megjelent szakácskönyv negyedik, tényleg igen vaskos (447 oldalas) kiadására gondolt, amely kötet már fel is tűnteti szerkesztőként F. Nagy Angélat. Ugyanígy tartja a populáris sajtó is az írónőt számon, azaz úgy, aki az 1970-es évektől „jegyzí”, pontosabban dolgozza át, korszerűsíti folyamatosan a „Horváth Ilonát”.

*Horváth Ilona:
Szakácskönyv.
Budapest: Magyar Nők Országos Tanács – Kossuth Könyvkiadó, 1967*

Ám a majd ötven évét átfogó emlékezet bizonytalan talaján az is elképzelhető, hogy F. Nagy Angéla történetében keverednek az idősíkok és kiadások, és F. Nagy az elbeszélésében ténylegesen a „Horváth Ilona” harmadik kiadására gondolt (1963), amely

vaskosabb kötetet ő dolgozott alaposan át (1967).

7.1.2.2.2. A „Horváth Ilonka” szakmaisága

Horváth Ilona a világhálón olvasható rövid életrajzának részletes, nyomtatásban megjelent forrásszövege azt tanúsítja, hogy a szakácskönyv írója igen képzett, nyelveket beszélő, tulajdonképpen professzionális háztartási ismereteket ismerő, iskoláiban elsajátító tanítónő volt, aki pályája során – nagy gyakorlati tapasztalataira alapozva – ezen tudását szakiskolákban, gimnáziumban oktató pedagógusként élt. Valószínű, hogy első háztartási füzetei, azaz kis szakácskönyve lényegében segédeszközként, tankönyvi ismeretként született meg.

A szakácskönyv harmadik kiadásában (1963) Horváth Ilona viszont már lényegesebb változtatásokat hajtott végre. Kibővítette az étellistát, elhagyta az ötvenes években még szükséges, ám a hatvanas évtized első éveire már feleslegessé váló praktikus háztartási tanácsokat (pl. a fertőtlenítési módokat, a takarítás leírását), illetve a vendéglátó háziasszony feladataira vonatkozó részeket. Az utóbbi témakört annyira fontosnak és lényegesnek tartotta, hogy önálló kötetben dolgozta fel javaslatait, a vendég-

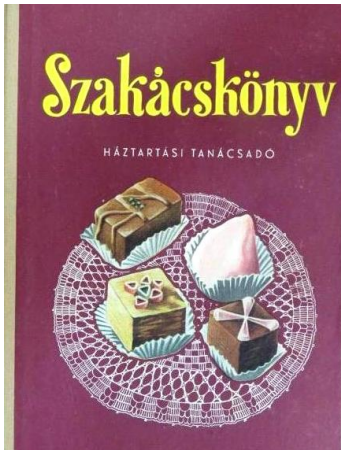
fogadás viselkedési kódexét, és mondjuk ki, a házi vendégfogadás komplett, még mai szemmel is igen élvezetes társadalomtörténeti olvasmányt jelentő kulturális rendszerét. Változott a könyv képanyaga is, ám Venesz József szakácskönyveivel ellentétben a „Horváth Ilona” illusztrációs háttere nem egy-egy munkafázis rajzos magyarázata, hanem inkább a főzés, az alapanyag-előkészítés, a tálalás *hangulatának* képi megidézése.

Önálló tanulmányt igényelne a szocialista berendezkedés alatt megjelent szakácskönyvek ikonológiai vizsgálata. Jóllehet nem előzmény nélküli, hiszen magában a Gundel-kötet (1937) első kiadásában is szerepelnek könnyed hangvétellű rajzok, a mindennapi használatra, ténylegesen a konyhai munkaasztalra készült receptgyűjteményekben, így a „Horváth Ilona” kiadásai-ban szintén megjelentek a karikatúrák. A gúnyrajzok – hasonlóan a *Ludas Matyi*hoz – a háziasszonyi terhek megértését, és e nehézségek ellenére az otthonosság megteremtését, a röpke mosoly lehetőségével a mindennapi ételkészítés komoly fáradságának elviselhetőségét szolgálták. A történészek, szociológusok által számos alkalommal megírt és elemzett kádári világ („gulyás kommunizmus”) által sugallt fogyasztási lehetőségek, a működő szociálpolitika, a többi szocialista berendezkedésű országhoz képest a jobb ellátás [„van mit főzni”], a „jól lakás” biztos elérésének cinkos mosolyát közvetítik e karikatúrák, és egyben képviselik e grafikai segítséggel maguk a szakácskönyvek is a „folyamatos jelen időben, a történelem állandóságában való lét”, illetve a stabil ellátás illúzióját.

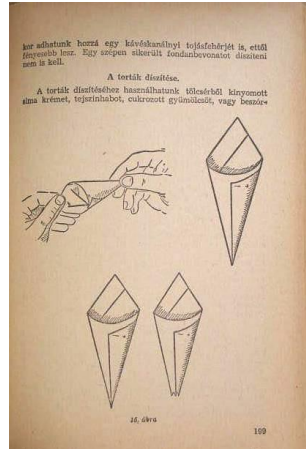
A harmadik kiadás összességében majd száz oldallal (388 o.) lett bővebb az előző kiadáshoz képest (1956 – 2. kiadás), amely a bemutatott ételválaszték egyértelmű bővülésének az eredménye (297 o.).

A szakácskönyv negyedik kiadása (1967) viszont már egy, az előző megjelenésektől eltérő szemléletű munka. Valószínű, amint arról a fentebb idézett interjúban F. Nagy Angéla beszél,

hogy maga Horváth Ilona már nem vállalta kötetének újabb átdolgozását, illetve korszerűsítését.

Horváth Ilona: Szakácskönyv. Budapest: MNDSZ, 1956

Horváth Ilona: Szakácskönyv egyik oldallapja. Budapest: MNDSZ, 1956

(Feltételezhető, hogy ebben a döntésében nem a tudásbeli képesség hiánya akadályozta meg, hiszen műve a korhoz igazított átdolgozását, javítását kétszer is elvégezte, hanem az, hogy a tanárnő az aktív oktatástól visszavonult, megfáradt, és életreje azt valószínűsíti, hogy már betegeskedett.)

A szakácskönyv stílusa könnyedebb, egyszerűbb, gördülékenyen olvasható, így a társadalom legszélesebb rétegei számára közérthető. Ennek a munkának az elvégzéséhez tényleg egy friss szem, illetve írói tehetség kellett. Az átdolgozást, szerkesztést, modernizálást olyan sikerrel oldotta meg (most már) F. Nagy Angéla, hogy a szakácskönyv legnépszerűbb, a legelterjedtebb főzési segédkönyvvé vált a hatvanas évek végétől a magyar háztartásokban. A praktikus átdolgozás kiterjedt a könyv képanyagára is. Ez az a kiadás, amelyben először jelentek meg Kaján Tibor (1921–2016) karikatúrái.

Kaján Tibor karikatúrái a Horváth Ilona szakácskönyvben

A könnyedebb szövegértés, a könnyedebb illusztráció tulajdonképpen egyfajta üzenetet is hordozott. Nevezetesen azt, hogy oldja a főzéssel kapcsolatos szorongást. Hiszen a főzés lépésről-lépésre, egyszerűen megtanulható, az ellátás megoldható, nem az „ördögtől való”, bárki készíthet könnyedén ételt, akár teljes ételsorokat a családjának. Azaz a modern, mai háziasszony ne nehéz munkát, ne robotot, elkerülhetetlen kötelességet lásson a konyhai tevékenységben, hanem inkább örömet, könnyedebb időtöltést és az önmegvalósítás lehetőségét keresse benne.

Horváth Ilona honlapja

7.1.2.2.3. A szakácskönyv társadalmi háttere

Kiss János Péter önálló, a társadalomtörténetre is irányuló kutatásai árnyaltan látják a Horváth Ilona-féle szakácskönyv sikerét, ugyanis 1955-ig, hét éven keresztül lényegében nem je-

lente meg szakácskönyvek, hiszen egyrészt az új, kollektív társadalmi berendezkedési mód az otthoni főzést meghaladottnak és feleslegesnek tekintette, másrészt pedig a két világháború közötti szegény agrárnépesség nem igazán tudott jól főzni, pontosabban pár fűszerezetlen ételt evett folyamatosan, egy változatosabb, ízesebb, „polgárabb” konyha vezetése igen messze állt ezen társadalmi réteg lehetőségeitől és – jórész ebből eredően – ismeretszintjétől is.

Elemi igény volt tehát arra, hogy a mindennapi főzési alapokat érthetően, egyszerűen magyarázó szakácskönyv jelenjen meg a könyvpiacon: „A Horváth Ilona ráadásul a szájbarágós stílusával, meg az egyszerű receptjeivel pont azt találta el, amire a tudatlan (az ötvenes évek előtt sem alapanyag-választékot, sem konyhatechnikai eljárásokat nem ismerő) szegényparaszti és munkás tömegeknek szükségük és lehetőségük volt egy már érdemi gasztronómiai változatosságot lehetővé tevő jövedelemszint mellett az ötvenes évek végétől” (Kiss János Péter).

A „Horváth Ilona” hatvanéves, töretlen népszerűsége, a szakácskönyvek közül a legnagyobb elterjedése nyomán mára a magyar közkultúrában jól felismerhető, a legszélesebb társadalmi rétegek számára beazonosítható *jelkép* lett. Jelképe az *egyszerű, házias, könnyen elkészíthető*, valamiféle „magyaros” *ízvilágnak* és ételeknek, minden nehézség (szegénység, alapanyaghiány, illetve nem minőségi nyersanyagok) ellenére a *háztartásvezetés* (igenis) *megoldhatóságának*, a családi asztal *változatosabb* ellátásnak. A „jó” „Horváth Ilonka” kiadás egyszerű kivitelezésű, mentes minden díszítéstől, maga a kötet is részt vehet közvetlenül a konyhai műveltekben, azaz helye van a munkaasztalon; a háziasszony nem sajnálja, ha bepiszkolódik, ha leesik, ha beszakad. Lehet bele megjegyzéseket írni, új recepteket ragasztani, akár lapjának sarkát könyvjelzőként behajtani. Ennek eredménye, hogy a Horváth Ilona-szakácskönyvek a használat hosszú éveit alatt „nemes patinát” kapnak, azaz egyfajta rongyjelleget öltenek.

A „Horváth Ilona” használatorientált kivitelezése, majd az idővel formálódó külső habitusa *nem* teremti meg annak a feltételét, hogy *maga a kötet* (mint szépműves alkotás) töltsen be a fentebb említett norai emlékezeti hely szerepét. Ha mégis ebben az elméleti hálóban közelítünk e szakácskönyvhöz (illetve kiadásokhoz), akkor az emlékezetkutatás *tudattalan* formákra irányuló értelmezési mezőjében kell mozognunk. Arról van szó, hogy a magyar közkultúrában immáron két generáció számára jeleníti meg – jól beazonosítható iránykőként – Horváth Ilona szakácskönyve a mindennapi konyhakultúrát, és egyben idézi meg – az esetek döntő többségében *tudattalanul* – a magyaros ételeket, a magyarnak nevezett ízeket.

Úgy fogalmazhatunk, hogy a szakácskönyv az állandóan megújuló, mindig élő *társadalmi képzelet*, a hétköznapi *közösségi tudás* része. A „Horváth Ilona” emlékezetének jellegét leginkább úgy adhatjuk meg, hogy a név mögötti ismeretek (könyv, ízvilág, örökség, korszakok) tehát a *nem* hivatalos, kanonizált főzési formákat fedik le, hanem e kötet tartalmát – a folyamatos köznapi kulturális jelenlétén keresztül – az egyéni és/vagy közösségi tudat – akár a hivatalos (kanonikus) értékelésektől teljesen függetlenül – *valóban alkalmazható tudásként, és így egyben önmaga számára hiteles* (nevezzük akár itt most: *valamifajta magyaros*) *recepttárként ismer el*.

A „Horváth Ilona” viszont az „emlékezetben maradás” hétköznapi, nem tudatos folyamatának példája. A szakácskönyv a társadalmi képzelet folytonosságában, az alakuló gasztronómiai hagyományok bonyolult szövetében (állandóság–változás) helyezkedik el. A receptes könyv egy történeti korszak étkezési kultúrájának (lehetőségeinek) lenyomata, és egyben továbbélő tradíciója. Ám az előbb leírt kánon/közkultúra kettősétől eltérően az emlékezetkutatás szempontjából a „Horváth Ilonka” esetében egy sokkal fontosabb emlékezeti rétegről is beszélnünk kell. Nevezetesen arról, hogy a könyv – a sok évtizedes, a „tér és idő” folytonos találkozásának, azaz a magyar nyelvterületet lefe-

dő elterjedése és hatvan éves történetének eredményeként, a múlt idő nosztalgijával megidézi, az emlékezetbe emeli az *egész* magyar nyelvterületen – a meggyökeresedett, dogmatikus társadalmi nemi szerepek miatt – elsődlegesen a *háziasszony*, azaz a mama vagy a nagymama főztjét, alakját, életét. Mivel a közösségi emlékezet tulajdonképpen nem más, mint sok-sok individuuum emlékezete, a Horváth Ilona ebben az értelemben a *magyar* kultúra számára „A (kollektív) mama”, „A (kollektív) nagymama” mindenkori emlékezetének egyik szála.

7.2. Táplálkozáskultúra – társadalmi szerkezet

Jóllehet a néprajztudomány önmagában nem tudja megválaszolni azt kérdést, hogy milyen kollektív társadalmi folyamat szervezi, és mi tartja fenn és aktualizálja a szakácskönyv használatát, ezért magam is úgy látom, a „Horváth Ilona” kitüntetett helyét a házi konyhák világában, illetve a – jóllehet kisebb ismertségű – Venesz-könyvek hatását számos társadalmi folyamat bonyolult szövete, találkozási pontjának együttes magyarázati képlete képes csupán értelmezni.

A választ az előző kérdésre azonban véleményem szerint elsődlegesen *nem* a nemzeti étkezési kultúrában, hanem a magyar társadalomtörténetben, a magyar társadalm szerkezet – e helyen csak felvethető – elemzésében kell keresnünk.

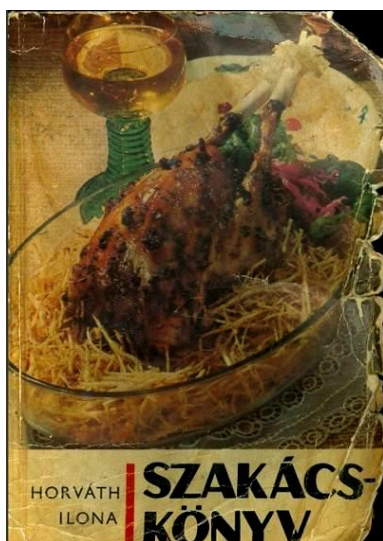
Egyrészt a néprajztudomány által is alaposan feltárt paraszti polgárosodás folyamatát kell először is említenünk, amely átalakulás pár évtized alatt alapjaiban írta át a paraszti életmódot, és egyben a változatos táji tagolódású magyar táplálkozási kultúrában *kiegyenlítő*dést eredményezett. A főzési műveltség átadásának tradicionális útja, azaz a hagyományozódási lánc felszakadása (így az újra tanulás szükségessége) fokozatosan megteremtette az egységes házi szakácskönyvek használatának igényét is.

Ugyanezt a folyamatot, azaz az ételkészítési módok, felhasznált alapanyagok *egyveretűbbé* válását erősítették fel az ország modernizációjával párhuzamosan lezajló térségi népességi mozgások (migráció), illetve a vertikális társadalomszerkezeti átalakulások is. A második világháború utáni szocialista berendezkedés ezt a folyamatot tovább erősítette. A népesség tömeges városba áramlása, az erőltetett iparosítás, új városi terek kialakítása, új típusú munkavégzés (pl. több műszak, nők munkába állása, ipari szalagtermelés) radikálisan átírta a magyar háztartások vezetésének lehetőségeit, igényeit. Hasonló konyhai gondokkal szembesült akár a városi értelmiségi, az ipari munkás, a kisiparos és a falusi társadalom. A háztartási/konyhai gépek megjelenése, az alapvető konyhafelszerelés fokozatos átalakulása, az élelmiszeripar lehetőségeinek kibővülése (tartósítás, mélyhűtés, addig nem ismert alapanyagok megjelenése) új (de nem feltétlenül minőségi) ételkészítési módok megismerésének innovatív igényét támasztották.

Ám mindezen elhanyagolhatatlan társadalomtörténeti folyamatok mellett a Horváth Ilona és a Venesz József által jegyzet szakácskönyvek népszerűségében, széles elterjedésében az ún. *Zeitgeist*, azaz a korszellem, a korszak legjellemzőbb adottságának jó ütemű megérzése, felismerése játszott kiemelkedő szerepet. E korszellem a háztartás minél *takarékosabb*, minél *egyszerűbb* vezetésének sugallt és elvárt üzemeltetését jelenti.

A huszadik századi magyar társadalom felépítésnek egészségtelen szerkezetéről, majd a szocialista berendezkedés széles társadalmi rétegeinek *vagyoni helyzetéről*, a *tömeges szegénységről*, a rendszerváltást követő társadalmi átrendeződéssel párhuzamosan zajló további csoportok, rétegek lesüllyedéséről, illetve a szocialista hiánygazdaságról napjainkra a humántudományok számos területen (a statisztikától a néprajzig) született elemzések mutatják be. Az ún. *állami* vendéglátás megteremtője nevével fémjelzett szocialista gasztronómia, illetve a „Horváth Ilona” ezen széles, igen szerény körülmények között élő társadalmi bá-

zis számára mutatott fel a több tízezer példányban kiadott ételreceptes könyvekben leírt főzési tanácsaival, illetve a tervgazdálkodás kereteihez (és élelmiszeripari hiányaihoz...) igazodó, azaz a honi alapanyag-kínálatból megvalósítható ételek leírásával mégis valamiféle változatos étkezési lehetőséget. Amint az fentebb már említésre került, a magyar társadalom széles rétegei számára nem csupán az ún. szocializmus évtizedei jelentették a szükséglet/szűkösséget, a létfenntartás és a családi háztartás vezetésének igen nehéz munkáját.

Horváth Ilona szakácskönyv. 1974. Budapest.

Nem csak a társadalom szerkezetének nagy többségét jelentő nincstelenek, kis jövedelmű rétegek eleve adott anyagi korlátai határozták meg a fogyasztás kereteit, hanem a gyakori liminális társadalmi helyzetek (háborúk), berendezkedési formaváltások, forradalmak, vagy akár államterületi változások is alapvetően rázták meg – jelen esetben – az étkezési szokásokat, a tápanyagok beszerzésének lehetőségeit. A magyar társadalom ételfogyasztási szerkezetét alapvetően meghatározó gyakori ínség, il-

letve szüntelen, kényszerű *takarékoskodás*, az egyszerű, de „ízletes” megoldások, az ételmaradékok hasznosításának fogásai, a tartósítási praktikák, ötletek bemutatása a huszadik századi szakácskönyvek tartozékaként, vagy akár külön kötetekben, hozzá tartozott a magyar családi konyhavezetéshez.

Természetesen a néprajztudomány „objektív becslés” módszerével elérhető eredmény, azaz hogy nincs olyan vidéki háztartás a terepkutatás alatt, ahol ne találkoznánk a Venesz-féle szakácskönyv valamelyik kiadásával, vagy a „Horváth Ilonával” (még inkább a Horváth Ilonkával), messzemenő, tudományosan is helytálló következtetést nem lehet levonni. Árnyalt kutatásokra van szükség, melyek a fentebb bemutatott társadalomtörténet/gasztronómia/életmód összefüggésében szólhatnak megfelelő alappal a magyar populáris konyhakultúra formálódásának tényleges okairól, a nemzeti kulináris kódok működéséről, és ezen belül számos, tulajdonképpen mikrotörténet felfejtésével egy-egy személyiség, életmű vagy szakácskönyv ebben a folyamatban játszott szerepéről, receptgyűjtemények választásának, elterjedésének bonyolult folyamatáról.

Kérdések:

1. Ismertesse a populáris írásbeliség fogalmát!
2. Az emlékezeti formák értelmezéseit a táplálkozás-kutatás szemszögéből ismertesse!
3. Miért beszélhetünk a receptgyűjtemények emlékezeti helyé válásáról?
4. Mi jellemző a Gundel Károly – *Kis magyar szakácskönyv* újabb kiadásaira?
5. Hogyan tudott fennmaradni az ún. Venesz-mítosz?
6. A Horváth Ilona szakácskönyv illusztrációira mi jellemző?
7. A korszellem hogyan játszott kiemelkedő szerepet a szakácskönyvek népszerűségében?

8. Néprajz és korszellem

Az utóbbi évtizedekben, jóllehet lassú folyamatként, ám egyre markánsabban jelenik meg a bölcsészettudományi területeken is a társadalmi felelősségvállalás kérdése. Ez azt jelenti, hogy napjainkban már a bölcsészeti, gyakran a „nemzeti identitás szempontjából fontos”, nehezen támadható magyarázati rendszer mögé bújtatott kutatásokkal kapcsolatban is egyre gyakrabban merül fel a humán erőforrások szükségességének mértéke és egyben a gazdálkodás felelősségének kérdése. Azaz a társadalmi hasznosság nehezen megválaszolható, ám véleményem szerint igen nemes gondja kell, hogy átjárja a szakemberek tevékenységét. Az a kérdés lép napjainkban tehát az előtérbe, hogy „*Mi végre is a néprajz a 21. század első évtizedeiben?*”

E radikális kérdés egy olyan tudomány alapvető létére irányul, amely alól a 20. század második felének mélyreható társadalmi folyamatai felszámolták az egykori érdeklődési és kutatási tárgyát. Hiszen a polgárosodás folyamata, majd a huszadik század közepétől a napjainkig tartó komplex társadalmi, kulturális, gazdasági változások teljesen és véglegesen megszüntették éppen azt a társadalmi réteget, amelynek vizsgálatára a tudomány kétszáz éve létrejött: a tradicionális műveltséggel rendelkező parasztságot. Mi a szerepe tehát egy komplex társadalomban e tudománynak? Mit tud válaszolni a néprajz ennek a végleg lezárt átalakulásnak eredményeként kialakult helyzetben a „terméketlenség vádjára”?

A legutóbbi pár évben e kérdés már nem csupán a változás szükségességét folyamatosan hangoztató, mindenkori fiatal kultúrakutatók gondja, hanem a válaszok kidolgozásának igénye egyre markánsabb felismerés és teher a teljes néprajzi közösség számára is. Nevezetesen a néprajztudomány fő tematikai súlypontjainak kijelölése, illetve társadalmi szerepének megfogalma-

zása, majd határozott képviselője, a társtudományokhoz való viszony definiálása, a rokondiszciplnák hálózatában a néprajz sajátos kutatási területe markáns meghatározásának feladatai tornyosulnak a néprajzi szakma előtt.

Az elmúlt két évtizedben a néprajz lehetséges társadalmi szerepvállalási irányjaiból karakteresebben lépett előtérbe és erősödött a néprajz *alkalmazott* tudományi jellege a rurális kulturális örökség védelmének és megőrzésének területén. Ebbe a tematikai mezőbe nem csupán az épített, az úgynevezett tárgyi, hanem a szellemi örökség rétegeinek lokális közösségszervező „revival-aktivitása” is beletartozik. Az „újraterepítés” értő, szakmai akciója, a néprajzi elméleti háttértudás az, amely legitimálja, megteremteti a néprajz társadalmi szerepét a helyi közösségekben. Saját tereptapasztalatom is az, hogy egy-egy kulturális jelenséggel kapcsolatos komoly magyarázati minták felvázolása, nemzetközi szakirodalmi apparátusra támaszkodó értelmezése az adott kultuszt gyakorló közösség számára kiemelten fontos.

A lokális kulturális képzelet alakításában (akár újrarendelésében) értékteremtő ereje van a tudomány felelősségteljes és magas színvonalú fellépésének, például akár a tudományosan értelmezhetetlen ún. „magyar értékek” kusza szövete és a komoly elméleti és módszertani készlettel megközelített kulturális örökség fogalmának szétválasztása a helyi közösségek mindennapjaiban. Sőt, miért ne léphetnének tovább bátrabban: a felkészült néprajz – önmagában természetesen nem, de – akár a lokális sajátosságok, helyi társadalmi folyamatok tudatosításával, elemzésével a gazdasági kitörési pontok felismertetésében is eredményes közreműködő lehet e keretekben.

Ám ez igaz viszonyosan is.

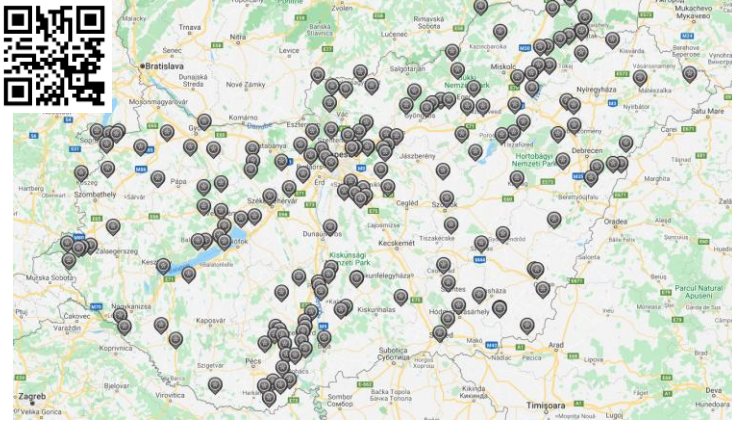
A népi természetismeret egykori formái lépnek napjainkban a klimatikus változások miatt fokozatosan az előtérbe. A szaktudomány a 20. század második felében ismerte elemi erővel fel a népi természetismeret karakteres jegyeit, a paraszti üzem önfenntartásban betöltött szerepét, amely jellegzetességek tulaj-

donképpen nem mást jelentenek napjaink szóhasználatában, mint „fenntartható környezetgazdálkodást”.

A szétesett népi műveltség olyan gyakorlati módokat kínál örökségként napjaink környezetkímélő beélési módjaira, amelyek akár a környezeti beépítésre, hulladékgazdálkodásra, vízfelhasználásra adnak mintát. A néprajz alkalmazott tudományi kihívása ezen formák értő közvetítése az egyes szakterületek felé.

Hasonló alkalmazott tudományi státusza és ma már égető szerepe van (lenne) a néprajznak a lokális együttélések találkozási helyzeteinek segítő, szakértői értelmezésében az önkormányzatok számára. A kisebbségi kultúrák elmélyült ismeretével, a folyamatos jelenlét stabilitásával a közösség-szerveződések sajátosságainak, kulturális lenyomatainak elemzésével lehet(ne) jelen a néprajztudomány. Olyan tudással, amelyet sem a szociológia, sem a szociálpolitika, sem más szakterület nem tud a lokális vezetők számára közvetíteni. Ám részben az önkormányzatok anyagi lehetőségei, illetve fontosabb: eleve, az igény fel nem ismerése, részben pedig a felsőoktatási néprajzi képzés tartalma még markánsan nem mozdult el ebbe az egyre szorítóbban fontos irányba, ám kisebbségismereti tantárgyak (pl. romológia, etnicitás, együttélési modellek) már megjelentek a képzési hátlókban.

A hagyományőrzés alkalmi, színes fesztiváljai mellett a folyamatos „néprajzi jelenlét” leglátványosabb lenyomatát és a szakma gyakorlati, a társadalmi közösség által leginkább elfogadott és legitim művelését a vidéki épített örökség mesterséges szigetei, a szabadtéri néprajzi múzeumok, faluparkok és a szerves, helyben megélt múltjukon tájházakká váló épületek, udvarok jelentik. Majd most ismét, a Néprajzi Múzeum új épülete (2022), soha nem látott kiállítási terének méretei, az indulás erős gazdasági alapjai pozícionálhatják újra a néprajztudomány helyzetét.

Tájházi-adatbázis. A tájházak elhelyezkedései Magyarországon

Liget Budapest Projektéről

A professionalizáció lényegi sajátossága az adott intézménybe vetett közbizalom. A közösség rábízta az egyes szakmák képzettségét az adott intézményekre, amely iskolákban végzettedet, e közbizalom alapján a társadalom – természetes módon – okleveles, legitim tudáshordozóként fogad el. Ebből a bizalomból következik, hogy szakmai közösségeket eltartó intézeteknek őríási a társadalmi felelőssége magának a „néprajzi” képzeletnek az alakításában.

Másként fogalmazva arról van szó, hogy a néprajzi intézményeknek (múzeumok, tanszékek, kutatóintézetek) meg kell fogalmazniuk az őt fenntartó társadalom számára azokat a mintá-

kat, fel kell vázolni azokat a kereteket, amelyekben a nemzeti közösség napjainkban *érvényesen* gondolkodhat a népi kultúráról, a paraszti múlt ma is élő lenyomatairól.

Olyan szemléletről van tehát szó az oktatásban, muzeológiában, amely a tradicionális kultúrakutatás legjobb hagyományaira támaszkodva, korszerű tudásként, *vállaltan* néprajzi oldalról mutatja be a vidék műveltségének komplex szövetét, illetve néprajzi szempontból beszél a parasztság társadalomtörténetéről, így fejt fel az egyes rétegek társadalmi helyét (pl. földműves, kézműves), mutatja fel a letűnt paraszti tárgykultúra pontos helyét, jelöli meg e készletek funkcióit, szól akár gazdaságtörténeti kontextusok (értékesíthetőség) felmutatásával (megértetésével) az esztétikai élmény fogalmáról (népművészet), és jut el a jelen kulturális áramlataiig.

Hiszen nem lehet a jelen kulturális, társadalmi, sőt politikai folyamatait megérteni a vidéki közösségekben egykor megélt és hordozott tudásformák, társadalmi történések nélkül.

Nem érthetőek társadalmi magatartások, akár választói preferenciák, közösségi döntések, az utóbbi években formálódó gazdasági utak, földtulajdonlási rendszerek a néprajzi kutatások által már feltártak megkerülésével. Hiszen a paraszti kultúra tudatos és tudattalan mélységei – ahogy a falukutatók maguk is egykor döbbenten tapasztalták – velünk élnek ma is.

A következő fejezetek ezeket a „velünk élő néprajz” területeit mutatják be. Azt igyekeznek ezek az oldalak a fent leírtaknak megfelelően felmutatni, hogy ma, azaz a jelen megélt kulturális folyamatában hol, hogyan és milyen formákban határozza meg, szövi át napjaink műveltségét az egykori tradicionális kultúra tudatosan és/vagy tudattalanul megőrzött elemei, illetve azt is, hogy a néprajzi látásmód mennyire alkalmas akár napjaink digitális csatornáin folyó kommunikáció jellegzetességeinek megértéséhez.

8.1. *Mindarról, ami körbevesz minket*

Mindazt a szellemi „tudást”, amely a tradicionális kultúra része volt a 19. század közepe óta a folklór terminussal foglalta össze a néprajztudomány. Népmese, népballada, dal, monda, anekdota, közmondás, zene, tánc stb. alkották e hálót. Jellegzetességük a zárt szöveg- vagy darabszerűség, illetve átjárta az e területre irányuló kutatásokat – a sokszor csak előzetesen feltételezett – archaizmus keresése. A társadalom átalakulásával, azaz a paraszti életmód és hagyományozó közösség fokozatos felbomlásával a tradicionális kultúra így felfogott szellemi rétegei is eltűntek. Részben mint szellemi örökség, részben pedig revival jelenségekként, azaz újjáélesztett hagyományként (zene, tánc) maradt ez a műveltség napjainkig fent. A folklórkutatások azonban fokozatosan felismerték, hogy az ipari civilizációk fázisában szervezett társadalmak mindennapi kultúráját ugyanúgy áthatja a történetmesélés, az elbeszélés, a magyarázatkeresés, amint egykor a paraszti közösségeket. A világ berendezéséhez, megértéséhez, alkalmazkodásához számtalan narratív folyamat, számtalan tudatosan és tudattalanul megélt tapasztalat hatja át az emberek hétköznapijait.

A folklórkutatás tehát fokozatosan feladta a 20. században a „csak paraszti” szellemi műveltségre irányultságát és radikálisan kiterjesztette az érdeklődési területét az egyetemes kultúrára oly módon, hogy természetesen a sajátos érdeklődési szemszögét megtartotta. Arról van itt nevezetesen szó, hogy az a „szellemi közeg”, az a tudás érdeklői napjainkra a folklorisztikát, amelyet *nem hivatalos (vagy kanonikus) tudásként sajátítunk el (iskolai tananyagként), hanem részben csupán örököljük, részben pedig belenevelődünk, és amely műveltség „termelésében” mi is hol aktívan, hol passzívan, de részt veszünk.* A mai felfogásban tehát a „folklór” nem más, mint a komplex kultúra egy sajátos szegmentuma.

Szófelhő

Olyan része a folklór a kultúrának, amely mindig élő, amelyet mindig megújítunk, amely mindig aktuális, mindig éppen az érdeklődés fő áramvonalát jelenti.

Ez az a bizonyos „korszellem”, amelyben élünk: aktuális történészek, botrányok, szerelmek, elhalálozások, születések, esküvők, pletykák, celebtörténetek, bűnesetek, napi kapcsolatok, kulturális események, beszélgetések, hírek és álhírek sűrű szövete, amely ha nem újul meg, ha nincs már varázsa/érdekessége a történetnek, ha már unalmas, *kiesik* a mindennapi közegből.

Aktuális, ha mondják, ha tovább adják a hírt, az eseményt.

Aktuális, ha nyomon követik a különböző mediális csatornákon az adott esemény friss történéseit, majd bővítve újramondják a történetet. (Egykor a történeti mondák is fontos eseményeket közvetítettek, de már nem aktuálisak, nem is mondjuk ezeket.)

Ebben a megközelítésben a folklór arról szól, ami a legjobban érdekli a közösséget. A folklór tehát nem archaikus kulturális réteg, hanem a teljes közösség élő hitei, magyarázatai, kollektív történetei. Szubjektív valóság, amit hiszünk, amit remélünk, hi-

szen ezért meséljük, adjuk tovább e történeteket. Azaz a társadalmi képzelet folyamatos változása hatja át a mesélés módját, tartalmát, akár formáját.

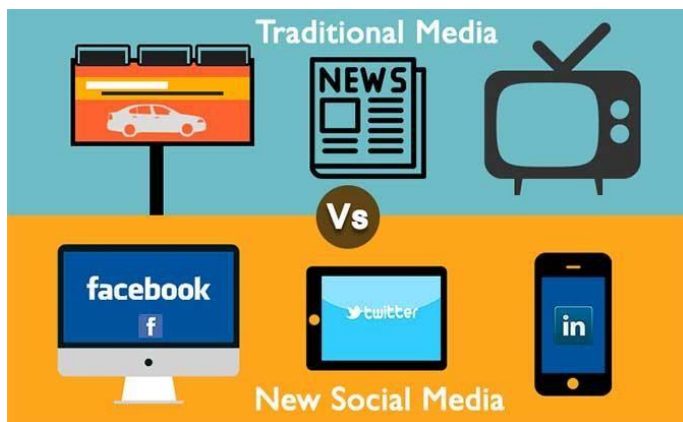
A néprajz/folklorisztika e felismerését, azaz az emberiség folyamatos világmagyarázatának narratív igényét még a ponyvairodalom is akár elbeszélői keretként alkalmazza:

„A néprajzosok így jellemzik a folyamatot, ahogyan a ma embere magyarázatot keres a maga nehezen feldolgozható élményeire, és ennek érdekében rávetíti szorongásait régi legendákra. Minden kultúrának megvannak a maga elbeszélései, népmeséi és legendái, amelyek széles körben elterjedt félelmeket fejeznek ki. A mumustól, a kívülállótól, az idegenektől. Ha olyasmi történik velünk, amit nem érünk fel ésszel, szívesen folyamodunk a régi mesék modernizált változatához. A boszorkány rabságba ejti Jancsit és Juliskát. Az elkóborolt gyermeket magával viszi a zsákos ember. Így válnak hihetővé a zavarba ejtő élmények. Mesékkal traktáljuk egymást: emberrabló ufókról, Elvis feltámadásáról, mindenszentek előtti rituális mérgezésekről. De minden ilyesmi másokkal történt meg: egy barátunk barátjával, egy távoli rokonnal, a főnök fiával...” (Kathy Reichs).

Az egyetemes emberi narratív hagyományok mellett természetesen megvannak a maga történetei akár a nemzeteknek, akár a társadalom egyes rétegeinek, csoportjainak, amelyeket az adott közösség folyamatosan fenntart, újramond. Éppen ebben, azaz a dinamizmusában van a mindennapi kultúra ereje: az egyén és/vagy a közösség fontos, aktuális helyzetekre keres válaszokat, megoldásokat, de legalább igazodási pontokat a kommunikációval. Információt gyűjt be, majd ezeket az információkat igyekszik további kapcsolatok, hírforrások bevonásával tovább árnyalni, akár cáfolni, amint jelenünkben a koronavírus-járvány eredetét, terjedését, a védekezés módjait próbálja a hivatalos közlemények mellett vagy éppen ellenében minden közösség értelmezni, a saját maga számára felfoghatóvá tenni.

Mіндеz azt jelenti, hogy a kommunikációs csatorna jellege már közel sem felel meg a klasszikus felfogásnak, nevezetesen a szigorúan behatárolható szóbeliségnek. Hiszen a technikai civilizáció radikális átalakulásával nemcsak az írás vált természetessé, hanem a beszélgetés jellege és felületei is megváltoztak. A televízió, a rádió, majd alig-alig három évtizede az internet világa és az ún. „okos telefonok” olyan mindennapi csatornát jelentenek, amelyen mind a szó, mind az írás, mind a kép közvetíti a tartalmakat. Azaz már nem a megőrzött szó a döntő a néprajztudomány szellemi műveltségre irányuló kutatásaiban, hanem az aktualitás.

Maga a hálózat, a kapcsolatok tartalma. Mindegy, hogy ez sms, e-mail, mozgóképüzenet, élő telefonbeszélgetésben kapott információ, pletyka, feltöltött blog-vlog tartalom, Twitter, Facebook, Instagram, YouTube stb. Pillanatnyi, a jelenben fontos, majd aktualitását veszítő tartalom. Töröljük vagy megőrizzük, de ezen szövegek, képek, jelek legnagyobb része kikopik mind a technikai csatornák tárhelyeiről, mind az eseményt követő napok újabb történéseiből.

A média fejlődése

Digitalizáció

A néprajz számára tehát előtérbe lépett az apró, közösségi, akár egyéni életminták vizsgálata. E valóság magában foglalja a kanonizált tudásformák mellett a tudatosan és tudattalanul elsajátított, megőrzött és tovább adott *hagyományt* is, amely az embereket egy tudásközösség tagjaiként természetesen „körbeöleli”.

8.2. *Elbeszél világok*

Az előzőkhöz szorosan tartozik az utóbbi évtizedek *memory-boom* paradigmatis fordulata, amely ún. paradigmaváltás a néprajztudomány kitüntetett érdeklődési területévé emelte – hasonlóan a társadalom-, a mentalitás- és a szóbeli (elbeszél) történelemhez – az emlékezetkutatást is. A néprajz és az antropológia ugyanis azon feltételezéséből indul ki, hogy az egyének életük eseményeit – amint arról fentebb szó volt – történetekben élik meg és elevenítik fel, és ezek a történetek a közösségek kulturális tulajdonai.

Az új kutatási irány megjelenésének és fokozatos meghonosodásának a néprajz érdeklődési területén nem csak az a jelentősége, hogy letűnt korok életsorsait, tragikus történések túlélési stratégiát, akár életmódját, mindennapjait ismerhetjük meg és/vagy rekonstruálhatjuk az adott korszak műveltségének töre-

dékeit, hanem főként – amely problémáról fentebb már volt szó – a *másodlagos jelentésrétegek* feltárásnak a lehetőségét teremti meg ezek az elbeszélte szövegek. A hétköznapi nyelv *nyelvi kontextusai* és elbeszélési módjai lépnek ebben az esetben az előtérbe.

Azaz a „Miért mondja?“, „Mit akar a történettel mondani?“, „Miért pont ezt mondja?“, „Miért nem mond valamit, azaz hallgat el bizonyos történéseket?“ „Miért pont így mondja?“, „Mi helyett mondja?“ kérdésekkel lényegében az Ortutay Gyula (1911–1979) által alapított ún. Budapesti Iskola személetében gyökerező, az individuális emlékezés folyamatának kulturális kontextusaira irányuló kutatásokhoz nyújtanak adatbázist az elmondott szövegek.

8.3. Néprajz és a modern korunk – a net

Az internet és az elektronikusan-digitálisan közvetített környezet – miközben önmaga is folyamatosan változik – nem csak a lokális életvilágokat és a szociokulturális praxisokat alakította át radikálisan, hanem ezzel párhuzamosan, nagyjából az ezredforduló időszakától kezdve, bekerült a kultúrát és a társadalmat kutató tudományok legtöbbször érdekklődési körébe is. Nem volt ez másként a magyar néprajztudomány és kulturális antropológia esetében sem – még ha éppoly szórványosnak is mutatkozott ez az érdekklődés. A világháló új közeget teremt magának a népi kultúrának (függetlenül attól, hogyan is értelmezzük annak fogalmát) és a hozzá kapcsolódó jelenségeknek, illetve a társított jelentéseknek.

Egyre inkább az internet válik a hagyományos kultúra és a kulturális örökség újabb hordozójává és közterévé.

A 21. század elején már azt mondhatjuk, hogy a társadalom radikális átalakulásának következtében az emberek életében az online és offline világok, a valós és online személyiségek (vagy

digitális identitások) a mindennapokban egymástól elválaszthatatlan, egymást kiegészítő, át- és felülíró komplex egységbe szerveződnek.

Online kapcsolattartás

Digitális eszközök a munkában

Számos olyan alternatív közösség létezik, amelyek alapvetően off-line térben működnek, de tagjaik otthonosan mozognak az online

világban is, az internetes színtereket nagyban használják, illetve felhasználják. (Lajos Veronika)

„A gyakran X-, Y- és Z-(net, bedrótozott és Facebook-)generáció névvel illetett, vagy a digitális bevándorlók és bennszülöttek (őslakosok) közé sorolt korosztályokat többek között az online és az offline világhoz kapcsolódó praxisok is élesen megkülön-

Online-offline

böztetik egymástól. Az internet és egyéb infokommunikációs eszközök terjedése és használatuk általánossá válása a késő modern társadalomban a mindennapi élet számtalan aspektusát változtatta meg, generációnként eltérő módon, többek között a szabadidő eltöltésének módját, a médiahasználatot vagy a kultúrafogyasztási szokásokat.

Infokommunikációs eszközök

Online közösségi játékok

A Z-generáció tagjainak életében jelentős szerepet játszanak a sokszereplős online közösségi játékok is” (Lajos Veronika).

Online közösségi játékok

8.4. Velünk élő új mitológiák és „szakrális” földrajzi képzetek

„Amit ma újpogánysággként neveznek Magyarországon, valójában egy globális vallási mozgalomként létező kortárs pogányság speciálisan Kelet-Európára jellemző változata” (Hubbes László Attila – Povedák István). Nálunk a vallási képzetek etnikai tartalommal, nemzeti eredettörténetekkel telítettek. Ezeknek a képzeteknek a tudományos értelmezése tehát nem szoros valálstudományi feladat, hanem inkább az etnicitás folyamatának egyik sajátos vetülete, azaz a néprajz és a kulturális antropológia területére esik inkább. Hiszen ezek a jelenségek olyan komplex kulturális rendszerek, amelyek – az elképzelők szerint – a nemzet identitásának lényegi elemeit hordozzák.

A nemzeti traumák mitikus feloldásának lehetőségét látják ezekben az ideákban a rítusok gyakorlói, a képzetek elfogadói. Az új mitológia számos terület, számos idea szövete.

Vannak benne művészeti, szimbolikus, történeti, mitológiai, zenei, rituális, politikai, szociális, vallási dimenziók. A modern mítoszok fenntartásában, folyamatos alkotásában, alakításában ugyanúgy jelen vannak „nemzeti érzelmű” könnyűzenét szerző együttesek, mint könyvek, szövegek, emléktúrák, megjelölt „szent” helyek, ősi rítusokat gyakorló vallási közösségek.

Sámán a Kurultáj rendezvényen

A honi jelenségeket alapvetően a hosszantartó nemzeti válságokból való kiút keresésének módjai határozzák meg. A magyarság életerejének, ősi tudásformáinak mozgósítása a cél annak érdekében, hogy a nemzet a sorozatos válságokból, amely balsors emblematikus alfája és ómegája a tiranoni döntés magyar tragédiája, megtalálja önmaga érvényes kiútját, nemzeti felemelkedését. Sajátos etno-pogányságról van tehát itt szó.

Táltos-kapu Dobogókőn

Attila-domb, Tápiószentmárton

A magyar ősvallások felélesztése, újrafogalmazása, azaz a táltos hit, az ősvallás, az őstörténet, az őskultusz témáinak mind sűrűbb megjelenése a populáris kultúrában az adaptálás igényét hordozza válaszként napjaink társadalmi kihívásaira. Az Attila-sír, a magyar szívcsakra (Pilis), Jézus magyar gyökerei stb. keresésének képzetei a nemzet kiválasztottságát, megmaradásának indokát, természetfeletti, egyetemes küldetését hordozzák (Hubbes László Attila – Povedák István).

Dobogókő, szakrális geometria

Az újnacionalizmus folyamatának része a térbeliség is, azaz beszélhetünk „földrajzi jellegű” hit-tételekről is: a nemzet mitikus képzeteiről, a nemzet felsőbbrendű, isteni eredetének ide-ájáról, a nemzet kiválasztottságáról, történelmének meghatározott „sorsba írásáról”, így a nemzet eleve el-

Dobogókő mint szívcsakra

rendelt, sok ezer éves, célirányos fejlődésének területi bizonyítékairól. A leglényegesebb és a legkarakteresebb vonása ezeknek a képzeteknek az, hogy a természeti környezetet alkotó indikátorok (pl. relief, kőzet, talaj, folyók) a (magyar) nemzet számára a mára a nyugati politikai/civilizációs fejlődés (és egyben tudatos rombolás) következtében elfeledett, de egykor még birtokolt magas kulturális állapotának a feltételeit teremtették meg.

Azonban itt nem a 19. század vége óta a földrajztudományban jelen lévő determinista irányzatokról van szó, hanem arról, hogy e nemzeti magas kultúrát eredményező táj kialakítása egy, akár évmilliárdokon keresztül érvényesülő tudatos folyamat eredménye. A mitikus képzetek társadalmi/történelmi beágyazottságának kérdése, ezen ideák folyamatos jelenléte, újra- és újrászerveződésének mikéntje, az eszmék/kifejezési formák lehetséges értelmezési útjai az utóbbi évtizedben előreléptek a kultúratudományok terén. A sokrétű társadalmi képzeletben az „erőt adó”, közös nagyságot, kiválasztottságot biztosító elgondolások, gyakorolt rítusok megjelenésében a nemzet egészét az utóbbi évtizedekben érintő radikális méretű társadalmi/politikai/gazdasági változásokban találjuk meg a fő magyarázati alapokat. Az új mitikus világok a biztonság helyeit jelentik. A képzetek, rituá-

lis formák, performanszok a nemzet otthonosságát igyekeznek újra és újra megteremteni.

Az újnacionalizmus ezen formái elsődlegesen a radikális jobboldal által ápolta populáris közösségi kultúrába ágyazottan vannak jelen. A nemzeti képzetek „termelésének” egyik fő szála geográfiai jellegű, ami a nemzet térbeli lehorgonyzását szolgálja, azaz a nemzet által beélt tér mitologizálását, tájak, helyek ideológiai feltöltését végzi el. Ennek a törekvésnek az egyes elemei, akár nyílt vagy rejtett szövetei azonban nem csupán a hétköznapi kultúrából fejthetők fel, hanem kelet-európai térségünkben a politikai diskurzus tudatosan alkalmazott része is olyan eszközként, amely segítségével a politikai elit a társadalmi bizonytalanság, lecsúszás és a velük együtt járó kollektív félelem oldására

Lovas zászlóval a Kurultáj rendezvényen

Megjelölt szikla Dobogókőn

Boldogasszony köve, Bükk-szentkereszt

egyfajta közös, szoros, ősi, tehát megkérdőjelezhetetlen és legitim nemzeti összetartozás biztonságának legalább illúzióját igyekszik nyújtani. Az ún. új mitológia jelenségeinek fent említett elemei pontosan mutatják, hogy mennyire átszövik ezek a tudásformák a közkultúrát a sajtó, a köz- és kereskedelmi csatornákon, elektronikus és hálózati médiumokon keresztül. Jelen van e szemléletmód – többek között – a magyar nemzeti történet értelmezésében, a nyelv és írás eredetének feltárásában, a régészeti és genetikai (származás) képzetekben, a névértelmezésekben, a hitrendszerek el nem választásában (kanonizált tételek, népi vallásosság, pogány formák, keresztény és más vallások egyben látása), hagyományalkotásban, a nemi szerepek meghatározásában, a művészetekben, az irodalmi alkotásokban és nem kis részben a politikai közbeszédben.

Lényegében ezek a pogány, keresztény, más világvallásból át-emelt elemek (plusz kitalált hagyományok, erőterek stb.) összefüggő, komplex szövetet alkotnak, amelyek az újnacionalizmus folyamatában egyfajta „ősmagyar szinkretizmussal” nemzetvallásként jelennek meg. A mindennapi diskurzusokban, a populáris

kultúrában, a radikális politikai narratívák mindegyikében ott vannak azok a mitikus elemek, amelyek a nemzet térbeli beélésének sok ezer éves kontinuitását igyekeznek komplex hitvilágokban, szövegekben és akár jel-, kép- és térképekben legitimálni.

Tatárlakai korong, mint medál

Szarulemezes tarsoly szarvassal

Szkíta aranyzarvas

Ha a geográfia általános tárgya felől közelítünk e képzetekhez, akkor a tértudomány kérdésköreinek megfelelően azokat a jelenségeket sorolhatjuk az ún. „szakrális földrajz” témakörei közé, amelyeket „fentről, valami égi hatalomtól kegyelemként adatott szentségként” a Mindenható a nemzet számára a geológiában, a domborzatban, a vízrajzban, a talajviszonyokban, a felszíni növény és állatvilágban, meteorológiai elemekben (pl. felhők) és akár csillagképekben foglalta be.

Ősi magyar szimbólumok

A kőbe, tájba, növényzetbe vésett szakralitás *erővonalai* vizuális lenyomatokként a nemzet számára megrajzolhatók, tehát *térképeken* megjeleníthetők, az adott területek kijelölhetők. Nem véletlen tehát ennek következtében az sem, hogy ezek a felszíni karcok, vizuális elemek a legősibb (magyar) szimbólumokat, pogány és/vagy keresztény jeleket, alakokat, a nemzet számára „adatott” egykori államterének természetes határait, akár a nemzet szívét hozzák elő.

Ősi magyar szimbólumok ékszerként

Kövekből kirakott gyógyító csillag

„Erővonalak”, „csakrarajzolatok”, mágikus, vizuális utalások a nemzet valós, földrajzi testére (geo-body), a nemzet „kitapintható” erőterei olyan ősi forrást biztosítanak a népközösség számára, amelynek a felismerése és (végre) elfogadása átsegítené a nemzetet minden mai gondon.

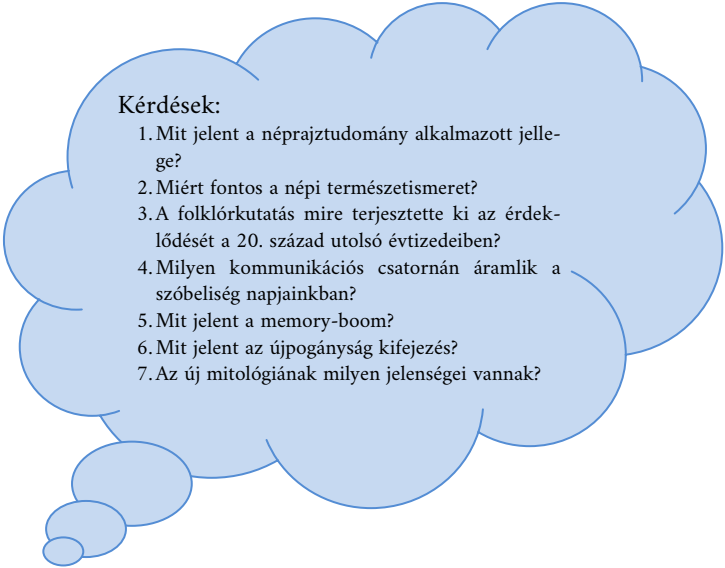
A világ csakrapontjai

A földrajzi jellegű mitikus képzetek elvi háttérének fő, karakterisztikus vonása a földtörténeti idők évmilliárdos folyamatainak *szükségszerű eredménye* a nemzeti történelem, az „előtte” területe mindannak, ami „utána” lett, őskora és forrása. Az empirikus időt meghatározzák a kezdeti vagy előidőben lezajlott események, mivel a mitikus múlt azonban nem egyszerűen régmúlt kor, hanem a teremtés különleges kora (Jeleazar Meletyinszkij).

Közetszerkezeti alapokba, domborzati elemekbe, folyamatokba, csillagképekbe vésettek tehát a magyar múlt tényleges keretei. A közkultúra szövetében élő nemzeti mitologikus képzetek, történeti (sors)magyarázati rendszerek közös jellegzetessége a folklorisztikai monda-, mese-, mítosz kutatás legfőbb elkülönítési karakterével rendelkezik. Nevezetesen azzal, hogy amíg a mesék egyértelműen képzetes történetek, addig a mondák és a mítoszok valóságtartalmáról nem tudunk dönteni. „Lehetséges...”, de nem tudjuk.” A bizonytalan „sem-sem” mezőben mozgó történetmondások, rítusok, ikonográfiai rendszerek tehát így nem a klasszikus tudományos megismerés rendszerében értelmezhetők,

hanem az elfogadás–elvetés hittéli oppozíciójában helyezkednek el csupán.

A néprajz tehát jelen van ma is. Megújult tartalommal, megújult kutatási érzékenységgel elemzi a mindennapjaink velünk élő kultúrájának minket körülölelő rétegeit, világát.

Kérdések:

1. Mit jelent a néprajztudomány alkalmazott jellege?
2. Miért fontos a népi természetismeret?
3. A folklórkutatás mire terjesztette ki az érdeklődését a 20. század utolsó évtizedeiben?
4. Milyen kommunikációs csatornán áramlik a szóbeliség napjainkban?
5. Mit jelent a memory-boom?
6. Mit jelent az újpogányság kifejezés?
7. Az új mitológiának milyen jelenségei vannak?

9. Velünk élő néprajzi örökség I.

---

*A népi kultúra jelentőségét én is
csak akkor kezdtem igazán megérteni,
amikor már otthonosan kezdtem érezni magam
az európai magas kultúrában, amikor világosan
láttam az európai művészetek mozgatórugóit,
köztük is a modern művészetekét,
kapcsolódásukat épp az ősművészetekhez,
amelyekről elmondhatjuk,
hogy a történelem legvédtelenebb
emberei teremtették
(Csoóri Sándor).*

9.1. Népkarakter

A mai társadalmi és politikai folyamatok értelmezésében csakúgy mint a nemzeti, etnikai, lokális vagy más csoportidentitásokról folytatott vitákban, mindennapos a történeti érvekre és előzményekre hivatkozás. Ezek az önazonossági narratívák ugyanakkor elválaszthatatlanok a sztereotípiáktól, illetve azok generációról generációra öröklődő és persze változó kulturális reprezentációitól. Hogy ezekben el tudjunk igazodni, elkerülhetetlen a sztereotípiaképződés történeti, szociológiai, pszichológiai, antropológiai vagy irodalomtörténeti, azaz interdiszciplináris vizsgálata, illetve e kutatási tanulságok egyetemi stúdiumokba építése, és persze oktatása. De a néprajznak is szerepe van az úgynevezett népkarakter-kutatásban.

Gunda Béla néprajzkutató gyakran emlegette azt a példáját, hogy az első néprajzkutató/antropológus az az őseember lehetett, aki átment a szomszéd barlangba és rácsodálkozott a saját élet-

módjától bármiben eltérő, ott látott viszonyokra. Az emberiség legalapvetőbb tapasztalata tehát az *idegennel* való konfrontáció, az ismerttől, a megszokottól *eltérő* megtapasztalása, másként fogalmazva: rácsodálkozás a másfajtára. Tulajdonképpen az önálló tudománnyá válás időszaka előtt, a korai antropológia és néprajz gyökereit az utazók, felfedezők nagy korszaka jelenti, amely komplex, bonyolult időt, a „vad” leírásának 17–18. századát a német tudományosság a *Fremderfahrung* (*idegentapasztalás*) szóval ragad meg. Az európaítól *eltérő* kulturális mintázatok értő, tudományos elemzése, plasztikus leírása igen bonyolult, összetett, komoly felkészülést és sok évi terepmunkát kívánó feladat. Ám a laikus szem, a művelt olvasó a távoli, úgynevezett egzotikus műveltségek, életmódok fő karakteres vonásainak másságát azonnal felismeri, elkülöníti.

Ugyanez a kérdés, azaz az *idegen* jelentésének megválaszolása az európai – a határozott és egyszerűen leírható nyelvi eltérések ellenére mégis egységes műveltségi – területen sem egyszerű feladat. Hosszú időre volt szüksége az antropológiának, a néprajznak, az európai etnológiának ahhoz, hogy végre a huszadik század második felére felismerje, akkor jár jó úton, ha nem kultúrák belső szövetére, hanem a kulturális határhelyzetekre, találkozásokra és az ezekből adódó konfliktusokra koncentrálnak. A kulturális mintázatok eltérései, viselkedési, mentalitásbeli különbségei ezeken a pontokon körvonalazhatók eredményesen.

Ám a hétköznapi emberek számára a tőlem/tőlünk különbözőnek az egyértelmű felismerésére, minél egyszerűbb megragadására, kifejezésére a tájékozódás, a létbiztonság, a világban való eligazodás érdekében szüksége volt. Ezt a célt szolgálta az a sokat elemzett, jól ismert, a 17–18. század fordulóján készült, esztétikai értékkel bíró népkarakter-táblafestmény is, amelynek egyik példánya valószínűleg egy stájer kocsmában függött. A falikép határozott, egy-egy szavas válaszokkal rajzolja meg az érdeklődő olvasónak az európai népek legfőbb magatartási jegyeit,

ségi élményei és reakciói kötődnek. Az pedig talán a mindennapi gondolkodás természetéből adódott, hogy a nemzet gazdasági és kulturális teljesítményeit emberi tulajdonságokhoz, a jellemhez, illetve pszichológiai kategóriákhoz kapcsolták. A nemzeti karakternek a 19. század egyfajta állandóságot, folytonosságot tulajdonított.

A 19. század második felében az etnográfiaiban – mint olyan tudományban, mely a társadalom legtömegesebb rétegének, az akkor még homogén kultúrával rendelkező agrárnépességként felfogott parasztságnak a kutatását tűzte ki célul – természetes módon lépett előtérbe a nemzeti karakter, a népi jellem kérdése. Hunfalvy Pál (1810–1891) *Magyarország ethnographiája* (1879)

című kötetében rendszeres tudományos igénnyel jelenik meg az összehasonlító néptörténet azzal a céllal, hogy a magyarság kapcsán meg tudja válaszolni a nemzetté, néppé válás igen összetett kérdését. Első lépésben oly módon, hogy Hunfalvy kulturális és történeti formai jegyek alapján elkülöníti a magyarságtól az országban élő

népeket. Ám a lényegi munka viszont a néprajztudományra vár, mondja kötete nyomán később maga is. Nevezetesen a magyarság belső, lélektani összetartozási szálainak felbontása.

Miközben az 1890-es évek nemzetiségi politikáját a nemzetiségi elfojtás, valamint a magyarosítás jellemezte, és a hazai etnikumokról például az élclapokban alkotott képek egyre negatívabbakká és kirekesztőbbekké váltak, a Magyar Néprajzi Társaság az 1889-ben megfogalmazott alapító elveiben éppen a nemzetiségek alaposabb megismerését fogalmazta meg, aminek célját Hermann Antal (1851–1926), a társaság egyik alapítója a hazában élő népek együtvé tartozásának erősítésében jelölte meg. Ez motiválta a különböző etnikumok gazdálkodására, építkezési,

lakberendezési vagy étkezési szokásaira irányuló gyűjtéseket, aminek az észlelése az első világháború után egyre inkább az etnikai nacionalizmus, majd később az a bizonyos sokat emlegett kultúrfölény kifejezésére adott lehetőséget.

A két világháború időszakában Bátky Zsigmond (1874–1939) 1934-ben a négykötetes *Magyarság néprajza* című szintézisben a „Mi és az Ők” csoportját éppen a legproblematisabb ételkultúra területén világosan megkülönböztette: „Nemzeti eledel a káposzta sok száz év óta nálunk is. Ámde a mi vastagon berántott, zsírban úszó, húsos és töltött káposztánk mennyei eledel a számunkra üres, ízetlen, zagyvalék a muszka csí-hez képest” (Bátky Zsigmond).

9.1.1. *Népkarakter és regionális tagoltság.*

Debrecen mint példa

A magyar tudományosságban és közgondolkodásban nem csupán az „etnikai”, azaz a magyar–idegen meghatározása, hanem a nyelvterületen *belüli* táji, regionális műveltségi mintázatok, karakterjegyek feltérképezése is mélygyökerű sajátosság. A német kutatások, elméletek talaján mozgó úgynevezett nemzeti tudományokat a táj és a kultúra, sőt a táj/tér és a történelmi/politikai események (népiségtörténet) összefüggésének elemzése a huszadik század első felében lényegileg meghatározta, és a mai napig ettől a szemléletmódtól csak igen nehezen tudtak és tudnak e tudományok megszabadulni. Fokozottan igaz ez az elméleti megkötöttség a kulturális jelenségeket, folyamatokat, kölcsönhatásokat elemző néprajzra.

A paraszti életmód ilyen fokú környezeti/térbeli beágyazottságának hangsúlyozását, elméleti kidolgozását nem az ismeretek bővüléséből adódó magyarázatok adták, hanem éppen ezeknek az értelmezéseknek a hiánya indokolta. Úgy értem, hogy a néprajz annyira szimpla leíró tudomány volt az első szintézisének időszakában, hogy az alapkutatások sokszor az egyszerű kör-

nyezeti háttér felvázolásával magyaráztak olyan életmódbeli jelenségeket is, amelyeket a korszakban nem vagy csak szórványosan folyó társadalomnéprajzi kutatások pontosan (gondolok itt jelen esetben a geográfia teljes mellőzésével is) és helyesen értelmezni tudtak volna. A környezet/tér–kultúra összefüggésének leírása nem tölthette be a társadalmi folyamatokat magyarázó elméletek helyét.

Az úgynevezett etnikus/táji specifikumok, táji karakterek, attitűdjegyek keresése ennek az elvnek alapján tehát nem volt idegen, sőt természetes része volt az etnográfiaának. (A népi műveltség, életmód abszolút táji meghatározottságától és a táji köztötség helyett társadalomtörténeti szempontokat [pl. polgárosodás] előtérbe helyező kutatások csak az utóbbi évtizedekben honosodtak meg a néprajztudományban.) Így kötik össze korabeli irodalmi munkák, útirajzok a közgondolkodásban – az alábbi idézetben pozitív értéként – az alföldi környezet meghatározta paraszti kopottas életet, a polgárosodási elmaradottságot, és vetíti a pusztai poros sík adta nyers lehetőségeket a népi karakterre is: „Sajátságos aggodalom és csüggedés fogja el lelkünket, midőn e mérhetetlen rónán végigtekintünk. Gyakran mérföldnyi távolra keskeny, magas töltésen utazik az ember, mocsárok és ingoványok közt. A gabona és takarmány eltartására szolgáló csűröknek itt nyoma sincs. A betakarított gabonát szabad ég alatt asztagokba rakják, és a lovak által nyomtatják el. Általában a magyar parasztban nem található fel ama nyers mindennaposság, ama buta otrombaság, melyet más népek legelső rétegeiben tapasztalunk, melyek pedig oly örömet nevezik a magyart durva barbárnak. Büszke önérzet, valamint a zene és a költészet iránti veleszületett hajlama képezik szívének fő jellemvonásait. Szomorító jele a polgárisodásnak, hogy a magyar nemzeti jellem alapvonásait sokkal nagyobb mértékben találjuk fel a puszták lakóiban, mint a sima polgárisodás útján haladó városokban” (Beniczky Irma szavait idézi Csiki Tamás).

A pusztai életnek ez a megjelenítése a nemzeti és a népi jellem azonosítását jelzi. Ezért az alföldi táj vadságának ábrázolása lakóinak pozitív tulajdonságaival kapcsolódik össze. Hasonlóképpen, a szabad ég alatti gazdálkodás az ázsiai vagy a nomád hagyományok képzetét erősíti, ám ez is a nép erkölcsi és lelki értékeit szimbolizálja. Ám a fenntartások mellett az is igaz, hogy a tájakhoz, régiókhoz, településekhez kapcsolódó etnográfiai kutatások a lokális azonosság erősödéséhez is hozzájárultak (ezt éppen a debreceni Balogh István [1912–2007] történész-néprajzkutatónak munkássága kitűnően szemlélteti).

A magyarság tájnyelv, nyelvjárás tekintetében közel sem olyan karakteresen tagolt, mint például a német nyelvterület. A regionális megosztottság értelmezéséhez tehát jóval összetettebb kulturális mintázatok megragadására volt szüksége a néprajznak az egyértelmű nyelvi különbségek helyett. Az úgynevezett – példaként csupán most – gömöriség, szatmáriság, bihari-ság, a jász vagy – a jelen esetben – a cívis öntudat jelentésrétegeinek magyarázatához a formai műveltségi jegyeken (pl. speciális ételek, viselet, folklórjelenségek) jóval túlmutató szociálpszichológiai, összetett társadalomtörténeti vizsgálatokra van akár szükség. A lokális önazonosság része így az emlékezetben megőrzött múlt, amelyben a történelmi legendák és a politikai mítoszok keverednek a valósággal, és válnak együttesen a közgondolkodást meghatározó mentalitássá.

A „debreceniséget”, illetve a „cívisek világát” értelmező és kutató Irinyi Károly (1931–1988) Debrecen karakterének jellegét a politikai közgondolkodásban és a mentalitástörténetben kereste. Irinyi úgy érvelt, hogy Debrecen dualizmus kori társadalmának mentalitását a történelmi hagyományok „öntetszelgő mítoszai” befolyásolták. Polgármesteri és képviselői beszédek, püspöki imák és családi ünnepek az önheroizálás jegyében ismételték: Debrecen a romlatlan erkölcsök, az ősi erények hordozója, a politikai elvhűség, az önérzetes magyarság legtipi-

kusabb városa, a kálvinizmus és a magyar faj összefonódásának, valamint a nemzeti függetlenségnek a legfontosabb őrállomása.

9.1.2. *Népkarakter vagy társadalmi folyamatok*

A nemzet mibenlétének kérdése általában liminális társadalmi/nemzeti helyzetek – legyenek ezek akár nemzeti sorstragédiák – után lép újra és újra előtérbe. Azon korszakokban, amikor felmerül az az igény, hogy egy új, vélhetően igen nehéz történelmi helyzetben, vagy ellenkezőleg, éppen reményteli kor küszöbén megfogalmazzuk saját kultúránk értékeit, mentalitásunk alapjait. Lényegében annak érdekében, hogy felmutassuk, melyek lehetnek azok a népi tulajdonságok, jó attitűdök, melyeknek megerősítése a nemzet felemelkedését segíthetik. Amint a magyar történelemírás egyik sokat idézett, emblemikus kötete, a *Mi a magyar?* (1939) szerkesztői előszavában Szekfű Gyula fogalmaz: „Azonban még kevesen vették észre a láthatár szélén a felhőket, melyek még csak felvonulóban voltak, és amelyekről még kevesebben képzeltek el, hogy egyszer sötét árnyakat vehetnek erre a napsugaras országra. Valami normafélének szántuk ezt a könyvet, hogy öntudatosá tegye az emberekben magyarságukat, és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől” (Szekfű Gyula).

A Trianon okozta nemzeti sokk „valamiféle” feldolgozási folyamatában az irodalom, a történelem és a néprajz mellé, elsősorban Teleki Pál (1879–1941) karizmatikus személye és politikai/tudósi szerepe nyomán, a földrajz is megjelent a saját szakterületével. A geográfia új szerepkörben találta magát, hiszen a trianoni döntés megfosztotta az országot földrajzi „tömegétől”, „tömörségétől”, „lét- és látterétől”, középhatalmi státusától. A honi földrajzot a Kárpát-medencében megszerveződő új államrendet megteremtő béke egyre markánsabb érvrendszer kidolgozására kényszerítette. Alapvető céllá vált az egységes (tehát

megbonthatatlan) magyar nemzeti és államtér-idea minél szélesebb geográfiai érvrendszeren nyugvó kidolgozása.

Ennek az új szerepkörnek, elvárásnak az eredményeképpen a földrajz is felsorakozott a magyarságtudományok közé. Habár a magyarságtudományok központi magját a néprajz mint a „hamisítatlan, gyökeres magyar kultúra” letéteményesét, a parasztságot vizsgáló tudomány képviselte, illetve a magyarságtudományok elsősorban társadalmi/kulturális diszciplínának együttesét jelentik, a két világháború közötti időszak honi geográfiáját is idesorolhatjuk. Hiszen a földrajz mindkét ága olyan érvrendszert dolgozott ki, amely a társadalomföldrajzi érvekkel (emberföldrajz) párhuzamosan természettudományi szigorúsággal (fizikai földrajz) igyekezett igazolni a magyar államtér és a magyar államhatárok sérthetetlenségét, a magyar kultúrának szinte a természeti környezetbe való mély beágyazottságát.

Amint a magyarságtudományok a magyar nemzet „kulturális állapotának” válságából keresték a kiutat, úgy a geográfia – a néprajzhoz hasonlóan szintén mintegy sorstudományként – a magyar kultúra szétesett léttérét igyekezett töretlenül egységben láttatni, és e kultúra térkereteinek ismételt legitimációt szerezni.

A magyar földrajz – hasonlóan a vízrajzhoz, az éghajlathoz, a talajtípusokhoz – tájtényezők közé sorolta az emberi tevékenység környezetalakító képességeit bezárólag a Kárpát-medencében megtelepedett népek lelki alkatával. Azaz a népkaraktert egzakt – mai szóval – táji geofaktorként értelmezte. Hasonlóan a geológiai folyamatokhoz és víztömegmozgások leírásához, beszélt a honi földrajz a népesség ősi törzsrétegeiről, másként alapidomokról (magyarság, majd mellé települő németiség/szászok), szólt beszívárgó népekről (oláhok), írt a népességi fedőrétegekről (a török kor utáni betelepült fajok), idegen zárványokról (cigányok, zsidók). Illetve értekezett transzgressziós népekről (német, oláh, rác), regressziós népcsoportokról (székelyek) és – amelynek éppen a korszakban már súlyos politikai

következményei is lettek – a keleti zsidóságról mint a Kárpát-medencében egyenesen tájidegen népről.

Az etnikai sztereotípiák azonban nem csupán a nemzetállam építésének klasszikus korában, hanem a jelenkor komplex, bonyolult társadalmi viszonyai között, a mindennapi létünkben is segítik a tájékozódást, a kulturális különbségek tudatos és tudattalan észlelését, és végső soron az etnikai csoportok képződését. A vállalt/nem vállalt érzések, tudatos/tudattalan beállítódások, érzelmek, elutasítások/elfogadási attitűdök sűrű szövete éppúgy része napjainkban az idegen–saját tapasztalásában, óvatos vagy éppen radikális felismerésében és plasztikus, leegyszerűsítő megnevezésében, ahogy a modern nemzet jelentésrétegei formálódásának időszakában.

A 20. század második felében a nemzetállamoknak a „nemzetek feletti destabilizáció” sajátos formáival is szembesülniük kellett, ami a lokalitásteremtést, a lokális szubjektum problematikáját állította előtérbe. Arjun Appadurai (1949–) terminológiájára utalok, aki számára a lokalitás nem térbeliséget, hanem kapcsolatokat és kontextusokat, a társadalmi közvetlenség érzetét jelenti, és ami cselekvőerőben, a társulási hajlam különböző változataiban fejeződik ki. Azaz a második világháború után a kulturális örökség, kollektív emlékezet fogalmát tisztázó vitákban, az etnicitás folyamatáról szóló publikációkban, illetve a „nemzeti karakter” stabilitást feltételező szélsőséges ideológiák rettenet következményei nyomán a „valamiféle” állandó nemzeti szellem képzete a tudományos életben teljesen idejét múlt reliktum-gondolatként a peremre szorult. Részben azért, mert – amint azt a fentebb megidézett Fredrik Barth munkássága nyomán fél évszázada tudjuk – mind az egyéni, mind a kollektív etnikai magatartások folyamatosan változnak, nincsenek rögzített, stabil szociális etnikai határok, csak kulturális áramlások és szüntelen találkozási, konfrontációs pontok léteznek. Nem lehet tehát úgy beszélni az etnikai csoportokról, mintha azok valódi

entitások, közösségek és tartós (belsőleg homogén) kollektívák lennének.

Az örökség fogalmának tisztázása is pontosan ezt helyezi előtérbe a nemzeti, etnikai sztereotípiák kutatásában. A nemzet azonosságát nem egyfajta feltételezett, állandó közös karakter jellemzi, hanem a megélt múlt, a közös jövőbe vetett hit, közös tevékenység, amely társadalmi cselekvés folyamatos útválasztás is egyben.

Hermann Bausinger (1926–2021) az európai néprajztudomány kimagasló kutatója, a német újra egyesítés után pár évvel írt egy könyvet *Tipikus német* címen, amely kötetben a rosszemlékű „karakter” kulturális jelentésének mai lehetséges kereteit vázolja fel saját „népe”, a németek kapcsán. Úgy véli, hogy „A mi a német?” kérdésének csupán kognitív megidéző funkciója van:

„A beszélgetéseknek talán a legfontosabb hozadéka az volt, hogy bepillantást engedtek abba, hogy milyen szerepet játszik a dolgok felületes osztályozása. A külföldi diákok természetesen tisztában voltak azzal, hogy igen korlátozott lehetőségük volt másokat megismerni és megfigyelni és hogy ezért csupán a német valóság néhány szeletét ismerhették meg. Ennek ellenére alig álltak ellen annak a kérésnek, hogy valamilyen megállapítást tegyenek a németekről. Ugyanis nem az interjú vezette őket arra, hogy a tapasztalataikat nemzeti címkékkal lássák el, hanem ez a nézőpont már onnantól kezdve megvolt, hogy az idegen kultúrával először találkoztak. Azáltal, hogy egyes dolgokat „német” jelzővel illeltek, közös nevezőre tudták hozni a számukra szokatlan tapasztalatokat. Ez az osztályozás pedig egy olyan mozzanat, mely megszabadít bizonyos terhektől – azt az érzést közvetíti ugyanis, hogy az ember megértette az idegent, habár a legtöbb esetben nem történt más mint, hogy nevet adott neki” (Hermann Bausinger).

Az etnikai különbségek megnevezése – mondja ki könyvnyi terjedelemben, számos példával Bausinger is – az idegenség-

tapasztalat tudatos vagy tudattalan, folyamatosan formálódó szociális (találkozási) helyzeteiből adódnak csupán. Az „igazi, tipikus német” fogalomköre véglegesen visszaszorult a karácsonyi vásárok étel-, ital- és tárgyi (leginkább giccs) világába.

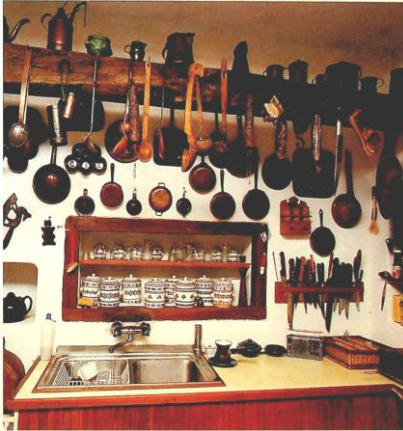
9.2. Rusztikus tárgyvilágok

A néprajztudomány korai történetétől jelen van kutatási területén a szóbeli hagyományok mellett az életmódleíráshoz tartozó tárgyi világok bemutatása. A rendszeres tárgygyűjtés a 19. század második felében intézményesülő néprajzi muzeológia (1872) alapfeladatává vált. A cél az volt, hogy az utazók, felfedezők által gyűjtött tárgyi együttesek mellé a Kárpát-medencéből magyar (és nemzetiségi) paraszti eszközök, díszművek, viseletek stb. rendszeres gyűjtés eredményével bekerüljenek (akkor még csupán) a Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályára. A tárgykezelés négy fő tétele – gyűjtés, archiválás, feldolgozás, összehasonlítás – határozta meg a tradicionális kultúra tárgyi világának értelmezését.

Alapvetően az előfordulás, a táji/történeti/etnikai párhuzamok, egyediségek keresése hatotta át a tudományt. Az ún. „etnikus specifikum” kibogozása, a kultúra alkatának egyedi, sajátos lokális és/vagy táji és/vagy etnikai csoport és/vagy nemzeti szintű bemutatása volt az alapvető cél. A huszadik század második feléig a tárgygyűjtemények értelmezési folyamata többé-kevésbé ezen keretek között maradt.

A „tárgyi jelentés” újrafelfedezését csupán a 20. század utolsó évtizede hozta meg. A néprajz a szóbeli, az írott, a képi forrásai mellé ismét felsorakozott a „porosnak” vélt tárgy-kultúra új szempontú megközelítése. Hasonlóan a kultúrakutatás paradigmatis fordulatához (pl. interpretatív, performatív, posztkolonialis, térbeli, ikonográfiai turn) az emberi cselekvést betöltő tárgyi világ „megszólaltatása” (material turn) a néprajztudományt is elérte.

A tárgyak közösség-összetartó szerepe, a tárgyak jelentéstartalmának hatóereje, a mindennapokat szervező készsége, egyes darabjainak egyedi történetei, emlékezeti/érzelmi rétegei, azaz szimbolikus feltöltöttsége lép e (tárgyi) fordulat folyamatában a kutatás fókuszába. Ebben a kontextusban értelmezhetjük az egykori tradicionális tárgykultúra és életmód újraéledésének miértjeit. Lakó- és közösségi terek, éttermek a teljes paraszti

Régi konyhai eszközök

A modern elemes bútorból összeállított konyhát falusiassá teszik a régi tárgyak, eszközök

A lakótelepi konyhában öreg hálószalóval fedték be a falat, hogy megfelelő háttérrel teremtsenek a tányérok, használati eszközök gyűjteményének

A lakótelepi lakás rideg fala lam-bériával és kerámiákkal hangulatos-sá szelidül

élet spektrumából válogatott tárgyainak berendezésével, a tradicionális művészet zsúfolt szín és ornametikát hordozó kerámiáival, szőttéseivel, varrottasaival, vagy népi bútortokkal, mindennapi, akár egykor használt eszközök megtisztított darabjaival felszerelt

helyiségek, épületek a teljesség, a tökéletesség, egyfajta természetes, vágyott, bár „soha el nem érhető” tökéletesség érzetét keltik.

Rózsás csárda, Debrecen-Józsa

Rózsás csárda, Debrecen-Józsa

Ha rusztikus (a vidéki életmódot megidéző) tárgyvilágba lépünk egy étterembe, akkor ott házias, vegyszermentes, csak természetes alapanyagokból főtt ételek várnak ránk (véljük reménytelen a sugallt kép által).

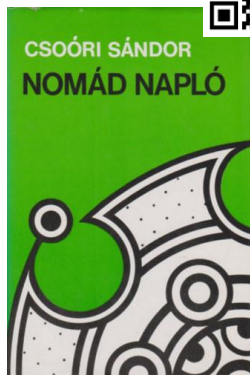

Felekezeti és tudatos megjelenítése a paraszti berendezéssel

Ha városi lakásokban rendezzük be saját rusztikus világunkat, akkor a harmóniát, a paraszti létmódot mint értéket tartjuk fontosnak. De lehet a „népies” a nemzeti identitás kifejezése, lehet a felekezeti tudatos megjelenítése a célunk a paraszti berendezéssel.

Az 1970-es években Csoóri Sándor (1930–2016) *Nomád naplója* (Budapest, Magvető, 1979) mint szimbolikus pont fejezte ki a kivonulás igényét a romlatlan, ősi, népi kultúra, az egyszerű formák, a természetesség felé. A tánc-házmozgalom mellett a kézműves alkotótáborok, szobrászok, építészek, költők, írók, színészek, tanárok „elvonulása”, útkeresése az egypárti politikai berendezkedési mód (a „rendszer”) csendes el nem fogadását, elutasítását is magában foglalta. A népi kultúra tárgyvilágának, jelentésrétegeinek értékszemlélete ezekben az (1970-es, 1980-as) években társadalomkritikai tartalommal is telítődött. Tehát ebben az értelemben rusztikus minden, ami az ekkor volt (a huszadik század második felére letűnt) paraszti világhoz tartozó vagy abban gyökerező tárgyak, díszítmények megjelenését/alkalmazását jelenti *a paraszti életmód tényleges jelenléte nélkül*. Ez igaz még akkor is, ha nem városi házban, lakásban, hanem vidéken, egy faluban egy „eredeti”, azaz parasztok által egykor épített, egykor valóban tradicionális létmóddal „beélt” épületet a teljes eredeti berendezéssel megőrizve használunk nyaralóként, munkahelyként.

Sőt, ez akkor is igaz, ha magunk is gazdálkodni kezdünk, hiszen ebben az esetben is a „megidézett” tradicionális létmód és hagyomány letűnése már lezárult társadalomtörténeti folyamat. Másként fogalmazva, nincs meg a népi kultúra egykori szövete, amelyben helye volt az adott tárgyvilágnak, berendezkedési módnak. Csak e hiány formai megidőzéséről lehet szó csupán.

A rusztikus tehát nem a „túlzsúfolt” vagy „elégéses” („giccses” vagy „esztétikus”) meghatározhatatlan viszonyában értelmezhető, hanem a paraszti életmód tárgyi környezetének tudatos alkalmazásához („falusi hangulat” megteremtése).

9.2.1. Velünk élő „népies” eszközök

Kézműves termékek

vonatkozik ez a meghatározás. A népművészethez tartozó tárgyakat a kutatás a fogyasztók felől határozza meg. Ezek társadalmi kerete meglehetősen tág, mivel ide tartoznak a birtokos, illetve birtoktalan, falun élő parasztok, az itt élő (részben paraszti munkát végző) kisnemesek, pásztorok, a paraszti életformát folytató kézművesek, a mezővárosi civisparasztkok. A tárgyakat attól függetlenül vizsgálják, hogy a használó saját maga állította elő, vagy specialistától, kézművestől, esetleg gyárból származik.

A klasszikus néprajz a parasztság művészetét mint rétegművészetet fogja fel, amely a felsőbb társadalmi rétegek kultúrájával folyamatosan kapcsolatban áll, ennek tartalma, jellege az, ami bi-

zonyos történelmi korokban, egyes területeken változó lehet. Az ipari fejlődés, a polgárosodás fokozatosan eltüntette a népművészet táptalaját. A második világháború után a népművészet tradicionális keretei végleg felbomlottak. Az alkotó és egyben szabályozó közeg, a néphagyomány eltűnése számos változást idézett elő a népművészetben is. Egyre inkább előtérbe lépett a népművészeti örökség szándékolt védelme. Éppen ezért nagyon nehéz értelmezni e tudatos, gyakran szervezett keretek között egyéni, azaz nevesített alkotókhöz kötött, „népművészeti” tárgyak előállítását. A népművészeti örökség e „második életét” el kell tehát választani a tulajdonképpeni népművészettől. Az egykor a népi kultúrában szervesen gyökerező művészeti tevékenység a 20. század második felében olyan jellegzetességeket vett magára, amelyek már nem vezethetők le a fenti, „klasszikus” értelmű népművészetből.

Az újfajta alkotási folyamatot meghatározó kulcsszavak között olyan karakterjegyek jelentek meg, amelyek inkább a magas, elsősorban az iparművészet jellemvonásai, mint a népi kultúra sajátjai: művészeti ismeretek és a kivitelezés szervezett formában történő oktatása; a közösségi háttér hagyományozó erejének megszűnése; az alapanyagok megváltozása; egyéni kreativitás, a technológia és a piacra termelés fogalmának megjelenése, sőt a gyári előállítás lehetősége és ebből következően (akár) sorozatgyártás alkalmazása.

Ez a „már nem a régi, de igazán mégsem magas művészeti” köztes állapot hívta életre a *népi iparművészet* fogalmát.

Az elsősorban a kereskedelmi forgalmat előtérbe helyező tevékenység őseit a „nemzeti háziipar” szervezetében, vagy a „népipari” tevékenységben találhatjuk meg. Ám, amint már a 19. század második felében, a 20. század elején is több, egymást részben átfedő, részben a másikat kizáró fogalommal igyekeztek a nép művészeti tevékenységének egyes formáit lefedni, megnevezni, a mai alkotói utakat és kész műveket sem lehet egyetlen terminus alatt összegezni.

Kézműves karácsonyi termékek. Basel, 2019

Többen is felhívják arra a figyelmet, hogy a népi iparművészet fogalma voltaképpen helytelen kifejezés. A kereskedelmi megfontolásokat előtérbe helyező tevékenység például nem tud mit kezdeni a „naiv művészek”, ezermesterek által barkácsolt tárgyakkal, kézimunkák millióival. Vagy a népi iparművészet – jóllehet eladásra készülő tárgyak előállításáról van szó – mégsem fedheti le azt a tevékenységet, amelyben a művészetnek, azaz esztétikai minőségnek még az igénye sincs. „Műtárgymásolás” vagy a „turistaipar” (nem feltétlenül, de többnyire „giccs”) emlékei kiesnek a terminus használati rostáján.

Jóllehet a néprajztudományi elméleti keretek nem tudnak mit kezdeni a minket körülvevő „népies tárgyvilággal”, ám nem jelenti azt, hogy erre a jelenségre ne volna igény, hogy a néprajz (legalább) reflektáljon. De ebben az esetben a „népies tárgyakkal” a néprajznak csak annyi dolga lehet, hogy jelezze, más megközelítésre van szükség ezeknek az eszközöknek, használati- és dísz tárgyakkal az értelmezéséhez, mint a tradicionális népi

kultúra magyarázati rendje. Hiszen itt részben olyan anyagok használatáról van szó, amelyek teljesen kiesnek és idegenek a felbomlott, hagyományos kultúrától (pl. műanyagok), illetve olyan tárgykészletekről van szó, amelyek soha nem voltak részei a tradicionális műveltségnek (pl. mobiltelefon).

Emléktárgyipar

*Posztfolklorizmus:
mobiltelefonok*

*Posztfolklorizmus: futballkapuskesztyű
(tervezte: Csonka Gergő)*

Farmer, kalocsai mintával

A marketing, a gazdaságpszichológia területére kell helyeznünk ekkor a kérdést: azaz, milyen fogyasztási célokat szolgál népművészeti motívumok megjelenése telefontokokon, akár energiatároló dobozokon? Azaz a marketing teljes szabadsággal fordulhat a népi forma- és díszítőjegyek öröksége felé, kiszakítva az adott jelet, színvilágot, akár motívumot egykori kontextusából és alkalmazhatja bármilyen tárgyon, bármilyen anyagon. De ezekben az esetekben a néprajz néma marad. Nem „valami-féle” értékszempontra érvényesítése miatt, hanem egyszerűen azért, mert ez kívül esik a tudomány érdeklődési területén. (Veréblyi Kincső)

Mindebből következik viszont viszonyosan az is, hogy a népi iparművészet lényegéből adódóan nem működhet ilyen nyitottsággal. Lehetnek kiemelkedő népi iparművészek, de az egyéni kreativitás szerepének mégis vannak határai. Természetesen ma már nem a közösségi hagyomány szabályzó ereje, hanem a népi iparművészeti tevékenység gondolati *alappillérei* nem engedik sem a „profi”, sem az „amatőr” tevékenységben a teljes alkotói

szabadságot, e cselekvési mód komplett átformálását, újragondolását. A népi iparművészet ugyanis minden új technológia és egyéni kifejezőkészség elfogadása mellett alapvetően *megőrizendő örökségként* tekint az egykori népművészetre. E hagyatékhoz való viszony: az alkotók, iskolák és szövetkezetek által felvállalt feladat meghatározza az innováció befogadásának és a tevékenység kereteinek határait.

Külön kell szólni az alkalmazott technikáról, mert az a népi iparművészetnek sarkalatos kérdése.

„Tárgyalatás”: esztergagépen gyártott fa használati/emléktárgyak

Nem fogadja/fogadhatja be tehát a népi iparművészet a sok évszázados hagyomány erejével legitimált alapformák és textúrák megváltoztatását. Nincs helye – például – a műanyagoknak az alapanyagok között. A népi iparművészet alkotta tárgyaknak tehát mindenképpen illeszkedniük kell a népművészeti örökség kereteibe. Jóllehet az adott mű formálásában – amint arról szó volt – szerepet játszhatnak például technikai/kivitelezési újdonságok, illetve a formálásban megjelenhet egyéni hang is, a tárgy

anyagi és tartalmi összképének fő vonalai nem térhetnek el a még oly változó és alkalmazkodó népi kultúra hagyatékként ránk maradt formavilágától.

9.2.2. *Velünk élő népies világok*

De nem csupán e tárgyak szövik át a mindennapjainkat, hanem a néprajztudomány által *szokásvilágnak* nevezett sűrű, kulturális szövet számtalan eleme hatja át az életünket. Számos tudatos alkalmazás és tudattalan jelenség rétege fedi egymást a hétköznapi egymásutánosságában, illetve ünnepek, kiemelt alkalmak, laikus vallásgyakorlatok, akár jeles napok alkalmakor.

*Szalmabálabábú Frédi és Béni
tematikában Tiszaigaron*

Szalmabálabábúk

Legyen szó adventi koszorúról, kiszebábúról, farsangi maszkos alakoskodásról (pl. busójárásról), húsvéti locsolkodásról vagy szüreti amorf szalmabálákról, mind-mind (a saját tárgyi kellékeivel, rítusaival) a mindennapi életünk része.

*Öltöztetős szalmabábú. Ónod, 2020.
karácsony*

Betlehemes. Ónod, 2020

Halloweeni dekoráció napjainkban

Paraszti használtkékek vására. Ónod, 2019

A szokások hatalmas tárháza – nem csak múltra irányuló érdeklődésével, hanem napjaink folyamatosan változó hagyományvilágára is érdeklődően tekintő – néprajz (szűkebben folklór)

kutatási területe. Éppen úgy értelmeznie kell a mindenszentek (Halloween) az utóbbi évtizedekben megjelent új jelentésrétegeit, rítusait (Verebélyi Kincső), ahogy akár a hasznáلتcikkék szerepét, helyét a vidéki mindennapokban.

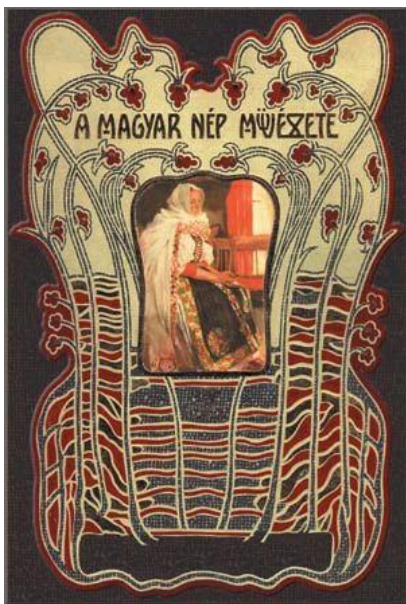
Kérdések:

1. Jellemezze a népkarakter-táblafestményt! Írja le, hogy milyen célt szolgált!
2. Írja le, hogy miért fontos a népkarakter kutatása! Ismertesse a debreceni példát!
3. Ismertesse hogyan került a földrajztudomány a magyarságtudományok közé!
4. Miért volt jelentős a tárgygyűjtés a 19. században?
5. Mit szimbolizált Csoóri Sándor *Nomád napló* című műve?
6. Mit eredményezett a második világháború utáni időszak a népművészetben?
7. Soroljon fel folyamatosan változó hagyományokat!

10. Velünk élő néprajzi örökség II.

10.1. Népművészeti kötet mint nemzeti azonossági pont

A népművészet tisztelői és barátai könyvkincként ismerik a Malonyay Dezső nevével fémjelzett kötetsorozatát. Évtizedeken át a magyar népművészet egyetlen kézikönyvének szerepét töltötte be, pótolhatatlan adatai, tartalmi gazdagsága folytán pedig ma már nemzeti kultúránk értékei közt tartjuk számon (Kósa László). *A magyar nép művészete I–V.* (1907–1922) című sorozat a későbbi korok számára a népi díszítőművészet emlékezetét teremtette meg azáltal, hogy egyrészt átfogó leltárt adott e műveltségi területről, másrészt pedig a kiállításának művészi minőségével.

Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. Budapest: Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. 1907–1922

A kötet e két fő karaktere eredményeként a mű a magyar nemzeti kultúra egyik reprezentatív ikonjává vált. A kivitelezési igényesség annak is köszönhető, hogy a háziipar, a tradicionális díszítőművészet felfedezésében, néprajzi kutatásában, motívumainak gyűjtésében, közreadásában a 19. század második felében nem néprajzkutatók, hanem szépírók, rajztanárok, képzőművészek vettek részt. Azaz e korszak a tradicionális művészetben még nem tudományos problematikát, hanem – a világ- és országos kiállításokkal összefonódva – esztétikai értéket, a minőségi tisztaságában művészeti újító erőt, forrást látott.

A magyar nép művészete felépítése a rurális környezet atmoszféráját megidézni igyekvő önálló szövegtetek mellett a képhez rendelt funkcionális szövegek megjelenítésének elvét követi. A nép kultúrájában, annak „hangulatában” helyezik el e magyarázatok a képi látványt. Habár ezt, a már az adott korban sem tudományosnak mondható módszert a néprajztudomány részéről komoly kritika érte, alapjában Malonyay művésztársival nem szaktudományi művet, hanem egy, a szó nemes értelmében vett, a díszítőművészet területeit, eszközkultúráját, tárgyi világát leíró forrásinventáriumot igyekezett összeállítani a magyar képzőművészet nemzeti megújulása számára, illetve összességében egy olyan munkát igyekezett létrehozni, amely a nemzet életerejé felmutatásával a magyarság egységét szolgálja.

A magyar történelem, kultúra és egyáltalán, a szellemi élet térkereteinek többszöri szétesése, a társadalmi berendezkedések és politikai ideológiák sűrű változása át- és átértékelte a fizikai és időbeli távolságokat. Az eszmei rendszerek érdekeinek megfelelően a magyar kulturális örökségből korszakokat és/vagy történeti régiókat, alkotókat és/vagy műveltségi területeket igyekeztek teljes egészben kizárni.

Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a Malonyay kötetek számára a második világháborút követő majd négy évtized

- a szigorú szaktudományon (néprajz) túli nemzeti kultúrában
- a hallgatás időszakát jelentette.

Ha *A magyar nép művészete* munkát a kulturális felejtés/emlékezés bonyolult hálójába helyezzük, akkor a mű leszorítottságát nem csupán legfőbb *hatóereje*, azaz a *magyar* tradicionális művészet esztétikai/művészi kivitelezési értéke, a színekben tobzódó megjelenítés, az önmagukban is egy-egy nemzeti ikonként szerepeltethető nagyméretű táblaképek, a kötetekben szereplő tárgykultúra rajzi kidolgozása, a bemutatás (inkább megmutatás) magas színvonala, hanem az a *földrajzi tér* is eredményezte ezt a lefojtást, amelyben e kötetek mozogtak.

Malonyai Dezső: A magyar nép művészete I-V. kötetek

Hiszen a századforduló célkitűzése az volt, hogy öt kötetben a *teljes* magyar nyelvterület népművészetét vegyék leltárba. Ám a kötetekben szereplő, a magyarság tradicionális díszítőművészetét karakteresen meghatározó népművészeti (szimbolikus) tájai, azaz a vállalkozás fő régiói, a békerendszerekben (1920, majd ismét 1947) megfogalmazott magyar *államhatárokon túli* területeken fekszenek. Ez az utólagos politikai földrajzi helyzet a mű öt kötetéből kettőt teljes terjedelmében, egyet felerészben érint.

(I. kötet [1907]: A kalotaszegi magyar nép művészete; II. kötet [1909]: A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép

művészete; III. kötet [1911]: A balatonvidéki magyar pásztor-nép művészete; IV. kötet [1912]: A dunántúli magyar nép művészete [Veszprém, Zala, Somogy, Tolna]; V. kötet [1922]: Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe)

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a születésénél is már a nemzeti idea jegyében megvalósult mű eszmei feltöltődését az államterület változásából adódó nemzet-terület diszkrepancia, illetve ezen gondolat második világháború utáni elnémitása, tovább erősítette. Hiszen azon emblematicus kötetek, önazonossági pontok közé emelkedett a Malonyay-vállalkozás, amelyekkel a nemzet a táj és nép között képzeletében fennálló egységének harmóniáját igyekezett mentálisan mégiscsak fenntartani, s ennek egyik karakterisztikus tartópilléréként, a megbomlottnak vélt, bár ebben a közölt formában soha nem létező, idealizált rusztikus magyar műveltség töredékességét emlékezetében kiegészíteni („kikerekíteni”).

A Malonyay-sorozat egyrészt felrajzolja a tradicionális művészeti tevékenység máig érvényes földrajzi térkereteit, azaz karakterisztikus népművészeti tájait, másrészt kijelöli azokat a fő tárgycsoportokat, amelyek tulajdonképpen ma is megszabják értelmezési rendjét, a tradicionális művészet áttekintésének didaktikai rendjét.

Am az ötkötetes sorozat keletkezése és későbbi sorsa e kiemelt szerep mellett mégis egyben többszörös hiánytörténet.

Nem csupán a már említett, a második világháború utáni elhallgatásra, illetve a kötetek szinte mitikus elérhetetlenségére vezethető vissza a történeti űr, hanem arra is, hogy alig maradtak fenn források a mű ötletének megfogalmazásáról, majd megszületésének körülményeiről. Azaz *A magyar nép művészete* alapvetően nem jól feltárt tudománytörténeti eseményként, hanem töredékes, mentális nemzeti képzetekként élt a kultúra szövetében. Úgy értem, hogy ezekben az évtizedekben a munka jelentőségét sokkal inkább a ráarakódott szimbolikus nemzeti rétegek,

értelmezések és képzetek határozták meg, mintsem a szaktudományi beágyazottság.

Habár a korban elvárt tudományos normáknak nem felelt meg a mű, ám éppen e hiányossága, azaz szövegezésének irodalmi esszé jellege, ábráinak esztétikai kidolgozása emelte be a Malonyay-vállalkozást a szélesebb közkultúrába. A mű a „szép-míves”, gazdag kiállításának köszönheti a nemzeti identitásunkban betöltött reprezentatív szerepét. Ám e mellett a kötet mai hatóerejét az is meghatározza, hogy alapvetően kijelölte, behatárolta a tradicionális művészet ikonikus területeit, illetve tulajdonképpen karakteres választ adott a „Mi a magyar népművészeti táj?” kérdésre, és markánsan felmutatta e táj egyes területi karaktereit oly módon, hogy a magyar műveltség népművészetről alkotott szélesebb néprétegeinek képzeteti napjainkig a mű alapvető területi szerkezeti rendjét követik.

Az első rész egy kisebb erdélyi tájegységgel, teljes egészében Kalotaszeggel foglalkozik, ezt követi a Székelyföldet és Torockót bemutató második, majd a dunántúli anyagot tartalmazó harmadik és negyedik, végül – az előzőeknél jóval kisebb példányszámban – a Palócföldről szóló ötödik kötet.

A sorozat valójában nem lett csonka, mert eredetileg is öt kötetet terveztek, ígértek, közte az Alfölddel és Északkelet-Magyarországgal foglalkozó részeket is, melyeknek anyagát bizonyára elkezdték összegyűjteni, sorsukról azonban nincs tudomásunk. A vállalkozás ebben a formában is páratlan teljesítmény. Egy nagy gyűjtemény az esetek többségében sok közvetlen kisebb előzményre épül, itt azonban hiába keresnénk a kisebb-nagyobb díszítőművészeti-népművészeti kiadványok sorát, mert a korabeli érdeklődő meglehetősen ritkán bukkanhatott rá könyvekben és folyóiratokban magyar népművészeti alkotások ábráira. Malonyay kötetei mégsem előmunkálat nélküliek, sőt éppenséggel nagyon sokrétű kulturális mozgás, személyes törek-

vés, társadalmi érdeklődés, ösztönző eszme találkozott, hogy megszülethessenek (Kósa László).

10.2 A néprajzi örökség kötetei mint népművészeti formanyelvtárak

A Malonyay-kötetekre nem csupán mint az ikonikussá vált, a nemzeti kultúrát reprezentáló művek egyikére tekinthetünk, hanem a hatalmas, inventáriumszerűen bemutatott, jórészt színes gyűjtési anyaga miatt egyfajta vizuális szótárként is. Olyan munkaként, amely összegzi a magyar népi díszítőművészet *formanyelvét*.

Malonyai-kötet lapjai

Azt a nyelvet, amelyet a hagyományozó és alkotó közeg letűnése következtében érvényes erővel mára a művelődéstörténet „beszélthet”, „szólaltathat meg” csupán. A mű tehát – e jellegéből adódóan – napjainkban ott sorakozik azon hasonló leltár-

könyvek mellett, amelyek ihlető forrást, tradicionális tudástárat biztosítanak akár a nemzeti kultúra elit művészei számára.

Ebben a tekintetben – bár csak kellő körültekintéssel, a nagy társadalomtörténeti eltérés figyelembevételével – párhuzamot vonhatunk napjaink alkotói és a gödöllőiek tevékenysége között. Hiszen ahhoz hasonló mozgások indultak meg a népművészeti – jelen esetben csupán(!) már – örökség és az iparművészet között, amelyen folyamatok beteljesülését az egykor a magyaros szeceszio megteremtésével a gödöllőiek tűzték ki célul. Nevezetesen azt, hogy a tradicionális díszítőművészet, népi életmód megteremtő hatású legyen a tervezőművészetre.

M á s o l a t.

NÉPMŰVELÉSI MINISZTERIUM
BUDAPEST, V. BÁTHORY UTCA 16.

Tárgy: **Az Iparművészeti Társulat
vagyonának felszámolása.**

Előadó: **Antal Loránd** Hív. szám: _____

1.713-2/1950.III. szám

Értesítem, hogy az Iparművészeti Társulat felszámolása alkalmával 1950. május 24-én kértem a Belügyminisztériumot, hogy a Társulat népi textilgyűjteményét az Iparművészeti Főiskolának adja át.
A Belügyminisztérium 5633-400/3. száma rendeletében ennek megfelelően úgy intézkedett, hogy a felszámolást lefolytató Pénzügyi Központ a Népművelési Minisztérium érdekeit tartás szem előtt.
Az Iparművészeti Főiskola Zölgazatója ebben az értelemben járt el, de a gyűjteménynek az Iparművészeti Főiskolán való meghagyásával a Központ részéről Fogány G. úbar is egyetértett.
Továbbra is szükségesnek tartom, hogy a textilgyűjtemény az Iparművészeti Főiskola oktatói munkájában rendelkezésre álljon.
Kérem a Központot, hogy a gyűjteményt letét formájában az Iparművészeti Főiskolán megahagyni sziveskedjék.
Budapest, 1950. november 27-én.

A kiadvány hitelesítő, **Keltyeres Agnes s.k.**
irodavezető. osztályvezető.

A Muzseumi Központ Hivatalvezetőjének,
Budapest.

117
Kellam: Gy. Tuz

Másolat a Malonyay-hagyaték elhelyezéséről az Iparművészeti Főiskoláról

A második világháború után a népművészet tradicionális kezei végleg felbomlottak. Az alkotó és egyben szabályzó közeg, a néphagyomány eltűnése számos változást idézett elő a népművészetben is. Egyre inkább előtérbe lépett a népművészeti örökség szándékolt védelme. A népművészeti hagyaték e „második

életét” el kell tehát választani a tulajdonképpeni népművészet-től. Az egykor a népi kultúrában szervesen gyökerező művészeti tevékenység a 20. század második felében olyan jellegzetességeket vett magára, amelyek már nem vezethetők le a „klasszikus” értelmű népművészetből. Ám ezen „szerkesztett” tradicionális művészeti örökség és az iparművészet kapcsolatát – hasonlóan a múlt század fordulójához – ma is az átjárhatóság jellemzi. A kapcsolat kétoldalú:

1. A *folklorizmus* eljuttatta a „népipari” termékeket, életmódot, művészeti kifejezési formákat (l. például a fentebb már említett táncházmozgalmat) a polgári, városi közegbe. A tömeges igények kielégítése, azaz (akár a gyári) szériatermelés lehetősége, a vásárló közeg hasonulása, az alkotói kreativitás (egyéni, nevesített művészet) előtérbe lépése megteremtette a népi iparművészeti termékek *tudatos* előállítását.
2. A népművészeti forma és tartalom az iparművész ihlető forrása lehet, sőt az eredendő népművészeti tárgyat teljesen és szabadon átformálhatja úgy, hogy az elkészült alkotás csupán a művészt inspiráló hagyományos dísz tárgy parafrázisa. Az iparművészet is elsősorban ezt, azaz a népművészet „ihlető” lehetőségét emeli ki e művészi ág számára fontos jellemzőként. Az iparművészet, a formatervezés tehát szabadon meríthet a népművészeti forma-és színvilágból.

Détári kézzel festett Matyó lányok képeslapja

„A szín, a díszítmény előmlése a szerkezeti szépségek rovására csak szigetszerűen tapasztalható itt-ott az északi és déli szláv-sággal (tótokkal, sokáccokkal) érintkező területeken. Mindazonáltal szereti a tele színeket, sőt a tarkát is, ez azonban csak művészete egészére jellemző s nem a külön-külön vidékekre, vagy egyazon vidék valamennyi darabjára. A színes, tarka s általában tömött foltokat jól választott pontokra helyezi (pl. ruhán vállra, kötény aljára, szűr gallérjára). Ily helyeken mintegy összezsúfolja a sajátosságosan tömött díszítményt, körötte azonban az alapanyag tiszta felületeiből nagy, semmivel sem díszített mezőket hagy. A nem tarka díszítményekkel és a nem ruhafélék díszítésével is általában így bánik el. Ornamentikájának alapja virágoskertje. Naturalisztikusan azonban sohasem ábrázol, stilizálása anyag és szerszám szerint alakul. A rózsát más formában hímzi s másban faragja. Legkedvesebb virágjai: a lilium (tulipán), szegfű, gyöngyvirág, búzavirág; a hímzésen gránátalma, faragáson a

pálma is. Kitöltésül, keretül leggyakoribb (hímzéseken, apró faragáson, karcolt munkán) az apró levelű (rozmaring) koszorú. Leggyakoribb s leggazdagabb változatú eleme a rózsa (melynek egyik alakját a pávatoll ékes foltjára emlékeztető sajátos stilizáltsága miatt nem ok nélkül nevezték el egyes írók pávaszemnek” (Bátky Zsigmond – Györfly István – Viski Károly).

„Az iparművészet együtt halad a képzőművészettel, tehát a történeti stílusokhoz igazodik. Törvényszerűségeik is hasonlóak. Az iparművészek kizárólag hivatásos művészek, míg amint láttuk a népművészetben nem hivatásosak is dolgoznak. A népművészeti tárgyak egy társadalmi osztály, a parasztság számára, az iparművészek alkotásai mindenki számára készültek. Az iparművészet és a népművészet viszonyában nem mehetünk el ama tény mellett, hogy a magyar iparművészet a századfordulótól kezdődően igen sokat kapott a magyar népművészettől. Nem kölcsönhatásról van szó, hanem arról, hogy a századfordulóra eső nagy fellendülés idején iparművészeink tudatosan fordultak a népművészethez, hogy annak formanyelvét és szellemiségét átültessék saját művészetükbe. E törekvés egybeesik a szecesszió korszakával, mely hozott is művészeti eredményeket, de ugyanakkor szörnyű félreértések és művészi elhajlások sorozatát szülte. A népművészet programszerű alkalmazása vezetett olyan erőszakolt művekhez, melyek nagyon hamar elvesztették helyüket az iparművészet-történetben. Azóta is időnként vissza-visszatér a népművészet programszerű felhasználása, de maradandó értékek csak azokból a törekvésekből születtek, melyeknél a hatás élményként lépett fel, és csak akkor, ha az nem egyes jegyek átvetelésében merült ki, hanem a népművészet szellemének megértéséből és átérzéséből fakadt. Az ily alkotások a magyar iparművészet-történet pozitív eredményei között kaptak helyet” (Domanovszky György).

Kalmár István ruhaterve

E szavak jegyében a mai tervezőtevékenység esetében nem pontos (vagy inkább már nem „elegendő”) a múlt század fordulója „népművészeti divatjáról”, illetve folklorizmusról beszélni. A forma- és divattervezés ugyanis, ha fel is használ az előző idézetben bemutatott, néphagyományos kultúrájában gyökerező motívumokat, azok *szükségképpen – éppen az idézett Domanovszky-megállapítással ellentétben(!) – leegyszerűsödnek egy-egy jellegzetes*

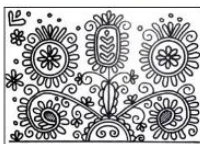
*vonalvezetésre vagy színösszetételre. Csak (maximum) utalás szintjén, jelfunkcióval fedezhetünk fel (esetleg) népművészeti karakterjegyeket. Ebben az esetben az adott tárgy használati minősége (alkalmazása) maga alá rendeli a felidézett népművészeti tárgy/forma/színartalom eredeti funkcióit. Így tervezte meg Kalmár István a Hugo Boss cég támogatásával a Forma-1-es kataloccai díszítőmotívumokkal ellátott védőruhákat, illetve e „*poszt-folklorizmusban elhelyezve*” találta ki és alkotta meg Csergő Noémi és Mohari Kinga a 2012-es londoni olimpián szereplő magyar formaruhákat olyan formanyelv segítségével, amelyen a katalaszegi kulturális régióban – a motívumok gyűjtési, lejegyzési környezetében – az iparművészek által tervezett és jegyzett olimpiai formaruháktól *eltérő* tárgykultúrán és *eltérő* funkcióval (posztfolklorizmus) szólaltak meg.*

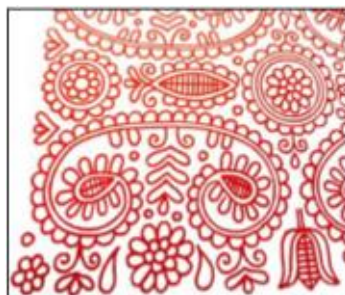
Alkotói folyamatukban nem máshoz nyúltak, mint egy, a Malonyay-kötetekhez hasonló, adatgazdag népművészeti inventáriumhoz, Sinkó Kálló Katalin *Kalotaszegi nagyírásos* című művéhez. A könyvben szereplő motívumok stilizált átirata – *vonalvezetése, formavilága* – jelenik meg a ruhákon.

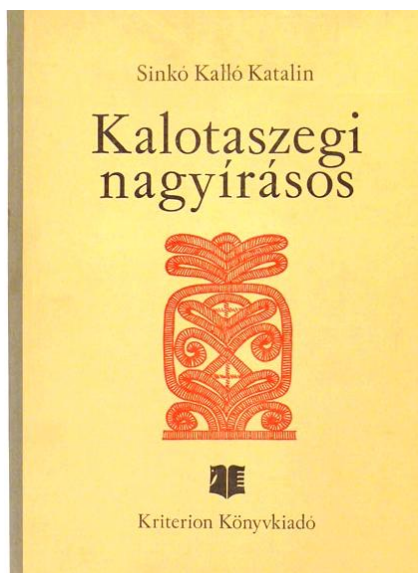
Olimpiai formaruha, 2012

Az, hogy Kalmár István a világháló képkezelésében; az, hogy az Innoé Design olimpiai formaruha-tervezői egy nagyírásos gyűjteményben, illetve mások a Pulszky Károly által 1878-ban jegyzett első, vagy az azóta megjelent számos mintaalbumban, motívumtárban találták/találják meg motívumforrást, fokozatosan a néprajztudomány figyelmét is ráirányítja ezekre az alkalmazási területekre annak érdekében, hogy egyrészt napjaink design-értelmezéseire alkalmatlan és elavult fogalomkörből a néprajz is kiszabaduljon, másrészt pedig, hogy ennek összefüggésében megteremtse az elemzésre használható folklorisztikai (sőt iparművészeti) fogalmi apparátust.

A formaruhákon megjelenő díszítőjelek eredeti forrásmotívumai a Sinkó-gyűjteményében

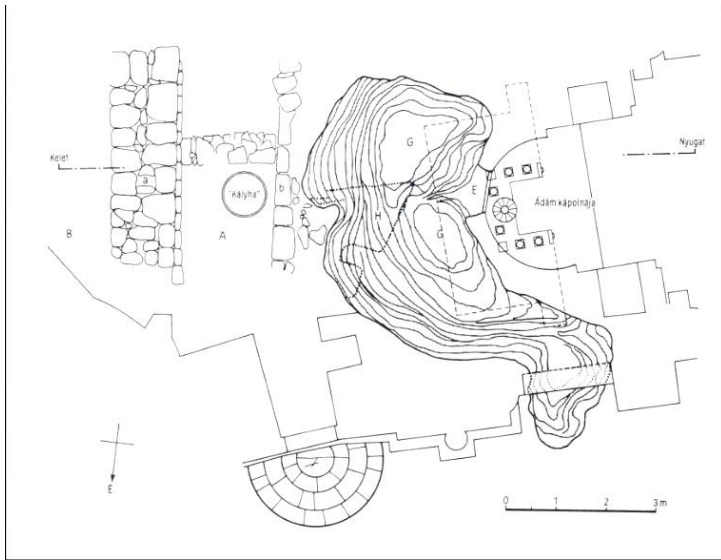

10.3 Néprajzi örökség a táji képzetekben

10.3.1. A természeti táj nemzetiesítése

A természeti tájak nemzeti „feltöltései”, a nyers természeti tájak imaginációi a nemzeti történeti emlékezet adott tájhoz kötött kontinuus képzetét igyekeznek fenntartani. Ebben a gondolatmenetben a humán kultúra szövetében ember által *érintetlen természeti táj sincs önmagában*. Csak *tájkép* van. Sosem képzelhető el a táj anélkül, aki azt tájnak látja, tájnak nézi és tájnak mutatja. Éppen ezért, és ez még fontos lesz a későbbi vizsgálódások során, a táj sosem lehet semleges, független és elválaszthatatlan attól a szubjektumtól, aki azt tájként értelmezi (Somhegyi Zoltán). Jóllehet semleges természettudományi szigorúsággal elemezhetjük tehát az adott fizikai táj geológiai felépítését, hidrológiai viszonyait, ám tudomásul kell vennünk, hogy ezek a pontok is „valahol vannak”, azaz valamilyen egyetemes, közösségi vagy

egyéni narratíva részei. A fizikai táj kulturális imaginációi, megjelenési formái tehát része a humántudományok érdeklődési körének. Egyszerűen nem lehet például a Golgota sziklájának kőzettani felépítését a legszikárabb geokémiai képletek ellenére sem Jézus szenvedéstörténetének beleírt emlékezete nélkül olvasni.

Golgota sziklája (G)

10.3.2. A táj feltöltései – festmények, tájépítészet, útikönyvek (turizmus), mediális csatornák

Amint arról fentebb szó volt, a természet csupán az értelmezés/érzékelés nyomán válik „képi” tájjá, és lép egy kulturális/tanulási folyamat eredményeként az esztétika értelmezési mezőjébe. A magyar közbeszédben, főként mezo- és makroszinten, a táj építészete, gazdálkodása, területhasznosítási jellege alapján jóllehet jelen van az etnikumra utaló jelző (pl. sváb táj,

székely táj). Az is igaz, hogy az elfogadott tájnevek között is vannak olyanok, amelyek az adott terület etnikai, nyelvi karakterére utalnak (pl. Vendvidék, Nagyikunság, Palócföld). Ám ha elő is fordulnak ezek a kifejezések, inkább a svábsághoz, székelységhez köthető romantikus érzést keltenek, az adott etnikum „összkultúrájának”, „hangulatának” felidőzésre, imaginációjára alkalmasak, mintsem tudományos *etnikai* térkategóriákat jelöljenek.

Így tölti fel, jeleníti, illetve alkotja meg a nemzetépítés 19. századi folyamatában a festészet, a költészet, az irodalom a nemzet folytonosságát – azaz a nemzet „táji jelenlétét” – igazoló imaginárius térképezeteket. A táj nemzeti feltöltésének napjainkban egyre markánsabb elemzési útja a hazai kutatói palettán is megfogalmazott „honvagyuturizmus” értelmezése. Azon turisztikai formák, szinte szakrális „zarándoklatok”, illetve ezt az igényt kiszolgáló útikönyvek vizsgálatáról van ezekben az esetekben szó, amelyek a nemzet egykori történeti nagyságát megjelenítő, ma már nem az országtérhez tartozó kitüntetett pontjaira, régióiba irányulnak.

A politikai erővel töltött, illetve területi kiterjedést jelentő egykori „aranykort” megidéző turisztikai sztereotípiákra (pl. európai vezetői szerep, keresztény védőbástya, kulturális főlény) épülő, azaz az „eltűnt, ám vágyott” nemzeti nagyság megidézése sajátos táji formaképződést hoz létre. Ezek a kutatások az épületek, tereptárgyak (hidak, utak, határvövek), obeliszkek, kopjafák, országzászlók, kőbe vésett térképek, mitikus nemzeti szimbólumok tárgyi megjelenítésének, és az ezekhez köthető rítuszerű használatnak, a nemzeti képek/történekek megidézési formáinak értelmezésére irányulnak.

A művészetfilozófia, művészettörténet idézi meg a történeti táj etnikai feltöltésének hangulati aspektusát, amely szerint a nemzetiesítés folyamata – minden, a jelenre irányuló kulturális rítus ellenére – szükségképpen a veszteség megidézése is, így a táj nemzeti olvasatait a *melankólia* hatja át. A *genius loci* – jelentése mai újrafogalmazásának eredményeként – ugyanis leválhat az

adott fizikai térről. Az *elfelejtett* helyeket/tereket szöveges és képi – jelen esetben térképi – átértelmezéssel, a homo narrans által teremtett szimbolikus képzetek formájában őrizték és ezzel a nemzeti örökség egészében *érvényesnek* ismerték el. Ám éppen ez a folyamat hordozza magában a táj megidézésének, azaz mentális tartalmának lényegét. Nevezetesen a fragmentáltságot. Hiszen ezek az átíratok (térképek, albumok, könyvek, filmek) a nemzet megélt történelme miatt természetesen töredékesek. Inkább egyfajta „gondolat-tájakról” van ez esetben szó, mely tereket az egyéni és közösségi elképzelések, fantáziák és vágyak / vágyódások töltenek fel (Ilyés Zoltán). Az elvesztett terek „tájképei” (festmények, rajzok, fényképek) így szükségképpen töredékesek. De ez a töredékesség, „be nem teljesültség” hordozza azt a feszültséget, amely kollektív emlékezetünkben fenntartja az egykori nemzeti tér emlékezetét.

10.3.3. Nemzeti emlékezeti helyszínek, rurális formák

Az emlékezhelyszínek (ún. mnemotoposzok) kutatása – Maurice Halbwachs és Jan Assmann elméletei nyomán – az utóbbi években fokozatosan teret nyert a magyar társadalomkutatásban is. A norai szimbolikus összefüggésben mutatott rá Jan Assmann a fizikai tér és emlékezet közötti átjárásra, lényegi kölcsönhatásra.

Az emlékezőképesség művészete képzeletbeli terekkel dolgozik, az emlékezés kultúrája viszont a természetes térbe plántál jeleket (Jan Assman). A fizikai teret tehát már nem passzív háttérként, hanem olyan közvetítőként kezdték látni, amely részt vesz a cselekvésben, és nem választható el tőle. A nemzetépítés korai szakaszától kezdve a modernizálódó társadalmak ösztönösen felismerték a fizikai helyekhez, pontokhoz köthető „genius loci” nemzeti identitást szervező erejét. A nemzet számára fontos helyek megjelölése, e térszíneken emlékezeti rítusok szervezése a kollektív önazonosság megélésének folyamatát tartja fenn. Az emlékezetkutatás ebben a kontextusban értelmezi részben a

jobbára vélt történetekre (inkább mondákra) alapuló, a nemzet számára tudatos szerkesztéssel (!) kiemelt helyek megalkotott képeit (pl. Ópusztaszer – emlékpark), illetve elemzi a fizikai helyhez ténylegesen köthető események nemzeti identitásban betöltött szerepét (pl. Mohács) vagy értelmezi (ma már a néprajztudomány is) a mesterségesen, kifejezetten az emlékezet akarását megjelenítő nemzeti panteonok, szoborparkok, „nemzeti kegyeleti helyek” (pl. Lakitelek) jelentésrétegeit.

A lakitelki keresztény panteon a történeti Magyarország virágkontúrjával.

10.3.4. A paraszti múlt táji kötődése, „természeti beírása”

A kultúra/társadalom térbeli beágyazottságának, tagoltságának kérdése, tér és kultúra/társadalom kölcsönös viszonyának értelmezése a magyar tudományosság mélygyökerű sajátossága, amely szemléletmódot a trianoni döntés tovább erősített. Az „elvesztett tájak” és az ott létező magyar kultúra megbonthatatlanlanságának elve az úgynevezett nemzeti tudományokat a huszadik század első felében lényegileg meghatározta. A táj és a kultúra, sőt a táj/tér és a történelmi/politikai események (népi-ségtörténet) összefüggésének elemzése központi tudományos

magként volt jelen a humántudományok kérdésfeltevésében a két világháború között, és amely szemléletmódtól csak igen hosszú úton tudtak e tudományok megszabadulni.

Ahogy az előző fejezetben megírtam a jelenség fontosságánál fogva szükséges újra itt is megfogalmazni. Fokozottan igaz volt ez az elméleti megkötöttség – amint arról a korábbiakban már szó volt – a kulturális jelenségeket, folyamatokat, kölcsönhatásokat elemző néprajztudományra. A paraszti életmód nagyfokú környezeti/térbeli beágyazottságának hangsúlyozását, elméleti kidolgozását nem az ismeretek bővüléséből adódó magyarázatok adták, hanem éppen ezeknek az értelmezéseknek a *hiánya* indokolta. Úgy értem, hogy a néprajz az első szintézisének időszakában sokszor az egyszerű környezeti háttér felvázolásával magyarázott olyan életmódbeli jelenségeket is, amelyeket a korszakban nem vagy csak szórványosan folyó társadalomnéprajzi kutatások pontosan (gondolok itt jelen esetben a táji kötöttség teljes mellőzésével is) és helyesen értelmezni tudtak volna. A környezet/tér-kultúra összefüggésének leírása tehát nem tölthette be a társadalmi folyamatokat magyarázó elméletek helyét. A népi műveltség, életmód abszolút táji meghatározottságától és a táji kötöttség helyett társadalomtörténeti szempontokat (pl. polgárosodás) előtérbe helyező kutatások csak az utóbbi évtizedekben honosodtak meg a néprajztudományban.

A tradicionális kultúra „tájba vésődöttségének” elvét tovább mélyítette az 1920-as békedöntés. Más összefüggésben már többször említettem Bibó István meglátását a néprajztudomány-nyal kapcsolatban. Bibó ugyanis úgy látta, hogy az etnográfától az első világháború után a társadalom egyfajta szolgálatot várt el. Ezért az eszmetörténész politikus az akkor megkövetelt szerepnek megfelelően a néprajzot – a magyarságtudományok legfontosabbikaként – a magyar nép e reménytelen helyzetéből (1920) kiutat mutató „sorstudomány”-ként értelmezte.

Hiszen a „hamisítatlan, gyökeres magyar kultúra” letéteményeseként e „sorsfeladatot” (a magyarság kiemelését) a parasztságot vizsgáló tudomány kapta osztályrészül: „A magyarságtudomány alapjául kifejezetten vagy hallgatólagosan felvenni szokott előfeltevést a következőkben foglalhatjuk össze: a magyar nemzet kultúrállapota valamiképpen válságban van, a maga sajátos jellegével, mélyebb alkatával, feladataival meghasonlásba vagy legalábbis bizonytalanságba jutott, és az ezekkel való normális kapcsolatát, zavartalan viszonyát, egyenletes beidegződését elvesztette; minthogy szükséges, hogy ezt megtalálja, és ehhez visszatérjen, tehát fel kell kutatni, meg kell ismerni az igazi, hamisítatlan magyarságot, a tiszta magyar alkatot, a gyökeres magyar kultúrát; ennek a felkutatásának a legfontosabb területe a parasztság, mint-hogy a parasztság a magyar jellegnek, a magyar alkatnak, a magyar viselkedés és alkotások spontán, sajátos útjának tisztább és zavartalanabb formáit őrzi, mint a nemzet kevertebb vagy zavartabb többi rétege; csak e kutatások lefolytatása után és azok alapján lehet a nemzet végső kulturális, sőt közösségi problémáinak a megoldásához sikerrel hozzáfogni” (Bibó István).

De nem csupán ez a feladat (azaz, valamiféle harmadik magyar kibontakozási út megfogalmazása) erősítette a tradicionális kultúra társadalmi felértékelését, hanem részben az objektív (tehát statisztikailag feldolgozható) társadalomszerkezeti adottságok, részben a néprajzi kutatások addigi jellege, részben pedig – nagy hangsúllyal – a nemzetépítésben, illetve a nemzeti műveltség egészében betöltött szerep is. A századfordulón (1910) az akkori ország lakosságának 62% (kb. 11 millió 328 ezer fő) tartozott a paraszti népesség körébe, amely arány Trianon után is 48/50% körül maradt, tehát a „nép”, azaz a „nemzettest” fő tartópillére megkerülhetetlenül az agárnépesség volt és maradt. E népesség táji tagoltságának leírása, ezzel összefüggésben az életmód és a környezet szoros kapcsolatából kialakuló területi kulturális mintázat bemutatása, a kor néprajzának alapvető kutatási szála volt (l. 1. 2. lecke).

A paraszti kultúra „tájba írtsága” fontos szerepet kapott a magyar nemzetépítés, a nemzeti kultúra képének 19. századi megszerkesztésében. Ebben a folyamatban hangsúlyos elem volt a Kárpát-medence és a magyar tradicionális műveltség összhangjának felmutatása, a „csak itt (azaz e térben), csak így (azaz e kulturális alkattal)” elv – akár a parasztságra vonatkozó egyszerű sztereotípiákon keresztül – érvényesítése.

Markáns, napjaink közkulturájára is ható leglátványosabb példa a terület/műveltség szoros kapcsolatának bemutatására az a 19. század végén kibontakozó magas művészeti mozgalom, amely a „magyaros” művészet, „magyaros” ízlés, „magyaros esztétikai öröm” megalkotása, megteremtése, megtalálása érdekében nyúlt a tradicionális házipari (népművészeti) tevékenység szín, forma és tartalmi készletei felé. A „magyaros” szecessziót elemző, bemutató művészettörténeti munkák napjainkra a legkülönbözőbb nézőpontokból elemezték a honi tradicionális modernizmus művészet formáit. A magas művészetbe a paraszti műveltség különböző tájairól származó, „átszűrt” díszítőelemekkel, formai eszközökkel az elit mintegy rögzítette, megalkotta a tradicionális alkotói tevékenység térkereteit, a nemzeti kultúrát e „népművészeti tájakon” keresztül rendelte a Kárpát-medence kiválasztott, egyben karakteres hagyományos formakincssel rendelkező régióihoz.

Kérdések:

1. Miben áll napjainkban a Malonyai-kötetek jelentősége?
2. A népművészet tradicionális keretei mikor bomlottak fel végleg?
3. Ismertesse a klasszikus népművészet és az iparművészet kapcsolatát!
4. Napjainkban miben nyilvánul meg az ún. „népművészeti divat”?
5. Mit jelent az ún. „honnávturizmus” kifejezés?
6. Hogyan vált az emlékezés kultúrájává a természetes tér?
7. Bibó István az I. világháború után hogyan vélekedett a néprajztudományról?

Az egyes fejezetekben bemutatott utak csupán *kiválasztott* megközelítési módjai a kutatásokban a néprajzi szemlélet érvényesítésének. Számos más tematikai bontás is kínálkozik a néprajzi érdeklődés számára. Olyan témakörök, amelyek az egykor volt hagyományos tudás további, a jelenben élő kultúrához kapcsolódó pontjait mutatják fel. Például:

- a mai babonák, hiedelmek,
- városi legendák, műmesék világai (Harry Potter),
- új szokások,
- globális hagyományok és rítusok,
- a populáris ún. „folk art” tárgyai,
- a népi jogszokások élő reliktumai,
- a vidéki társadalomszerkezet,
- az egyén és közösség viszonyának rendje.

Ám vizsgálhatjuk az egykori paraszti életmódhoz kötött tárgyak „újjászületését”, azaz esztétikai értékfeltöltését, ugyanis ma már a letűnt paraszti világ tárgyai akár árverési tételként szerepelnek.

Ugyanígy lép a néprajz érdeklődési terébe a használtcikk-ipar, a „second hand-viselet”, a táplálkozási szokásaink átalakulása, továbbá a természetbeélés tradicionális formáinak felkutatása, népi építkezési módjainak mai alkalmazása. Ezek mind olyan területei napjaink közkultúrájának, amelyekben érvényesen szólalhat meg a néprajztudomány.

Társadalmunk, kultúránk, életmódunk, nyugodtan leírható: mentalitásunk olyan mélyen beágyazott a rurális világba, hogy a magyar történelem, illetve a jelenben zajló társadalmi folyamatok, kulturális szövetek egyszerűen nem érthetők meg a paraszti múlt elemző ismerete nélkül.

Ezért kell a néprajztudomány alapjait elsajátítani.

Ellenőrző feladatok

Quiz
Kvíz

A táj fogalma először
a ..... jelent meg.

START

képzőművészetben földrajztudományban néprajztudományban

A series of multiple choice questions. Tap the correct answer to proceed.

Bejelentkezés

Rejtvény

Csoportosítás

Csoportosítás 2.

Párosítás

Párosítás 2.

Szókereső

Időszalag

Labelled diagram

Néprajzi tájegységek

Rábaköz

Erdély

Felföld

Székelyföld

Moldva

Nagyenyés

Ország

Hajdúság

Kalotaszeg

Hertóbagy

Drag and drop the pins to their correct place on the image.

Felhasznált irodalom

ADONYI Adrienn

- 1999 Egy kéziratot szakácskönyv bemutatása. In Ambrus Vilmos – Berkes Katalin – Eltér András – Nobilis Júlia – Terbócs Attila (szerk.): *Hálók*. Budapest: ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. 53–55.

ALBERT Réka

- 1997 *Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Központ

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 2011 Az írott források szerepe az anyagi kultúra kutatásában. In Balogh Balázs (főszerk.): *Ethno-lore*. XXVIII. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. 63–70.
- 1978 A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia*. LXXXIX. 2. 231–243.

APPONYI Albert, Dr. gróf

- 1922 *Emlékirataim*. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet R.-T.

APOR Péter

- 2008 A mindennapi élet öröme. In Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok a Rákosi és Kádár korában*. Budapest: Nyitott Műhely. 13–49.

APPADURAJ, Arjun

- 2001 A lokalitás teremtése. *Regio*. 12. 3. 3–31.

ASSMANN, Aleida

- 2009 Geschichte findet Stadt In Moritz Csáky et al. (Hrsg.): *Kommunikations – Gedächtnis – Raum*. 13–27. Bielefeld: Transcript
- 2006 *Der lange Schatten der Vergangenheit*. München: C. H. Beck

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz

ÁGOSTON Vilmos

- 2007 *A kisajátított tér*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatási Közalapítvány

BAKÓ Boglárka – PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.)

- 2006 *Mindennapi előítéletek*. Budapest: Balassi

BAKÓ Ferenc

- 2017 *Egriség*. Eger: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata: Eger (hasonmás kiadás – 1994)

BALATONYI Judit

- 2010 Az édes tészták mint jólét- és etnikai identitás emblémák a gyimesi lakodalmi rítusban. *Studia Caroliensia*. XI. 3–4. 183–204.

BALLAI Károly (szerk.)

- 1943 *A magyar vendéglátóipar története*. Budapest: Athenaeum

- BALOG István
1973 *A civisek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó
- BALOGH Balázs (főszerk.)
2016 *Ethno-lore*. XXXIII. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet
2017 *Ethno-lore*. XXXIV. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet
- BALOGH Jolán
1967 A népművészet és történeti stílusok. *Néprajzi Értesítő*. XLIX. 73–165.
- BARABÁS Jenő
1980 A népi kultúra zonális struktúrája. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport. 23–35.
1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BARTH, Fredrik
1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*. 7. 1. 3–25.
- BARTHA Elek
2011 A görög katolikus vallásosság néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár*. 1. 5–15.
2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Budapest: Bölcsész Konzorcium
2001 Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán. *Ethnographia*. 112. 299–340.
1996 Ethnicsymbols and religiouspractice. In Suojanen, Päivikki – Raittilla, Risto (ed.): *Folklore and the Encounters of Traditions*. Jyväskylä: University of Jyväskylä: Department of Ethnology. 7–14.
1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Debrecen: Ethnica Kiadó
- BARTOS-ELEKES Zsombor
1999 *A képpé varázolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről*. Budapest: ELTE–Térképtudományi Tanszék. www.lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/09bezs.pdf
- BÁRTH János
1992 Csongrád megye népművészete. *Tiszatáj*. 91–92. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00011/pdf/tiszataj_EPA00713_1992_07_91-92.pdf
- BAST, Gerald
2012 Universität al intellektuelles und gesellschaftliches Transferzentrum. In Christian Reder (Hg.): *Kartographisches Denken*. Wien–New York: Springer. 8–10.
- BAUSINGER, Hermann
2004 A néprajzi jelenkorkutatás elvei. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 9–17.
2000 *Typisch deutsch*. München: Verlag C.H. Beck
1995 *A népi kultúra a technika korában*. Budapest: Osiris Kiadó
1977 *Adventskranz*. Würzburg Bayer. Blätterfür Volkskunde. München: Bayer. Nationalmuseum

- BAUSINGER, Hermann – JEGGLE, Utz – KORFF, Gottfried – SCHARFE, Martin
 1987 *Volkskunde*. Darmstadt: Tübinger Verein für Volkskunde
 1978 *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt: Wissenschaftliche
 Buchgesellschaft
- BAYER, Karel
 1995 Közép-Európa: útkeresztződés és élő paradoxon-Csehország, mint
 magterület példáján. *Földrajzi Közlemények*. CXIX. (XLIII.) 3–4. 251–
 262.
- BÁNFFYHUNYADI HUNYADY Erzsébet
 é. n. *A jó házikonyha*. Budapest: Singer és Wolfner
- SZ. BÁNYAI Irén
 1973 A „paraszttiráták” jelentősége az újkortörténeti muzeológiában.
Studia Comitatensia. 2. Szentendre: IDE Kiadó. 161–170.
- BÁRTFAI SZABÓ László
 1926 *A sárvári-felsővidéki gróf Széchenyi család története*. III. Budapest: Szent
 István Társulat
- BÁTI Anikó
 2018 *Mai menü. Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozáskultúráról*. Buda-
 pest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet
 2011 Cserépfalu és a táplálkozáskultúra-kutatás közelmúltja. *Ethnographia*.
 122. 3. 209–219.
 2010 Megújuló receptek. A sütemények változó kínálata napjainkban. *Studia*
Caroliensia. XI. 3–4. 349–358.
 2009 A jól felszerelt konyha. *Ethnographia*. 120. 3. 243–266.
 2005 A nők munkába állása és a falu táplálkozáskultúrájának változásai a
 közelmúltban. In Bati Anikó – Berkes Katalin – Elter András – Nobilis
 Júlia (szerk.): *Parasztélet, Kultúra, Adaptáció*. Budapest: Akadémiai Ki-
 adó. 141–151.
- BÁTI Anikó – CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta (szerk.)
 2010 Édes ünnepek és cukormentes hétköznapiak. *Studia Caroliensia*. XI.
 3–4. 3–383.
- BÁTKY Zsigmond
 1933 Tárgyi néprajzi feladataink és Akadémiánk. *Ethnographia*. XLIV. 15–
 17.
- BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly
 1998 A magyar népművészet. (1928). In Bellon Tibor – Fügedi Márta –
 Szilágyi Miklós (szerk.): *Tárgyalkotó népművészet*. Budapest: Planétás.
 13–16.
- BÄCHER Iván
 2003 *Vándorbab*. Budapest: Göncöl
- BEER, Bettina – KÖNIG, Anika (Hg.)
 2020 *Methoden ethnologischer Feldforschung*. Berlin: Reimer Verlag
- BEDE Béla
 2012 Magyar szecessziós építészet. Budapest: Corvina

- BELLON Tibor – FÜGEDI Márta – SZILÁGYI Miklós (szerk.)
1998 *Tárgyalkotó népművészet*. Budapest: Planétás
- BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.)
1987 *Győrffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma*. Karcag–Szolnok: Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága
- BELUSZKY Pál
1996 Változó helyünk Európában. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék. 77–96.
- BELUSZKY Pál – SIKOS T. Tamás
1982 *Magyarország falutípusai*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
- BENDA Borbála
2014 *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Szombathely: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár
- BENDIX, Regina,
2007 Kulturelles Erbezwischen Wirtschaft und Politik. Ein Ausblick. In Dorothee Hemme, Markus Tauschek & Regina Bendix (dir.): *Prädikat Heritage. Wertschöpfung aus kulturellen Ressourcen*. Münster: Lit Verlag. 337–356.
- BERÉNYI László
2014 *Esterházyak: egy ezeréves család történetei*. II. Fertőd: EKKF
- BIBÓ István
1986 A magyarságtudomány problémája. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949. II.* Budapest: Magvető Kiadó. 553–568.
- BICZÓ Gábor
2018 *A „Mi” és a „Másik”: az idegen megértésének tudománytörténeti vázlat a antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Debrecen–Budapest: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, L’Harmattan
- 2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Mevagyunk mi egymás mellett.”* Miskolc: ME KVAI. 53–103.
- 2006 Kós Károly és a könyv. In Oláh Szabolcs – Simon Attila – Szirák Péter (szerk.): *Szerep és Közeg*. Budapest: Ráció Kiadó. 273–286.
- BICZÓ Gábor – KOTICS József (szerk.)
2013 *„Mevagyunk mi egymás mellett.”* Miskolc: ME KVAI
- BIHARI-HORVÁTH László
2016 A köröstárkányi turistafogadó tájházalakítók. In Keményfi Róbert – Bartha Elek (szerk.): *Táj és kultúra 2*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék. 195–228.
- BIRÓ A. Zoltán
1993 Centralizált hatalmi beszédmód. In *Antropológiai Műhely 2*. Csíkszereda: KAM

- BLACKBOURN, David
2008 *Die Erorberung der Natur*. München: Pantheon
- BODOR Ferenc
2001 A Malonyay-hagyaték. In Bodor Katalin (szerk.): *Városkapu. Bodor Ferenc válogatott írásai*. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem. 275–279.
1986 Levéltári előmunkálatok a Magyar Iparművészeti Főiskola irattárában. In Dóka Klára (szerk.): *Az egyetemi levéltárak*. Budapest: UMKL. 104–106.
- BODOR Ferenc (szerk.)
1982 *A magyar nép művészete. A Malonyay hagyaték*. Gödöllő: Gödöllői Művelődési Központ
- BODROGI Tibor (szerk.)
1978 *Messzi népek magyar kutatói I–II*. Budapest: Gondolat
- BOLGÁR Dániel
2006 Asszimiláció a térben. *Sic Itur ad Astra*. XVIII. 1–2. 43–72.
- BONZ, Jochen
2016 Subjektivität al sintersubjektives Datum im ethnografischen. Feldforschungsprozess. *Zeitschrift für Volkskunde*. 112. 1. 19–36.
- BORNEMISZA ELEMÉRNÉ SZILVÁSSY Karola, báró
2015 *Receptek*. Budapest: Helikon Kiadó
- BORSOS Balázs
2011a *A magyar népi kultúra régiói*. 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. Budapest: Mérték Kiadó
2011b *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. I–II*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet
- BORSOS Balázs – MAGYAR Zoltán
2011 *A magyar népi kultúra régiói 1–2*. Budapest: Mérték
- BOURDIEU, Pierre
1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő* 1. 7–22.
- BÖRÖCZNÉ MÁRFFY Ella
2010 *Semmi különös. Csak élttem...: egy Széchényi-leszármazott emlékei*. Budapest: Pollok L.
- BŐSZÖRMÉNYI Géza
1906 A jánosfalvi nyelvjárás. *Nyelvészeti füzetek* 29. Budapest: Athenaeum
- BŐDI Erzsébet
1982 *Bevezetés a magyar néprajzi terepmunka módszertanába*. Debrecen: Kosuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- BRAUDEL, Fernand
2006 A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. In Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történelemelmélet* I. Budapest: Osiris Kiadó. 1159–1182.

- BREDNICH, Rolf Wilhelm
 2001   Quellen und Methoden. In Brednich, Rolf Wilhelm (Hg.): *Grundriß der Volkskunde*. Berlin: Reimer Verlag. 77–100.
- BREIDENSTEIN, Georg – HIRSCHAUER, Herbert Kalthoff – NIESWAND, Boris
 2015   *Ethnografie. Die Praxis der Feldforschung*. München: UVK Verlag
- BUCHINGER, Kirstin – GANTET, Claire – VOGEL, Jakob (Hrsg.)
 2009   *Europäische Erinnerungsräume*. Frankfurt/New York: Campus Verlag
- BULLA Béla – MENDÖL Tibor
 1999   *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest: Lucidus Kiadó
- CASTEL, Robert
 1998   „Problematizáció” és történelemolvasat. *Szociológiai Figyelő*. 1–2. 64–75.
- CHAUNU, Pierre
 2001   *A klasszikus Európa*. Budapest: Osiris Kiadó
- CIEGER András (sajt. rend.)
 2007   *Levelek az Andrássy-házból, 1864–1869: egy angol nevelő nő levelei*. Budapest: General Press
- CIEGER András – VARGA Bálint (szerk.)
 2017   *Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában*. Budapest: MTA BTK TTI
- CONFINO, Alon
 1997   *The Nation as a Local Metaphor*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press
- CROWTHER, Gillian
 2018   *Eating Culture*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
- CSAPLOVICS János
 1822   *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról*. Tudományos Gyűjtemény III. 37–65.; IV. 3–50.; VI. 79–92.
- CSAPÓ Katalin
 2012   *Az ingyenc polgár asztalánál*. Budapest: Libri Kiadó
- CSAPÓ Katalin – ÉLIÁS Tibor
 2010   *Dobos és a 19. század cukrászata Magyarországon*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
- CSÁKY, Moritz – LACK, Georg-Christian (Hg.)
 2014   *Kulinarik und Kultur*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag
- CSÍKI Tamás
 2014   Magyarországi népek gasztronómiája. *Néprajzi Látóhatár*. XXIII. 3–4. 154.
 2011   A parasztságról alkotott sztereotípiák a 19. század második felében. *Néprajzi Látóhatár*. 3. 64; 70.
 2003   *Társadalombrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig)*. Debrecen: Debreceni Egyetem
 2000   A régőfogalmak néhány elméleti és módszertani problémája. In Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXXIX. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 347–359.

- CSÜLLÖG Gábor
1997 Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók Kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In Füleky György (szerk.): *A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében*. Gödöllő: Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSZKI. 291–296.
- CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor (szerk.)
2000 *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- DANKÓ Imre
1974 A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján. *Hajdú–Bihar megyei Levéltár Évkönyve*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. 135–158.
- DARVAS József
1969 *Egy parasztcsalád története*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 217–487.
- DÉGH, Linda
1995 *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica
- DILAS, Milovan
1989 *Találkozások Sztálinnal*. Budapest: Magvető Kiadó
- DINZELBACHER, Peter (Hg.)
2008 *Europäische Mentalitätsgeschichte*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag
- DIÓSZEGI László – JUHÁSZ Katalin (szerk.)
2011 *Hagyomány–örökség–kultúra*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- DOMANOVSZKY György
1981 *A magyar nép díszítőművészete I*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- DÖNHOFF, Marion Gräfin
1998 *Kindheit in Ostpreußen*. München: Goldmann
- DRAVECZKY Balázs
1999 *Történetek terített asztalokról és környékükről*. Budapest: Pallas Stúdió
- DRUBIG, Roland
2010 Fabian Johannes: Ethnographias Commentary. *Anthropos*. 105.1. 271–273.
- EISCH, Katharina – HAMM, Marion (Hrsg.)
2001 *Die Poesie des Feldes. Beiträge zurethnographischenKulturanalyse*. Tübingen: Tübinger Vereinigungfür Volkskunde
- ELIAS, Norbert
1987 *A civilizáció folyamata*. Budapest: Gondolat
- ERBA ODESCALCHI Sándor
1991 *Testamentum I–II*. Budapest: Dovin Művészeti Kft.
- ERDEI Ferenc
1980 *A magyar társadalomról*. (Kulcsár Kálmán, szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó
- ERDŐSI Péter – SONKOLY Gábor (szerk.)
2004 *A kulturális örökség*. Budapest: L'Harmattan

- ERŐS Ferenc
1992 A kollektív emlékezetről. *Café Babel*. 3–4. 97–102.
- ERŐS Vilmos
2013 Utak a „Népiségtörténet”-hez: Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok*. 147. 1. 33–62.
2012a *A szellemi történettől a népiségtörténetig*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
2012b A francia történetírás a huszadik században. *Valóság*. LV. 8. 47–63.
2010 *A szellemi történettől a népiségtörténetig*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
2005 *Asszimiláció retorika. Szabó István: A magyar asszimiláció című munkájának rekonstrukciója*. Debrecen: Csokonai Kiadó
2000 *A Szekfű–Mályusz vita*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- ESTERHÁZY Péter
2000 *Harmonia Caelestis*. Budapest: Magvető
- ÉGER György
2000 *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Osiris Kiadó
- FABIAN, Johannes
2014 (1983) *Time and the Other*. New York, Columbia University Press
2008 *Ethnographyas Commentary*. Durham & London, Duke University Press
- FARAGÓ Tamás
2000 Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 393–483. Budapest: Akadémiai Kiadó
- FEISCHMIDT Margit
2014 Előszó. In Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a Mindennapokban*. Budapest: L’Harmattan
- FEJŐS Zoltán
2008 A kánon felbomlása. Tárgyak, történetek és vizualitás a (néprajzi) múzeumokban. *Árgus*. 1. 108–124.
1999 Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek. *Muratáj*. 1. 96–109.
- FEJŐS Zoltán (szerk.)
2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Budapest: Néprajz Múzeum
- FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter (szerk.)
2000 *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest: Új Mandátum
- FENDL, Elisabeth (Hg.)
2006 *Das Gedächtnis der Orte*. Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde
- FERENCZ Tibor (szerk.)
2016 *Mosonmagyaróvár vendéglátásának története 1900–1989*. Mosonmagyaróvár: Ferencz Tibor

- FERGE Zsuzsa
1986 *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.* Budapest: Magvető
- FÉJA Géza
1957 *Viharsarok.* Budapest: Magvető Kiadó
- FÉL Edit – HOFER Tamás
1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest: Balassi Kiadó
- FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára
1969 *A magyar népművészet.* Budapest: Corvina Kiadó
- FOREGGER, Richard
1995 Two Sketch Maps of the Auschwitz-Birkenau Extermination Camps. *The Journal of Military History.* 59. 4. 687–696.
- FOUCAULT, Michel
2001 *A tudás archeológiája.* Budapest: Atlantisz Kiadó
- FÖLDÉNYI F. László
1986 *Caspar David Friedrich.* Budapest: Helikon
- FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen (Hrsg.)
2003 *Deutsche Erinnerungsorte.* Bd. I.–III. München: C.H. Beck Verlag
- FRISCH, Max
1992 *Az ember a holocénban jelenik meg.* Budapest: Európa
- FRISNYÁK Sándor
1990 *Magyarország történeti földrajza.* Budapest: Tankönyvkiadó
- FRISNYÁK Sándor (szerk.)
2000 *Az Alföld történeti földrajza.* Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék
- FÜREDER Balázs
2008 A XVIII. századi kéziratos magyar szakácskönyvek tartalomjegyzéke. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Budapest. 461–494. https://www.researchgate.net/publication/268425509_A_XVIII_szazad_i_keziratos_magyar_szakacskonyvek_tartalomjegyzeke. (letöltés: 2016. 09. 15.)
- FÜVESSY Anikó
1997 Nézéssel való rontás (igézés) és gyógyítása a Fekete-Körös vidékén. *Néprajzi Látóhatár.* 1–4. 560–567.
- GAZDA Klára
2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány.* Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- GELLÉR Katalin – KESERŐ Katalin
1987 *A Gödöllői Művésztelep.* Budapest: Corvina
- GENETTE, Gérard
2007 Az esztétikai értékről. In Szávai Dorottya (szerk.): *Fejezetek a francia irodalomelméletből.* Budapest: Kijárat Kiadó. 182–200.

- GESZTI Zsófia
1999 Egy kéziratot süteményeskönyv nyomában. In Ambrus Vilmos – Berkes Katalin – Eltér András – Nobilis Júlia – Terbócs Attila (szerk.): *Hálók*. Budapest: ELTE Targyi Néprajzi Tanszék. 13–21.
- GLASER Lajos
1939 Az Alföld régi vízrajza és a települések. *Földrajzi Közlemények*. 4. 297–307.
- GLATZ Ferenc
1994 Új regionalizmus? *Kritika*. 2. 34–38.
- GOMBRICH, Ernst H.
2003 A látható kép. In Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció II*. A kommunikáció világa. Budapest: General Press Kiadó. 92–107.
- GOODY, Jack
1998 Nyelv és írás. In Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Áron Kiadó. 189–221.
1982 *Cooking, Cuisine and Class*. Cambridge: Cambridge University Press
- GOODY, Jack – WATT, Ian
1998 Az írásbeliség következményei. In Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Áron Kiadó. 111–128.
- GRANASZTÓI Péter – POZSGAI Péter
2010 A „Korrekt parasztok” hazatérése. In Fél Edit – Hofer Tamás: *„Mi, korrekt parasztok”. Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall. 11–20.
- GUDENUS János József
1990 *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. 1990. 359; IV. 1998. 41. <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=8305>; <https://www.geni.com/people/Bernadette-Maria-Alexia-Angelika-Esterh%C3%A1zy/6000000017862737038> (letöltés 2019. 03. 11.)
- GULYÁS Éva – SZABÓ László
1996 Az Alföld népművészete. In Rakonczai János – Szabó Ferenc (szerk.): *A mi Alföldünk*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány. 133–150.
- GUNDA Béla
1961 A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. *MTA I. Osztályának Közleményei*. XVII. 247–268.
é. n. *Település*. (egyetemi sokszorosított jegyzet)
- GUNDEL Imre
1987 *Gasztronómiáról és Gundeléről*. Budapest: Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat
- GUNDEL Imre – HORVÁTH Judit
1987 *A vendéglátás emlékei*. Budapest: Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat
- GUNDEL Károly
1984 *Kis magyar szakácskönyv*. (átdolgozott kiadás). Budapest: Corvina Kiadó

- GUNSZT Péter
1998 A magyar agrártársadalom 1850–1914 között. Gunszt Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágság felszabadításától napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó. 163–209.
- GÜNZEL, Stephan (Hrsg.)
2010 *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart–Weimar: Verlag J. B. Metzler
- GYÁNI Gábor
2012 Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi szemle*. LIV. 3. 257–375.
2010 A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon*. LVI. 1–2. 239–257.
2007a *Relatív történelem*. Budapest: Typotex
2007b „Térbeli fordulat” és a város történet. *Korunk*. III. XVIII. 7. 4–12.
2002 A nép a maga valójában. *BUKSZ*. 30–40.
2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György
1998 *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Osiris Kiadó
- GYÖRFFY György
1986 Györffy István Fekete-Körös völgyi kutatásai. In Györffy István: *A Fekete-Körös völgyi magyarság*. Budapest: Európa Kiadó. 5–13.
- GYÖRFFY István
1986 *A Fekete-Körös völgyi magyarság*. Budapest: Európa Kiadó
1943 *Magyar falu, magyar ház*. Budapest: Turul Kiadó. (1987. Akadémiai Kiadó Reprint Sorozat)
1935 Telekformáink. *Földrajzi Közlemények*. LXIII. 9–10. 226–231.
1916a Dél-Bihar falvai és építkezése. 2. *Néprajzi Értesítő*. XVII. 99–114.
1916b Babonás hiedelem és szokások a fekete-körös-völgyi magyaroknál. *Ethnographia*. XXVII. 81–89.
1915a Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. *Földrajzi Közlemények*. XLIII. 257–293.
1915b Dél-Bihar falvai és építkezése. 1. *Néprajzi Értesítő*. XVI. 104–129.
1913 A feketekörös–völgyi magyarság. *Földrajzi Közlemények*. XLI. 10. 451–552.
1912 A feketekörös-völgyi magyarság viselete. *Néprajzi Értesítő*. XIII. 1–24.
- GYÖRGY Péter
2016 *Az ismeretlen nyelv*. Budapest: Magvető Kiadó
2009 *A Kalinyingrád-paradigma*. Budapest: Magvető Kiadó
2007a Az emlékezet topográfiája. In György Péter: *A hely szelleme*. Budapest: Magvető Kiadó. 11–78.
2007b Klinikum és templom. In György Péter: *A hely szelleme*. Budapest: Magvető Kiadó. 191–291.
2005 *Kádár köpönyege*. Budapest: Magvető Kiadó

- GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.)
 2005 *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Akadémiai Kiadó, BME–GTK Szociológia és Kommunikáció Tanszék Média Oktató és Kutató Központ
- HAHN, Hans Peter
 2014 *Materielle Kultur*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag
- HAJDÚ Zoltán
 2006 A Kárpát-medence és a magyar államterület közötti kapcsolatok elemzése a magyar földrajztudományban 1863–1947 között. In Györi Róbert – Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, térstruktúrák*. Pécs–Budapest: Dialog Campus. 390–417.
- HAJDÚ-MOHAROS József
 1996 Természeti és történeti tájbeosztások. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza: Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete: Besenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. 249–257.
- HALÁSZ Péter
 2014 *Hol ér véget a múlt...?* Budapest: Honismereti Szövetség
- HALÁSZ Zoltán
 1985 *Mesélő szakácskönyvek*. Budapest: Minerva Kiadó
- HARKAY Pál
 1961 *Földrajz*. A gimnáziumok II. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó
- HARLEY, J. B.
 1989 Deconstructing the Map. *Cartographica*. 26. 2. 1–20.
- HARTOG, François – REVEL, Jacques (szerk.)
 2006 *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest: L'Harmattan
- HASLINEG, Peter – OSWALT, Vadim
 2012 Raumkonzepte, Wahrnehmungsdiskussionen und Karte als Medium von Politik und Geschichtskultur. In Haslinger, Peter – Oswald, Vadim (Hrsg): *Kampf der Karten*. Marburg: Verlag Herder-Institut. 1–12.
- HASLINGER, Peter
 1999 Régió és regionalizmus Délkelet-Európában. A történetírás aktualitásai. *Pro Minoritate*. Tél. 3–11.
- HATVANY Lili (szerk.)
 é. n. (1939) *Ételművészet – életművészet*. Budapest: Színházi Élet kiadása
- HEIMERDINGER, Timo – NÄSER-LATHER, Marion (Hg.)
 2019 *Wiekann man nurdazuforschen? Themenpolitik in der Europäischen Ethnologie*. Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde
- HEINEMANN, Isabel
 2003 „Rasse, Siedlung, deutsches Blut”. Göttingen: Wallstein
- HERCZEGH Mihály (összeáll.)
 1996 Horváth Ilona. In Dr. Fehér Imre (szerk.): *A törökszentmiklósi Bercsényi Miklós Gimnázium Jubileumi Évkönyve*. Törökszentmiklós: k. n. 115–116.
- HEVESI Sándorné dr.
 1934 *Az ideális háztartás*. Budapest: Színházi Élet

- HOFER Tamás
- 2009 A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón. In Hofer Tamás: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L’Harmattan Kiadó. 167–177.
- 1987 Előszó. In Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Szolnok megye népművészete. Budapest: Európa Kiadó. 5–6.
- 1984 Történeti fordulat az európai etnológiában. In Hofer Tamás (szerk.): Történeti antropológia. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 61–72.
- 1980 A regionális tagoltság megközelítési lehetőségeiről. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz* 7. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport. 103–129.
- 1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. *Ethnographia*. LXXXVI. 398–413.
- HOFER Tamás (szerk.)
- 1996 *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest: Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó
- 1991 *Népi kultúra és nemzettudat*. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet
- HOFFMANN Tamás
- 2001 *Európai parasztok. Az étel és az ital*. Budapest: Osiris
- HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola
- 1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia*. LXXXIII. 284–292.
- 2021 Etnopolitika, lokális hagyomány és nemzetépítés. *Zempléni Múzsá*. XVII. 1. 5–10.
- HORÁNYI Özséb
- 2006 *Jel, jelentés, információ, kép*. Budapest: General Press Kiadó
- HORVÁTH Alpár – MICHALKÓ Gábor
- 2014 Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése erdélyi példákon keresztül. *Földrajzi Közlemények*. 138. 2. 150–160.
- HORVÁTH Dezső
- é. n. A magyar szakácskönyvkiadás története a 20. század első harmadában.
- HORVÁTH Ilona
- 1967 *Szakácskönyv*. (4. bővített kiadás) Budapest: Kossuth Kiadó
- 1963 *Szakácskönyv*. (3. bővített kiadás) Budapest: MNOT
- 1956 *Szakácskönyv*. (2. bővített kiadás) Budapest: MNDSZ
- 1955 *Szakácskönyv*. Háztartási tanácsadó. Budapest: MNDSZ
- HORVÁTH Ilonka
- 1958 *A vendéglátó háziasszony*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa
- HUNYADY György
- 2003 A nemzeti karakter tudományos pszichológiája. In Hunyady György (szerk.): *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris. 7–50.
- 1996 *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HUNYADY György (szerk.)
- 2003 *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris

- HUNYADY György – NGUYEN LUU Lan Anh (szerk.)
 2001 *Sztereotípiakutatás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- HUSZÁR Tibor
 1991 A szociológia intézményesülésének, professzionalizálódásának néhány vonatkozása Magyarországon. In Némedi Dénes (szerk.): *Közelítések*. Szociológiai tanulmányok. Budapest: ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ. 7–34.
- ILIEN, Albert – JEGGLE, Utz
 1978 *Leben auf dem Dorf*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- ILYÉS Gyula
 1991 *Puszták népe*. Budapest: Móra
- ILYÉS Zoltán
 2014a A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatótörténeti vázlat. *Regio*. 22. 2. 66–113.
 2014b Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése. In Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban: Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 290–340.
 2010 Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 114–125.
 2005 A gyimesi „ezeréves” határ olvasatai. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók: Tanulmányok*. Budapest; Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 35–49.
 2004 Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In Biczó Gábor (szerk.): *Vagabundus. Gyula Gyula tiszteletére*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. 189–212.
- IMHOF, Arthur E.
 1992 *Elveszített világok*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- IRINYI Károly
 2002 *A politikai közgondolkodás és mentalitás változásai Debrecenben 1867–1918*. Debrecen: DE Történelmi Intézet
- ITTEN, Johannes
 2000 *A színek művészete*. Budapest: Göncöl Kiadó
- JAKAB Albert Zsolt
 2012 *Emlékköltés és emlékezési gyakorlat*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Vilmos – KESZEG Anna (szerk.)
 2007 *Emberek, életpályák, élettörténetek*. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság
- JAKAB Mihályné KARÁCSONY Vilma
 1962 *Vilma néni legújabb háztartási tanácsadója*. Budapest: Minerva

- JÉKELY Berta
 1997 Egy család szakácskönyv-készletének felmérése. In Barabás Máté – Terbócs Attila (szerk.): *Terítéken*. Budapest: ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. 103–110.
- JOBST Ágnes
 2009 A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar Nyelvőr*, 133. 4. 433–446.
- JUHÁSZ Antal – NIEDERMÜLLER Péter – SZILÁGYI Miklós
 1984 Néprajz az újabb város- és falumonográfiákban. *Ethnographia*. XCV. 1. 107–133.
- JUNG, C(arl) G(ustav)
 1999 *Beszélgetések és interjúk*. Budapest: Kossuth Kiadó
- JURECSKÓ László
 1992 Koronghy Lippich Elek a népművészet felhasználásáról. In Mohay Tamás (szerk.): *Közéletek*. Debrecen: Ethnica. 285–295.
 1989 A Malonyai-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte. *Ethnographia*. C. 1–4. 243–277.
 1982 K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek. In Ikvai Nándor (szerk.): *Gödöllőiek, szentendreiek. Studia Comitensis*. 10. Szentendre: Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 9–33.
- JUREIT, Ulrike
 2012 *Das Ordnen von Räumen*. Hamburg: Hamburger Edition
- KASCHUBA, Wolfgang
 2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- KATONA Imre
 2000 Házi (Háztartás-) cselédek. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VIII. Budapest: Akadémiai Kiadó. 181–185.
- KAVECSÁNSZKI Máté
 2015 *Tánc és közösség*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék
- KÁDÁR László
 1941 *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnévei*. Budapest: Országos Táj- és Népkutató Intézet
- KÁROLYI Mihály
 2013 *Hit, illúziók nélkül*. Budapest: Európa Kiadó
- KÁROLYI Mihályné
 1967 *Együtt a forradalomban*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- KÁROLYI SZÉCHENYI Ilona, Gr.
 2005 *Kileng az inga*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
- K. CSILLÉRY Klára
 1977 A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. *Ethnographia*. LXXXVIII. 1. 14–30.
- KEMÉNYFI Róbert (szerk.)
 2005 *Beszélgetések Kósa Lászlóval*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék

KESERŰ Katalin

- 2008 Hegyek és mítoszok, avagy a hegyek változó jelentése a magyar művészetben. In Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Közösség, kultúra, identitás: Válogatás a Kultusz, kultúra identitás (Csíkszereda, 2003. szeptember 26–28.), Közösség és idegenek (Csíkszereda, 2005. szeptember 14–16.) című konferenciák előadásából*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 215–231.
- 2007 *Toroczkai Wigand Ede*. Budapest: Holnap Kiadó
- 2002 Műtermek Gödöllőn, a gödöllőiek műtermei. In Hadik András – Radványi Orsolya (szerk.): *Művészek és műtermek*. Budapest: Ernst Múzeum. 150–161.
- 1977 A népművészeti motívum metamorfózisához a képzőművészetben. *Ethnographia*. LXXXIII. 1. 120–135.

KESZEG Vilmos

- 2018 *A beszélés antropológiája*. Kolozsvár: Kolozsvár Kriza János Néprajzi Társaság BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- 2016 Kollektívizálás és írás. In Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavcsánszki Máté (szerk.): *Diptichon*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék. 418–435.
- 2014 A mindennapi élet mint a tudomány kontextusa. In Bódi Jenő – Maksa Gyula – Szijártó Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet mint téma és mint keret*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Média-tudományi Tanszék. 56–66.
- 2012 Az új világ hőse: a mérnök. In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia*. Miskolc: BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Miskolci Egyetem BTK Történelmi Intézet. 101–126.
- 2011a Gasztronómia és emlékezet. *Erdélyi Múzeum* 73. 177–188.
- 2011b *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- 2006 *Specialisták, életpályák és élettörténetek*. Kolozsvár: Scientia Kiadó
- 2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár: KompPress–Korunk Baráti Társaság
- 1998 Írott szövegek egy egyén életterében. *Ethnographia*. 109. (2) 589–628.
- 1991 *A folklór határán*. Bukarest: Kriterion

KESZEI András

- 2015 Hely, identitás, emlékezet. In Keszei András – Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 11–16.

KÉKESI Zoltán

- 2012 Kicsiny hasonmásaink. *Lettre*. 86. (ősz). 62.

K. HORVÁTH Zsolt

- 1999 Az eltűnt emlékezet nyomában. *Aetas*. 3. 132–141.

- KISBÁN Eszter
- 2011 A táplálkozáskultúra vizsgálata az európai etnológiában (1950–2010). In Balogh Balázs (főszerk.): *Ethno-lore*. XXVIII. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. 71–86.
- 2008 *Magyar táplálkozáskultúra Európában az ezredfordulón*. 1–2. Elérhetőség: http://real.mtak.hu/893/1/43044_ZJ1.pdf (látogatás 2019. 04. 10.)
- 1997a Táplálkozáskultúra. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 419–583.
- 1997b Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. In Romsics Imre – Kisbán Eszter (szerk.): *A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században: a néprajzkutatók I. táplálkozáskutató konferenciájának előadásai*. Kalocsa, 1995. október 24–26. Kalocsa: Viski Károly Múzeum. 9–24.
- 1989 *Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport
- 1984 Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában. *Ethnographia*. XCV. 2. 384–399.
- KISS Lajos
- 1955 *A szegény emberek élete*. Budapest: Művelt Nép
- KISS Réka
- 1997 Egy budapesti család szakácskönyv-készletének elemzése. In Barabás Máté – Terbócs Attila (szerk.): *Terítéken*. Budapest: ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. 111–116.
- KNÉZY Judit
- 2010 Háztartási iskolák és tanfolyamok hatása a 20. században. In Báti Anikó – Csoma Zsigmond – Mészáros Márta (szerk.): *Édes ünnepek és cukorkentes hétköznapiak*. *Studia Caroliensia*. XI. 3–4. 143–164.
- 2007 A táplálkozási hagyományok és innovációk átadásának módjai a parasztcsaládokban. In Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek*. Túrkeveszólnok: MTA Jász-Nagykun. 217–228.
- 2006 Újítások a falusi közösségek táplálkozási kultúrájában Magyarországon (1920–1970). *Somogyi Múzeumok Közleményei*. 17/C. 55–68. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága
- KÓKAI Sándor
- 1999 *Az Alföld vonzásközpontjai és -körzetei a XIX. század közepén*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó
- KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.)
- 1996–2000 *Magyarország a XX. században*. I. Szekszárd: Babits Kiadó (Társadalom, életmód és életviszonyok.) (letöltés 2019. 01. 28.)
- KOSELLECK, Reinhart
- 2003 *Elmúlt jövő*. Budapest: Atlantisz
- KOVÁCS Ákos
- 2006 *Kitalált hagyomány*. Pozsony: Kalligram
- KOVÁCS Imre
- 1989 *A néma forradalom*. Budapest: Cserépfalvi–Gondolat–Tevan

- KOVACSICS József (szerk.)
 1957 *A történeti statisztika forrásai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- KÓS Károly
 1976 *A Fekete-Körös völgyi gyűjtés*. In Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest: Kriterion. 12–79.
- KÓSA László
 2007 *A népi kultúra új hulláma*. In Sebő Ferenc (szerk.): *A táncház sajtója*. Budapest: Timp. 36–43.
 2003 *Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”*. In Kósa László: *Nemeselek, polgárok, parasztok*. Budapest: Osiris. 387–403.
 2001a *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris Kiadó
 2001b *„Hét szilvafa árnyékában” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest: Osiris
 1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon*. Budapest: Planétás Kiadó
 1997a *Történeti néprajz és társadalomtörténet*. – kézirat.
 1997b *„Ki népei vagytok?”* Budapest: Planétás
 1991 *A Magyar Néprajzi Társaság alapító eszméi*. In Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Budapest: Magyarországtudató Intézet. 77–81.
 1990 *A paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
 1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Gondolat
 1984a *Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”*. (Kiadta a Helikon Kiadó mellékletül Malonyay Dezső „A magyar nép művészete” című munkája első kötetének hasonló kiadásához.) Budapest: Helikon
 1984b *Malonyay és a magyar nép művészete: válogatás a Helikon Kiadó gondozásában 1984-ben meginduló ötkötetes hasonló kiadás képeiből*. Békéscsaba: Kner Nyomda
 1974 *Módszer és igény a pályakezdő Györffy István műveiben*. *Studia Ethnographica*. 7. Budapest: Akadémiai Kiadó. 24–27.
- KÓSA László – FILEP Antal
 1978 *A magyar nép táji–történeti tagolódása*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár
 2005 *Naplók*. Budapest: Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár
- KÖSTLIN, Konrad – NIKITSCH, Herbert (dir.)
 1999 *Ethnographisches Wissen. Zweiter Kulturtechnik der Moderne*. Vienne: Institut für Volkskunde, coll. Veröffentlichungen des Institut für Europäische Ethnologie
- KÖVÉR György
 2014 *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó
 1989 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. In Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Osiris Kiadó. 11–165.

- KRAUSS, Werner
1987 *Zur Anthropologie des 18. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Ullstein
- KRESZ Mária
1968 A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia*. LXXIX. 1. 1–36.
- KROLL, Gerhard
1993 *Jézus nyomában*. Budapest: Szent István Társulat
- KUN József
1993 *Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a dél-bihari román nyelvjárásában*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék–MTA Nyelvtudományi Intézet
- KURTA János – KURTÁNÉ CSELEI Ágnes
2016 *A gyulai vendéglátás és idegenforgalom története*. Gyula: Typografika Kft. Dürer Nyomda
- KUYLENSTIERNA-ANDRÁSSY, Stella
2015 *Ég a pusztá*. Budapest: Corvina Kiadó
- KÜRTI László
2000 Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 8. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 11–53.
- L. NAGY Zsuzsa
1997 *A Haszomból élő kispolgár*. Debrecen: DUP
1991 *Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet
- LAJOS Veronika
2016 Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. In Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavacsánszki Máté (szerk.): *Diptichon*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék. 830–851.
- LEPETIT, Bernard
é. n. (2000) Építészet, földrajz, történelem. In Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 33–50.
- LIPTÁK Orsolya
1997 Az életmód és a világkép vizsgálata 20. századi szakácskönyvekben. In Barabás Máté – Terbócs Attila (szerk.): *Terítéken*. Budapest: ELTE Tártyi Néprajzi Tanszék. 59–74.
- LISZKA József
2010 *Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában 6*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet
2000 Az adventi koszorú. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2000/1. <http://forumszemle.eu/2000/06/02/liszka-jozsef-az-adventi-koszoruegy-felmeres-elozetes-eredmenyei/> (letöltés: 2019. 02.28.)
1990 *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1928–1938)*. Pozsony: Madách Kiadó
- LITVÁN György – SZÚCS László (válogatta)
1973 *A szociológia első magyar műhelye I–II*. Budapest: Gondolat Kiadó

- Á. LŐRINCY Jolán
1967 *A modern háziasszony*. Bukarest: Meridiane Könyvkiadó
- LUTZ, Gerhard
1958 *Volkskunde*. Berlin: Erich Schmidt Verlag
- LÜTTGENAU, Stefan August (szerk.)
2005 *Esterházy Pál 1901–1989*. Budapest: Balassi Kiadó
- MAGYAR Zoltán
2011 *A magyar népi kultúra régiói 2*. Budapest: Mérték Kiadó
- MALONYAY Dezső
[1999] *A magyar nép művészete*. (elektronikus dokumentum – Arcanumdigitéka CD-ROM) Budapest: Arcanum Adatbázis
- 1922 *A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. A palócok művészete*. Budapest: Franklin
- 1912 *A magyar nép művészete IV. A dunántúli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna)*. Budapest: Franklin
- 1911 *A magyar nép művészete III. A balatonvidéki magyar pásztor nép művészete*. Budapest: Franklin
- 1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép*. Budapest: Franklin
- 1907 *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Budapest: Franklin
- MARKOS György – PÉCSI Márton – SZABÓ László
1952 *Földrajz. Általános gimnáziumok és tanítóképzők III. osztálya számára*. Budapest: Tankönyvkiadó
- MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (szerk.)
1990 *Magyarország kistájainak katasztere. I-II*. Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet
- MÁTHÉ Katalin
2006 Tradíció és innováció az Ausztrál faépítészetben III. *Faipar*. LIV. 1. 8–14. http://faipar.fmk.nyme.hu/Faipar_54_1_3.pdf
- MENDŐL Tibor
1938 Településtörténet, településföldrajz, történeti földrajz. In Tanítványai (írták): *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest–Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó
- 1932 *Táj és ember*. Budapest: Magyar Szemle Társaság
- MÉSZÁROS Márta
2010 Hollósi Lajos és fia cukrászata 1894–1955. In Báti Anikó – Csoma Zsigmond – Mészáros Márta (szerk.): *Édes ünnepek és cukormentes hét-köznapok. Studia Caroliensia. XI.* 3–4. 317–342.
- MISKOLCZY Ambrus
2001 *Szellem és nemzet*. Budapest: Napvilág Kiadó
- MOHAY Tamás
2011 Erdély. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz I.* 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. 788–893.

- 1987 A paraszti gazdasági naplók néprajzi forrásértéke. *Honismeret*. 15. 5. 54–56.
- MOLDEN, Hanna
1999 *Griff és rózsza*. Budapest: Elektra Kiadó
- MOLNÁR B. Tamás – BITTERA Dóra
2012 Egységes vendéglátó receptkönyv és konyhatechnológia. In Veszéz József – Túrós Emil. (szerk.): *Kommentár* 4. 23–25.
- MOLNÁR Mária
1981 Esze József munkanaplója. *Néprajzi közlemények*. XXIV. 11–56.
- MONTANARI, Massimo
1996 *Éhség és bőség*. Budapest: Atlantisz Kiadó
- MORVAY Judit
1956 *Asszonyok a nagycsaládban: a mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Budapest: Magvető Kiadó
- MÜLLNER Jenő
2004 *Hegyvidéki vendéglátás*. Budapest: Hegyvidéki Lapkiadó
- NAGY J. Endre
1993 *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Budapest – Szombathely: Pesti Szalon
- NAGY Olga
1989 *A törvény szorításában*. Budapest: Gondolat Kiadó
- NAGY Sándor
2005 *Életünk Körösfői-Kriesch Aladárral*. Gödöllő: Városi Múzeum
- NAGYVÁTHY Éva
1999 Hústalan napok. *Élet és Tudomány*. 54. 52–54.
- NÁDASI Éva
1980 A néprajzi, etnikai csoportok helyzete, elkülönítése, kapcsolatai a déldunántúli régióban. Módszertani elvek. In Tóth Tibor (szerk.): *Tanulmányok a területi kutatások módszertanából. Közlemények* 27. Pécs: MTA Dunántúli Tudományos Intézete. 209–228.
- NÉMEDI Dénes
1985 *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat Kiadó
- NEMES NAGY József
2009 *Terek, helyek, régiók*. Budapest: Akadémiai Kiadó
1998 *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- NEMES NAGY József (szerk.)
2005 *Regionális elemzési módszerek*. Budapest: ELTE Regionális Földrajzi Tan-
szék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport
- NIMILA Ági (szerk.)
2013 *A Gundel*. Budapest: Kossuth Kiadó
- NORA, Pierre
2010 *Emlékezet és történelem között*. Budapest: Napvilág Kiadó
1999 *Emlékezet és történelem között*. *Aetas*. 3. 142–157.
1990 *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach

- NOVÁK László
1995 *Településnéprajz. Néprajz egyetemi hallgatóknak* 18. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- ODESCALCHI Eugénie
1987 *Egy hercegnő emlékezik*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- ONG, Walter J.
2010 *Szöbeliség és írásbeliség*. Budapest: Gondolat Kiadó
- ORMOS Mária
2007 *Közép-Európa: Volt? Van? Lesz?: a fogalom változásai a 19-20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó
- 1995 *A „barna” birodalom*. Budapest: Antifasiszta füzetek
- ORTUTAY Gyula
1937 *Magyar Népismeret*. Budapest: Magyar Szemle Társaság
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1987 *Magyar Néprajzi Lexikon III*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1982 *Magyar Néprajzi Lexikon V*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- ŐRINÉ NAGY Cecília
2003 *A gödöllői szövőműhely*. In Gellér Katalin – G. Merva Mária – Őriné Nagy Cecília (szerk.): *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum. 99–106.
- ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.)
2006 *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum
- PAASI, Anssi
1989 *A régió fejlődése és a regionális identitás kialakulása. Tér és társadalom*. III. 3. 70–79.
- PACH Zsigmond Pál
1981 *Szocialista megújulás és a társadalomtudományok*. In Vass Henrik (szerk.) *Válság és megújulás*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 11–20.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2011 *A magyar etnográfia tudománytörténete*. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz* I. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. 39–125.
- 2000 *Bevezetés*. In Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII*. Társadalom. Budapest: Akadémiai Kiadó. 13–28.
- 1980 *A kulturális régiók néprajzi vizsgálata*. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarorságon Néprajzhoz 7*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport. 57–75.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.)
2000 *Magyar Néprajz VIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)
1980 *Előmunkálatok a Magyarorságon Néprajzhoz 7*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport
- PALOTAY Gertrúd
1948 *A magyar népművészet kutatása*. Budapest: Néptudományi Intézet

- PETŐ Gyula
1988 *Ételkészítési ismeretek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- PÉNTÉK János
2005 *Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában*. <http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000883.pdf>. (letöltés: 2016. január 15.)
- PÉTER László
2006 „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatisált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján. *Erdélyi Társadalom*. 2. 21–39.
- PINCZÉS István
1993 Tájéktudás – tájvédelem. In Jáki Katalin (szerk.): *Aktuális problémák a földrajztanításban*. Budapest: Pedagógus Szakma Megújítása projekt. 21–33.
- PODHORÁNYI Zsolt
2014 *Mesélő felvidéki kastélyok : mágnások a Felvidék középső és keleti részén* . Göd: Szobek Könyvek
- PODMANICZKY Frigyes
1984 *Egy régi gavallér emlékei*. Budapest: Helikon Kiadó
- PODOROGA, Valerij A.
2006 A táj metafizikája. *Vulgo*. 1–2. 171–182.
- POHL, Dieter
1994 Grossraumplanung und NS-Völkermord. *Historisches Jahrbuch*. 114. Freiburg/München: Verlag Karl Alber. 175–182.
- POLÓNYI Péter (szerk.)
1985 *Rensy Jenő György*. Gödöllő: Városi Helytörténeti Gyűjtemény
1981 *A gödöllői művésztelep*. Gödöllő: Helytörténeti Gyűjtemény
- POTZNER Ferenc (vál. és összeáll.)
2004 Medgyaszay István. Budapest: Holnap Kiadó
- PRINZ Gyula
1943 Visszapillantás a magyar emberföldrajz negyven évére. *Földrajzi Közlemények*. LXXI. 4. 278–288.
1936–38 Magyar Földrajz. Az Államföldrajzi kép. *Magyar Föld, Magyar Faj. III*. Budapest: Királyi Egyetemi Nyomda
1922 *Magyarország településformái*. Magyar Földrajzi Értekezések 3. Budapest: Hornyánszky
- POZSONY Ferenc
2001 Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. Kolozsvár: Krizsa János Társaság. 195–215.
- PULSZKY Ferenc
1958 *Életem és korom*. I. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- PUSZTAI Bertalan
2010 A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata. Turizmuszemiótikai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. *Tabula*. 13. 3. 3–18.

- R. SÜLE Andrea
1990 Történeti áttekintés. In Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 5–9.
- RAINER M. János
2011 *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest: 1956-os Intézet–L’Harmattan Kiadó
- RAINER M. János (szerk.)
2004 *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Budapest: 1956-os Intézet
- REDER, Christian (Hg.)
2012 *Kartographisches Denken*. Wien–New York: Springer
- REÖTHY Ferenc
1990 *Kőröshegy*. Kőröshegy: Agria Kiadó Kft.
- REY, Violette
1995 Új Közép-Európára várva. *Földrajzi Közlemények*. CXIX. (XLIII.) 3–4. 263–272.
- RÉBAY Magdolna
2018 Arisztokraták a budapesti evangélikus gimnáziumban a dualizmus korában. In Endrődy-Nagy Orsolya – Fehérvári Anikó (szerk.): *Innováció, kutatás, pedagógusok*. Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete. 382–400.
- 2002 A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950). In Fejérdy Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet: Pázmány Péter Történész Kör. 164–196.
- RÉBAY Magdolna (szerk.)
2017 *„...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...”: arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században*. Szeged: Belvedere Meridionale
- RÉVÉSZ Sándor
1997 *Aczél és korunk*. Budapest: Sík Kiadó
- RICEOUR, Paul
1998 Erőszak és nyelv. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Józsefveg Műhely. 124–136.
- RITTER, Joachim
2007 A Táj. In Ritter, Joachim: *Szubszektivitás*. Budapest: Atlantisz. 113–143.
- ROSENTAL, Paul-André
é. n. (2000) A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül: Fredrick Barth és microstoria. In Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 71–87.

- RÓNAY Jácint
2003 Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In Hunyady György (szerk.) *Nemzetkarakterológiák*. 106. Budapest: Osiris. 51–224.
- RUBOVSZKY András – SZIGETI Andor – WALKÓ Miklós
2009 *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház
- SAS Péter
2009 *Kós Károly, a könyvművész*. Budapest: Holnap
- SAS Péter (szerk.)
2008 *Kós Károly, a hűség embere*. Budapest, Lucidus
2003 *Kós Károly levelezése*. Budapest: Mundus Kiadó
- SÁNDOR Ildikó (szerk.)
2006 *A betonon is kinő a fű*. Budapest: Hagyományok Háza
- SÁRMÁNY Ilona
1974 A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában. *Ethnographia*. LXXXIII. 102–119.
- SIMMEL, Georg
1990 A táj filozófiája. In Simmel, Georg: *Velence, Firenze, Róma*. Budapest: Antlantisz. 99–118.
- SINKÓ Katalin
1989 Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és hazai képzőművészetben. *Ethnographia*. 100. 1–4. 121–154.
1983 A nemzeti emlékmű és a nemzettudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő*. 32. 4. 185–202.
- SINKÓ KÁLLÓ Katalin
1980 *Kalotaszegi nagyírásos*. Bukarest: Kriterion
- SALY Noémi (összeáll.)
2013 *Semmiből is finomat: nagy titkok és apró trükkök*. Budapest: Libri
- SÁNDOR Iván (szerk.)
2011 *Mi a magyar most?* Budapest: Kalligram
- SÁRI Zsolt
2005 Eszem-izom ország. Fejezetek a magyar gasztronómia történetéből. In Benke László – Gribeek Lajos (szerk.): *Magyarok asztala*. Budapest: Cseppe Kiadó. 5–106.
- SÁRKÁNY Mihály
2000a A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–66.
2000b *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest: L'Harmattan
- SCHMOOK, Reinhard
1993 „Gesunkenes Kulturgut–primitive Gemeinschaft”: der Germanist Hans Naumann (1886–1951) in seiner Bedeutung für die Volkskunde. Wien: Helmut-P.-Fielhauer-Freundeskreis

- SELMECZI KOVÁCS Attila – SZABÓ László (szerk.)
 1989 *Néprajz a magyar múzeumokban*. Budapest–Szolnok: k.n.
- SISA József
 2007 *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon: a historizmus kora*. Budapest: Vincze Kiadó
 2005 A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840–1914). *Korunk*. 2005. (december) <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005h-onap12cikk1183.htm> (letöltés 2019. 01. 28.)
- SOLYMOSSY Sándor
 1921 A németiség néptani irodalma az utóbbi években. *Ethnographia*. XXXII. 142–145.
- SOMHEGYI Zoltán
 2011 „A kifürkészhetetlen Túlnan”: a tájkép a német romantikában. Budapest: Kijárat Kiadó
 2008 *A tájkép útjai*. Budapest: Vince Kiadó
- SONKOLY Gábor
 2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási. *Regio*. 11. 4. 45–66.
- SONKOLY Gábor – ERDŐSI Péter
 2004 Bevezetés. In Sonkoly Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *A kulturális örökség*. Budapest: L’Harmattan. 7–23.
- STAHL, Henri H.
 1992 *A régi román falu és öröksége*. Budapest: ELTE BTK Román Filológiai Tanszék
- STRÖMPL Gábor
 1921 A geografia mibenléte. *Földrajzi Közlemények*. XLIX. 100–105.
- SZABÓ Á. Töhötöm
 2004 Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár*. 13. 3–4. 87–113.
- SZABÓ Júlia
 2014 Antik romok a 19. századi magyar tájfestészetben és rajzművészetben. In Szabó Júlia: *Utak és tanulságok*. Budapest: Balassi Kiadó. 137–147.
- SZABÓ K. János
 1907 Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. *Ethnographia*. XVIII. 361–366.
- SZABÓ László
 1996 *Társadalom, etnikum, identitás*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék
 1994 Várasfenes (Finis) és Körösszakal vizsgálatáról. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok*. Debrecen: Ethnica Kiadás. 75–81.
 1993a *Társadalomnéprajz*. Debrecen: Ethnica Kiadó
 1993b A város paraszti társadalma. In Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Békéscsaba néprajza*. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata. 37–112.

- 1970 A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. *A Damjanich János Múzeum Közleményei*. Szolnok: Damjanich János Múzeum. 24–25.
- 1954 *Magyarország földrajza*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó
- SZABÓ Márton
- 1998 *Diszkurzív térben*. Budapest: Scientia Humana
- T. SZABÓ Levente
- 2008 *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár: Komp-Press
- 2007 Egy tárgy nemzetiesítési kísérlete: stratégiák, kontextusok és határok egy értelemdadási folyamatban. *Regio*. 18. 1. 133–155.
- SZALAI Antal
- 2005 *Szállodák, vendéglők, korcsmák, kávéházak, mézeskalácsosok, cukrászok*. Pápa: Jókai Vár. Kvt.
- SZALÁNCZY Gábor
- 2016 A köröstárkányi vérengzés emlékezete. In Keményfi Róbert – Bartha Elek (szerk.): *Táj és kultúra 2*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék. 119–169.
- 2004 *Történelem–emlékezet–identitás*. kézirat DENIA 3583–2004
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály – ROMSICS Ignác (szerk.)
- 2005 *Mi a magyar?* Budapest: Rubicon-Ház Bt.
- SZENDREY Ákos
- 1938a A népi társasélet összejövetelei. *Ethnographia*. XLIX. 124–138.
- 1938b A népi társadalom tagozódása. *Ethnographia*. XLIX. 273–286.
- 1937a A népi társadalom tagozódása. *Ethnographia*. XLVIII. 188–197.
- 1937b A népi társadalom tagozódása. *Ethnographia*. XLVIII. 272–285.
- SZÉCHENYI Zsigmond
- 1963 *Ünnepnapok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- SZÉPLAKY Gerda (szerk.)
- 2008 *A zsarnokság szépsége*. Pozsony: Kalligram
- SZIJÁRTÓ Zsolt
- 2008 *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest: Gondolat Kiadó
- SZILÁGYI Miklós
- 2001 *Néprajzi forráskritika*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- 1984a Helyi kiadású helytörténeti monográfiák 1970–1981. *Ethnographia*. XCV. 1. 118–132.
- 1984b Az agrártörténet, a társadalomtörténet és a néprajz összefüggései a helyi kiadványokban. *Ethnographia*. XCV. 1. 114–117.
- 1984c Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia*. XCV. 4. 577–593.
- SZIJÁRTÓ Zsolt
- 2000 A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. 7–22.

- SZÍJÁRTÓ M. István
2003 Mikrotörténelem. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris Kiadó. 494–513.
- SZŰCS Alexandra (szerk.)
1998 *Hagyomány és modernitás a kultúrában és a néprajzban*. Budapest: Néprajzi Múzeum
- SZOTÁK Szilvia (szerk.)
2013 *Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
- TAKÁCS Ádám
2012 A történetírás ideológiai funkciói Magyarországon az 1960-as és az 1970-es években. In Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 92–101.
- TAKÁCS Miklós (szerk.)
2011 A trauma alakzatai. *Studia Litteraria*. L. 3–4. 1–195.
- TAKÁCS Nóra
2007 Fenomenológia az építészeti szemléletben. In Tillman J. A. – Vámos Dorka (szerk.): *Térformálás tárgyformálás*. 3. 49–73.
- TAKÁTS József
2007 A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. In Takács József: *Ismersz idegen terep*. Budapest: Kijarat Kiadó. 137–151.
2003 A kultusz kutatás és az új elméletek. In Takács József (szerk.): *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. Budapest: Kijarat Kiadó. 289–299.
- TAMÁS Ágnes
2017 *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*. Budapest: Kalligram
2014 *Nemzetiségek görbe tükörben*. Pozsony: Kalligram
- TAMÁSKA Máté
2011 *A vidéki tér emlékezete*. Budapest: Martin Opitz Kiadó
- TÁLASI István
1974 Györfly István emlékének (1884–1939). *Ethnographia*. LXXXV. 1. 37–42.
1948 *Néprajzi életünk kibontakozása*. A Magyar Népkutatás Kézikönyve. Budapest: Kelet-Európai Tudományos Intézet
- TILLEY, Christopher
1994 *A Phenomenology of Landscape Places, Paths, and Monuments*. Oxford–Providence, USA: Berg
- TORONYAY RÁKÓCZI Karolina
1896 *Magyar Nemzeti Szakácskönyv*. Budapest: Toldi Lajos Könyvker
- TÓTH István György
1994 Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet. 9–15.

- TÓTH Szergej (szerk.)
2006 *Hatalom*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
- TÖRÖK Zsolt
1987 A térképi modell dialektikája. *Földrajzi Értesítő*. XXXVI. 1–2. 143–152.
- TSCHOFEN, Bernhard
2007 Antreten, ablehnen, verwalten? Was der Heritage-Boom den Kulturwissenschaftenaufrägt. In Dorothee Hemme, Markus Tauschek & Regina Bendix (dir.): *Prädikat Heritage. Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Münster: Lit Verlag. 19–32.
- TURNER, Victor
2002 *A rituális folyamat*. Budapest: Osiris Kiadó
2001 Liminalitás és communitas. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium. 51–63.
- UDVARHELYI Károly – GÖCSEI Imre
1973 *Az alsó- és a középfokú földrajztanítás története Magyarországon*. Budapest: Tankönyvkiadó
- UJVÁRY Sándor
é. n. (1933) *Takarékos Polgári Szakácskönyv és Házi Cukrászat*. Debrecen–Budapest: Csáthy Ferenc egyetemi könyvkereskedés
- VALUCH Tibor
2012 *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest: Corvina Kiadó
2003a Változó idők – változó szokások. In Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok*. Budapest: Osiris Kiadó. 311–333.
2003b „Közösségünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén.” In Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapiak*. Budapest: 1956-os Intézet. 129–176.
- VARGA Gyula
1993 *A népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a XX. század első felében*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok
- VARGA Kálmán
2014 Esterházy hercegek a 20. században. *Rubicon*. 12. 65.
- S. VARGA Pál (szerk.)
2012 Emlékezhelyek. *Studia Litteraria*. LI. 1–2. 1–192.
- S. VARGA Pál – SZÁRAZ Orsolya – TAKÁCS Miklós (szerk.)
2013 *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
2005 *A nemzeti költészet csarnokai*. Budapest: Balassi
- VÁRI András (szerk.)
1990 *A német társadalomtörténet új útjai*. Budapest: Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ
- VEREBÉLYI Kincső
2002 *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest: Osiris Kiadó
1997 A post-folklorizmus jelenségeiről. *Néprajzi Látóhatár*. VI. 1–4. 62–69.
- VERES Péter
2000 *Az Alföld parasztsága*. Budapest: Püski

- VÉKONY Eszter
 1997 Földi Júlianna kéziratos szakácskönyve. In Barabás Máté – Terbócs Attila (szerk.): *Terítéken*. Budapest: ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék. 53–55.
- VITÁNYI Iván
 1982 Szellemi életünk fejlődésének tendenciái. In Vass Henrik (szerk.) *Váltság és megújulás*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 295–306.
 1981 A népművészet szerepe ma. In Bodor Ferenc – Albert Zsuzsanna (szerk.): *Nomád nemzedék*. Budapest: Népművelési Intézet. 45–49.
- VOFKORI László
 1994 *Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza*. Nyíregyháza: Studium
- VOIGT Vilmos
 2017 *Néprajzi és etnológiai alapfogalmak*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék
 2007 Beszámoló egy fontos kézikönyv tervezetéről: A magyar identitás jelképei. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a 60. esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. Nagykovács–Debrecen: Pest megyei Múzeumok Igazgatósága. 597–604.
 1987 *Modern magyar folklórisztikai tanulmányok*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék
- VÖRÖS Károly
 1987 Az Európában található népek és tulajdonságaik rövid leírása. *História*. IX. 1. 17.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg – BIMMER, Andreas
 1985 *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie*. Stuttgart: Metzler
- WEINRICH, Harald
 2002 *Léthé. A felejtés művészete és kritikája*. Budapest: Atlantisz
- ZSIDAI Réka
 2017 Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása. *Orpheus Noster*. X. 1. <https://ntf.hu/index.php/2017/06/09/egy-dunantuli-fonemesi-udvartartas-a-18-19-szazad-fordulojan-festetics-gyorgy-belso-rendtartasa/> (letöltés: 2019. 04.05.)
- ZSIGMOND Gábor
 1974 *A magyar társadalomnéprajz kezdetei. Beöthy Leó (1839–1886)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- ZSOLDOS Ildikó
 2011 *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Nyíregyháza: Bessenyei Kvk.

*A kutatási előzmények,
amelyekre a jelen kötet egyes fejezetei részben épülnek*

KEMÉNYFI Róbert

- 2020 Önazonosság, sztereotípiák, lokalitás. In Bódi, Katalin; Fazakas, Gergely Tamás; Lapis, József (szerk.) *A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetemi Kiadó. 15–22.
- 2019 Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű süteményeik: Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka. In Papp, Klára; Püski, Levente; Novák, Ádám (szerk.) *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. 393–421.
- 2017a Hagyománylánc versus emlékezet. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, BBTE Magyar Néprajz s Antropológia Intézet, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 743–757.
- 2017b A nemzeti táj képzete. In *Néprajzi Látóhatár* XXVI. 1–4. 33–62.
- 2016a Kádár vidéki kis világa. A „helytörténeti mozgalom.” In *Múzeumcafé* 54. 4. (sept.–okt.) 75–97.
- 2016b Erdélyen innen – Alföldön túl. Mozaikok a Fekete-Körös völgyi magyarság népi kultúrájából In: Bihari Nagy Éva - Kavecsánszki Máté - Keményfi Róbert - Marinka Melinda (szerk.) *Diptichon*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék (Studia Folkloristica et Ethnographica; 65.) 270–297.
- 2014 Táplálkozáskultúra, írásbeliség, emlékezet. In *Néprajzi Látóhatár* XXIII. 1–2. 129–165.
- 2012 Malonyay: „A magyar nép művészete”. A gödöllőiek. In Bartha Elek (szerk.): *„A burgonyától a szilvafáiig”. Tanulmányok a Hetvenéves Kósa László tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke. 31–80.
- 2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 351 p.
- 2003 Társadalomtörténet és néprajz. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris Kiadó. 573–595.

Képek forrása

---

1. fejezet:

Parasztcsalád. 1932. Fortepan / Fortepan.

Polgári család. Magyar Virtuális Enciklopédia.

http://www.hunfi.hu/nyiri/enc/1enciklopedia/fogalmi/torttud_magy/polgarosodas_magyarorszagon.htm

Budapest Folkfőváros. <https://www.youtube.com/watch?v=CWf4kuk7NRo>

Panyolai farsang. 2020. február 08. Készítette: Juhász Eszter. Videó: VIII.

Hagyományőrző farsang, Panyola.

<https://www.youtube.com/watch?v=3saVO4aMZPI>

Busó, ahogy még nem láttad. <https://www.youtube.com/watch?v=3CNPcavOg6E>

Földművelés. DENIA.153/1.

Dóczi Leánynevelő Intézet, csoportkép egy negyedik osztályról. Fortepan / Urbán gyűjtemény

„technika korszaka”1988. Románia, Erdély. Fortepan / tm

„Kiállított”, használaton kívüli televízió. Gyimesközépkok, Boros-pataka 1999

Doktoravató a Debreceni Egyetemen 1943. Fortepan / Mészöly Leonóra

Doktoravató a Debreceni Egyetemen. 2019.

<https://www.youtube.com/watch?v=6O1kujtN8YM>

Leánytánc. DENIA 363/4. Szenna,1953.

Szellemi kulturális örökség logó

Szellemi kulturális örökség honlapja. <http://szellemikulturalisorokseg.hu/>

Hungarikum logó

Hungarikumok Gyűjteménye-Magyar Értéktár <http://www.hungarikum.hu/hu>

Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Szentendre honlapja. <https://skanzen.hu/hu>

Néprajzi Múzeum honlapja. <https://www.neprajz.hu/>

2. fejezet:

Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. <https://www.libri.hu/konyv/A-magyar-neprajz-tudomanytortenete-36.html>

Szedes Fábán: A palócokról. https://www.libri.hu/konyv/szedes_fabian-a-palocokrol.html

Millenniumi kiállítás. Jászapáti tájház (Néprajzi Falu). Fortepan / Budapest

Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.09.189

https://mandadb.hu/cikk/707911/Igy_unnepelt_az_ezereves_Magyarország

Az Osztrák-Magyar Monarchia térképe. <https://www.arcnum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/magyarország-2A7C/>

Xántus János: 'Kelet Ázsiai kirándulásom' 1871. NM EA 1026

https://gyujtemeny.neprajz.hu/_melleklet/neprajz/0601/EA1026.pdf

Kriza Ildikó magnetofonfelvételt készít egy idős asszonnyal. Fotó: Franciscy József, Nagybaracska, 1963, fekete-fehér negatív, Néprajzi Múzeum; F 181308

Arany László: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=31740>

Erdélyi János: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=31658>

Ipolyi Arnold: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=050190>

Katona Lajos: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/k-72CDA/katona-lajos-vac-1862bp-1910-72DE4/>

Kriza János: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=51856>

Malonyay Dezső, A magyar nép művészete, Budapest, 1907–1922.
<http://mek.oszk.hu/01600/01671/html/index.html>

Bél Mátyás: Notitia https://collections.imm.hu/gyujtemeny/konyv-bel-matyas-notitia-hungariae-novae-historico-geographica-becs-1742-iv-/39628?order=maker_desc&npn=1

Jankó János <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=59412>

Herman Ottó
https://miskolciszemelyenyek.blog.hu/2017/12/08/az_utolso_magyar_poli_hisztor

Német ház Torontálból, a millenniumi kiállításra épített néprajzi falu részlete. A felvétel 1896-ban készült. Fortepan / Fodor István

MNT <http://neprajzihirek.hu/tarsasag>
<http://neprajzihirek.hu/ethnographia>

Györfly István: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-851.html>

Bátky Zsigmond: <https://mnm.hu/hu/muzeum/muzeumtortenet/igazgatoink/batky-zsigmond>

Viski Károly: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/5-1397.html>

Gunda Béla: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/debrecen/nagyerdei-kozponti/gunda-bela/>

Solymossy Sándor: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1265.html>

Ortutay Gyula: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/o-7361B/ortutay-gyula-szabadka-1910bp-1978-7366E/>

Bartók Béla: https://zeneakademia.hu/lexikon_nagy_elodok/bartok-bela-1861

Kodály Zoltán: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kod%C3%A1ly_Zolt%C3%A1n

Szendrey Ákos: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1692.html>

Ortutay Gyula beszéde 1949-ben. Ethnographia. 60. 1–24.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Ethnografia_1949_060/?pg=8&layout=s

Magyar Néprajzi Atlasz
<https://maps.hungaricana.hu/en/MegyeiTerkepek/4016/view/?pg=0&bbox=46%2C-4043%2C5978%2C-170>

Az átányi parasztember szerszámai. <https://www.neprajz.hu/kiadvanyok/anyagikultura-etnologia-tarsadalomkutatasa/az-atanyi-parasztemberszerszamai.html>

„Mi korrekt parasztok...” https://www.libri.hu/konyv/fel_edit.mi-korrekt-parasztok.html

Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEPR_Nk_12_3_4/?pg=0&layout=s

Szilágyi Miklós: <https://wmmm.hu/rolunk/a-muzeum-igazgatoj/szilagyi-miklos-tiszafured-1939/>

Ujváry Zoltán: <https://www.dehir.hu/debrecen/elhunyt-ujvary-zoltan-professor-emeritus/2018/01/29/>

Kallós Zoltán <https://kallosalapitvany.ro/>

Skanzen <http://skanzen.hu/hu/>

Hagyományok Háza <https://hagyomanyokhaza.hu/hu>

Magyar Néprajz sorozat <https://hirlevel.mtak.hu/2013/04/04/magyar-neprajz/>

2. fejezet kislexikon:

Arany László: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=31740>

Balassa Iván: <https://sarospatak.hu/2017/10/05/balassa-100/>

Barabás Jenő:

http://archiv.magyar-muzeumok.hu/tema/3357_szegedi_tanyavilag_kutatas_neprajztudomany

Bartók Béla: https://zeneakademia.hu/lexikon_nagy_elodok/bartok-bela-1861

Bátky Zsigmond: <https://mmn.hu/hu/muzeum/muzeumtortenet/igazgatoink/batky-zsigmond>

Diószegi Vilmos: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/dioszegi-vilmos-75219/>

Domanovszky György: A Néprajzi Múzeum fotótárából.

Dömötör Tekla: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/domotor-tekla-752B3/>

Erdélyi János: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=31658>

Erdélyi Zsuzsanna: <https://cultura.hu/kultura/erdelyi-zsuzsanna-100-eve-szulett/>

Fél Edit <https://www.lira.hu/hu/szerzo/fel-edit>

Füzes Endre: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum fotótárából.

Gunda Béla: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/debrecen/nagyerdei-kozponti/gunda-bela/>

Györfly István: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-851.html>

Herman Ottó: https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Herman_Ott%C3%B3.JPG

Hofer Tamás:

<https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/aman.12806>

Hoffmann Tamás: http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2000/2000_10/075.htm

Ipolyi Arnold: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=050190>

Jankó János: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=59412>

Kallós Zoltán: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kall%C3%B3s_Zolt%C3%A1n

Katona Lajos: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/k-72CDA/katona-lajos-vac-1862bp-1910-72DE4/>

Kodály Zoltán: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kod%C3%A1ly_Zolt%C3%A1n
ifj. Kós Károly: [https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B3s_K%C3%A1r%C3%B3ly_\(n%C3%A9prajz_kut%C3%A1t%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B3s_K%C3%A1r%C3%B3ly_(n%C3%A9prajz_kut%C3%A1t%C3%B3))
Krizsa János: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=51856>
Martin György: <https://hagyományokhaza.hu/en/archives/gyorgy-martin>
Ortutay Gyula: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/o-7361B/ortutay-gyula-szabadka-1910bp-1978-7366E/>
Solymossy Sándor: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1265.html>
Szabadfalvi József: <https://napkeletnepe.hu/2018/01/17/egy-torteneszgeneracio-atyamestere/>
Szendrey Ákos: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1692.html>
Szilágyi Miklós: <https://wmhm.hu/rolunk/a-muzeum-igazgatoi/szilagyi-miklos-tiszafured-1939/>
Ujváry Zoltán: <https://www.dehir.hu/debrecen/elhunyt-ujvary-zoltan-professor-emeritus/2018/01/29/>
Vargyas Lajos: <http://vargyaslajos.hu/picts/gal1/index.html>
Viski Károly: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/5-1397.html>

3. fejezet:

Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. <https://www.libri.hu/konyv/A-magyar-neprajz-tudomanytortenete-36.html>
Szabó László: Társadalomnéprajz
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Dr_Szabo_Laszlo_Tarsadalom_neprajz&type=20&id=413783
Sárkány Mihály: Kalandozások. <https://harmattan.hu/sarkany-mihaly-kalandozasok-a-20-szazadi-kulturalis-antropologiaban-584?keyword=kalandoz%C3%A1sok>
Kovács János Szeged és népe. <https://www.antikvarium.hu/konyv/kovacs-janos-szeged-es-nepe-665166-0>
Gönczi Ferenc Muraköz.
https://issuu.com/tothnorbi/docs/gonczy_murakoz_es_nepe_reprint
Tessedik Sámuel: A paraszt ember.
<https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/30/19/dd/1/dmek011622opt.pdf>
Berzeviczy Gergely <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-702.html>
A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon.
<http://mek.oszk.hu/04800/04869/html/parasztok0010.html>
Beöthy Leó munkásságai <https://bookline.hu/szerzo/beothy-leo/36348?page=1>
Jankó János: Kalotaszeg magyar... <https://mek.oszk.hu/13800/13816/13816.pdf>
Hunfalvy Pál. https://www.fszek.hu/mtda/Hunfalvy-Magyarorszag_ethnographiaja.pdf
https://adt.arcanum.com/hu/view/FoldrajziKozlemenyek_1913?pg=6&layout=s

Néprajzi Múzeum <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-13.html>
Mo. Néprajzi térképe <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/100387>
Weis István. A mai magyar..
http://mtda.hu/books/weis_istvan_mai_magyar_tarsadalom.pdf
Illyés Gyula: Puszták népe <https://alexandra.hu/konyv/pusztak-nepe-143940>
Féja Géza: Viharsarok <https://moly.hu/konyvek/feja-geza-viharsarok>
Erdei Ferenc Futóhomok
http://mentalmap.org/mao/konyvek/erdei_fer_futohomok.pdf
Szabó Zoltán: Cifranyomorúság
http://mentalmap.org/mao/konyvek/szabo_zolt_cifra_nyomoru.pdf
Szabó Zoltán A tardi helyzet <https://moly.hu/konyvek/szabo-zoltan-a-tardi-helyzet>
Veres Péter Az alföld parasztsága <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/az-alfold-parasztsaga-dedikalt-1-1936-oravetz-istvan-konyvkiadovall>
Elsüllyedt falu a dunántúlon.
<https://www.regikonyvek.hu/index.php/kiadas/elsullyedt-falu-a-dunantulon-1-2-1936-sylvester-kiadas>
Fél Edit: Kocs..
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Fel_Edit_Kocs_1936_ban_ne_prajzi_monogr&type=20&id=58647
Győri Illés István. <http://mek.oszk.hu/08600/08639/08639.pdf>
Erdélyi magyar évkönyv. <https://axioart.com/tetel/erdelyi-magyar-evkonyv-1918-1929->
https://adatbank.ro/html/cim_pdf1294.pdf
Mikó Imre. <https://www.antikvarium.hu/konyv/miko-imre-az-erdelyi-falu-es-a-nemzetisegi-kerdes-623398>
logó <https://www.facebook.com/neprajz.kolozsvar/>
Imreh István <https://eladokonyveim.hu/termek/imreh-istvan-a-rendtarto-szekely-falu/>
Imreh István 2 <https://www.antikvarium.hu/konyv/imreh-istvan-a-torvenyhozoz-szekely-falu-95162>
Egyed Ákos <https://www.antikvarium.hu/konyv/egyed-akos-falu-varos-civilizacio-90332>
Nagy Olga a törvény szorításában
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Nagy_Olga_A_torveny_szoritasaban&type=20&id=127119
Lajos Árpád <https://mek.oszk.hu/07800/07817/07817.pdf>
Bakó Ferenc: Palócok <https://www.darabanth.com/en/online-auction/404/categories~Books/Books-Traveling-Local-History~100006/Palocok-I-IV-kot-I-kot-Kutatastortenet-fold-es-nep-Szerk-Bako-Ferenc-II-kot-C3~II2491709>
Micheal Sozan <https://www.amazon.com/history-Hungarian-ethnography-Michael-Sozan/dp/0819103616>
Bodrogi Tibor Varsány
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Bodrogi_Tibor_Varsany_tanu_lmanyok_egy_e&type=20&id=16581

OSZK logó <https://epa.oszk.hu/>
DE adatbázisok <https://lib.unideb.hu/hu/adatbazisok>
Magyar Néprajz Társadalom <https://muzeumantikvarium.hu/item/magyar-neprajz-viii---tarsadalom>
Kriza János Néprajzi Társaság logó
<https://www.facebook.com/KrizajanosNeprajziTarsasag/>

3. fejezet kislexikon

Beöthy Leó: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-678.html>
Berzeviczy Gergely: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-702.html>
Bodrogi Tibor: afrikatudastar.hu
Darvas József:
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Darvas_J%C3%B3zsef_\(%C3%ADr%C3%B3zsef\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Darvas_J%C3%B3zsef_(%C3%ADr%C3%B3zsef))
Dimitrie Gusti: <https://www.wikidata.org/wiki/Q220269>
Émile Durkheim: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89mile_Durkheim
Erdei Ferenc: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/1-702.jpg>
Ferdinand Tönnies: <https://www.uni-kiel.de/grosse-forscher/index.php?nid=toennies&lang=e>
Féja Géza: <https://cultura.hu/kultura/feja-geza-utja/>
Herbert Spencer: <https://www.britannica.com/biography/Herbert-Spencer>
Hunfalvy Pál:
<https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/2-597b.jpg>
Illyés Gyula: <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/illyes-gyula#>
Imreh István:
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Imreh_Istv%C3%A1n_\(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Imreh_Istv%C3%A1n_(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz))
Jakó Zsigmond Pál: <https://ujkor.hu/content/viharos-idokban-is-sikerult-megoriznem-onmagamat-jako-zsigmond-eletpalyaja>
Karl Marx: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Marx>
Kiss Lajos:
[https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_Lajos_\(n%C3%A9prajzkut%C3%A1n%C3%A9sz\)#/media/F%C3%A1jl:Kiss_Lajos_n%C3%A9prajztud%C3%B3s_1903-ban.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_Lajos_(n%C3%A9prajzkut%C3%A1n%C3%A9sz)#/media/F%C3%A1jl:Kiss_Lajos_n%C3%A9prajztud%C3%B3s_1903-ban.jpg)
Kovács Imre: https://mandadb.hu/tetel/590687/Kovacs_Imre
Mikó Imre: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Mik%C3%B3_Imre_\(politikus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Mik%C3%B3_Imre_(politikus))
Max Weber: <https://www.britannica.com/biography/Max-Weber-German-sociologist>
Nagy Olga: <http://ezer100.ro/arckepek/nagy-olga/>
Németh László:
[https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9meth_L%C3%A1szl%C3%B3_\(%C3%ADr%C3%B3zsef\)#/media/F%C3%A1jl:N%C3%A9meth_L%C3%A1szl%C3%B3_1979.JPG](https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9meth_L%C3%A1szl%C3%B3_(%C3%ADr%C3%B3zsef)#/media/F%C3%A1jl:N%C3%A9meth_L%C3%A1szl%C3%B3_1979.JPG)
Szabó László. A szerző (Keményfi Róbert) fotója.
Szabó Zoltán: https://www.mma.hu/rendezvenyek/-/content/10180/2/2018-majus-10-%E2%80%93-rodostoja-volt-london-%7C-emlekules-szabo-zoltan-1912%E2%80%931984-tiszteletere?p_p_auth=E0ApaUSX

Tamási Áron:

https://www.europeana.eu/en/item/2048006/Athena_Plus_ProvidedCHO_Pet_fi_Literary_Museum_1706223

Tessedik Sámuel:

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Tessedik_S%C3%A1muel_\(lelk%C3%A9sz,_1742%E2%80%931820\)#/media/F%C3%A1jl:Ifj_Tessedik_S%C3%A1muel.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Tessedik_S%C3%A1muel_(lelk%C3%A9sz,_1742%E2%80%931820)#/media/F%C3%A1jl:Ifj_Tessedik_S%C3%A1muel.jpg)

Veres Péter: <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/50-eve-hunyt-el-veres-peter>

4. fejezet:

Teleki Pál: A földrajzi gondolat története. Budapest, 1917.

<https://www.antikvarium.hu/konyv/grof-teleki-pal-a-foldrajzi-gondolat-tortenete-663054>

Geográfiai szemlélet ábra. Készítette: Juhász Eszter

id. Markó Károly: Pusztá. 1853. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. In Drexler Dóra: Táj és tájértelmezések. 34. ábra.

Gainsborough: Folyami táj. (1768–1770). Philadelphia Museum of Art, Philadelphia. In Drexler Dóra: Táj és tájértelmezések. 10. ábra.

Fertő-tó, mint kultúrtáj. <http://www.hungarikum.hu/hu/fert%C5%91-neusiedlerseekult%C3%BArt%C3%A1j>

Paládi-Kovács Attila. https://hu.wikipedia.org/wiki/Pal%C3%A1di-Kov%C3%A1cs_Attila

Barth-féle szintek. Készítette: Juhász Eszter

Nemes Nagy József: A tér a társadalomkutatásban.

http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/A_Ter_a_tarsadalomkutatásban_NNJ.htm

Téralfogások modelljei. Nemes Nagy József: A tér a társadalomkutatásban.

http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/NNJ_02.pdf

Magyarország etnikai térképe az 1880. évi népszámlálás alapján.

<http://dekornyomda.hu/termek/tortenelmi-magyarorszag-terkep-2/>

Bátky Zsigmond - Györfly István - Viski Károly: A magyarság tárgyi néprajza 1.

Tájékoztató, táplálkozás, építkezés, bútorzat, fűtés, világítás, mesterkedés, viselet - A magyarság néprajza 1. (Budapest, 1933)

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarorszagNeprajza_01/?pg=412&layout=s

Tótok, németek, magyarok, horvátok. Színes litográfia, Szerelmey M. intézetéből Pesten, 1847 körül. In Tasnádi Zsuzsanna: Népviseletek és népélet a monarchiabeli képeslapokon. Budapest: Néprajzi Múzeum, Cser Kiadó 2013

Teleki Pál által készített ún. „vörös térkép” <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/a-voros-terkep-carte-rouge>

A Kárpát-medence és környékének fontosabb magyar történeti – népi tájnevei.

<https://tanczosvilmos.files.wordpress.com/2011/09/neprajzi-tajjegysegek-1.pdf>

Magyarország a Google Earth térképén.

<https://earth.google.com/web/@47.33938866,19.20422717,156.77372505a,601973.28020923d,35y,0h,0t,0r>

5. fejezet:

Átány látképe. Felv. Szilágyi M. 1959. DENIA 25/14.

Regéc látképe. Felv. Ujváry Zoltán, 1957. DENIA 29/25.

Házak és szénatartók, Magas-Tátra. Felv. Szabadfalvi József, 19620. DENIA 57/2.

Borsos Balázs-Magyar Zoltán: A magyar népi kultúra régió 1-2. 2011. Budapest: M-Érték Kiadó Kft.

A magyarság néprajzi és történeti tájai térkép. Részlet. <https://iskolaellato.hu/A-magyarsag-neprajzi-es-torteneti-tajai>

Magyar etnográfiai csoportok és néprajzi vidékek a Kárpát-medencében.

<http://mek.oszk.hu/02700/02789/html/8.html>

Erdély a XVI. században, a székely székek és szászföld kiemelésével

<https://www.erdely-szep.hu/>

A Kárpát-medence és környékének fontosabb magyar történeti – népi tájnevei.

<https://tanczosvilmos.files.wordpress.com/2011/09/neprajzi-tajegysegek-1.pdf>

Palócföld térképén. <http://deak5.blogspot.com/2018/03/palocfold.html>

<https://maps.hungaricana.hu/en/MegyeiTerkepek/4016/>

Györffy István ifjúkori portréja 1908-ban. (Magántulajdon), Fotó: ismeretlen

http://archiv.magyar-muzeumok.hu/galeria/erdely_innen_alfoldon_tul/1

Fekete-Körös völgy domborzati térképe. Erdélyen innen Alföldön túl című

kiállításán a fotót készítette Keményfi Róbert.

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=q6oYvVmgho8>

Idős magyar pár hétköznapi öltözetben. Magyarremete, 1911. Fotó: Györffy István.

Néprajzi Múzeum, F13514.

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=AJznA9f99Lc&t=57s>

Legény és gyermek szarvasmarhával a pajta előtt. Köröstárkány, 1911. Fotó:

Györffy István. Néprajzi Múzeum, F339973.

Településképek Györffy István könyvéből. In: Györffy István: Magyar nép, magyar föld. 355. Budapest: Turul Kiadás, 1942.

Erdélyen innen–Alföldön túl. Györffy István és Bartók Béla Fekete-Körös-Völgyi

néprajzi gyűjtései. <https://fekete-koros-volgy.neprajz.hu/neprajz.start.php>

Fekete-Körös völgy. 1991. Készítette: Keményfi Róbert

Magyar férfiak ünnepi vászonviseletben, szűrűjasban, börmellényben 1911,

Köröstárkány. Fotó: Györffy István. Néprajzi Múzeum Diapozitív-gyűjtemény, NM D 4980.

Lakóházak és útszéli kereszt, Fekete-Körös völgy. 1991. Készítette: Keményfi Róbert

Börmellény, férfi, Kisnyégerfalva. Fotó: Györffy István. Néprajzi Múzeum Textil- és viseletgy. NM 89955.

Női mellény. Fekete-Körös völgy. 1991. Készítette: Keményfi Róbert

Lakóház. Fekete-Körös völgy. 1991. Készítette: Keményfi Róbert

Falusi turizmus, Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Falusi turizmus. Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Kós Károly: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion Könyvkiadó, 1976.
<https://www.libri.hu/konyv/Tajak-falvak-hagyomanyok-121.html>
Lakóházak, Fekete-Körös völgy, 1991. Készítette: Keményfi Róbert
Lakóház, Fekete-Körös völgy, 1991. Készítette: Keményfi Róbert
Utcakép, Fekete-Körös völgy, 1991. Készítette: Keményfi Róbert
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=CusSi2VFT8w>
Rézkilincs. Készítette: Keményfi Róbert
Lakóház, Fekete-Körös völgy, 1991. Készítette: Keményfi Róbert
Régi ház és hagyományos kapu Várasfenesen. Fotó: Magyar Zoltán, 2008.
Belényesi vásár. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1212.html>
Kék színű ház, Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Lakóház, Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Lakóház. Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Legény téli hétköznapi viseletben, bekeccsel, 1911. Köröstárkány. Néprajzi Múzeum Fényképgyűjtemény NM F 13447.
Női mellény háta. Fekete-Körös völgy, 1991. Készítette: Keményfi Róbert
Leány viselet. Köröstárkány. Készítette: Keményfi Róbert
Köröstárkányi magyar család. Fotó: Györffy István, 1911. Néprajzi Múzeum, F 13468
Köröstárkányi kép. (PPT-ből másolva– Keményfi Róbert)
Fiatalok a vásárnapi táncban. Magyarremete. (Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986. 180.o.)
Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. Budapest: Európa Kiadó, 1986.
Györffy István jegyzetfüzetének egyik lapja. (Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986. 188.o.)
Bihar hegység Belényes határából. Fotó: Magyar Zoltán, 2008.

6. fejezet:

Levéltár. Magyar Nemzeti Levéltár.
https://mnl.gov.hu/mnl/ol/az_obudai_epulet_bemutata
A Hajdúböszörményi Fióklevéltár raktárhelyisége.
https://mnl.gov.hu/mnl/hbml/az_mnl_hajdu_bihar_megyei_leveltaranak_to_rtenete
Levéltári szakkönyvtár. https://mnl.gov.hu/mnl/tml/leveltari_szakkonyvtar
Néprajzi Múzeum, műtárgygyűjtemény.
<https://www.neprajz.hu/hirek/2020/knopp.html>
Evangelikus anyakönyv.
http://mandarchiv.hu/cikk/4676/A_polgari_anyakonyvezes_120_eve_indul_t_Magyarorszagon
Keresztelési anyakönyv. <http://barossblog.blogspot.com/2013/08/anyakonyvek-1.html>

- Bartha Elek: Kérdőív görögkatolikus néphagyományok gyűjtéséhez. Debrecen: KLTE. 1998.
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Bartha_Elek_Kerdoiv_gorogk_atolikus_vall&type=20&id=758654
- Kéziratgyűjtemény. Álun jabim legény oa-balan fejdísszel. In Bíró Lajos: Kutatóutak során készített helyszíni felvételekkel kapcsolatos jegyzetek. 1896-1902, Új-Guinea, kézirat, Néprajzi Múzeum; EA 4718/A 65.o.
<https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/etnologiai-archivum/kezirattar/keziratgyujtemeny.html>
- Néprajzi gyűjtés a falusi lakáshasználatról (Mátételke, 1970). Kép forrása: Hirősnaptár
<https://ujkor.hu/content/parasztebredes-konyvismerteto>
- Néprajzi filmezés. Néprajzos a terepen.
https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2013/en-voltam_a_gyalogfilm_es.html
- Néprajzos a terepen 1961-ben. Szabó László munkaközben. Mogyoróska. Felvételt készítette: Szabadfalvi József. DENIA 137/19
- Jan Podolak és Mária Platz /Zagreb/ gyűjtés közben. 1968. július. Készítette: Dobrossy István. DENIA 537/12.
- Virtuális kiállítás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésében.
<https://amml.skanzen.hu/>
- Virtuális kiállítás Eger. <https://egribor.egrivar.hu/>
- Néprajzi gyűjtemény kezelés a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban.
<http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/egyetemi-oktatas/alkalmazott-muzeologiai-kepzes-a-skanzenben?fbclid=IwAR1yqPs4RjHHUzaqarybxxUVFs6YyumMPcICNg2fzjfUeLyF3HQ1leLd-6I>
- Porkoláb Benedek egyetemi hallgató, interjúkészítés közben. A képet készítette: Szabó Krisztián, egyetemi hallgató. Cégénydányád, 2021. 09. 14.
- Online gyűjtemények a Néprajzi Múzeumban.
<https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/online-gyujtemenyek>
- Fényképes dokumentálás, Nagy Zsófi, egyetemi hallgató. Cégénydányád, 2021. 09. 13. A fényképet készítette: Papp Bernadett Kitti, egyetemi hallgató
- Kiskőrös helytörténeti monográfiája. Kiadó: Kiskőrösi Városi Tanács Végr. Biz. 1989. Forrás: <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/kiskoros-helytorteneti-monografijaja-1989-kiskorosoi-varosi-tanacs-vegr-biz>
- Nagykanizsa Városi Monográfia I. Dr. Cseke Ferenc – Gyulai F. Nagykanizsa 1994.
Forrás:https://bookline.hu/product/home.action?_v=Dr_Cseke_Ferenc_Gyulai_F_Nagykanizsa_V&type=20&id=45093
- Szendrey István (szerk.): Hajdúböszörmény története (Hajdúböszörmény, 1973)
https://adt.arcanum.com/hu/view/CsaladHely_MonografiaVaros_Hajduboszormeny/?pg=0&layout=s

- Gazdag István (szerk.): Hajdúsámson története és néprajza (Hajdúsámson, 2000)
https://adt.arcanum.com/hu/view/CsaladHely_MonografiaVaros_Hajdusamson_TorteneteEsNeprajza?pg=0&layout=s
- Stella Kuylenstierna-Andrassy: Ég a puszta.
https://www.libri.hu/konyv/kuylenstierna-andrassy_stella.eg-a-pusztal.html
- Kugler Géza kötetei
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Kugler_Geza_A_legujabb_es_leteljesebb_&type=22&id=286151,
<https://www.antikvarium.hu/konyv/kugler-geza-a-legujabb-es-leteljesebb-gyakorlati-nagy-budapesti-szakacskonyv-es-hazi-czukraszat-544873>
- Fülöp Margit: Margit néni süteményes könyve. Budapest: Minerva Kiadás 1959.
<https://antik haz.hu/konyv/Margit-neni-sutemenyes-konyve>
- Linzer. <https://agroforum.hu/blog/termofoldtol-az-asztalig/klasszikus-lekvaros-linzer/>
- Kézzel írt recept. (Albitz Mátyásné Lóri néni sütemény receptjei az 1920-as évekből)
<https://midio.hu/sussunk-sussunk-valamit-hajdan-diosdon-kedvelt-sutemenyek-1/>
- Kézzel írt recept. Marosvásárhely, 1960. <http://nagyi-receptjei.blogspot.com/2012/02/mezes-kremes.html>
- Váncza receptes könyv.
https://regisegeknek.blog.hu/2018/09/12/emlekek_izek_receptek
- Kincses recepteskönyv. <http://sparheltblog.blogspot.com/2016/04/>
- Váncza sütőpor. https://regisegeknek.blog.hu/2018/09/12/emlekek_izek_receptek
- Cukrászdai kínálat. 1960. Képszám: 112156. Fortepan / Bauer Sándor
- Pálma cukrászda Debrecen.
https://mandadb.hu/tetel/625036/Palma_Cukraszda_Debrecen
- Sütemények. 1959. Képszám: 110358. Fortepan / Bauer Sándor

7. fejezet:

- Marx Rumpolt szakácskönyve. 16. század.
<https://foodandwine.hu/2009/09/14/halaszle-2-szakacskonyvek/>
- Misztótfalusi kéziratok szakácskönyv. *Szakács mesterségnek könyvetskéje*. 1695.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Miszt%C3%B3tfalusi_k%C3%A9ziratok_szak%C3%A1csk%C3%B6nyv.jpg
- Albitz Mátyásné Lóri néni sütemény receptjei az 1920-as évekből.
<https://midio.hu/sussunk-sussunk-valamit-hajdan-diosdon-kedvelt-sutemenyek-1/>
- Egyéni receptek.
https://lollipopnasik.blog.hu/2017/06/17/igy_keszits_egyedi_szakacskonyvet

- Vánca József szakácskönyve 1936.
[https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-\(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben\)/](https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben)/)
- Vánca József szakácskönyve. Reprint. 2001. <https://moly.hu/konyvek/vanca-jozsef-a-mi-sutemenyes-konyvunk/boritok>
- Vánca József szakácskönyve. Reprint. 2010. Holnap Kiadó.
<https://pepita.hu/gyermek-konyvek-c1487/a-mi-sutemenyes-konyvunk-p596756>
- Vánca József: A mi süteményes könyvünk oldalai.
[https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-\(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben\)/](https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben)/)
- Vánca József: A mi süteményes könyvünk oldalai.
[https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-\(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben\)/](https://galeriasavaria.hu/termek/eszletek/konyv/3140689/Vanca-Jozsef-A-mi-sutemenyes-konyvunk-(Az-1936-os-eredeti-reprintje-aranyozott-vaszonkotesben)/)
- Karamellás-szelet a Vánca süteményes könyvből.
<http://vancaproject.blogspot.com/2013/09/2013-09-02-hetfo.html?view=mosaic>
- Gundel Károly: Kis magyar szakácskönyv. 1937. <https://moly.hu/konyvek/gundel-karoly-gundel-karoly-kis-magyar-szakacskonyve>
- Gundel Károly: Kis magyar szakácskönyv. 2007. Covina Kiadó.
<https://moly.hu/konyvek/gundel-karoly-kis-magyar-szakacskonyv/boritok>
- Gundel Károly: Kis magyar szakácskönyv. Corvina Kiadó. 1998.
<https://moly.hu/konyvek/gundel-karoly-kis-magyar-szakacskonyv/boritok>
- Gundel Károly: Kis magyar szakácskönyv oldala.
<https://www.bibleinmylanguage.com/kis-magyar-szakacskonyv-by-gundel-karoly-small-hungarian-cookbook-corvina-kiado-hardcover/>
- Venezs József (szerk.): Szakácskönyv. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1956.
<https://www.regikonyvek.hu/kiadas/szakacskonyv-1956-6-1956-kozgaszdasagi-es-jogi-konyvkiado>
- Venezs József (szerk.): Szakácskönyv Kereskedelmi Kiadó. 1954.
- Venezs József (szerk.): Szakácskönyv. Magyar Közlöny Lap- és Könyvk. Kft. 2013.
- Magyar pavilon az 1958-as brüsszeli expo-n.
https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=14&pavillon_id=219
- A brüsszeli világkiállítás magyar vendéglője.
https://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F149%2Fuploads_19_09_19_muanyag037_5d836e5b886c1.jpg&repid=1
- Dobos C. József: Magyar-francia szakácskönyv. Budapest. 1883.
<https://www.regikonyvek.hu/kiadas/magyar-francia-szakacskonyv-1-1883-mehner-vilmos>

- Dobos C. József: Magyar-francia szakácskönyv egyik oldalapja. 1883. Budapest.
<https://www.regikonyvek.hu/kiadas/magyar-francia-szakacskonyv-1-1883-mehner-vilmos>
- Horváth Ilona: Szakácskönyv. Háztartási tanácsadó. Budapest: MNDSZ. 1955.
<https://www.antikvarium.hu/konyv/horvath-ilona-szakacskonyv-55248-0>
- Horváth Ilona: Szakácskönyv. Budapest: Magyar Nők Országos Tanács – Kossuth Könyvkiadó. 1967. <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/szakacskonyv-6-4-1967-kossuth-konyvkiado>
- Horváth Ilona: Szakácskönyv. Budapest: MNDSZ. 1956.
<https://www.antikvarium.hu/konyv/horvath-ilona-szakacskonyv-77364-0>
- Horváth Ilona: Szakácskönyv egyik oldalapja. Budapest: MNDSZ. 1956.
<https://www.antikvarium.hu/konyv/horvath-ilona-szakacskonyv-77364-0>
- Kaján Tibor karikatúrái a Horváth Ilona szakácskönyvben.
<https://vdocuments.net/horvath-ilona-szakacskonyv-5623fdf4a5fcb.html>
- Horváth Ilona honlapja. <http://www.horvathilona.hu/>
- Horváth Ilona szakácskönyv. Budapest. 1974.
<https://en.mandadb.hu/tetel/174369/Szakacskonyv>

8. fejezet:

- Tájházi-adatbázis. A tájházak elhelyezkedései Magyarországon. (Forrás: <https://tajhazigazgatosag.skanzen.hu/tajhazi-adatbazis.html>)
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=JwYtrXOtfBc>
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=1IPwk79N8wk>
- Szófelhő (Forrás: <https://www.wordclouds.com/>)
- A média fejlődése (Forrás: <https://marketingreview.vn/xu-huong-quang-cao-nam-2020-online-hay-offline.html>)
- Digitalizáció (Forrás: <https://www.crane.hu/digitalis-identitas-milyenek-latszol-a-virtualis-terben>)
- Online kapcsolattartás (<https://www.sonline.hu/kozelet/helyi-kozelet/floridai-fiaival-a-vilaghalon-keresztul-karacsonyozik-ica-neni-1354237/>)
- Digitális eszközök a munkában (Forrás: <https://tka.hu/hir/12159/digitalis-eszkozok-az-iskolaban-is>)
- Online-offline (Forrás: <https://www.indianretailer.com/article/whats-hot/trends/Do-consumers-today-prefer-online-or-offline-shopping.a5902/>)
- Infokommunikációs eszközök (Forrás: <https://tka.hu/hir/12159/digitalis-eszkozok-az-iskolaban-is>)
- Online közösségi játékok
(<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200320/koronavirus-online-jatekba-menekulnek-az-otthon-maradottak-420811>)
- Online közösségi játékok (<https://index.hu/tech/godmode/2020/05/20/mobil-koronavirus-videojatek-letoltes-pubg-tencent/>)
- Sámán a Kurultáj rendezvényen
(https://alfahir.hu/megkezdodott_a_kurultaj_kepek)
- Táltos-kapu Dobogókőn (<https://www.orszagjaro.net/dobogoko/>)

Attila-domb, Tápiószentmárton (<https://zacc.cafeblog.hu/2017/05/12/111-gyogyito-energiaju-hely-magyarorszag/>)
Dobogókő, szakrális geometria (<https://napfenyesprogramok.hu/dobogoko-titkai-szakrális-geometriával-a-fold-szivcsakrajanak-nyomaban>)
Dobogókő, mint szívcsakra (<http://delina.hu/szabadido/csodatevo-helyek-magyarorszag/>)
Lovas zászlóval a Kurultáj rendezvényen (<https://hu.pinterest.com/pin/101190322856979519/>)
Megjelölt szikla Dobogókőn (<https://zacc.cafeblog.hu/2017/05/12/111-gyogyito-energiaju-hely-magyarorszag/>)
Boldogasszony köve, Bükkszentkereszt (<https://zacc.cafeblog.hu/2017/05/12/111-gyogyito-energiaju-hely-magyarorszag/>)
https://www.youtube.com/watch?v=_N2Q13m7s0s
Rovásírás ABC (<https://hungarians.weebly.com/rovasrunes.html>)
<https://www.youtube.com/watch?v=UhcOBvZXGa0&t=85s>
Tatárlakai korong, mint medál (http://www.magyarlekszer.hu/tartalom/termek/medalok/tatarlakai-korong/?t_id=67)
Szarulemezes tarsoly szarvassal (<https://szkitabolt.hu/webaruhas/ovek-tarsolyok-taskak-ovtaskak/bortarsoly-lemesz-tarsoly-veretes-tarsoly/szaru-lemesz-tarsoly/szarulemezes-tarsoly-szarvassal/>)
Szkíta aranyszarvas (<https://www.wikiwand.com/hu/Csodaszarvas>)
Ősi magyar szimbólumok (<http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&pid=125107&n=jupiter21>)
Ősi magyar szimbólumok ékszerként (<https://www.meska.hu/p3386712-osi-magyar-motivumokmagyar-eletfa>)
Kövekből kirakott gyógyító csillag (<http://karpatutak3.blogspot.com/2012/11/a-hosszu-hegy-pilisszanton-2012-marton.html>)
A világ csakrapontjai (<https://www.dobogoko.org/dobogoko-kirandulas/szivcsakra>)

9. fejezet:

Népkarakter táblafestmény.

[https://de.wikipedia.org/wiki/V%C3%B6lkertafel_\(Steiermark\)#/media/Dat:ei:V%C3%B6lkertafel.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/V%C3%B6lkertafel_(Steiermark)#/media/Dat:ei:V%C3%B6lkertafel.jpg)

http://real-eod.mtak.hu/3299/1/MTA_Konyvek_800061_000808183.pdf

Bátyk Zsigmond: Magyarság néprajz I-IV.

<https://szenzimreantikvarium.hu/katalogus/index.php?category=61>

Régi konyhai eszközök. Torday Aliz: *Falusi hangulatban*. Budapest: Corvina Kiadó, 1988. In Tészbabó Júlia (szerk.): *A szép otthon*.

A modern elemes bútorból összeállított konyhát falusiassá egészítik ki a régi tárgyak, eszközök. Torday Aliz: *Falusi hangulatban*. Budapest: Corvina Kiadó, 1988. In Tészbabó Júlia (szerk.): *A szép otthon*.

A lakótelepi konyhában öreg halászhálóval fedték be a falat, hogy megfelelő háttérteremtessenek a tényérok, használati eszközök gyűjteményének.

- Torday Aliz: *Falusi hangulatban*. Budapest: Corvina Kiadó, 1988. In Tészabó Júlia (szerk.): *A szép otthon*.
- Rózsás csárda, Debrecen-Józsa. <https://www.rozsascsarada.com/>
- Rózsás csárda, Debrecen-Józsa. <https://www.rozsascsarada.com/>
- A lakótelepi lakás rideg fala lambériával és kerámiákkal hangulatossá szelídül.
Torday Aliz: *Falusi hangulatban*. Budapest: Corvina Kiadó, 1988. In Tészabó Júlia (szerk.): *A szép otthon*.
- Felekezeti tudatos megjelenítése a paraszti berendezéssel. Bán András: *A lakás romantikája*. Budapest: Corvina Kiadó, 1987. In *A szép otthon*.
- Csoóri Sándor: *Nomád napló*. 1979, Budapest: Magvető Kiadó.
https://bookline.hu/product/home.action?_v=Csoori_Sandor_Nomad_napl_o&type=20&id=32931
https://konyvtar.dia.hu/xhtml/csoori_sandor/Csoori_Sandor-Nomad_naplo.xhtml
- Kézműves termékek. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.
- Kézműves termékek. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.
- Kézműves termékek. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.
- Emléktárgyipar. Fénykép készítette: Keményfi Róbert
- Poszt-folklorizmus 3: mobiltelefon-tok. Fénykép: Takács Vera
- Poszt-folklorizmus: futballkapus-kesztyű (tervezte: Csonka Gergő)
<http://www.origo.hu/sport/focivilag/20111213-igy-lehet-magyarkent-ingeny-bejutni-a-realbarcara.html> (letöltés: 2014. 02. 04.)
- Farmer, kalocsai mintával. <http://www.meska.hu/ProductView/index/448072>
(letöltés: 2015.02.04.)
- Népművészeti motívummal díszített tornacipők.
<https://www.meska.hu/Blog/post/Magyarmotivumok?p=cG9zdF9pZD0yNTQ=>
- „Tárgyalkotás”: esztergagépen gyártott fa használati/émléktárgyak. Fénykép készítette: Keményfi Róbert
- Szalmabálabábúk. <https://sokszinuvidék.24.hu/viragzo-vidékünk/2016/09/23/keressuk-az-ország-szalmababuit-tiszaigaron-ujra-zsenialis-alkotas-szuletett/>
- Szalmabálabábú Frédi és Béni tematikában Tiszaigaron.
<https://sokszinuvidék.24.hu/viragzo-vidékünk/2016/09/23/keressuk-az-ország-szalmababuit-tiszaigaron-ujra-zsenialis-alkotas-szuletett/>
- Szalmabábú. Ónód. 2020. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.
- Betlehemes. Ónód. 2020. Fénykép készítette: Keményfi Róbert
- Halloweeni dekoráció napjainkban. <https://erezdmagadjol.hu/2013/10/halloween-toklampas-legenda/>
- Használtképek vására. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.
- Használtképek vására. Fénykép készítette: Keményfi Róbert.

10. fejezet:

Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. Budapest: Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. 1907-1922. Forrás:

<https://mek.oszk.hu/01600/01671/html/index.html>

Malonyai Dezső: A magyar nép művészete I-V. kötete. Forrás:

<https://axioart.com/tetel/malonyay-dezso-a-magyar-nep-muveszete->

Malonyai-kötet lapjai. https://muzeumantikvarium.hu/item/a-magyar-nep-muveszete-harom-kotetben-1-3--kot-?set_lang=en

Másolat a Malonyay-hagyaték elhelyezéséről az Iparművészeti Főiskoláról

Détári kézzel festett Matyó lányok képeslapja Magánarchívum.

Kalmár István ruhaterve. <http://www.motorsportal.hu/forma1/a-mclaren-versenyzoi-ismet-kalocsai-motivumokat-viselve-vezethetnek-szavazasc42427.html> (2012. október)

Olimpiai formaruha, 2012.

www.flickr.com/photos/olimpiknik/sets/72157628366234203
(2013.03.06)

A formaruhákon megjelenő díszítőjelek eredeti forrásmotívumai a gyűjteményében Sinkó Kálló K. 1980.

Sinkó Kalló Katalin: Kalotaszegi nagyírásos.

https://muzeumantikvarium.hu/item/kalotaszegi-nagyirasos?set_lang=en

Golgota sziklája (G) (dolomit) In: Kroll 1993: 471.

Vereckei-hágó. [https://m.mult-](https://m.mult-kor.hu/20130620_megvedik_a-vereckei_honfoglalasi_emlekmuvet)

[kor.hu/20130620_megvedik_a-vereckei_honfoglalasi_emlekmuvet](https://m.mult-kor.hu/20130620_megvedik_a-vereckei_honfoglalasi_emlekmuvet)

A lakitelki keresztény panteon a történeti Magyarország virágkontúrjával.

Népfőiskola (részlet). (Fotó: Keményfi Róbert, 2014.)

Ópusztaszer emlékpark.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_T%C3%B6rt%C3%A9neti_Eml%C3%A9kpark

*

Karácsonyi kézműves vásár.

Basel. 2019. (Szerző felvétele)

Karácsonyi kézműves vásár, Basel. 2019. (Szerző felvétele)